

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Εμείς του Ζαμιάτιν:

Ιστορία, Βίος και Φαντασία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γιώργος Τσαπακίδης

ΑΜ 1121Μ025

Αθήνα, 2024

Διμελής Επιτροπή

Ανδριάκαινα Ελένη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Επιβλέπουσα).

Μπογιατζής Βασίλης, Μέλος ΕΔΙΠ Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Ιστορίας.

Copyright © Γιώργος Τσαπακίδης (AM 1121M025), 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στον Βάγγο

Hoping for something more...

Hoping for something else...

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τη γυναίκα μου Βαγγελιώ για την υποστήριξη και τη βοήθειά της στην ολοκλήρωση τόσο του μεταπτυχιακού προγράμματος όσο και της διπλωματικής εργασίας. Για τη φιλολογική επιμέλεια της εργασίας αλλά και την ανατροφή των παιδιών μας τα τελευταία δύο χρόνια φέρει σχεδόν την αποκλειστική ευθύνη.

Ευχαριστώ τη σύμβουλο σπουδών μου Ελένη Ανδριάκαινα για την έμπνευση, την ενθάρρυνση και την ευγένεια των παρεμβάσεών της.

Ευχαριστώ τον καθηγητή μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Βασίλη Μπογιατζή για το ενδιαφέρον και τη συνολικά γενναιόδωρη στάση του.

Ευχαριστώ, τέλος, τον παλιό καθηγητή μου στο τμήμα Κοινωνιολογίας Αλέξανδρο Χρύση για την πρώτη επαφή που ως φοιτητής είχα με κάποια ζητήματα τα οποία αναπτύσσονται στην παρούσα εργασία. Επίσης, τον ευχαριστώ για την ενθάρρυνση.

Και των τριών προαναφερθέντων καθηγητών η συμβολή στην επιλογή και συγκέντρωση της βιβλιογραφίας υπήρξε σημαντικότερη.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	7
Κεφ.1. Βιογραφία του Ζαμιάτιν και «κοινωνικό σκηνικό» - Α΄ μέρος	14
1α. Παιδικά χρόνια και εφηβεία	14
1β. Φοιτητικά χρόνια - Έρωτας και επανάσταση	19
1γ. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - Ο Ζαμιάτιν λογοτέχνης	25
1δ. Αγγλία (Νιούκαστλ)	29
1ε. Επανάσταση	33
1στ. Πολεμικός κομμουνισμός και πολεμικός Ζαμιάτιν	38
Κεφ.2. Η κοινωνία στο <i>Εμείς</i> – Βασικά στοιχεία της πλοκής του έργου	57
2α. Χρόνος – Ιστορική διαμόρφωση - Τόπος	57
2β. Πολιτική εξουσία – Διακυβέρνηση	59
2γ. Κοινωνική διαστρωμάτωση	62
2δ. Καθημερινότητα	64
2ε. Διαπροσωπικές σχέσεις – Σεξ – Οικογένεια	67
2στ. Αρχιτεκτονική – Συγκοινωνίες – Επικοινωνίες - Τεχνολογία	72
2ζ. Πνευματικός πολιτισμός – Συμβολικό επίπεδο – Ιδεολογία	74
2η. Κοινωνικοποίηση – Εκπαίδευση – Μ.Μ.Ε.	83
2θ. Κοινωνικός έλεγχος - Δημόσια τάξη	86
2ι. Οικονομία - Εργασία	93
2ια. Αμφισβήτηση – Επανάσταση	95
Κεφ.3. Ιστορικοποίηση της κοινωνικής φαντασίας: το <i>Εμείς</i> και η εποχή του	102
3α. Εννοιολογικές, Μεθοδολογικές και Θεωρητικές παρατηρήσεις	102
3β. Οι γυναίκες, ο έρωτας και ο Γιουνγκ	109
3γ. Οι μηχανικοί: Τέιλορ, Γκάστεφ και Ζαμιάτιν	113
3δ. Η ευγονική δυστοπία	123
3ε. Άγρια φύση	128
3στ. Η δυστοπία, οι μάζες και ο Φρομ	136

3ζ. Η 2 ^η Επιστημονική Επανάσταση	143
3η. Τεχνολογία και φύση	152
3θ. Η κοινωνική μηχανική, ο Λένιν και οι Σαμουράι.....	158
Κεφ.4. Βιογραφία του Ζαμιάτιν και «κοινωνικό σκηνικό» - Β΄ μέρος.....	176
4α. Η ΝΕΠ, η απαγόρευση, η σύγκρουση	176
4β. Η φίμωση (1927-1931) - Σταλινισμός	189
4γ. Οι Ζαμιάτιν εμικρέδες	198
4δ. Θάνατος.....	203
4ε. Μετά θάνατον	204
Πηγές – Βιβλιογραφία	209

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη φαντασία του Ρώσου συγγραφέα Γιεβγκένι Ζαμιάτιν όπως την κοινοποιεί γύρω στα 1920 με το αντιουτοπικό μυθιστόρημά του *Εμείς*. Φαντασία η οποία έμελλε να διαμορφώσει την φαντασία εκατομμυρίων αναγνωστών κατά τον 20^ο αιώνα. Συσχετίζει το *Εμείς* με συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και το ιδιαίτερο «πνεύμα» της εποχής μέσα στο πλαίσιο των οποίων παράχθηκε. Στη διαδικασία της παραπάνω συσχέτισης εντάσσεται και η βιογραφία του συγγραφέα καθώς είναι στη βάση των ιδιαίτερων εμπειριών του που φιλτράρονται οι επιδράσεις του περιβάλλοντος τις οποίες τελικά εμείς αναγνωρίζουμε στη φαντασία του. Η βιογραφία του συγγραφέα η οποία συνοδεύεται από τις παράλληλες βασικές κοινωνικές διεργασίες που συντελούνται την ίδια εποχή στη ρώσικη κοινωνία, μας αποκαλύπτει σε ένα δεύτερο επίπεδο την διαδικασία αλληλεπίδρασης κοινωνίας – ατόμου – φαντασίας (ιστορίας – βίου – φαντασίας) καθώς εκεί αποτυπώνεται και η αντίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος στο έργο του Ζαμιάτιν.

Κατανοώ ότι το να χαρακτηρίζω ένα έργο σχετικά άγνωστο στο ευρύ κοινό ως τόσο επιδραστικό για τη διαμόρφωση της φαντασίας του μέλλοντος από εκατομμύρια αναγνώστες κατά τον 20^ο αιώνα ακούγεται παράταιρο. Ωστόσο για το *Brave New World* του Huxley (1932) και το *1984* του Orwell (1949) δεν θα ακουγόταν παράταιρο να πούμε ότι διαμόρφωσαν σε σημαντικό βαθμό την συλλογική φαντασία του μέλλοντος στον 20^ο αιώνα. Όποιος έχει διαβάσει όμως, έστω και ως απλός αναγνώστης και τα τρία δυστοπικά μυθιστορήματα του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα (τα οποία πολλοί μελετητές φτάνουν να χαρακτηρίζουν ως «κλασική δυστοπική τριλογία») δε μπορεί να μην αναγνωρίσει τη σαφέστατη επίδραση του *Εμείς* στα ακόλουθα δύο.¹

Το χρέος των Orwell και Huxley στον Ζαμιάτιν μπορεί και οφείλει να αναγνωριστεί έστω και καθυστερημένα και μέσω της καταβολής του με τους τόκους που αναλογούν, να κερδίσει ο τελευταίος τη θέση που του αξίζει στη διαμόρφωση της (ανήσυχης) κοινωνικής φαντασίας ως και τις μέρες μας. Ειδικότερα η δομή του μυθιστορήματος του Ζαμιάτιν, όπως θα έχει την ευκαιρία να αναγνωρίσει ο αναγνώστης αυτής της εργασίας, θα αποτελέσει «μοντέλο» για την παραγωγή

¹ Βλ. Edward. J. Brown, «*Brave New World, 1984 & We - An Essay on Anti-Utopia*» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.

πλείστων δυστοπικών ή αντιουτοπικών λογοτεχνικών έργων έκτοτε, καθώς και για παρόμοιου «κλίματος» κινηματογραφικές ταινίες.

Σατυρικά έργα τα οποία άσκησαν κριτική στο σοβιετικό καθεστώς από αυτόπτες μάρτυρες της επικράτησής του υπήρξαν και άλλα κατά τη δεκαετία του 1920 παρά την όλο και πιο δυσχερή κατάσταση στην οποία περιέρχονταν οι συγγραφείς τους και πριν την ολοκληρωτική φήμωσή τους με την κυριαρχία μιας άτεγκτης δικτατορίας και στον πολιτισμικό τομέα.² Η ιδιαίτερη ιστορική αξία του πονήματος του Ζαμιάτιν έγκειται στη χρονική στιγμή της σύλληψης και συγγραφής του. Σε αντίθεση με το θριαμβευτικό, εξυμνητικό πνεύμα της εποχής και πολύ νωρίτερα από την κριτική που θα ασκηθεί σε αυτό το πνεύμα κατόπιν, όταν πια η «Επανάσταση» θα έχει εξελιχθεί σε καθεστώς, ο Ζαμιάτιν παρωδεί τον ουτοπισμό των μπολσεβίκων (χωρίς εντούτοις να συντάσσεται με την «αντίδραση») από την πρώτη στιγμή του θριάμβου τους.

Με την αντιουτοπία που φιλοτεχνεί παρωδεί τον εξουσιαστικό ουτοπισμό αποκαλύπτοντας τη βαθιά περιφρόνηση που αυτός ο ουτοπισμός κρύβει απέναντι στην ιδιαιτερότητα του ανθρώπου ως βιολογικού είδους. Αυτή την ιδιαιτερότητα την οποία ο Ζαμιάτιν υψώνει ως τελευταίο οδόφραγμα, ανυπέρβλητο εμπόδιο στην ανακατασκευή του ανθρώπου σύμφωνα με την θέληση των απανταχού «μηχανικών των ψυχών».³ Στο *Εμείς* παρακολουθούμε μέσα από μια «ιστορία έρωτα και επανάστασης» τη σύγκρουση της «ανθρώπινης φύσης» με τις απαιτήσεις ενός κοινωνικού περιβάλλοντος το οποίο δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη αυτής της «φύσης».

Ο Ζαμιάτιν, στο μοναδικό μυθιστόρημα της συγγραφικής του παραγωγής, κατασκευάζει ένα «Μονοκράτος», απομεινάρι του ανθρώπινου πολιτισμού μετά από ένα καταστροφικό πόλεμο, στο οποίο ένας «σοφός» δικτάτορας ασκεί την ολοκληρωτική εξουσία του στο όνομα του ρασιοναλισμού και «προς όφελος» των υπηκόων του. Οι «Αριθμοί» (όπως χαρακτηρίζονται οι υπήκοοι του Μονοκράτους) κοινωνικοποιούνται σε μια συλλογική πρόσληψη και βίωση της καθημερινότητας, σε έναν απόλυτο κολεκτιβισμό, ο οποίος στοχεύει στην εξαφάνιση του «εγώ» θυσία

² Χαρακτηριστικά από αυτή την άποψη είναι τα έργα των Mikhail Zoshchenko, Mikhail Bulgakov, Andrei Platonov αλλά και του Vladimir Mayakovski.

³ Ο Τρότσκι με την γνώριμη πνευματική του αλαζονεία εκφράζει αυτή την περιφρόνηση γλαφυρά: «Τι είναι ο άνθρωπος; Δεν είναι κατά οιονδήποτε τρόπο μια ολοκληρωμένη ή αρμονική ύπαρξη. Όχι είναι ακόμα μια ατελέστατη δημιουργία. Ο άνθρωπος, ως ζώο, δεν αναπτύχθηκε σχεδιασμένα αλλά αυθόρμητα, με αποτέλεσμα να συσσωρεύσει πλήθος αντιφάσεων. [...] Να παραγάγει μια νέα, “βελτιωμένη εκδοχή” του ανθρώπου – αυτό αποτελεί το μελλοντικό καθήκον του κομμουνισμού». L. Trotskii, *Sochineniia* (Moscow, 1925–7), vol. 21, pp. 110–12. Αναφέρεται στο Orlando Figes, *Natasha's Dance; A Cultural History of Russia*, Penguin, 2003, σ.330.

στον θρίαμβο και το μεγαλείο του «εμείς». Η όλη κοινωνική οργάνωση (από το πολίτευμα και τη ρύθμιση των διαπροσωπικών σχέσεων μέχρι την εργασία και το σύστημα αξιών) σκοπεύει στην μακροήμερευση αυτής της «μοντέρνας ουτοπίας» που ο Ζαμιάτιν τοποθετεί στον 29^ο αιώνα μέσω μιας απολύτως ετεροκαθορισμένης, προδιαγεγραμμένης και ομοιόμορφης βίωσης της καθημερινότητας από τους υπηκόους της.

Πολλά από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την φανταστική κοινωνία του *Εμείς* θα μεταβληθούν σε ιστορική πραγματικότητα με το σταλινικό καθεστώς, προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο σύμφωνα με κάποιους μελετητές στο έργο του Ζαμιάτιν προφητικό χαρακτήρα. Για άλλους αντίθετα το γεγονός της πρόβλεψης όψεων του σταλινισμού στο Μονοκράτος αποτελεί απόδειξη της συνέχειας λενινισμού και σταλινισμού αφού θεωρούν ότι ο Ζαμιάτιν αναπαριστά στο έργο του υπαρκτές από το ξεκίνημα του κομμουνιστικού καθεστώτος όψεις οι οποίες κατόπιν θα ακολουθήσουν τη φυσιολογική τους εξέλιξη. Ως εκ τούτου αυτοί οι μελετητές βλέπουν στο *Εμείς* περισσότερο μια μαρτυρία της εποχής μέσα στην οποία γεννήθηκε παρά μια (εντυπωσιακή αν μη τι άλλο σε ακρίβεια) μελλοντική πρόβλεψη.⁴

Η οπτική της παρούσης εργασίας υπερβαίνει την παραπάνω διχογνωμία, υιοθετώντας και υποστηρίζοντας μια άποψη που εκλαμβάνει την αντιουτοπία του Ζαμιάτιν ως κριτική ευρύτερων τάσεων της βιομηχανικής νεωτερικότητας οι οποίες εκδηλώνονται στο μπολσεβίκικο καθεστώς με ιδιαίτερο τρόπο προσδίδοντας του τον ξεχωριστό χαρακτήρα του. Οι τάσεις ωστόσο αυτές της βιομηχανικής νεωτερικότητας έχουν τις ρίζες τους στη Δύση. Ο «επιστημονικός» σχεδιασμός και η ρύθμιση της κοινωνικής ζωής σε πρωτοφανή έκταση από το κράτος (νομιμοποιημένα από την αποτυχία του φιλελεύθερου παραδείγματος να αντιπαρέλθει τις αντιφάσεις του καπιταλισμού) μπορεί στη Ρωσία να φτάνει στα άκρα, σίγουρα όμως δεν ανακαλύπτεται ούτε περιορίζεται εκεί. Το μοντέρνο πατερναλιστικό κράτος - αυθεντία το οποίο (στην εποχή των μαζών πλέον) φροντίζει για το σύνολο της κοινωνίας και η ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας (εκλαμβανόμενη ως προϋπόθεση της κοινωνικής ευημερίας) που καθιστά αυτή τη «φροντίδα» εφικτή, αποτελούν μάλλον «εισαγόμενα προϊόντα» στη ρωσική επικράτεια τα οποία φυσικά

⁴ Βλ. το άρθρο του Leonid Heller, με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Zamjatin: Prophète ou Témoin? “Nous autres” et les réalités de son époque» (Ζαμιάτιν: Προφήτης ή Μάρτυρας; Το “Εμείς” και οι πραγματικότητες της εποχής του), *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Apr. - Sep., 1981, Vol. 22, No. 2/3, pp. 137-165.

εκεί λαμβάνουν την (πολύ) ιδιαίτερη μορφή τους σύμφωνα με τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν.

Αυτή η υπέρβαση του στενότερου ορίζοντα της μετεπαναστατικής ρωσικής κοινωνίας και η εξάπλωση της κριτικής του Ζαμιάτιν σε όψεις της βιομηχανικής κοινωνίας που ως τάσεις ανιχνεύονται («επικαιροποιημένες» φυσικά) ακόμα και στην σημερινή κρίση της, καθιστά το έργο του Ζαμιάτιν αναπάντεχα επίκαιρο. Η αλαζονεία του ανθρωποκεντρικού τρόπου θέασης του κόσμου και οι καταστροφικές συνέπειές του για πλείστες μορφές ζωής συμπεριλαμβανομένης του ίδιου του ανθρώπου, η εφησυχασμένη παράδοση των λαών στη «φροντίδα» των απανταχού «ευεργετών» τους, η αποξένωση του ατόμου από ζωτικές πλευρές της ψυχοσύνθεσής του χάριν της εικόνας του και άλλα παρόμοιας κρισιμότητας σήμερα θέματα που αναδεικνύει ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς* προσδίδουν στο έργο του τον χαρακτήρα του «κλασικού».

Πέρα από τη θεματολογία του πάντως η επικαιρότητα του *Εμείς* προκύπτει και από το ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος το οποίο υπηρετεί. Το δυστοπικό ή αντιουτοπικό είδος επιμένει να διεκδικεί σε μια εποχή απαξίωσης των ουτοπιών και αδυναμίας φαντασίας μιας καλύτερης από τη σημερινή κοινωνικής πραγματικότητας, το δικαίωμα εναντίωσης στο υπάρχον. Υποστηρίζει με αυτοπεποίθηση την ανάγκη ριζικής ανακατεύθυνσης της ιστορικής πορείας παρά το γεγονός ότι δεν έχει μια έτοιμη, προσχεδιασμένη και ολοκληρωμένη πρόταση για το αύριο. Αυτό ακριβώς το έλλειμμα, η ανυπαρξία μιας θετικής πρότασης, το οποίο χαρακτηρίζει τη δυστοπική λογοτεχνία αποτελεί τελικά και την ιδιαίτερη συμβολή του είδους στην κοινωνική κριτική. Αντί να προκαταλαμβάνει το μέλλον αξιώνοντας από τα κοινωνικά υποκείμενα την κατά γράμμα υλοποίησή του, το αφήνει ανοικτό στη δημιουργική ικανότητα των συλλογικοτήτων να διαμορφώνουν θεσμούς ανάλογα με τις πραγματικές ανάγκες και τις επιθυμίες τους μέσα στη ζωντανή διαδικασία της κοινωνικής συνύπαρξης.

Μια παρατήρηση που έχει να κάνει με την επιλογή του Ζαμιάτιν ως πρωταγωνιστή της παρούσης εργασίας (ως «άμεσου παραγωγού» της κοινωνικής φαντασίας που θα μας απασχολήσει), πέραν του ότι αυτή η επιλογή μας εμπλέκει με τη Ρώσικη Επανάσταση («το σπουδαιότερο γεγονός στην ιστορία του 20^{ου} αιώνα»), έχει να κάνει με τη ταξική του θέση. Ο Ζαμιάτιν είναι μικροαστός. Αυτό στην πατρίδα του μετεπαναστατικά μπορούσε να εκληφθεί ως κατηγορία με σημαντικές αρνητικές συνέπειες (στη δική μας εξακολουθεί να προϋδεάζει για «συντηρητικές»

πολιτικές και κοινωνικές πεποιθήσεις). Ωστόσο μέσα από τη ζωή και το έργο του Ζαμιάτιν πιστεύω ότι αναδεικνύεται η παραγνωρισμένη (σε βαθμό αποσιώπησης) ιστορική αξία που έχει ο μεμονωμένος ατομικός αγώνας μικροαστών αλλά και η συνεισφορά που μπορεί να έχει γενικότερα η μικροαστική τάξη σαν συλλογικό υποκείμενο στους κοινωνικούς αγώνες για ισότητα και ελευθερία.⁵ Στην περίπτωση του συγγραφέα μας η μικροαστική καταγωγή δεν τον εμποδίζει διόλου, τουναντίον θα έλεγα τον προπαρασκευάζει να αντιταχθεί με τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίον αντιτάχθηκε στην καταπίεση, στην αδικία και στην υποκρισία.⁶ Ο αγώνας του δεν υπολείπεται θάρρους ή αποφασιστικότητας (και σε ότι αφορά την κρίση μου) ούτε αξίας για την καλυτέρευση της κοινωνικής ζωής σε σχέση με τους αντίστοιχους (προνομιακά προβεβλημένους από την «προοδευτική ιστοριογραφία») συλλογικούς αγώνες των εργατών συμπατριωτών του.

Σε σχέση τέλος με τους άλλους δύο συναδέλφους του που συμπληρώνουν το τρίο της «κλασικής δυστοπικής τριλογίας» στον Ζαμιάτιν οφείλεται μεγαλύτερη τιμή από την ήδη αποδοθείσα, εξαιτίας του γεγονότος ότι η δική του κριτική ασκείται εν μέσω συνθηκών (επαναστατικής) τρομοκρατίας. Ο Ζαμιάτιν ρισκάρει τη ζωή του καυτηριάζοντας όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας που η νεοσύστατη (εύθραυστη μα αποφασισμένη να επικρατήσει) εξουσία επιδιώκει να παρουσιάσει ως κομμάτια ενός ουτοπικού παζλ το οποίο κατασκευάζει στη ρωσική επικράτεια. Ευτυχώς για τον ίδιο, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε, η κριτική δεν θα του στοιχίσει το κεφάλι του, σε δεδομένες όμως στιγμές θα μπορούσε. Η «σταύρωσή» του πάντως δε θα τον εξέπληττε, αντίθετα θα τη θεωρούσε, σύμφωνα με τη «φιλοσοφία» του, αναμενόμενη και επισφράγιση της καλλιτεχνικής του αξίας.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια: Το πρώτο κεφάλαιο παρακολουθεί τη ζωή του συγγραφέα από τη γένεσή του μέχρι και την ολοκλήρωση της συγγραφής του *Εμείς*, την οποία τοποθετώ κάπου μέσα στο 1921. Παράλληλα με τη ζωή του Ζαμιάτιν παρακολουθούμε και τις ιστορικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στη ρωσική κοινωνία την ίδια περίοδο. Τόσο στη βιογραφία όσο και στην

⁵ «[...] η μικροαστική τάξη και η μικρή ιδιοκτησία γενικά αντιπροσωπεύουν μια πολύτιμη ζώνη αυτονομίας και ελευθερίας στα κρατικά συστήματα που κυριαρχούνται όλο και περισσότερο από μεγάλες δημόσιες και ιδιωτικές γραφειοκρατίες». James C. Scott, *Two Cheers for Anarchism: Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2012. σ.85.

⁶ «[...] η επιθυμία για αυτονομία, για έλεγχο της εργάσιμης ημέρας και η αίσθηση ελευθερίας και αυτοσεβασμού που παρέχει αυτός ο έλεγχος, αποτελεί ένα ευρύτατα υποτιμημένο κοινωνικό αίτημα [...]». Στο ίδιο, σ.85.

ιστορία αναδεικνύονται τα γεγονότα εκείνα που σχετίζονται περισσότερο με την φανταστική κατασκευή του κοινωνικού σύμπαντος που θα παρουσιάσει ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς*.

Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει την φανταστική κοινωνία του 29^{ου} αιώνα που κατασκευάζει ο συγγραφέας. Κάποια κρίσιμα στοιχεία της πλοκής προσθέτουν στην περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας δυναμισμό καθώς στις δομές, τις συμβολικές κατασκευές και τις κυρίαρχες σχέσεις διεισδύει η δράση των ανθρώπων δίνοντας ζωή στην φανταστική κοινωνική κατασκευή. Η ιστορία που θα αφηγηθεί ο πρωταγωνιστής της με τη μορφή ημερολογίου αφορά σε έναν νομιμόφρονα υπήκοο κάποιου μελλοντικού ολοκληρωτικού κράτους ο οποίος ανακαλύπτει ότι η κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζει απέχει από του να είναι ιδανική όπως μέχρι πρόσφατα και ο ίδιος θεωρούσε. Κάτι από βαθιά μέσα του αντιδρά στις κοινωνικές συμβάσεις και εξεγείρεται σε μια προσπάθεια απελευθέρωσης όψεων του εσώτερου κόσμου του οι οποίες υπό το υφιστάμενο καθεστώς βρίσκονται σε καταστολή. Καταλύτης για αυτή τη μεταστροφή ο («ανίκητος στη μάχη») έρωτας. Ο σατυρικός χαρακτήρας της αντιουτοπίας κάνει το μυθιστόρημα του Ζαμιάτιν να χάνει τον βαρύ και σκοτεινό χαρακτήρα της δυστοπίας προκαλώντας σε διάφορες σελίδες του ένα πικρό μειδίαμα στον αναγνώστη.

Το τρίτο και εκτενέστερο κεφάλαιο είναι και το πλέον πρωτότυπο της όλης προσπάθειας. Εδώ γίνεται η σύνδεση συγκεκριμένων όψεων της φαντασίας του Ζαμιάτιν με επιδραστικά ιστορικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην εποχή του, με τάσεις του κοινωνικού γίνεσθαι στις οποίες διαβλέπει μελλοντικές κυρίαρχες πραγματικότητες για τις οποίες θεωρεί χρέος του να προειδοποιήσει τους συγκαίρινούς του και με κοινωνικές πρακτικές οι οποίες κάνουν την παρθενική τους εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο και των οποίων προβλέπει τη δυναμική.

Οι θεματικές που απασχολούν το τρίτο κεφάλαιο έχουν να κάνουν με τη γυναικεία χειραφέτηση, την κυριαρχία της τεχνοεπιστήμης και την κοινωνική μηχανική, την ανάδυση της μαζικής κοινωνίας, την κρίση της νεωτερικότητας, την εργαλειοποίηση της φύσης και τη μηχανοποίηση του ανθρώπου, την ευγονική, την λογοκρατία, το υπαρξιακό άγχος του νεωτερικού ευρωπαίου και τον κομφορμισμό, την υπερτροφία του κράτους κ.α. Όπως διαπιστώνει κανείς πολλά από τα παραπάνω ζητήματα συνέχισαν να απασχολούν καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα τις ζωές αντρών και γυναικών, τη φαντασία τους, τα δημιουργήματα της μυθοπλασίας τους

καθώς και τη δημόσια συζήτηση. Κάποια από αυτά, με την αυτονόητη επικαιροποίηση, μας ακολουθούν και στον 21^ο αιώνα.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας παρακολουθεί τη ζωή του Ζαμιάτιν μετά τη συγγραφή του *Εμείς* (περίπου από το 1922 και ως το θάνατο του στα 1937) καθώς και την αντίδραση που προκάλεσε το *Εμείς* στην κοινωνία μέσα στην οποία παράχθηκε. Ειδικότερα παρουσιάζονται κάποιες σημαντικές εξελίξεις στη σοβιετική κοινωνία ενώ γινόμαστε μάρτυρες της «μάχης» η οποία διεξάγεται μεταξύ εξουσίας και Ζαμιάτιν με διακύβευμα την κοινωνικοποίηση ή μη μιας επικίνδυνης για την υφιστάμενη κοινωνική τάξη φαντασίας. Η μάχη θα λήξει με την πρόσκαιρη ήττα που σηματοδοτεί η απαγόρευση του *Εμείς* και αργότερα επιβεβαιώνει η αυτοεξορία του Ζαμιάτιν στο Παρίσι. Μια μικρή ενότητα στο τέλος του κεφαλαίου ακολουθεί το ταξίδι του *Εμείς* μετά το θάνατο του Ζαμιάτιν και ως τις μέρες μας ανατρέποντας το αρχικό αποτέλεσμα της μάχης.

Χαλκίδα, 5/1/2024

Κεφ.1. Βιογραφία του Ζαμιάτιν και «κοινωνικό σκηνικό» - Α' μέρος

1α. Παιδικά χρόνια και εφηβεία

Ο Ευγένιος Ιβάνοβιτς Ζαμιάτιν (Evgeny Ivanovich Zamiatin) γεννιέται στις 20/1/1884 στο Lebedian' (Λεμπεντιάν), μια τυπική επαρχιακή πόλη (κωμόπολη) στην καρδιά της Ευρωπαϊκής Ρωσίας, χτισμένη στους λόφους που καταλήγουν στις όμορφες και πλούσιες όχθες του Ντον, 300 περίπου χιλιόμετρα νότια της Μόσχας. Στο Lebedian', την εποχή που μεγαλώνει ο Ευγένιος, βρίσκουμε 700-800 σπίτια και περίπου 6.000 κατοίκους.⁷

Εικόνα 1:

Ο ποταμός Ντον στο Lebedian'. Ο κήπος του Ζαμιάτιν έφτανε μέχρι την όχθη του. Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

Ο πατέρας-αρχηγός της οικογένειας, είναι ιερέας και δάσκαλος (ιεροδιδάσκαλος) της περιοχής. Από την τοπική κοινωνία χαρακτηρίζεται «υποδειγματικός». Οι σχέσεις του Ζαμιάτιν με τον πατέρα του, ένεκα της απουσίας αναφορών του Ζαμιάτιν σε εκείνον στα διάφορα γράμματα που έχουν διασωθεί από την αλληλογραφία του, εικάζω ότι δεν υπήρξαν ιδιαίτερα θερμές σε καμία φάση της

⁷ Πολλές από τις πληροφορίες για την βιογραφία του Ζαμιάτιν καθώς και φωτογραφίες αντλήθηκαν από το βιβλίο της J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

ζωής του. Υπέρ της παραπάνω εικασίας μαρτυρά το ότι στα λογοτεχνικά έργα του, ο Ζαμιάτιν σατιρίζει συχνότατα τον ρωσικό κλήρο, καυτηριάζοντας την υποκρισία και τον σκοταδισμό του.⁸ Η μητέρα, κόρη του προηγούμενου ιερέα του Lebedian', διαθέτει αξιοσημείωτη καλλιέργεια. Ο Ζαμιάτιν τρέφει πάντοτε τρυφερά αισθήματα απέναντί της, το ίδιο και εκείνη για το γιο της. Η αμοιβαία συναισθηματική τροφοδοσία ενισχύεται περαιτέρω όταν ο Ζαμιάτιν, ενήλικος πια γύρω στα τριάντα, αναγκάζεται να επιστρέφει κατά καιρούς στο πατρικό του για ξεκούραση αφού προσβληθεί από ασθένεια του εντέρου. Σε αυτές τις επιστροφές στην πατρική εστία αφήνεται στη φροντίδα της μάνας του η οποία του την προσφέρει γενναιόδωρα. Την οικογένεια συμπληρώνει μια μικρότερη αδερφή με την οποία ο Ζαμιάτιν θα έχει πάντα καλές και σταθερές σχέσεις. Η οικογένεια του Ζαμιάτιν είναι σχετικά ευκατάστατη και αρκετά μορφωμένη σε σύγκριση με την πλειοψηφία του φτωχού και αγράμματος ρωσικού αγροτικού πληθυσμού της εποχής.

Ο τελευταίος αποτελεί εκείνη την εποχή τη βάση της Ρωσικής κοινωνίας αποτελώντας περίπου το 80% του πληθυσμού.⁹ Η σχετικά «καθυστερημένη» σύμφωνα με τα πρότυπα της βιομηχανικά ανεπτυγμένης Δυτικής Ευρώπης ρωσική κοινωνική δομή αντανakλάται και στην «παραδοσιακή» πολιτική εξουσία της τσαρικής μοναρχίας. Σε μια εποχή την οποία εγκαινιάζουν οι αστικές επαναστάσεις και κατά την οποία πολλές από τις ευρωπαϊκές μοναρχίες αμφισβητούνται ανοικτά, στη Ρώσικη Αυτοκρατορία η μοναρχία και μαζί της η γαιοκτητική αριστοκρατία συνεχίζουν να απολαμβάνουν αυτάρεσκα τα προνόμιά τους χωρίς να μπορούν να προβλέψουν την «επερχόμενη καταιγίδα».¹⁰ Ο «ανέφελος ουρανός» τους παραπλανά: τόσο τα σοσιαλιστικά ιδεώδη που έχουν από νωρίς εισβάλει, όσο και αυτά τα φιλελεύθερα αστικά που αλλού έχουν ήδη κυριαρχήσει, στη Ρωσική Αυτοκρατορία δε διαθέτουν ακόμα τα κρίσιμα εκείνα κοινωνικά υποκείμενα τα οποία θα καθιστούσαν τις «θεωρίες» αυτές επικίνδυνες για την υφιστάμενη κοινωνική τάξη. Η «ηρωική» δράση σοσιαλιστών επαναστατών οι οποίοι στα μέσα του 19^{ου} αιώνα οραματίστηκαν έναν ιδιαίτερο, ρωσικό, αγροτικό κομμουνισμό «εκβάλλει» ματαιωμένη σε μια απομονωμένη και απεγνωσμένη τρομοκρατική δράση, της οποίας

⁸ Για παράδειγμα βλ. στη συλλογή Yevgeny Zamyatin, *The Dragon and Other Stories*, Mirra Ginsburg (επ. – μτφ.), Penguin Books, London, 1975, ανάμεσα σε άλλα, τα διηγήματα *The healing of the novice Erasmus*, σσ.150-163 και *The miracle of Ash Wednesday*, σσ.208-216.

⁹ Βλ. Alec Nove, *An Economic History of the USSR 1917-1991*, Penguin Books, London, 1992, σ.10-16.

¹⁰ Βλ. Orlando Figes, *Revolutionary Russia, 1891-1991: A Pelican Introduction*, Pelican Books, 2014, σσ.13-29.

η κορυφαία και καταληκτική της ενέργεια θα κοστίσει τη ζωή του Τσάρου Αλέξανδρου του Β' στα 1881.¹¹ Η διάδοχη βασιλεία του Αλεξάνδρου Γ' θα σηματοδοτήσει μια οπισθοδρόμηση σε πιο αυταρχικές μεθόδους υποταγής και εκμετάλλευσης του λαού της Αυτοκρατορίας από αυτές που ήδη επικρατούσαν.

Εικόνα 2

Στη οικογενειακή φωτογραφία ο Ζαμιάτιν και η αδελφή του Aleksandra με τους γονείς τους, Ivan Dmitrievich και Maria Aleksandrovna (αρχές του 1900). Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

Την ίδια εποχή ο μικρός Ζαμιάτιν απολαμβάνει τη θαλπωρή μιας ατάραχης, επαρχιακής, οικογενειακής ζωής η οποία κυριαρχείται από θρησκευτικά καθήκοντα και την αντίστοιχη εκκλησιαστική ρουτίνα. Τα παιδικά του χρόνια ο ίδιος τα χαρακτηρίζει ιδιαίτερα μοναχικά. Τον ευχαριστεί να διαβάζει (πράγμα που υπερήφανα καταφέρνει από την ηλικία των τεσσάρων) υπό την σκέπη του πιάνου στο

¹¹ Για το ρωσικό σοσιαλιστικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα βλ. την ιστοσελίδα: [Η ρωσική κοινωνία προς την επανάσταση του 1905 \(tetradia-marxismou.gr\)](http://tetradia-marxismou.gr). Πρόσβαση: 3/6/2022.

οποίο η μητέρα του παίζει ρομαντικούς κλασικούς.¹² Τα βιβλία που σε αυτή τη φάση υποκαθιστούν τους παιδικούς φίλους, πρόκειται να λειτουργήσουν και αργότερα στη ζωή του Ζαμιάτιν ως υποκατάστατα ανθρώπων σε μια πικρή συγκυρία στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Αφού τελειώσει το προγυμνάσιο στο Lebedian', ο έφηβος Γιεβγκένι θα συνεχίσει στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γυμνάσιο) στην κοντινή πόλη Voronezh (1896–1902). Θα αποφοιτήσει βραβευμένος για τις επιδόσεις του με μετάλλιο το οποίο όμως λίγο αργότερα θα πουλήσει. Το περιστατικό αφηγείται ο ίδιος σε αυτοβιογραφικό του σημείωμα.¹³ Από το ίδιο το γεγονός συνάγουμε την επιδεικτική περιφρόνηση του επίσημου κατεστημένου από τον έφηβο Ζαμιάτιν ενώ από την μετέπειτα καταγραφή του γεγονότος στα 1924 διαπιστώνουμε ότι η ίδια νοοτροπία επιμένει και κατά την ενηλικίωσή του. Η διαγωγή του πάντως καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής του ζωής θα χαρακτηριστεί «άμεμπτη». Όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, η ζωή του Ζαμιάτιν χαρακτηρίζεται συνολικότερα από μια διαλεκτική διαφοροποίησης από την πεπατημένη με ταυτόχρονη προάσπιση της αξιοπρέπειας. Ο ίδιος, πάλι στα αυτοβιογραφικά του σημειώματα, μας παραδίδει και άλλο περιστατικό που από μόνο του θα αρκούσε για να τον χαρακτηρίσει εκκεντρικό έφηβο: «Λυσσασμένα σκυλιά [...]. Ένα από αυτά μου γράπωσε το πόδι. Εκείνη την εποχή με εξίταρε να πειραματίζομαι με τον εαυτό μου κι έτσι αποφάσισα να περιμένω για να δω - θα λυσσάξω και εγώ ή όχι»;¹⁴

Η Αυτοκρατορία έχει εν τω μεταξύ (1894) περάσει στα χέρια του επόμενου και τελευταίου Τσάρου, Νικολάου Β'. Παρά τον γενικότερο χαρακτηρισμό του από την ιστοριογραφία ως άτολμου και αναποφάσιστου, ο Νικόλαος δείχνει εξαρχής αποφασισμένος τουλάχιστον όσον αφορά στην υπεράσπιση του απολυταρχικού χαρακτήρα του τσαρικού καθεστώτος. Απορρίπτει τους συμβιβασμούς των «συναδέλφων» του σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες με τους οποίους εξασφάλισαν την

¹² Τη δεκαετία του '20, ο Ζαμιάτιν θα συντάξει (απρόθυμα, όπως δηλώνει, καθώς δεν του αρέσει να εκθέτει την προσωπική του ζωή) τρία σύντομα αυτοβιογραφικά σημειώματα. Σε δύο από αυτά, βρίσκουμε τα παρακάτω, χαρακτηριστικά παρόμοια αποσπάσματα: «[...] ένα πολύ μοναχικό παιδί, χωρίς φίλους της ηλικίας του, στον καναπέ, στο στομάχι του, πάνω από ένα βιβλίο ή κάτω από το πιάνο, στο οποίο η μητέρα του παίζει Σοπέν», «Autobiography (1922)» και «Μεγάλωσα κάτω από το πιάνο - η μητέρα μου ήταν εξαιρετική μουσικός. Αρχισα να διαβάζω σε ηλικία τεσσάρων ετών. Τα παιδικά μου χρόνια τα πέρασα σχεδόν χωρίς φίλους. Οι φίλοι μου ήταν βιβλία», «Autobiography (1924)». Και τα δύο αναφερόμενα αυτοβιογραφικά σημειώματα βρίσκονται στο Yevgeny Zamyatin, *A Soviet heretic; Essays by Yevgeny Zamyatin*, Mirra Ginsburg (επ. - μτφ.), The University of Chicago, Chicago & London, 1970, σ.3 και σ.5 αντίστοιχα.

¹³ Βλ. Zamyatin, «Autobiography (1924)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic... ό. π.*, σ.5.

¹⁴ Zamyatin, «Autobiography (1922)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic... ό. π.*, σ.3.

μακροημέρευση τους τόσο οι ίδιοι όσο και ο μοναρχικός θεσμός. Επιμένει στην άρνηση στοιχειωδών για τα ευρωπαϊκά δεδομένα πολιτικών δικαιωμάτων στους υπηκόους του. Προτιμάει να «ποντάρει» στην παραδοσιακά ευρεία λαϊκή αποδοχή της εξουσίας του τσάρου (κυρίως από τους αγροτικούς πληθυσμούς) την οποία και προσβλέπει να ενισχύσει με τη δοκιμασμένη για την επιτυχία της τακτική της επέκτασης των συνόρων.

Και τα δύο χαρτιά ωστόσο στα οποία ποντάρει ο Τσάρος θα χάσουν μεγάλο μέρος της αξίας τους στα 1905, χωρίς ωστόσο ακόμη να προκαλέσουν την πλήρη κατάρρευση του γοήτρου του.¹⁵ Το 1904-5 η στρατιωτική ήττα από την Ιαπωνία φανερώνει τη μειονεκτική θέση στην οποία έχει περιέλθει πλέον η Ρωσική Αυτοκρατορία στη διεθνή σκηνή και ταυτόχρονα αποκαλύπτει τα οικονομικά και κοινωνικά αίτια αυτής της μειονεξίας. Την προηγούμενη φορά που η ιστορία προειδοποίησε τη Ρωσία για την «καθυστέρησή» της με την ήττα στον Κριμαϊκό Πόλεμο, το πολιτικό κατεστημένο της αναγκάστηκε, προς θεραπεία και της λαϊκής δυσαρέσκειας, να παραχωρήσει την κατάργηση της δουλοπαροικίας (1861).

Η βιομηχανική ανάπτυξη την περίοδο που ακολουθεί προωθείται κεντρικά και με εντατικούς ρυθμούς. Στην αχανή και αραιοκατοικημένη αυτοκρατορία δημιουργούνται μεγάλα αστικά κέντρα τα οποία λειτουργούν ως πόλοι προσέλκυσης εργατών, νέων αστικών στρωμάτων και διανοουμένων σε «πυκνές συγκεντρώσεις».¹⁶ Η διαχρονική αντιδικία της ρωσικής διάνοησης σχετικά με τον διεθνή προσανατολισμό και την πολιτισμική φυσιογνωμία της χώρας αναζωπυρώνεται. Σύγκλιση ή διαφοροποίηση από τη «Δύση»; Ευρωπαϊκή ταυτότητα ή Ρωσική ιδιαιτερότητα; Η τσαρική εξουσία στη προσπάθειά της να «επιπλεύσει» πατάει σε δυο βάρκες επιχειρώντας να συνδυάσει τα οφέλη από την εισαγωγή ενός «δυτικότροπου» οικονομικού εκσυγχρονισμού με την ταυτόχρονη υπεράσπιση μιας «ανατολίτικης» κοινωνικής και πολιτικής ιδιαιτερότητας.¹⁷

Από τις κοινωνικές ομάδες που συρρέουν στις πόλεις, οι εργάτες πολλοί εκ των οποίων μόλις πρόσφατα έχουν αφήσει τα χωριά τους αντιμετωπίζουν μια ιδιαίτερα σκληρή πραγματικότητα. Η πόλη τους «μπολιάζει» με ιδέες (σχεδόν ανύπαρκτες στο «ιδεολογικό οικοσύστημα» της θρησκόληπτης ρωσικής επαρχίας) οι οποίες θα μετατρέψουν την πρόσληψη αυτής της πραγματικότητας από «σκληρή» σε

¹⁵ Βλ. O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.31-44.

¹⁶ Βλ. A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σ.1-8.

¹⁷ Βλ. Mark Galeotti, *Μικρή ιστορία της Ρωσίας*, Πατάκης, Αθήνα, 2022, σσ.193-201.

«άδικη». Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι από την άλλη βρίσκουν σε εκείνους την απαραίτητη «μάζα» με την καθοδήγηση της οποίας τα υπερβατικά τους οράματα θα γίνουν πραγματικότητα.¹⁸

Τα επαναστατικά γεγονότα που θα λάβουν χώρα στα 1905 εκ των υστέρων θα χαρακτηρισθούν «πρόβα» για μια πολύ πιο «εντυπωσιακή παράσταση».¹⁹ Ωστόσο, ούτε η «Αιματοβαμμένη Κυριακή» του Γενάρη,²⁰ ούτε η γενική απεργία δύο εκατομμυρίων εργατών, οι επίμονες μαζικότερες διαδηλώσεις και ο στασιασμός στρατιωτικών δυνάμεων θα σταθούν αρκετές για την αλλαγή καθεστώτος. Ο Τσάρος θα διασωθεί παραχωρώντας το 1906 μια μορφή συγκυβέρνησης με ένα «αντιπροσωπευτικό» νομοθετικό σώμα (Δουμά), το οποίο στη συνέχεια ο ίδιος σταδιακά και μεθοδικά θα αποδυναμώσει σε βαθμό ατροφίας.²¹ Η «πρόβα» πάντως αφήνει σημαντικές παρακαταθήκες για την «επίσημη παράσταση» με σημαντικότερη αυτή των Σοβιέτ (συμβούλια εργατών, αγροτών, στρατιωτών και διανοουμένων με αμεσοδημοκρατικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία τους).

1β. Φοιτητικά χρόνια - Έρωτας και επανάσταση

Ο ήρωας της βιογραφίας μας το 1902 γίνεται δεκτός στο Πολυτεχνείο της Αγίας Πετρούπολης όπου θα σπουδάσει ναυπηγός (μηχανικός σκαφών). Ως τότε η επίδοσή του στα μαθηματικά υπήρξε μέτρια αντίθετα με την αξιοσημείωτη έφεση στον γραπτό λόγο. Το γεγονός καθιστά την επιλογή σπουδών μια πρώτη ανάμεσα σε πολλές «αποφάσεις ζωής» οι οποίες θα παρθούν από τον Ζαμιάτιν με το παράδοξο κριτήριο της εναντίωσης στο εύλογο.²² Η Πολυτεχνική Σχολή εκείνη την εποχή θεωρείται κορυφαίο πανεπιστήμιο στο οποίο εκπαιδεύεται η ελίτ της ρωσικής κοινωνίας. Η είσοδος του Ζαμιάτιν σε αυτό μαρτυρά, εκτός των άλλων, τα ευρεία

¹⁸ « [...] οι πρόσφατοι μετανάστες – αυτοί που τους είχαν «αρπάξει από το άροτρο και τους είχαν πετάξει κατευθείαν στο φούρνο του εργοστασίου», όπως έλεγε κάποτε ο Τρότσκι – έτειναν να είναι οι πιο θερμόαιμοι και βίαιοι και εκείνοι που συχνά μετέφεραν τις αυθόρμητες μορφές εξέγερσης που συνδέονται με την ύπαιθρο στο νέο και εχθρικό βιομηχανικό περιβάλλον στο οποίο βρέθηκαν». Ο. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.23.

¹⁹ Συγκεκριμένα ο Λένιν θα χαρακτηρίσει το 1905 «πρόβα νυφικού» για τον Οκτώβρη του 1917 ενώ και ο Τρότσκι παρόμοια θα περιγράψει την ιστορική καμπή του 1905 ως «μεγαλειώδη πρόλογο». Βλ. <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/revolution-1905-russia>. Πρόσβαση: 1/8/2023.

²⁰ Όταν μεγάλη ειρηνική διαδήλωση έφτασε μπροστά στα Χειμερινά Ανάκτορα η υποδοχή η οποία της επιφυλάχτηκε από τη φρουρά του Τσάρου υπήρξε απρόσμενα αιματηρή. Βλ. Ο. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σσ.31-2.

²¹ Βλ. Μ. Galeotti, *Μικρή ιστορία της Ρωσίας...*, ό. π., σσ.201-4.

²² Βλ. Zamyatin, «Autobiography (1922)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...* ό. π., σσ.3-4.

περιθώρια κοινωνικής κινητικότητας που προσφέρει η προωθούμενη εκείνη την εποχή βιομηχανική ανάπτυξη της ρωσικής κοινωνίας.

Το 1903 ωστόσο ο Ζαμιάτιν παίρνει μέρος στη πρώτη του διαδήλωση.²³ Το «μουντζούρωμα» ενός πολλά υποσχόμενου μέλλοντος για τον νεόκοπο φοιτητή του

Εικόνα 3

Φωτογραφία του Ζαμιάτιν στην Πετρούπολη (γύρω στα 1910). Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

Πολυτεχνείου ξεκινάει με μεθοδική αμεριμνησία. Εισχωρεί με ενθουσιασμό στην πολιτική δράση. Νόμιμη, μέσα από φοιτητικούς συλλόγους αλλά και παράνομη, επαναστατική. Η στράτευσή του στο Κόμμα των Μπολσεβίκων (Σεπτέμβρης 1905) δεν χαρακτηρίζεται τόσο από νηφάλια στάθμιση και συμφωνία με τις αρχές και το πολιτικό τους πρόγραμμα. Εκφράζει περισσότερο την ανάγκη του να εναντιωθεί στο κατεστημένο με τον εμφατικότερο διαθέσιμο τρόπο. Με τα δικά του λόγια, αρκετά

χρόνια αργότερα και αφού θα έχει πάρει διαζύγιο από τον μπολσεβικισμό: «Εκείνα τα χρόνια το να είσαι μπολσεβίκος σήμαινε ότι ακολουθείς την πλέον αντιστασιακή γραμμή· κι έτσι τότε ήμουν μπολσεβίκος».²⁴

²³ Βλ. J.A.E Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.11.

²⁴ Zamyatin, «Autobiography (1929)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.10.

Αντίθετα με τη σχέση του με το «Κόμμα» μια άλλη σχέση που ξεκινά τότε, παρά τις ποικίλες διακυμάνσεις στην πορεία, θα συντροφεύσει τελικά τη ζωή του Ζαμιάτιν «μέχρι ο θάνατος να τους χωρίσει». Η «συντρόφισσα» η οποία γοητεύει τον νεαρό φοιτητή ονομάζεται Λιουντμίλα Νικολάγιεβνα Ουσόβα (Liudmila Nikolaevna Usova) (1884–1965). Φοιτήτρια ιατρικής, ποθητή και περιζήτητη στον κύκλο της, ένθερμη μπολσεβίκα, πολιτική καθοδηγήτρια του Ζαμιάτιν. Ίσως την εικόνα της ζωηρής, δυναμικής γυναίκας, της οποίας τον έρωτα πασχίζει να μονοπωλήσει ένα παραδομένο στην έλξη της αρσενικό, την οποία θα βρούμε αργότερα συχνά στη μυθοπλασία του Ζαμιάτιν, να την οφείλουμε (εν μέρει τουλάχιστον) στην Λιουντμίλα.

Εικόνα 4

Φωτογραφία της Liudmila Nikolaevna Zamiatina (γύρω στα 1920). Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

Ο Νοέμβρης του 1905 βρίσκει τον Ζαμιάτιν φοιτητή, επαναστάτη και ερωτευμένο. Η σύμπτωση της βίωσης έρωτα και επανάστασης, πιθανά πάλι συμβάλλει, ώστε αργότερα η έννοια της «Επανάστασης» στο πνευματικό σύμπαν του Ζαμιάτιν να αποκτήσει υπερβατικές διαστάσεις λειτουργώντας σε τελευταία ανάλυση ως κοσμική δύναμη. Ο «Έρωτας» από την άλλη, τόσο στη μυθοπλασία όσο και στα θεωρητικά του κείμενα, λειτουργεί πάντοτε επαναστατικά ως δύναμη ανατροπής.

Τον Δεκέμβρη ο Ζαμιάτιν συλλαμβάνεται για συμμετοχή σε επαναστατική δράση. Θα φυλακιστεί σε απομόνωση στη φυλακή της οδού Shpalernaia. Στην απομόνωση ανακαλύπτει ότι η γραφή μπορεί να λειτουργήσει απελευθερωτικά: επιτρέπει στο πνεύμα να πλανιέται ελεύθερο γράφοντας ποίηση και πλάθοντας ιστορίες σε κόσμους φανταστικούς, την ίδια στιγμή που το σώμα βρίσκεται

αλυσοδεμένο στη σκληρή πραγματικότητα.²⁵ Η Λιουντμίλα θα αποφύγει τη σύλληψη μέχρι τον Απρίλη (1906). Όταν τελικά συλληφθεί, η κράτησή της θα είναι ολιγοήμερη. Ο Ζαμιάτιν θα αφεθεί ελεύθερος τον Μάρτη του 1906 χάρη στις προσπάθειες της μητέρας του. Τίθεται ωστόσο υπό αστυνομική επιτήρηση και του επιβάλλεται ο όρος να μείνει μακριά από τις σημαντικές πόλεις της χώρας.

Ο Ζαμιάτιν πράγματι αναχωρεί για το Lebedian'. Παίρνει όμως μαζί του τον έρωτα του για την Λιουντμίλα. Από εκείνη τη στιγμή ξεκινάει η αλληλογραφία τους η οποία θα συνεχιστεί για τα επόμενα πολλά χρόνια στις συχνές περιπτώσεις που η ζωή θα τους θέλει χώρια.²⁶ Ευτυχώς για το ζεύγος με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας την ίδια χρονιά χαλαρώνουν κάπως οι αστυνομικοί έλεγχοι. Ο Ζαμιάτιν έχει πολλούς λόγους να ανυπομονεί (η Λιουντμίλα, οι σπουδές, η Επανάσταση) και τελικά καταφέρνει να γυρίσει στην Αγ. Πετρούπολη. Με την κάλυψη και βοήθεια από καθηγητές και συμφοιτητές συνεχίζει τις σπουδές του στο Πολυτεχνείο. Στέλνεται συχνά σε εκπαιδευτικά ταξίδια, κυρίως εντός αλλά και εκτός ρωσικής επικράτειας μακριά από την «απαγορευμένη» για αυτόν Πετρούπολη.

Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν στην πολιτική πρωταγωνιστεί η φιγούρα του Πρωθυπουργού Pyotr Stolypin, ο οποίος θα εντατικοποιήσει την προσπάθεια «οικονομικού εκσυγχρονισμού από τα πάνω» με ταυτόχρονη βίαιη καταστολή των λαϊκών διεκδικήσεων.²⁷ Η περιβόητη «γραβάτα του Stolypin» αποτελεί μεταφορά για την κρεμάλα που επικρατεί ως μέσο αντιμετώπισης της κοινωνικής αντίδρασης. Ο Stolypin δολοφονείται τον Σεπτέμβρη του 1911.

Το 1908 ο Ζαμιάτιν αποφοιτά. Εξασφαλίζει υποτροφία για μεταπτυχιακές σπουδές, διδασκαλική απασχόληση στη σχολή καθώς και επαγγελματική απασχόληση ως μηχανικός στο «Τμήμα Εμπορικών Λιμένων». Τα «προβλήματα με την αστυνομία» δεν τον εμποδίζουν να συνεχίσει την επαγγελματική του καριέρα, εν μέρει χάρη στην ανικανότητα των αρχών και εν μέρει χάρη στην πρακτική των μακρόχρονων εκπαιδευτικών ταξιδιών που του παρέχει ο «καθηγητής-ευεργέτης» του, Boklevsky.

Τα συχνά ταξίδια ωστόσο τον απομακρύνουν από την αγαπημένη του, την οποία, όπως της ομολογεί στην αλληλογραφία τους, συχνά φαντασιώνεται. Μια σκιά που κάνει την εμφάνισή της εκείνη την εποχή στη ζωή του ζευγαριού δείχνει ότι θα

²⁵ «Στην απομόνωση ήμουν ερωτευμένος, μελέτησα στενογραφία και αγγλικά και έγραφα ποιήματα». Zamyatin, «Autobiography (1929)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.10.

²⁶ Αργότερα, θα αποτελέσει σημαντική πηγή για τους μελετητές του Ζαμιάτιν και του έργου του.

²⁷ Βλ. A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σ.13-15.

αποκτήσει μόνιμο χαρακτήρα. Από το καλοκαίρι του 1909 οι Ζαμιάτιν αρχίζουν να αποδέχονται την ιδέα ότι δεν θα αποκτήσουν παιδιά. Σε μια συγκινητική όσο και «περίεργη» επιστολή του, ο ήρωας μας, προτείνει στην αγαπημένη του να δώσουν ο ένας στον άλλον την αγάπη που θα κατευθυνόταν φυσιολογικά στα παιδιά τους. Να γίνει αυτός για εκείνη και εραστής και σύζυγος και γιος και εκείνη παρόμοια! Στην πραγματικότητα ο Ζαμιάτιν θα αναπληρώσει την έλλειψη τέκνων με την παλιά, δοκιμασμένη από την παιδική του ηλικία πρακτική της υποκατάστασης των ανθρώπων από βιβλία. Γράφει χαρακτηριστικά, πολύ αργότερα στα 1928, με αφορμή την κριτική που ασκείται στο λογοτεχνικό του έργο: «Όταν τα παιδιά μου βγαίνουν στο δρόμο κακοντυμένα, με πονάει. Όταν τα αλητάκια τους πετούν πέτρες κρυμμένα πίσω από μια γωνία, υποφέρω. [...] Τα παιδιά μου είναι τα βιβλία μου: δεν έχω άλλα».²⁸

Η ατυχία αντιμετωπίζεται συντροφικά από τους Ζαμιάτιν. Κάποιες «περιπετειούλες» του Ευγένιου σταματούν πριν υπερβούν το όριο που θα προκαλούσε ζημιά. Τόσο το ερωτικό καταστάλαγμα όσο και η άλλη ισόβια σχέση του, η συγγραφή, οφείλουν ωστόσο μέρος της αφοσίωσής του σε ένα δυσάρεστο για την υγεία του γεγονός. Το καλοκαίρι του 1911 εκδηλώνονται οι πρώτες σοβαρές ενοχλήσεις οι οποίες σύντομα θα εξελιχθούν σε οξεία σπαστική κολίτιδα. Η «διαλεκτική της ζωής» τα φέρνει έτσι, ώστε ο Ζαμιάτιν να απευθύνεται πλέον μέσω της αλληλογραφίας του στην Λιουντιμίλα απαριθμώντας τη συχνότητα και περιγράφοντας τη σύνθεση των γευμάτων του, αποζητώντας μάλλον την τρυφερότητα και την ιατρική φροντίδα της παρά τα ηδυπαθή της θέλητρα. Γενικότερα, το πρόβλημα υγείας του Ζαμιάτιν τον καθιστά πιο ευαίσθητο, λιγότερο ανθεκτικό στην ταλαιπωρία απ' ό,τι 5-6 χρόνια πριν, όταν έβρισκε ωφέλιμη ακόμα και τη σκληραγώγηση της φυλακής. Συχνά θα τον ακούμε πλέον να παραπονιέται για πολύωρα ταξίδια με τρένα, για δωμάτια ξενοδοχείων όπου ο θόρυβος του στερεί τον ύπνο και για βαριά γεύματα τα οποία κάνουν το πεπτικό του σύστημα να υποφέρει.

Μέσα στη δυσάρεστη κατάσταση του υποχρεωτικού περιορισμού της ενεργητικότητάς του, ο Ζαμιάτιν θα βρει «ίαση» στη συγγραφή. Η ελάφρυνση από επαγγελματικές υποχρεώσεις, η απόσυρση από τη δραστήρια κοινωνική ζωή είτε σε

²⁸ Zamyatin «A Piece for an Anthology on Books» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.131. Στα 1920, σε διάλεξη για την καλλιτεχνική δημιουργία, παρόμοια αναφέρει: «Και όπως η μητέρα δημιουργεί το παιδί από τον εαυτό της, έτσι και ο συγγραφέας δημιουργεί τους ανθρώπους του από τον εαυτό του, τους τρέφει με τον εαυτό του, με μια άυλη ουσία που είναι μέρος της ύπαρξής του». Zamyatin, «The Psychology of Creative Work», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.161.

σανατόρια είτε στο μικρό χωριό Laxta λίγο έξω από την πρωτεύουσα (θα εγκατασταθεί για κάποιο διάστημα εκεί όταν τελικά η αστυνομία τον «τσακώνει» στην Πετρούπολη) είτε στο πατρικό του, θα προσφέρουν εύφορο έδαφος για την καλλιέργεια του συγγραφικού του ταλέντου. Ασθένεια και Αστυνομία συνεργάζονται ιδανικά ενθαρρύνοντας το λογοτεχνικό ξεκίνημα του ήρωά μας.²⁹ Στα 1911 ξεκινάει να γράφει δύο διηγήματα, *A Provincial Tale* και *At the Back of Beyond*, τα οποία, για τους δικούς του λόγους το καθένα, θα αποδειχθούν κρίσιμα για τη συγγραφική του σταδιοδρομία. Και τα δύο διαδραματίζονται στην ρωσική επαρχία. Στο πρώτο καυτηριάζει την αποχάνωση, τη διάχυτη καχυποψία και τον θρησκόληπτο φαρισαϊσμό της, ενώ στο δεύτερο περιλαμβάνει τη φενάκη του «ηρωισμού» των αξιωματούχων του ρωσικού στρατού, τον σάπιο μιλιταριστικό σοβινισμό και τη διαστροφή των παθών από την επίμονη σεξουαλική καταπίεση. Ο Ζαμιάτιν δείχνει εξοικείωση με το αντικείμενό του με την επιτυχημένη χρήση τοπικών διαλέκτων της επαρχίας στα έργα του.³⁰

Στα 1913 το *A Provincial Tale* δημοσιεύεται σε λογοτεχνικό περιοδικό της πρωτεύουσας προκαλώντας μεγάλο ενδιαφέρον. Το γεγονός τον απαλλάσσει από τις τακτικές μελαγχολικές του τάσεις ανοίγοντας «πεδίο δόξης λαμπρό», πρόσφορο να «δοκιμαστεί» μια περιπετειώδης φύση με κλονισμένη υγεία. Το όλο και αυξανόμενο για την περίπτωση του ενδιαφέρον των λογοτεχνικών κύκλων της Αγ. Πετρούπολης του προσφέρει κίνητρο για περαιτέρω ενασχόληση με την λογοτεχνία. Με τον καιρό στην ιδιότητα του λογοτέχνη προστίθεται με ανάλογη επιτυχία κι εκείνη του θεωρητικού της λογοτεχνίας.

Την ίδια χρονιά (1913) ο Ζαμιάτιν αμνηστεύεται από τους περιορισμούς που του είχαν επιβληθεί επωφελούμενος της γενικής αμνηστίας που προσφέρει ο Τσάρος για τα τριακόσια χρόνια της Δυναστείας των Ρομανώφ. Η αμνήστευση του προσφέρει ελευθερία κινήσεων και διαμονής επιτρέποντάς του να εμπλακεί δραστήρια στην κοσμική ζωή των καλλιτεχνικών κύκλων της πρωτεύουσας. Η μητέρα του

²⁹ Ο Ζαμιάτιν φανερώνει την σχέση ασθένειας – συγγραφής σε γράμμα του στην Λιουντμίλα: «Και τι άλλο να κάνω, Μίλα Νικολάγιεβνα, όταν είναι το μόνο πράγμα που μπορώ να χώσω στον άδειο και κουρελιασμένο σάκο της παρούσας κατάστασής μου». Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.38. Κάποια χρόνια αργότερα θα αναφέρει ειρωνικά: «Η όποια θέση κατέχω στη ρωσική λογοτεχνία, οφείλεται εξ ολοκλήρου στο Τμήμα της Μυστικής Αστυνομίας της Αγίας Πετρούπολης: το 1911 με εξόρισαν από την Πετρούπολη και για τα δύο επόμενα χρόνια διήγα μια αφόρητα απομονωμένη ζωή στη Lakhta. Εκεί [...] έγραψα το *A Provincial Tale*». Zamyatin, «Autobiography (1922)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.4.

³⁰ Πληροφορίες για το *At the Back of Beyond* αντλήθηκαν από τη μελέτη του Alex M. Shane *The Life and Works of Evgenij Zamjatin*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968. Το *A Provincial Tale* περιέχεται στο Y. Zamyatin, *The Dragon and Other Stories...*, ό. π., σσ.19-80.

προσλαμβάνει ειδική «υπηρέτρια - νοσοκόμο» για τον γιο της, ενισχύοντας τον σχετικά «προνομιούχο» μεσοαστικό χαρακτήρα του τρόπου ζωής των Ζαμιάτιν. Η Agra θα υπηρετεί τους Ζαμιάτιν μέχρι αυτοί να εγκαταλείψουν τη χώρα. Οι Ζαμιάτιν θα της ανταποδίδουν τη φροντίδα και μετά τη φυγή τους.

1γ. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - Ο Ζαμιάτιν λογοτέχνης

Στα 1913-14 οι δυναμικές μορφές έκφρασης της δυσaréσκειας στη βάση της ρωσικής κοινωνίας προκαλούν ανησυχία στο τσαρικό κατεστημένο.³¹ Δείγμα αυτής της νευρικότητας θα αποτελέσει και η απαγόρευση της έκδοσης τεύχους λογοτεχνικού περιοδικού στο οποίο εμφανίζεται το *At the Back of Beyond* στα 1914. Παραμονές πολέμου το έργο προκαλεί σκάνδαλο με την απροκάλυπτα αντιμιλιταριστική του διάθεση. Μια προσπάθεια των διωκτικών αρχών να προσάγουν τον συγγραφέα σε δίκη δεν τελεσφορεί. Το επίμαχο τεύχος του περιοδικού θα εκδοθεί τελικά αφού αφαιρεθεί και αντικατασταθεί το διήγημα του Ζαμιάτιν με άλλο «φρονιμότερο». Το γεγονός εντούτοις λειτουργεί υπέρ της φήμης του Ζαμιάτιν. Το εν λόγω έργο θα εκδοθεί τελικά στα 1923.

Εντύπωση πάντως προκαλεί η «σιωπή», ήδη από το 1910, στα γράμματα του Ζαμιάτιν προς την σύζυγό του, σχετικά με τις πολιτικές εξελίξεις οι οποίες παλιότερα συνήθιζαν να απασχολούν μεγάλο μέρος της μεταξύ τους αλληλογραφίας. Υποθέσεις μόνο μπορούν να γίνουν σχετικά με την κάμψη του επαναστατικού ζήλου του ζεύγους. Συμμερίζονται άραγε οι Ζαμιάτιν τη «μαρξιστική ορθοδοξία» της εποχής που θεωρεί τη βιομηχανική ανάπτυξη και τη στέρηση της αστικής δημοκρατίας απαραίτητα «στάδια» της πορείας προς τον σοσιαλισμό; Φυλάγονται από το ενδεχόμενο να παρακολουθείται η αλληλογραφία τους και αποφεύγουν τη στοχοποίηση η οποία ενδέχεται να τους απομακρύνει οριστικά από την Πετρούπολη; «Βολεύονται» με τη διπλή επαγγελματική επιτυχία του Ζαμιάτιν; Δεν μπορούμε παρά να εικάσουμε τα κίνητρά τους. Αυτό που με βεβαιότητα γνωρίζουμε είναι ότι στα 1911 ο Ζαμιάτιν έχει πάψει πλέον να αποτελεί μέλος του μπολσεβίκικου κόμματος.³² Η εφημερίδα άλλωστε που προτιμάει να διαβάσει εκείνη την εποχή, αυτή του

³¹ Βλ. O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σσ.56-7.

³² Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamjatin...*, ό. π., σ.12.

Κόμματος των Καντέτ³³ πρέπει να εκληφθεί ως ξεκάθαρο σημάδι μετακίνησης του Ζαμιάτιν «δεξιότερα» στην πολιτική του τοποθέτηση.³⁴

Η θεματολογία, ο τρόπος της γραφής εκείνη την πρώτη περίοδο και η σχέση του Ζαμιάτιν με την λογοτεχνική κληρονομιά της πατρίδας του τον αποστασιοποιούν από καλλιτεχνικά κινήματα που αναπτύσσονται εκείνη την εποχή στην Ρωσία και θα μείνουν στην ιστορία με τον όρο-ομπρέλα «Ρωσική Πρωτοπορία» (Russian Avant Guard). Κάτω από την «ομπρέλα» αυτή θα βρεθούν καλλιτέχνες με πολύ διαφορετικές απόψεις και πορεία, στα κοινά γνωρίσματα όμως του κινήματος μπορούμε να συμπεριλάβουμε την ενασχόληση με θέματα χαρακτηριστικά της αστικής ζωής: τη μηχανή, την πόλη, την ταχύτητα. Προγραμματική επίσης θεωρείται η απομάκρυνση από τον ρεαλισμό και από την απεικόνιση/περιγραφή η οποία κυριαρχούσε ως τότε τόσο στη λογοτεχνία όσο και στις εικαστικές τέχνες. Κυρίαρχο στοιχείο της ταυτότητας της «Πρωτοπορίας» άλλωστε θεωρείται η ρήξη με το παρελθόν: η πολιτισμική κληρονομιά θεωρείται «βαρίδι» που εμποδίζει την «πτήση προς τον ουρανό». Τα ονόματα-ταμπού των μεγάλων Ρώσων συγγραφέων του ένδοξου παρελθόντος χλευάζονται και η τέχνη τους «καταδικάζεται ερήμην σε θάνατο».³⁵

Ο Ζαμιάτιν αντίθετα με την «Πρωτοπορία» σέβεται και εκτιμά την παράδοση της ρωσικής λογοτεχνίας. Σύντομα θα εκφράσει τις δικές του θεωρητικές και αισθητικές αντιλήψεις πιεσμένος και από το γενικότερο κλίμα των μανιφέστων, των καλλιτεχνικών ρευμάτων και ομάδων, των «προσχωρήσεων» και των «διαγραφών». Προς το παρόν πάντως αρκείται στο να γράφει ιστορίες με φόντο τη «σκοτεινή» ρωσική επαρχία, να υπερασπίζεται κλασικές ανθρωπιστικές αξίες μέσα από έναν (σχετικά) ρεαλιστικό πεσιμισμό καθώς και να αναδεικνύει τον ρόλο του πάθους

³³ «Το Συνταγματικό Δημοκρατικό Κόμμα ήταν ένα φιλελεύθερο πολιτικό κόμμα [...] Τα μέλη του Κόμματος λέγονταν Καντέτ, από την συντομογραφία του ονόματος του κόμματος Κ-Д». Βλ. https://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_Democratic_Party. Πρόσβαση: 6/10/2023.

³⁴ Η μεταβολή των πολιτικών πεποιθήσεων και συμπαθειών που θα διαπιστώσουμε καθώς παρακολουθούμε τον βίο του Ζαμιάτιν αναδεικνύουν τον δυναμικό (μη οριστικό) χαρακτήρα της πολιτικής του τοποθέτησης. Πάντως παρά τις εκάστοτε πολιτικές προτιμήσεις του, ο Ζαμιάτιν, μετά την αποχώρησή του από το μπολσεβίκικο κόμμα δεν θα ξαναβρεθεί (επίσημα τουλάχιστον) ενταγμένος σε οποιοδήποτε πολιτικό κόμμα, οργάνωση, όμιλο κ.λπ.

³⁵ Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ζαμιάτιν: «[...] υπό τον τίτλο “Ένα χαστούκι στο πρόσωπο του δημόσιου γούστου”, οι Ρώσοι φουτουριστές δημοσίευσαν το πρώτο τους μανιφέστο στη Μόσχα (το 1912), προτείνοντας “ο Πούσκιν, ο Ντοστογιέφσκι και ο Τολστόι να πεταχτούν στη θάλασσα από το πλοίο του σήμερα”, για να μην αναφέρω “όλους αυτούς τους Γκόρκι, τους Μπλοκ, τους Σολόγκουμπ, τους Μπούνιν και τα ρέστα»». Zamyatin, «Moscow-Petersburg» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ. 144. Για το καλλιτεχνικό κίνημα της «Ρωσικής Πρωτοπορίας» βλ. D. G. Ioffe - Fr. H. White (επ.), *The Russian Avant-Garde and Radical Modernism, An Introductory Reader*, Academic Studies Press, Boston, 2012.

(βασικό συστατικό κατά την άποψη του της «ρώσικης ψυχής») στην ανθρώπινη περιπέτεια.

Από την άλλη, το στοιχείο που εντάσσει τον Ζαμιάτιν στην πνευματική ατμόσφαιρα της προπολεμικής Αγίας Πετρούπολης είναι η αναζήτηση μιας πνευματικής, ηθικής και πολιτισμικής αναγέννησης. Συμμερίζεται και συμμετέχει στην αναζήτηση και προάσπιση «ανώτερων πνευματικών αξιών» ενάντια στη διαφανόμενη «εισβολή» της στεγνά υλιστικής, υπολογιστικής, συμφεροντολογικής νοοτροπίας του δυτικού καπιταλισμού.³⁶ Αυτή η διάθεση αντίστασης και δημιουργίας μιας διαφορετικής (από την «απομαγευμένη» δυτική) νεωτερικότητα τον οδηγεί από τη μια να αντιμετωπίζει με επιφύλαξη τη δυτική πραγματικότητα από την άλλη τον ενθαρρύνει (όπως και πολλούς συναδέλφους του) να έρθει σε επαφή με τα ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά ρεύματα τα οποία ασκούν κριτική σε αυτήν την πραγματικότητα.

Πάντως, ούτε η υπεράσπιση της «ρούσικης ψυχής» ούτε η ανάγκη προσέγγισης της Ευρώπης δε θα σταθούν αρκετές για να συμεριστεί ο Ζαμιάτιν τον εθνικό ενθουσιασμό που θα επικρατήσει στο ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου: «Χθες στο Lebedian' όλοι εκτός από εμένα πήγαιναν πάνω-κάτω κρατώντας πορτρέτα και σημαίες και ζητωκραυγάζοντας».³⁷ Η θητεία στον Μπολσεβικισμό φαίνεται πως του ενστάλαξε τον σκεπτικισμό απέναντι στους ιμπεριαλιστικούς πολέμους. Αντίθετα, η πλειοψηφία της ρωσικής κοινωνίας παρέρχεται (σε αυτή τη φάση) την «ηττοπάθεια» του Λένιν και των απανταχού συντρόφων του. Το ηθικό στο στράτευμα αλλά και στον άμαχο πληθυσμό είναι ακμαιότατο. Η Ρωσία με την βοήθεια των πρωτοπόρων ευρωπαϊκών εθνών είναι έτοιμη να ηγηθεί των σλαβικών εθνοτήτων και να μπει θριαμβεύτρια στην Κωνσταντινούπολη προς επίρρωση του θελήματος του (Χριστιανού Ορθόδοξου) Θεού. Η ρωσική κοινωνία βρίσκει στον πόλεμο μια ισχυρή συγκολλητική ουσία. Πρόσκαιρα, οι βίαιες κοινωνικές συγκρούσεις καταλαγιάζουν. Το εθνικό φαίνεται να υπερνικά άλλα κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια στον καθορισμό της ταυτότητας και της δράσης ατόμων και συλλογικοτήτων. Το αυτό άλλωστε παρατηρείται σε πανευρωπαϊκή κλίμακα.

Ο ήρωας μας θα γλυτώσει το μέτωπο. Λίγο το ασθενές του έντερο, περισσότερο ο υπολογισμός του πολλαπλάσιου οφέλους από την επιστημονική του

³⁶ Για το «πνευματικό κλίμα» της εποχής στους καλλιτεχνικούς κύκλους της Πετρούπολης, Katerina Clark, *Petersburg, Crucible of Cultural Revolution*, Harvard University Press, Massachusetts and London, 1996.

³⁷ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.44.

κατάρτιση στην υπηρεσία της πολεμικής προσπάθειας, τον προφυλάσσουν από την κόλαση. Τα επόμενα δύο χρόνια διανύει τεράστιες αποστάσεις πάνω κάτω στη ρωσική επικράτεια παρέχοντας υπηρεσία στην πατρίδα. Επισκέπτεται πόλεις, χωριά και λιμάνια, οπουδήποτε χρειάζεται μηχανικός σκαφών. Στα διαλείμματα συναντά για λίγες μέρες την αγαπημένη του ή κουράρει το ταλαιπωρημένο του έντερο στο πατρικό του. Παράλληλα, βρίσκει χρόνο για συγγραφή, κυρίως σύντομες ιστορίες, οι οποίες στα 1916 θα εκδοθούν σε συλλογή (κάτι λιγότερο από 200 σελίδες) με τον τίτλο *Provincial Life*. Οι προτάσεις για έκδοση πέφτουν βροχή από διάφορες μεριές, οι προσκλήσεις σε καλλιτεχνικά δρώμενα επίσης. Ο Ζαμιάτιν αναδεικνύεται σε «ανερχόμενο αστέρι» των λογοτεχνικών κύκλων της πρωτεύουσας.

Ωστόσο ο «Μεγάλος Πόλεμος» ο οποίος θα αλλάξει χάρτες δε θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο τον πρωταγωνιστή μας. Ο Ζαμιάτιν δεν θα προλάβει να χαρεί για πολύ την καλλιτεχνική του αναγνώριση. Το ρωσικό κράτος θα τον στείλει στην βιομηχανικά προηγμένη σύμμαχο Αγγλία με αποστολή να επιβλέψει τη ναυπήγηση παγοθραυστικών για τις ανάγκες του πολέμου. Την χαρά της καλλιτεχνικής επιτυχίας θα έρθει να μετριάσει περαιτέρω ένα ακόμα δυσάρεστο γεγονός λιγότερο προβλέψιμο και ιστορικό από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Λίγο πριν την αναχώρησή του από την πατρίδα πεθαίνει ο πατέρας του.

Ούτως ή άλλως η ζωή συνεχίζεται. Τρεις βδομάδες μετά, τέλη Μάρτη του 1916, ο Ζαμιάτιν αποχωρίζεται για πολλοστή φορά δύο αγαπημένες του, την Λιουντμίλα και την Πετρούπολη (Petersburg). Η τελευταία παρεμπίπτοντος, με το ξέσπασμα του πολέμου μετονομάζεται σε «Petrograd» (η Πόλη του Πέτρου) προς αποφυγή «παρανοήσεων» που θα μπορούσε να προκαλέσει το γερμανόφωνο «Petersburg». Η τρίτη του αγαπημένη, η λογοτεχνία, θα τον συντροφεύσει στο ταξίδι του αν και πικραμένη από τον αποχωρισμό της από το οικείο περιβάλλον της Πετρούπολης.³⁸

Εντωμεταξύ, η εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο Ανατολικό μέτωπο αναδεικνύει με δραματικό τρόπο την αναγκαιότητα ριζικών αλλαγών στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό σκηνικό της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Μετά από κάποιες πρώτες επιτυχίες ο τσαρικός στρατός οπισθοχωρεί υπό την πίεση των Γερμανών.³⁹ Η βιομηχανική φύση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έχει άρει τα όποια

³⁸ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σσ.25-50.

³⁹ Βλ. Thomas Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age, Part III*, Teaching Company, 1998, σσ.104-6.

πλεονεκτήματα της «ρώσικης αρκούδας». Η αριθμητική υπεροχή ωχριά μπροστά στη δύναμη της μηχανής. Τα καινούργια αυτόματα όπλα (machine gun) εξολοθρεύουν με ταχύτητα που υπερνικά την ταχύτητα με την οποία τρέχουν στην έφοδό τους οι νεαροί μελλοθάνατοι Ρώσοι στρατιώτες. Το νέο είδος πολέμου που εγκαινιάζεται στα 1914 μετατοπίζει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα στην δυνατότητα μακρόχρονης οικονομικής υποστήριξης της στρατιωτικής προσπάθειας, στη προηγμένη τεχνολογία και την αντίστοιχα ανεπτυγμένη πολεμική βιομηχανία. Στην περίπτωση μας και σε όλα τα προαναφερόμενα πεδία «ο βασιλιάς είναι γυμνός».

Αν «σπάσουμε» προσωρινά τη χρονική ροή της αφήγησης και μεταφερθούμε περίπου δεκαπέντε χρόνια μπροστά θα διαπιστώσουμε ότι το πάθημα του «τσάρου πατερούλη», δηλαδή οι ολέθριες συνέπειες που είχε γι' αυτόν, την οικογένεια και την εξουσία του το έλλειμμα της Ρωσίας σε οικονομική, επιστημονικό-τεχνική και βιομηχανική ανάπτυξη σε σχέση με τους ανταγωνιστές της, θα αποβεί μάθημα για τον «σύντροφο πατερούλη». Θα επανέλθουμε.

Επιστρέφοντας στην αφήγησή μας και στα 1915, ο Τσάρος επιχειρεί να ανυψώσει το ηθικό του στρατεύματος (μοναδικό μα ανεπαρκές διαθέσιμο μέσο αποκατάστασης της αξιοπιστίας του ως ηγέτη και συμμάχου) αναλαμβάνοντας την Αρχιστρατηγία. Το μόνο που θα καταφέρει είναι να χρεωθεί την αποκλειστική ευθύνη για τα ολέθρια αποτελέσματα από την καταστροφική διεξαγωγή του πολέμου: τεράστιες ανθρώπινες απώλειες, έλλειψη τροφίμων (κυρίως) στις πόλεις και ανεφοδιασμού στο στράτευμα, αβυσσαλέος πληθωρισμός, εξαθλίωση και κοινωνική αναταραχή.⁴⁰ Το ηθικό στο στράτευμα έχει μεταστραφεί 180 μοίρες από τις πρώτες μέρες του πολεμοχαρούς ενθουσιασμού. Οι νεαροί αγρότες-στρατιώτες μέρα με τη μέρα καθίστανται όλο και πιο ανυπόμονοι να βγάλουν τη στολή. Από την άλλη όμως υπολογίζουν να κρατήσουν το τουφέκι. Με αυτό σκοπεύουν να διεκδικήσουν, πίσω στον τόπο τους, το κομμάτι γης για το οποίο σιγουρεύτηκαν πλέον (μετά και την εμπειρία του πολέμου και την επαφή τους με ανατρεπτικές ιδέες) ότι τους ανήκει.

1δ. Αγγλία (Νιούκαστλ)

Ο Ζαμιάτιν φτάνει στο Νιούκαστλ στα τέλη Μαρτίου του 1916 (οι ημερομηνίες που χρησιμοποιούμε ακολουθούν το παλαιό ημερολόγιο το οποίο βρισκόταν ακόμα σε ισχύ στην Ρωσία). Θα παραμείνει στην Αγγλία ενάμισι χρόνο. Τους πρώτους έξι

⁴⁰ Στο ίδιο, σ.109.

μήνες μόνος. Μετά από «νικηφόρο συναισθηματικό πόλεμο» μέσω αλληλογραφίας, τον υπόλοιπο ένα χρόνο μαζί με την Λιουντμίλα. Από τις πρώτες εντυπώσεις του Ζαμιάτιν στην Αγγλία αξιοσημείωτη είναι η δυσάρεστη έκπληξη που αποκομίζει από την ομοιομορφία της δόμησης. Γράφει στην Λιουντμίλα: «Τι απαίσια πόλη που είναι το Νιούκαστλ. Όλοι οι δρόμοι και όλα τα σπίτια είναι πανομοιότυπα, μπορείς να το διανοιθής; Ολόδια, όπως εκείνες οι αποθήκες σιτηρών στην Πετρούπολη [...]».⁴¹

Η εμπειρία τόσο από την εργασία στο Νιούκαστλ όσο και γενικότερα από τη ζωή στην Αγγλία θα ασκήσει τεράστια επίδραση στην προσωπική αλλά και λογοτεχνική εξέλιξη του Ζαμιάτιν. Η επίδραση αυτή μπορεί να γίνει αισθητή κυρίως σε δύο διακριτές «στιγμές» της συγγραφικής του παραγωγής. Η πρώτη εντοπίζεται στα «αγγλικά» έργα του, *The Islanders* γραμμένο στα 1917 και *The Fisher of Men* γραμμένο στα 1918,⁴² ενώ η δεύτερη στο μοναδικό μυθιστόρημά του το οποίο και θα αποτελέσει το βασικό λογοτεχνικό αντικείμενο της παρούσης εργασίας, το *We*.⁴³

Στο *The Islanders* ο Kemble, ένας «καθώς πρέπει» απόγονος ξεπεσμένης αριστοκρατικής οικογένειας, ερωτεύεται την femme fatale Didi. Εκείνη όμως ενδίδει στον φίλο του Kemble, τον φιλόδοξο και κυνικό Ιρλανδό Ο' Kelly. Ο Kemble σκοτώνει τον φίλο του, δικάζεται και εκτελείται. Στο έργο καυτηριάζεται η υποκρισία της βικτωριανής ηθικότητας. Οι συστηματικά καταπιεσμένες ενορμήσεις στη νουβέλα του Ζαμιάτιν διεκδικούν βίαια την άρση του αποκλεισμού τους από την πραγματικότητα. Η ζωή, στο Jesmond όπου διαδραματίζεται η ιστορία μας, είναι (φαινομενικά τουλάχιστον) απόλυτα τακτοποιημένη. Ο Ζαμιάτιν ειρωνεύεται τη ματαιόδοξη προσπάθεια «τακτοποίησης του χάους» μέσα από τα λόγια του Ο' Kelly: «[...] έχετε ακούσει ότι προτάθηκε ένα νομοσχέδιο στη Βουλή το οποίο προβλέπει όλοι οι Βρετανοί να έχουν μύτες ίδιου μήκους; [...] Και τότε – όλοι θα είναι όμοιοι [...] σαν τα αυτοκίνητα της Ford».⁴⁴

⁴¹ Αναφέρεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.53.

⁴² Ο Shane θεωρεί ότι το δεύτερο αποτελούσε αρχικά φινάλε του πρώτου που απορρίφθηκε και αργότερα τροποποιήθηκε δημιουργώντας ένα αυτόνομο έργο. Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.136.

⁴³ «Ο βαθμός στον οποίο ο Ζαμιάτιν βασίστηκε στη κοινωνική πραγματικότητα του Νιούκαστλ και των ναυπηγείων Wallsend για να δημιουργήσει το σκηνικό και να στήσει τις παγίδες της δυστοπίας του [του *Εμείς*], δεν έχει λάβει την προσοχή που δικαιούται». Alan Myers «Zamiatin in Newcastle: The Green Wall and The Pink Ticket», *The Slavonic and East European Review*, Jul. 1993, Vol. 71, No. 3, pp. 417-427, σ.424.

⁴⁴ Το απόσπασμα περιέχεται στο A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.135.

Βρίσκουμε εδώ συγκεντρωμένα σε πρώιμη μορφή πολλά από τα θέματα που θα μας απασχολήσουν, όταν αναλύσουμε παρακάτω το *Εμείς*.⁴⁵ Για να αναφέρουμε μια μόνο από τις ιδέες που θα βρούμε σε πλήρη ανάπτυξη στο *Εμείς*, θα επισημάνουμε το «πρόγραμμα δραστηριοτήτων» το οποίο σχεδίασε ο πατέρας του Kemble, ο εφημέριος Dewly. Το πρόγραμμα αυτό σύμφωνα με τον εφημέριο, αν εφαρμοστεί πιστά, οδηγεί στη λύτρωση. Ο αποκλεισμός κάθε απρόβλεπτου παράγοντα ή απροσδόκητου γεγονότος τα οποία θα μπορούσαν να διαταράζουν την μηχανική λογική του όλου εγχειρήματος εγγυάται την αποτελεσματικότητά του.

Το διήγημα *The Fisher of Men* εστιάζει με κοντινότερα πλάνα στην ανατρεπτική δυναμική του έρωτα, αφήνοντας τις λιγότερο διαπροσωπικές κοινωνικές σχέσεις να περάσουν διακριτικά σε δεύτερο πλάνο, τουλάχιστον σε σχέση με το *Islanders*. Στο εν λόγω έργο ο σαρκικός πόθος, η αφύπνιση των αισθήσεων εισβάλλει απρόσκλητη και επείγουσα σε οριακές στιγμές, όταν η αποκαλυπτική συναίσθηση της θνητότητας ωθεί στην υπέρβαση των κοινωνικών συμβάσεων παροτρύνοντας το υποκείμενο να βουτήξει στην επιθυμία αδιαφορώντας για τις συνέπειες των πράξεών του.

Ο Mr. Craggs είναι ο “Fisher of Men”. Όταν πέφτει το σκοτάδι βγαίνει για «ψάρεμα»: κατασκοπεύει και εν συνεχεία εκβιάζει «παράνομα» ζευγαράκια τα οποία «ψαρεύει» στα πάρκα του Λονδίνου. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει εισοδήματα που εγγυώνται την κοινωνική αναγνώριση που απολαμβάνει στον κύκλο του. Η γυναίκα του, η Mrs. Laurie, δεν μοιράζεται την ίδια ικανοποίηση από τη ζωή που της προσφέρει ο γάμος της, ο οποίος εκτός από έρωτα στερείται και απογόνων. Κάποια βραδιά που ο σύζυγος έχει βγει για «ψάρεμα», γερμανικά Ζέπελιν βομβαρδίζουν το εμπόλεμο Λονδίνο. Αναστατωμένη η κυρία Laurie πετάγεται στην αυλή και παραδίνεται στην ερωτική αγκαλιά του κρυφού της πόθου, του γείτονα και οργανίστα της εκκλησίας, Bailey.⁴⁶

Στο Νιούκαστλ ο Ρώσος μηχανικός επιβλέπει τη ναυπήγηση τριών παγοθραυστικών για λογαριασμό της πατρίδας του σε μια περίοδο «πολεμικής» εντατικοποίησης της παραγωγής. Εκεί, στα γιγάντια ναυπηγεία του λιμανιού του

⁴⁵ Ο Brown θα φτάσει να χαρακτηρίσει το *Islanders* «προσχέδιο του *Εμείς*»: «Η λογοτεχνική φόρμα και το βασικό θέμα που βρίσκουμε στο *Islanders* αναπτύσσεται περαιτέρω στο *Εμείς*, όπου τα άκαμπτα πρότυπα της Λονδρέζικης ζωής μετατρέπονται σε ουτοπικούς νόμους ενός κράτους του εικοστού ένατου αιώνα». E.J. Brown, «*Brave New World, 1984 & We - An Essay on Anti-Utopia*», ό. π., σ.211.

⁴⁶ Και τα δύο «αγγλικά» έργα βρίσκονται στο Yevgeny Zamyatin, *Islanders and the Fisher of Men*, Flamingo, London, 1985.

ποταμού Τάιν, έρχεται σε επαφή με την «επιστημονική» οργάνωση της παραγωγής σε τεϊλορικά πρότυπα, δοκιμάζοντας ένα δυνατό πολιτισμικό σοκ.

Ο Ζαμιάτιν βρισκόταν καθημερινά σ' ένα περικλειστο γυάλινο περιβάλλον, μέσα στο οποίο η ορθολογική, υπολογισμένη εργασία ενός μεγάλου ναυπηγείου σε καιρό πολέμου διεκπεραιωνόταν αμείλικτα, προκαλώντας ταυτόχρονα θαυμασμό και απώθηση σε έναν παρατηρητή που ήταν ιδιόμορφα, σχεδόν μοναδικά, εξοπλισμένος να βιώσει και να μεταδώσει αυτή την αίσθηση.⁴⁷

Η πανταχού παρούσα επιτήρηση από την άλλη του είναι γνώριμη από την ζωή του στην τσαρική Ρωσία. Ο εργασιακός του χώρος σφύζει από πράκτορες και μυστικούς αστυνομικούς επιφορτισμένους με τη διασφάλιση του αποκλεισμού διαρροής πληροφοριών ή ενδεχομένου σαμποτάζ. Ο έλεγχος των εργαζομένων στο ναυπηγείο είναι διαρκής και δεν περιορίζεται στον εργασιακό τους χώρο.

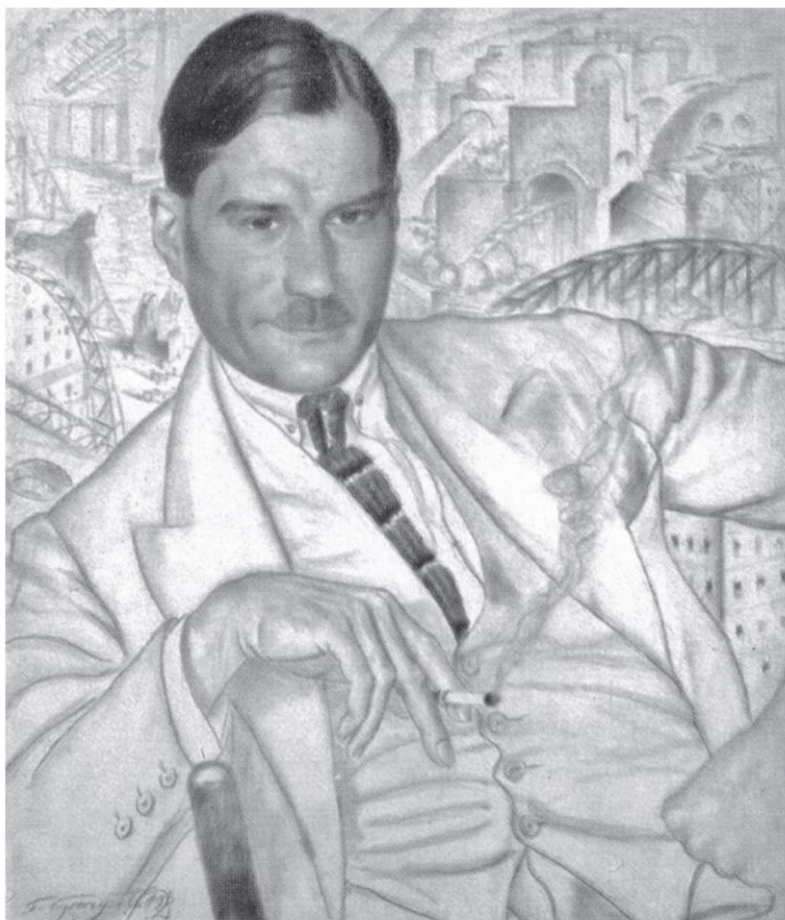
Όσον αφορά στην άλλη όψη του Ζαμιάτιν, αυτή του λογοτέχνη, τα πράγματα εξακολουθούν να πηγαίνουν καλά πίσω στην πατρίδα. Στεναχωριέται που βρίσκεται μακριά και ανησυχεί για το ενδεχόμενο να αποξενωθεί και να λησμονηθεί. Αδίκως. Η Αγγλία θα τον κουράσει κάνοντας τον να νοσταλγεί την πατρίδα⁴⁸ ωστόσο αργότερα θα τον αποζημιώσει καλλιτεχνικά. Τα δύο έργα που διαδραματίζονται σε αγγλικό σκηνικό θα συνεισφέρουν με την έκδοσή τους (το *The Islanders* στα 1918 και το *The Fisher of Men* στα 1923) στην καλλιτεχνική του καθιέρωση όχι πλέον ως ανερχόμενου αλλά ως καταξιωμένου λογοτέχνη. Με τα δύο «αγγλικά» έργα εγκαινιάζεται για τη μυθοπλασία του Ζαμιάτιν μια «σκηνική μεταφορά» από την αγροτική επαρχία στη σύγχρονη βιομηχανική πόλη. Την αλλαγή σκηνικού ακολουθεί και μια διαφοροποίηση ως προς τα ως τότε συνήθη πρωταγωνιστικά του πρόσωπα, στον φορέα της υποκριτικής ηθικότητας: από την μεσαία και ανώτερη τάξη της αγροτικής Ρωσίας στους μπουρζουάδες της καπιταλιστικής Αγγλίας.

⁴⁷ A. Myers, «Zamiatin in Newcastle...», ό. π., σ.425.

⁴⁸ «Είμαι πεινασμένος εδώ στην Αγγλία: υπάρχει όσο κρέας θέλεις, αλλά όχι πολλοί πραγματικοί άνθρωποι. Είναι όλα μηχανές, κάρβουνο, αιθάλη [...]». Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.61.

Στην Αγγλία ο Ζαμιάτιν θα υιοθετήσει τον «Αγγλικό» τρόπο ντυσίματος και γενικότερα μια δυτικότροπη essence στους τρόπους του. Ο Blok, διάσημος ποιητής και φίλος του Ζαμιάτιν, όταν ο τελευταίος επιστρέφει στην πατρίδα «ανανεωμένος» του κολλάει το παρατσούκλι ο «Εγγλέζος».⁴⁹ Ο Ζαμιάτιν φαίνεται να το απολαμβάνει, αφού του αναγνωρίζεται τρόπον τινά ένας επιπλέον λόγος να αισθάνεται ιδιαίτερος.

Υπάρχουν κάποια πράγματα τα οποία ο Ζαμιάτιν δοκιμάζει στην Αγγλία και θα του λείψουν αργότερα όταν θα επαναπατριστεί, όπως το να οδηγεί το μικρό του Renault. Η Ρωσία όμως του 1917 είναι η χώρα στην οποία στρέφονται τα βλέμματα όλου

Εικόνα 5

Πορταίτο του Ζαμιάτιν από τον Boris Kustodiev (1923, © René Guerra). Η εικόνα βρίσκεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

του πλανήτη. Τον Φλεβάρη η Ρωσία επαναστατεί. Οι Ζαμιάτιν ανυπομονούν να γυρίσουν. Δεν θα αποδειχθεί ιδιαίτερα εύκολο. Θα φτάσει τελικά Σεπτέμβρης μέχρι να τα καταφέρουν.

1ε. Επανάσταση

Ο ενικός αριθμός του τίτλου της παρούσης ενότητας σκόπιμα προτιμήθηκε παρά την έκρηξη δύο νικηφόρων επαναστάσεων την πολυτάραχη για τη Ρωσία χρονιά του 1917. Αυτή η προτίμηση του ενικού εναρμονίζεται με την ιδιαίτερη πρόσληψη της έννοιας της επανάστασης από τον Ζαμιάτιν. Με μια αντιστροφή της κυρίαρχης

⁴⁹ «Στη Σοβιετική Ένωση ήταν γνωστός ως ο “Εγγλέζος” εξαιτίας του μουστακιού του, των προσεγγμένων τούντ κουστουμιών του και της τυπικής συμπεριφοράς του». Στο <http://authorscalendar.info/zamyatin.htm>. Πρόσβαση: 31/10/2022.

οπτικής που βλέπει την επανάσταση ως τομή, ως ρήξη και διακοπή, ο Ζαμιάτιν φαίνεται να αντιλαμβάνεται την επαναστατική διαδικασία ως μια υφέρπουσα, διαρκώς παρούσα σταθερά του κοσμικού γίνεσθαι η οποία διακόπτεται από (σύντομα ή διαρκέστερα) διαστήματα σταθεροποίησης: «Η επανάσταση είναι παντού, μέσα στο καθετί. Είναι άπειρη. Δεν υπάρχει τελευταία επανάσταση, ούτε τελευταίος αριθμός. Η κοινωνική επανάσταση είναι μόνο ένας αριθμός μέσα στον άπειρο αριθμό αριθμών: ο νόμος της επανάστασης [...] είναι ένας κοσμικός, καθολικός νόμος [...]».⁵⁰

Η τοποθέτησή του πάντως σε σχέση με τις δύο επαναστάσεις θα είναι διαφορετική κατά περίπτωση. Βέβαια, η Επανάσταση του Φλεβάρη θα ανατραπεί από την Οκτωβριανή χωρίς να ξεδιπλώσει τη δυναμική της ή γιατί εξάντλησε τη δυναμική της χωρίς να μπορέσει να δικαιώσει τις προσδοκίες που δημιούργησε. Ο Ζαμιάτιν πάντως δεν εκφέρει αξιόλογο δημόσιο λόγο για τα πεπραγμένα της Προσωρινής Κυβέρνησης η οποία ασκεί εκείνη την περίοδο την εξουσία, σε αντίθεση με τις παρεμβάσεις τις οποίες σπεύδει να δημοσιεύει αμέσως μετά την κατάκτηση της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους. Η «διακριτική» στάση του Ζαμιάτιν απέναντι στην Προσωρινή Κυβέρνηση ίσως να οφείλεται και στο γεγονός ότι κατά το μεγαλύτερο διάστημα της διακυβέρνησής της εκείνος βρίσκεται στην Αγγλία, αποκομμένος από τις καθημερινές εξελίξεις και τα διαθέσιμα για πολιτικό σχολιασμό μέσα της πατρίδας του. Γεγονός πάντως παραμένει ότι το νέο της επανάστασης του Φλεβάρη του 1917 θα γίνει δεκτό με ενθουσιασμό από το ζεύγος Ζαμιάτιν αποτελώντας ισχυρό κίνητρο για την επιστροφή τους στην πατρίδα.⁵¹

Εκείνον τον Φλεβάρη οι γυναίκες της Πετρούπολης αποφασίζουν κατά την «Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας» των Σοσιαλιστών να διαδηλώσουν την πείνα των οικογενειών τους. Τις επόμενες μέρες ξεσπούν απεργίες σε διάφορα εργοστάσια οι οποίες εξελίσσονται γρήγορα σε γενική απεργία. Μια προσπάθεια βίαιης καταστολής ταραχών στην πρωτεύουσα θα στραφεί ενάντια στους εμπνευστές της: στρατιωτικές μονάδες επιφορτισμένες να διαλύσουν τις διαδηλώσεις στρέφουν τα όπλα προς τους διοικητές τους και ενώνονται με το επαναστατημένο πλήθος. Καταλαμβάνονται

⁵⁰ Ζαμιάτιν, «Περί Λογοτεχνίας, Επανάστασης, Εντροπίας και άλλων ζητημάτων», μτφ. Μ. Σικιτάνο, <http://www.simeiomiden.gr/wp-content/uploads/enas-sovietikos-airetikos.pdf>. Πρόσβαση: 12/2/2023.

⁵¹ «Όταν οι εφημερίδες άρχισαν να κατακλύζονται με παχυλούς τίτλους για την “Επανάσταση στη Ρωσία” και την “Παραίτηση του Τσάρου”, το να μένουμε στην Αγγλία έγινε αφόρητο». Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.68.

αστυνομικά τμήματα, σιδηροδρομικοί σταθμοί, τηλεπικοινωνίες και αποθήκες όπλων.⁵²

Ο Τσάρος υποχρεώνεται σε παραίτηση χωρίς να χρειαστεί να χυθεί μια σταγόνα αίμα. Ο εν πολλοίς «αυθόρμητος» χαρακτήρας του «Φλεβάρη» ωστόσο φανερώνεται άμεσα στην αμηχανία σχετικά με την διάδοχη κατάσταση πραγμάτων. Οι πολιτικοί οι οποίοι αποτελούσαν μέλη της τελευταίας Δουμά, εκμεταλλεζόμενοι το κενό εξουσίας και την προαναφερθείσα αμηχανία μεταξύ των επαναστατημένων, αυτοανακηρύσσονται «Προσωρινή Κυβέρνηση». Διακηρυγμένη αποστολή αυτής της κυβέρνησης αποτελεί η ολοκλήρωση του πολέμου χωρίς παραχωρήσεις στον εχθρό και η ανάδειξη Συντακτικής Συνέλευσης εκλεγμένης με καθολική ψηφοφορία η οποία και θα καθορίσει αντιπροσωπευτικά το πολιτικό μέλλον του αχανούς πολυεθνικού κράτους.⁵³ Οι εξεγερμένοι δεν βρίσκουν λόγους να εμπιστεύονται μια κυβέρνηση της οποίας ο Πρωθυπουργός διαθέτει πριγκηπικό τίτλο («Πρίγκιπας Γκεόργκι Λβοφ»). Σχηματίζουν ένοπλα σοβιέτ ώστε να ασκούν έλεγχο στη δράση αυτής της «κυβέρνησης συμβιβασμού». Από τα σοσιαλιστικά κόμματα περισσότερη καχυποψία απέναντι στην Προσωρινή Κυβέρνηση εκφράζει εξαρχής το Μπολσεβίκικο Κόμμα και κυρίως ο ηγέτης του Λένιν.

Ο ιστορικός χρόνος συμπιέζεται εντυπωσιακά τους μήνες που μεσολαβούν από τον Φλεβάρη μέχρι τον Οκτώβρη του 1917. Μαζί με την απελευθέρωση από την τσαρική απολυταρχία η Ρωσική κοινωνία επιζητά την απαλλαγή από την εξουσία του πατέρα, του παπά, του αστυνόμου, του δάσκαλου, του αφέντη... Μια κοινωνική επανάσταση επιζητά να συμπληρώσει τη «δημοκρατική άνοιξη» που ανθίζει σε έναν τόπο στοιχειωμένο από τον μακρόχρονο «χειμώνα του δεσποτισμού». Δεκάδες εφημερίδες ανοίγουν, καθιερώνεται το καθολικό εκλογικό δικαίωμα ακόμα και για τις γυναίκες, συνδικαλιστικές ενώσεις ξεφυτρώνουν παντού, τα σοβιέτ θεωρούν εαυτούς συμμέτοχους στην διακυβέρνηση. Μέχρι και στο στράτευμα η αρχή της πειθαρχίας υποχωρεί μπροστά στην αρχή της πλειοψηφίας! Οι παραγωγικές σχέσεις ζουν μια δική τους, άξια του ονόματός της επανάσταση, με καταλήψεις εργοστασίων και

⁵² Th. Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age, Part III...*, ό. π., σσ.109-110.

⁵³ «Καθώς θα λάβει μέτρα για την υπεράσπιση της χώρας έναντι του εξωτερικού εχθρού, η Κυβέρνηση θα θεωρήσει ταυτόχρονα πρωταρχικό της καθήκον να εξασφαλίσει την έκφραση της λαϊκής βούλησης ως προς τη μορφή διακυβέρνησης και θα συγκαλέσει Συντακτική Συνέλευση το συντομότερο δυνατό [...]». Διακήρυξη της Προσωρινής Επιτροπής της Κρατικής Δουμά, 3 Μαρτίου 1917. Στο Frank Golder (επ.), *Documents of Russian History, 1914-1917* (New York: The Century Co., 1927), σσ. 308-313. Αντλήθηκε από την ιστοσελίδα [Formation of the Provisional Government – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\)](http://www.msu.edu/~history/formation_of_the_provisional_government_-_seventeen_moments_in_soviet_history). Πρόσβαση: 19/6/2023.

απαλλοτριώσεις γης. Η υπομονή ωστόσο των αγροτών εξαντλείται από την κωλυσιεργία της Προσωρινής Κυβέρνησης να προχωρήσει στην πολυπόθητη αγροτική μεταρρύθμιση και των στρατιωτών να τερματίσει τον πόλεμο. Πεισμένοι ότι κανείς δε θα βρεθεί να υπερασπιστεί την αγροτική αριστοκρατία, εξεγερμένοι χωρικοί μοιράζουν τη γη των πρώην «αφεντάδων» τους μεταξύ τους. Οι εργάτες δημιουργούν συμβούλια για τη διεύθυνση της εργασίας και τον έλεγχο της παραγωγής ανατρέποντας «επαναστατικό δικαίω» καθιερωμένες (σχεδόν ως αυτονόητες) ιδιοκτησιακές και διευθυντικές σχέσεις.⁵⁴

Τον Σεπτέμβρη που επιστρέφουν οι Ζαμιάτιν στην Πετρούπολη, το κλίμα έχει απωλέσει τον πανηγυρικό χαρακτήρα των πρώτων ημερών από την «αποκαθήλωση» του Τσάρου. Η Προσωρινή Κυβέρνηση επιμένει στη συνέχιση του πολέμου σε απόλυτο συντονισμό με τους «ιμπεριαλιστές» συμμάχους και με όχι καλύτερα αποτελέσματα από τον Τσάρο. Η πολεμική προσπάθεια επιπρόσθετα προβάλλεται ως αιτία για την κωλυσιεργία στην προκήρυξη εκλογών για σύσταση Συντακτικής Συνέλευσης. Η καχυποψία του λαού και ιδιαίτερα του στρατευμένου τμήματός του απέναντι στην κυβέρνηση όσο περνά ο καιρός αυξάνει. Εκδήλωση αυτής της δυσaréσκειας αποτελούν οι «Μέρες του Ιούλη» κατά τις οποίες οι Μπολσεβίκοι έπειτα από ένα αρχικό μούδιασμα προσπαθούν να ηγηθούν αυθόρμητων εκδηλώσεων ανυπακοής στρατευμάτων της Πετρούπολης που μαζί με το λαό της εξεγείρονται ενάντια στη Προσωρινή κυβέρνηση. Μετά και από ένα αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα στο οποίο ο Κερένσκι, (μετριοπαθής σοσιαλιστής, πρωθυπουργός της Προσωρινής Κυβέρνησης από τον Ιούλιο και αφού το Κόμμα των Καντέτ έχει αποχωρήσει) παίζει αμφιλεγόμενο ρόλο, η ήδη κλονισμένη εμπιστοσύνη της επαναστατημένης Ρωσίας από την απροθυμία της κυβέρνησης να κατοχυρώσει νομικά τις πρόσφατες λαϊκές κατακτήσεις αποσύρεται ολοκληρωτικά.

Οι Μπολσεβίκοι, δυναμικότεροι υπερασπιστές της Επανάστασης τις μέρες του αντεπαναστατικού πραξικοπήματος, βγαίνουν σημαντικά ενισχυμένοι. Το αντίθετο ισχύει για τον Κερένσκι και τον συνασπισμό σοσιαλιστικών κομμάτων (Σοσιαλεπαναστάτες και Μενσεβίκοι) που τον στηρίζουν. Το σύνθημα που προτάσσει σε αυτή την κρίσιμη στιγμή ο Λένιν προβάλλει ακαταμάχητο στην αμεσότητά του: «Ψωμί, Ειρήνη, Γη». Το αρχικά μειοψηφικό στα σοβιέτ κόμμα του αρχίζει να πολλαπλασιάζεται με ταχύτητα την επιρροή και τα μέλη του, κυρίως στις πόλεις. Δεν

⁵⁴ Ο. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σσ.75-87.

χρειάζεται άλλωστε για την επίτευξη του στόχου του να εξασφαλίσει την υποστήριξη της πλειοψηφίας. Αυτό που αυτή τη στιγμή θεωρείται επιβεβλημένο και εφικτό είναι η επαναστατική ανατροπή της εύθραυστης Κυβέρνησης. Αποφασιστικής σημασίας κρίνεται η δράση της «πρωτοπορίας του προλεταριάτου» καθώς και η εξασφάλιση της ανοχής (αν όχι της υποστήριξης) του μάχιμου πληθυσμού ο οποίος ούτως ή άλλως έχει αμφισβητήσει στην πράξη τη νομιμότητα της Προσωρινής Κυβέρνησης με την απειθαρχία στο στράτευμα, την κατάληψη των εργοστασίων και την αγροτική εξέγερση.⁵⁵

Ο Λένιν έχει επιστρέψει από την εξορία τον Απρίλη παρέα με ένα βαγόνι συντρόφους με «ύποπτη» αρωγή σε αυτό το ταξίδι από την γερμανική κυβέρνηση. Οι Γερμανοί έχουν κάθε λόγο φυσικά να επενδύουν στη ζημιά που μπορεί να προκαλέσει ο Λένιν στην «Εγκάρδια Συνεννόηση» εκβιάζοντας την έξοδο της χώρας του από τον πόλεμο. Ο Λένιν από την άλλη έχει κάθε λόγο να εκμεταλλευτεί την «ιδιοτελή παροχή διευκολύνσεων» από τους «Γερμανούς μπουρζουάδες», όντας πεπεισμένος εκείνη την εποχή ότι μια ρωσική σοσιαλιστική επανάσταση θα συμπαρασύρει τις βιομηχανικές ευρωπαϊκές μητροπόλεις (με πρώτη τη Γερμανία) να μπουν στον επαναστατικό χορό. Με βάση και αυτή την προσδοκία ο Λένιν, εκπλήσσοντας τους συντρόφους του, υποστηρίζει την αιρετική για τους ορθόδοξους μαρξιστές «θέση του Απρίλη»: ανατροπή της αστικής κυβέρνησης, παράκαμψη του καπιταλιστικού σταδίου ανάπτυξης και απευθείας οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Ο ηγέτης των Μπολσεβίκων προκειμένου να εξασφαλίσει λαϊκή υποστήριξη στο παράτολμο σχέδιο του να «αρπάξει» την εξουσία τώρα που παραδέρνει «απελπισμένη» κι «ασυνόδετη» στους δρόμους της Πετρούπολης, υιοθετεί ως πρότυπο οργάνωσης της επαναστατικής εξουσίας του την Κομμούνα του Παρισιού:

*[...] μια δημοκρατία των Σοβιέτ βουλευτών εργατών, αγροτικών εργατών και αγροτών σε όλη τη χώρα. [...] Κατάργηση της αστυνομίας, του στρατού και της γραφειοκρατίας. Οι αποδοχές όλων των υπαλλήλων, που εκλέγονται και υπόκεινται σε ανάκληση ανά πάσα στιγμή, δεν πρέπει να υπερβαίνουν το μέσο ημερομίσθιο ενός ικανού εργαζομένου [...] Δήμευση όλων των κτημάτων.*⁵⁶

⁵⁵ Για τις θέσεις του Λένιν λίγο πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση βλέπε τις περίφημες *Θέσεις του Απρίλη*, στο [April Theses – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\)](https://msu.edu/april-theses). Πρόσβαση: 19/6/2023.

⁵⁶ Λένιν, παρατίθεται στο [April Theses – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\)](https://msu.edu/april-theses).

Οι Μπολσεβίκοι εξασφαλίζουν την πλειοψηφία στα σοβιέτ των μεγάλων πόλεων και προς τα τέλη του Οκτώβρη, σχεδόν ανακοινώνουν (μέσα από διαρροές διαφωνούντων) την πρόθεσή τους να ανατρέψουν την Προσωρινή Κυβέρνηση εντός των επομένων ημερών!⁵⁷ Έτσι και γίνεται. Η ημέρα της δράσης είναι προσεκτικά επιλεγμένη (25 του Οκτώβρη 1917) ώστε να προλάβει τη σύγκληση του Συνεδρίου των Σοβιέτ, μη αφήνοντας στο όργανο το περιθώριο για πρόταση σχηματισμού νέας σοβιετικής κυβέρνησης συνεργασίας των σοσιαλιστικών κομμάτων. Αντίθετα, το «πραξικόπημα», όπως το χαρακτηρίζουν τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κόμματα, τα θέτει προ τετελεσμένων: είτε αποδέχονται την επαναστατική εξουσία των Μπολσεβίκων και προσχωρούν σε αυτήν ή θέτουν εαυτόν στην υπηρεσία της αντεπανάστασης. Η πολλαπλή επιτυχία του σχεδιασμού δικαιώνει τη θρησκευτική προσήλωση του Λένιν σε αυτόν. Το μεγαλύτερο ίσως «κοινωνικό πείραμα» όλων των εποχών ξεκινά...

1στ. Πολεμικός κομμουνισμός και πολεμικός Ζαμιάτιν

Οι Μπολσεβίκοι πήραν την εξουσία. Αυτό φαίνεται εκ των υστέρων ότι υπήρξε το πρώτο και πιο εύκολο «σκαλοπάτι» προς τον «κομμουνιστικό παράδεισο» τον οποίο εκατομμύρια ψυχές απανταχού της γης είχαν ποθήσει εις μάτην μέχρι τότε. Από εδώ και μπρος αρχίζει το δύσκολο έργο της «οικοδόμησης του σοσιαλισμού». Σε αυτό οι Μπολσεβίκοι θα αποδειχθούν και πάλι αποφασισμένοι, η πραγματικότητα όμως αυτή τη φορά δε θα τους επιτρέψει να φανούν το ίδιο συνεπείς στους σχεδιασμούς τους.⁵⁸ Σταδιακά η επίκληση των βασικών συνθημάτων του «Οκτώβρη» θα μοιάζει ολοένα και πιο «ιδεολογική» με τον τρόπο που εννοεί ο Μαρξ την ιδεολογία. Επιφορτισμένη δηλαδή με τη λειτουργία να συσκοτίζει την πραγματικότητα μέσω της δημιουργίας μιας ψευδούς παράστασης στη θέση της. Συγκρινόμενη με το καθημερινό βίωμα η επίμονη προπαγανδιστική αντοχή των συνθημάτων θα αρχίσει να διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά συλλογικής παράνοιας η οποία θα φτάσει στην πλήρη άνθισή της με το σταλινικό φαινόμενο.

⁵⁷ Ηγετικά στελέχη των Μπολσεβίκων διαφωνούν με την επιλογή του Λένιν για επαναστατική κατάληψη της εξουσίας αντιπροτείνοντας τη συνεννόηση με τα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κόμματα των Σοβιέτ για ειρηνική μεταβίβαση της εξουσίας σε κυβέρνηση συμμαχίας σοσιαλιστών με την έγκριση του Συνεδρίου των Σοβιέτ. Το όλο περιστατικό περιγράφεται με το χαρακτηριστικό πολεμικό ύφος του Λένιν στην καυστική κριτική του απέναντι στους διαφωνούντες: [Lenin's Reply to Zinoviev and Kamenev – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\)](https://www.msu.edu/~soviet/lenin/lenin_reply_to_zinoviev_and_kamenev.htm). Πρόσβαση: 19/6/2023.

⁵⁸ «Στην πραγματικότητα, το ξέσπασμα των λευκών εξεγέρσεων και των επεμβάσεων των ιμπεριαλιστικών στρατών οδηγεί στην ανάπτυξη οικονομικών και πολιτικών πρακτικών που ήταν πολύ διαφορετικές από εκείνες που προβλέπονταν αρχικά». Σαρλ Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ. 1^η περίοδος, 1917-1923*, Ράππα, Αθήνα, 1974, σ.64.

Ο Ζαμιάτιν θα εκτοξεύσει «προειδοποιητικές βολές» στη νέα εξουσία. Από τις πρώτες μέρες ασκεί αντιπολίτευση με τη δημοσίευση άρθρων και διηγημάτων σε αντιπολιτευόμενες (σοσιαλιστικές) εφημερίδες.

Εντός λίγων εβδομάδων μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, άρχισε να δημοσιεύει κραυγαλέες προσωπικές επιθέσεις ενάντια στον Λένιν με τα τέσσερα “Fairytale about Fita” [...] στην τελευταία ιστορία, προβλέποντας το Μονοκράτος στο «Εμείς», ο Fita υποχρεώνει όλους τους πολίτες να ζουν σε στρατώνες και να φορούν πανομοιότυπες γκρι στολές, να έχουν ξυρισμένα κεφάλια και να φέρουν αριθμημένα μεταλλικά σήματα. Τελικά, ο Fita διατάσσει ότι όλοι - συμπεριλαμβανομένου του ίδιου - πρέπει να γίνουν εξίσου ανόητοι στο όνομα της ευτυχίας και της εξισωτικής δημοκρατίας [...].⁵⁹

Η εναντίωση και η κριτική του Ζαμιάτιν στο μπολσεβίκικο καθεστώς έχει πολλαπλές αιτίες και βρίσκει αντίστοιχες αφορμές. Η «πραξικοπηματική» κατάληψη της εξουσίας και η άσκησή της με διατάγματα τα οποία δεν απαιτούν καν την έγκριση του Συνεδρίου των Σοβιέτ είναι μια πρώτη από αυτές.⁶⁰ Ο κυνισμός με τον οποίο το μετεπαναστατικό καθεστώς παραβιάζει τις προεπαναστατικές δεσμεύσεις του είναι μια δεύτερη. Ο Ζαμιάτιν αδυνατεί να αποδεχτεί τη νομιμοποίηση «ανίερων μέσων» στο όνομα της επίτευξης «ιερών σκοπών», οι οποίοι συνήθως μονότονα καταλήγουν στην πάση θυσία μονοπώληση της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους πάντα υπέρ του προλεταριάτου. Η προκήρυξη εκλογών για Συντακτική Συνέλευση και η διάλυσή της όταν σε αυτή προέκυψε αντικυβερνητική πλειοψηφία τον Γενάρη του 1918 θεωρείται από τον Ζαμιάτιν αποθέωση του τακτικισμού και της αναξιοπιστίας.⁶¹

⁵⁹ J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.88.

⁶⁰ «Παρόλο που η κατάληψη της εξουσίας είχε πραγματοποιηθεί στο όνομα του Κογκρέσου των Σοβιέτ, ο Λένιν δεν είχε καμία πρόθεση να κυβερνήσει μέσω του Κογκρέσου ή της μόνιμης εκτελεστικής επιτροπής του, όπου οι αριστεροί σοσιαλεπαναστάτες, οι αναρχικοί και μια μικρή ομάδα μενσεβίκων διεθνιστών ενεργούσαν ως κοινοβουλευτικό φρένο στο Συμβούλιο των Λαϊκών Επιτρόπων (Sovnarkom), την κινητήρια δύναμη της δικτατορίας του. Στις 4 Νοεμβρίου, το Sovnarkom όρισε για τον εαυτό του το δικαίωμα να ψηφίζει νόμους χωρίς την έγκριση των Σοβιέτ [...] και από εκείνη τη στιγμή κυβέρνησε με διατάγματα [...]». O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.105.

⁶¹ «Όταν συνήλθε η Συντακτική Συνέλευση, στις 5 Ιανουαρίου 1918, [...] προκλήθηκε από την ομάδα των Μπολσεβίκων βουλευτών να επικυρώσει τα κύρια μέτρα που είχε ως τότε λάβει η Σοβιετική Κυβέρνηση, γεγονός το οποίο θα ισοδυναμούσε με αναγνώριση της νομιμότητάς της. Η πρόταση απορρίφθηκε [...]. Στη συνέχεια οι Μπολσεβίκοι βουλευτές αποχώρησαν από τη Συνέλευση, για να μην επιστρέψουν ποτέ. Οι συζητήσεις συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας 5-6 Ιανουαρίου. Λίγο μετά τις πέντε το πρωί, ο διοικητής ενός ένοπλου αποσπάσματος, ο αναρχικός Zheleznyakov, εκτελώντας οδηγίες της κυβέρνησης, διέταξε τη Συνέλευση να σταματήσει τις εργασίες της – “επειδή η φρουρά είναι κουρασμένη”, όπως εξήγησε. Χωρίς να προβάλει αντίσταση, η Συνέλευση διαλύθηκε. Δεν επρόκειτο να συνέλθει ποτέ ξανά, ένα διάταγμα της σοβιετικής κυβέρνησης κατήργησε τη Συντακτική Συνέλευση». Marcel Liebman, *Leninism under Lenin*, Merlin, London, 1980, σσ.234-5.

Η έναρξη της φάσης του «Πολεμικού Κομμουνισμού» (1918-1921) χαρακτηρίζεται από τον εμφύλιο πόλεμο ενάντια στους «αντεπαναστάτες» σε συνδυασμό με ένα ριζοσπαστικό πολιτικό πρόγραμμα (εθνικοποίηση όλων των παραγωγικών μονάδων πλην των αγροτικών, επιτάξεις της αγροτικής παραγωγής, προσπάθεια κατάργησης του χρήματος και ανταμοιβή της εργασίας σε είδος και υπηρεσίες, σταθεροποίηση της επαναστατικής εξουσίας με τον «κόκκινο τρόμο», άρνηση αποπληρωμής του δημόσιου χρέους στους ξένους δανειστές, συγκεντρωτικός σχεδιασμός της οικονομίας, κρατικός έλεγχος του εξωτερικού εμπορίου και κατάργηση του εσωτερικού).⁶²

Από τις 9 Μάρτη του 1918 ο Ζαμιάτιν έρχεται σε ανοικτή ρήξη με το μπολσεβίκικο καθεστώς καθώς χρησιμοποιεί σκληρή γλώσσα σε άρθρο του στο επίσημο όργανο (*Delo Naroda*) της «δεξιάς» πτέρυγας των Σοσιαλεπαναστατών (οι οποίοι σε αντίθεση με την «αριστερή» τους πτέρυγα έχουν εξαρχής αντιταχθεί στην πραξικοπηματική κατά τη γνώμη τους κατάκτηση της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους): «[...] εδώ και πολύ καιρό οι Μπολσεβίκοι καταχρώνται το δοξασμένο όνομα των σοσιαλιστών και δημοκρατών, σε βαθμό που ένα τέτοιο όνομα να έχει καταστεί απολύτως ακατάλληλο για αυτούς».⁶³ Ο δογματισμός, η αντιμετώπιση κάθε πολιτικής διαφωνίας ως αντεπαναστατικής, η γενικευμένη καταστολή με την επιστράτευση αυθαίρετης βίας στο όνομα της επιβολής της «δικτατορίας του προλεταριάτου» θα αποτελέσουν σε αυτή τη φάση τα κύρια σημεία της αντιπαράθεσης του Ζαμιάτιν με τη λενινιστική εκδοχή οικοδόμησης του σοσιαλισμού.⁶⁴

Όταν ο Ζαμιάτιν επέστρεψε στη Ρωσία είχε την ευκαιρία να γνωριστεί με τον Μαζίμ Γκόρκι. Η συνεργασία και η φιλία τους βασίστηκε εκείνη την εποχή πέρα από την αμοιβαία καλλιτεχνική εκτίμηση και στην σύμπτωση της οπτικής τους για τα

⁶² Βλ. Th. Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age, Part III...*, ό. π., σ.112-3.

⁶³ Zamyatin, «The Presentists» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.263. Το άρθρο δημοσιεύεται με το ψευδώνυμο Μιχαήλ Πλατόνωφ (βασισμένο στο επίθετο της μητέρας του) το οποίο θα χρησιμοποιεί έκτοτε σε ιδιαιτέρως «επικίνδυνες» εκδόσεις.

⁶⁴ «Όσοι προσπαθούν να οικοδομήσουν ένα νέο πολιτισμό στην εξαιρετική εποχή μας, συχνά στρέφουν το βλέμμα τους στο μακρινό παρελθόν - στο στάδιο, το θέατρο, τους αγώνες του Αθηναϊκού Δήμου. Η αναφορά είναι επιτυχής. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι η Αθηναϊκή Αγορά, ο αθηναϊκός λαός, ήταν πρόθυμος να ακούει και άλλα πράγματα εκτός από εγκωμιαστικές ωδές· δεν φοβόντουσαν ούτε καν τη σκληρή σάτιρα του Αριστοφάνη. Ενώ εμείς - πόσο μακριά βρισκόμαστε από τον Αριστοφάνη [...].» Zamyatin, «I Am Afraid» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.57-8.

γεγονότα του Οκτώβρη.⁶⁵ Προκαλούν εντύπωση τα παρακάτω λόγια του Γκόρκι από τον Δεκέμβρη του 1917, ιδίως από τη στιγμή που κάποιος τον γνωρίζει μόνο ως ανεπίσημου «λογοτεχνικού πρέσβη» του Σοβιετικού Κράτους και αργότερα ως επίσημα προβαλλόμενου πρότυπου του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού» στη λογοτεχνία:

*Η εξουσία πέρασε στα Σοβιέτ μόνο στα χαρτιά, μόνο στον κόσμο της φαντασίας και όχι στην πραγματικότητα. Οι Μπολσεβίκοι έθεσαν το Συνέδριο των Σοβιέτ μπροστά στο τετελεσμένο γεγονός, δηλαδή στο ότι κατέλαβαν την εξουσία αυτοί και όχι τα Σοβιέτ [...] Οι Μπολσεβίκοι έχουν για βασικό τους επιχείρημα τις ξιφολόγχες [...] Μια “Δημοκρατία των Σοβιέτ” είναι κούφια λόγια. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια “Δημοκρατία των λίγων”.*⁶⁶

Ωστόσο ο Γκόρκι, ο Ζαμιάτιν και πολλές άλλες διακεκριμένες μορφές της ρωσικής διανόησης, σε σύντομο χρονικό διάστημα, θα αποδεχτούν (άλλοι αναγκαστικά και άλλοι με ενθουσιασμό) το νέο καθεστώς ως «εργοδότη» στο πλαίσιο της επεξεργασίας και εφαρμογής ενός ευρύτατου «εκπολιτιστικού προγράμματος του λαού».⁶⁷ Η ανάθεση της υψηλής εποπτείας αυτού του φιλόδοξου προγράμματος στον Λουναρτσάσκι, «Κομισάριο Διαφώτισης», διακεκριμένου διανοούμενου και παλιού συντρόφου και συνεργάτη του Γκόρκι στα χρόνια της εξορίας,⁶⁸ εγγυάται την ποιότητά του πέρα από τις σκοπιμότητες της κομματικής προπαγάνδας.⁶⁹

Η αυξανόμενη ένταση του Εμφυλίου Πολέμου με την παρέμβαση ξένων κρατών υπέρ των «εχθρών της Επανάστασης» θα αναγκάσει πολλούς (και όχι μόνο από την τάξη των διανοουμένων) «σκεπτικούς» απέναντι στην πολιτική των Μπολσεβίκων να διαλέξουν εκβιαστικά στρατόπεδο ενώ θα ενισχύσει περαιτέρω τον συγκεντρωτισμό στην άσκηση της εξουσίας και τη μετατροπή του καθεστώτος σε

⁶⁵ «Και οι δύο, όπως και πολλοί άλλοι άλλωστε, ήταν απογοητευμένοι από τη τροπή που έπαιρνε η επανάσταση». Leonid Heller, «Gor'kij et Zamjatin», *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Jan. - Mar., 1988, Vol. 29, No. 1, pp. 53-66, σ.54.

⁶⁶ Μαξίμ Γκόρκι. Αναφέρεται σε παρουσίαση βιβλίων των εκδόσεων «Πανοπτικών» από τον Κώστα Δεσποινιάδη, βίντεο της οποίας διατίθεται στο <https://www.youtube.com/watch?v=zZKNFI33OPI>. Πρόσβαση: 7/10/2023.

⁶⁷ «Εγώ βρέθηκα στα διοικητικά συμβούλια τριών ή τεσσάρων από αυτούς τους οργανισμούς, στους οποίους ο Γκόρκι ήταν πάντα ο πρόεδρος». Zamyatin, «Maxim Gorky» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.251.

⁶⁸ «[...] πίσω στη δεκαετία του 1900 [...] η ομάδα “forward” (vperedist) των σοσιαλδημοκρατών (Gorky, Bogdanov και Anatoly Lunacharsky) είχε δημιουργήσει σχολεία στην Ιταλία για εργάτες που είχαν λαθραία εγκαταλείψει τη Ρωσία». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.432.

⁶⁹ «Το Λαϊκό Κομμοσυντακτικό της Παιδείας, υπό τη φωτισμένη διεύθυνση του Anatol Lunacharsky, ακολούθησε μια “πολιτική ανεκτικότητας” προς όφελος μιας ευρείας ποικιλίας σχολών και τάσεων στον καλλιτεχνικό και πνευματικό τομέα [...]». M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.327.

μονοκομματικό.⁷⁰ Οι αγρότες, σαφώς σημαντικότερος ταξικός σύμμαχος της «δικτατορίας του προλεταριάτου» επηρεάζονται παραδοσιακά από το «εχθρικό» κόμμα των Σοσιαλεπαναστατών.⁷¹ Ο Λένιν έχει απόλυτη επίγνωση της κατάστασης και έχει σπεύσει από την επόμενη κίολας μέρα της επανάστασης να εκδώσει το «Διάταγμα για τη γη».⁷² Με αυτό ικανοποιεί το βασικό αίτημα των αγροτών για νομική κατοχύρωση της διανομής των χωραφιών των πρώην εύπορων γαιοκτημόνων. Ωστόσο οι Μπολσεβίκοι σύντομα θα δυσανεστήσουν τον σύμμαχό τους όταν θα ξεκινήσουν οι αναγκαστικές επιτάξεις της αγροτικής παραγωγής για την τροφοδοσία των πόλεων και του Κόκκινου Στρατού εν μέσω εμφυλίου πολέμου. Παρά ταύτα οι αγρότες φοβούμενοι ότι ενδεχόμενη νίκη των «Λευκών» θα σημάνει και απώλεια όλων των επαναστατικών κατακτήσεων στο ζήτημα της γης κατατάσσονται μαζικά στον Κόκκινο Στράτο επισφραγίζοντας τη «συμμαχία». Ο φόβος τους άλλωστε θα αποδειχθεί δικαιολογημένος. Η επικράτηση των Λευκών σε κάποιες επαρχίες ακολουθείται από την επαναφορά των γαιών στους προεπαναστατικούς ιδιοκτήτες τους και την παραδειγματική τιμωρία των εξεγερμένων αγροτών.⁷³

Η επίσης κρίσιμη «συμμαχία» των στρατιωτών, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι άλλωστε αγρότες, επιδιώκεται ειδικότερα με την άμεση δρομολόγηση της σύναψης ανακωχής και διεξαγωγής διαπραγματεύσεων με τους Γερμανούς για το οριστικό τέλος του πολέμου. Αυτό το γεγονός καθώς και η υπεράσπιση μιας σειράς επαναστατικών πρωτοβουλιών (όπως η θεσμοθέτηση του «εργατικού ελέγχου» στα εργοστάσια, η νομική αναγνώριση της απαλλοτρίωσης των αγροτικών γαιών και η προτροπή σε ανταρσία απέναντι σε «αντεπαναστατικές» διαταγές αξιωματικών) κάνουν πολλούς όχι μόνο να παραβλέπουν τον συγκεντρωτισμό στην άσκηση της εξουσίας αλλά και να τον υποστηρίζουν ως αναγκαίο κακό, απαραίτητο στοιχείο της επαναστατικής περιόδου που αναλαμβάνει την κάμψη της «Αντεπανάστασης».

⁷⁰ Η αριστερή πτέρυγα του Σοσιαλεπαναστατικού Κόμματος αποσύρεται τον Μάρτη του 1918 από την συνεργασία με την Μπολσεβίκικη Κυβέρνηση και περνά σε δυναμική αντιπολιτευόμενη θέση όπως άλλωστε κάνει και η δεξιά πτέρυγα του κόμματος εξ αρχής. Την ίδια ώρα οι Αναρχικοί (πολλοί εκ των οποίων συμμετείχαν στον «Οκτώβρη») διώκονται. Οι Μενσεβίκοι αντιμετωπίζονται αρχικά με ανοχή και περιφρόνηση η οποία θα καταλήξει στην αφομοίωση ή στην καταστολή. Στην ίδια πορεία προς τη δικτατορία του μοναδικού κόμματος τα σοβιέτ μεταβάλλονται σε όργανα της πολιτικής του «κόμματος» με την εκδίωξη από αυτά των μη μπολσεβίκων αντιπροσώπων. Βλ. σχετικά M. Lieberman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σσ.252-264

⁷¹ «[...] οι μπολσεβίκοι ελάχιστα είχαν αναπτύξει τις προπαγανδιστικές και οργανωτικές τους προσπάθειες μέσα στις αγροτικές μάζες, ενώ οι σοσιαλεπαναστάτες [...] είχαν αποκτήσει μια σίγουρη επιρροή [...]». Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΑ...*, ό. π., σ.85.

⁷² Ο Λένιν δηλώνει το βράδυ της 25^{ης} Οκτωβρίου μπροστά στο Σοβιέτ της Πετρούπολης: «Θα κερδίσουμε την εμπιστοσύνη των αγροτών μόνο με το διάταγμα που θα καταργήσει την ιδιοκτησία των γαιοκτημόνων». Στο ίδιο, σ.92.

⁷³ Βλ. A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σ.54.

Ο Ρωσικός Εμφύλιος αποτέλεσε μια ακραία διαδικασία επιβολής της «δικτατορίας του προλεταριάτου» ενάντια στην αντίδραση του «ταξικού εχθρού». Ο ορισμός ωστόσο του ταξικού εχθρού κατά τη μακρά διάρκεια του Εμφυλίου (1918-1922) διευρύνθηκε πολύ πέρα από ταξικά-οικονομικά κριτήρια, συμπεριλαμβάνοντας πολιτικές προτιμήσεις, εθνικές ταυτότητες, ιδεολογικές αναφορές, θρησκευτικές πεποιθήσεις και τελικά οτιδήποτε μπορούσε να αντιταχθεί στην νέα εξουσία. Η άνετη, σχεδόν αβίαστη διαδικασία όπως φανταζόταν ο Λένιν την πρώτη φάση της σοσιαλιστικής οικοδόμησης με την εύκολη επικράτηση ενάντια στους ταξικούς εχθρούς της⁷⁴ δε θα είχε τελικά καμία σχέση με τη σκληρή πραγματικότητα του καταστροφικού εμφυλίου με τα εκατομμύρια θύματα.

Ο Ζαμιάτιν αποφεύγει την αναγκαστική του στράτευση στον Εμφύλιο⁷⁵ κάνοντας χρήση της προηγούμενης απαλλαγής από στρατιωτικά καθήκοντα κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου για λόγους υγείας. Οι συνθήκες διαβίωσής του χάρη στη συμμετοχή του στα κρατικά πολιτιστικά προγράμματα και στην επαφή του με την πατρογονική επαρχία, είναι σχετικά καλές συγκρινόμενες με αυτές της πλειοψηφίας των Ρώσων, ιδιαιτέρως με αυτές των υπόλοιπων κατοίκων των πόλεων οι οποίοι λιμοκτονούν και παγώνουν. Ο Ζαμιάτιν θα συμμετάσχει στο σύνολο των φιλόδοξων καλλιτεχνικών προγραμμάτων τα οποία διευθύνει ο Γκόρκι.⁷⁶ Ο τελευταίος έχει καταστεί «ευνοούμενος» και ανεπίσημος «Υπουργός Πολιτισμού» του κομμουνιστικού καθεστώτος μετά τη μεταστροφή και τη συστράτευσή του.

Ο Λένιν με τη συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918) τερματίζει, όπως είχε υποσχεθεί, τον πόλεμο με τους Γερμανούς πληρώνοντας ωστόσο βαρύτατο τίμημα σε εδαφικές παραχωρήσεις.⁷⁷ Επιπρόσθετα, η «ατιμωτική ειρήνη» με τους Γερμανούς μοιάζει να «ανταλλάχθηκε» με έναν όχι λιγότερο τραυματικό εμφύλιο πόλεμο. Δεδομένης της κατάστασης η άλλη προεπαναστατική υπόσχεση, εκείνη που

⁷⁴ «[...] η καταστολή της μειονότητας των εκμεταλλευτών από την πλειονότητα των μισθωτών σκλάβων του χθες είναι συγκριτικά τόσο εύκολο, φυσικό και απλό έργο που θα συνεπάγεται πολύ λιγότερη αιματοχυσία από την καταστολή των εξεγέρσεων των σκλάβων, των δουλοπάροικων ή των μισθωτών...». Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, παρατίθεται στο M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.318.

⁷⁵ «[...] ο Κόκκινος Στρατός [...] επρόκειτο να συγκροτηθεί σε εθελοντική βάση, όμως, από τον Απρίλη κιόλας του 1918, εφαρμόζεται η υποχρεωτική θητεία». Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ...*, ό. π., σ.119.

⁷⁶ «[Ο Ζαμιάτιν] θα εμπλακεί [...] στο σχέδιο “Παγκόσμια Λογοτεχνία” για την έκδοση ξένων κλασικών σε μετάφραση, μια σειρά από τα “100 Καλύτερα Βιβλία της Ρωσικής Λογοτεχνίας”, στην Επιτροπή για το “Ιστορικό Δράμα”, στη διδασκαλία στο “Λογοτεχνικό Στούντιο” και στο “Σπίτι των Τεχνών”». J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σσ.87-88.

⁷⁷ Βλ. M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.346.

αφορούσε στο «ψωμί», υφίσταται αναγκαστικές διαδοχικές αναβολές.⁷⁸ Ο Ζαμιάτιν δεν θα συμμεριστεί την «ηρωική» παρουσίαση του Εμφυλίου ως «έπους του ρωσικού λαού» απέναντι στους ντόπιους και ξένους εχθρούς του την οποία θα υιοθετήσουν πολλοί συνάδελφοί του. Ο ίδιος θα παρουσιάσει με μελανά χρώματα σε πλείστα διηγήματά του την ανθρωπιστική και υλική καταστροφή που προκαλεί ο πόλεμος, άλλοτε εστιάζοντας στην καχυποψία και την διάχυτη βία (*The Dragon*) και άλλοτε στο ερειπωμένο σκηνικό μιας παγωμένης Πετρούπολης και τον απεγνωσμένο αγώνα επιβίωσης των κατοίκων της που οδηγεί στη εξαχρείωση (*Cave*).⁷⁹ Και τα δύο διηγήματα θα προκαλέσουν την «ιερή» αγανάκτηση της νέας (λογοτεχνικής) εξουσίας, παρόλα αυτά θα προλάβουν να δουν το φως της δημοσιότητας.

Παραδόξως ή και όχι, ο Εμφύλιος σηματοδοτεί την πλέον παραγωγική λογοτεχνική περίοδο του Ζαμιάτιν.⁸⁰ Και όχι μόνο από συγγραφικής άποψης: την περίοδο αυτή λαμβάνει μέρος σε μια σειρά εκδοτικών και μορφωτικών προγραμμάτων, συμμετέχει στα διοικητικά συμβούλια οργανώσεων συγγραφέων, δίνει διαλέξεις και παραδίδει μαθήματα σε ευέλπιδες λογοτέχνες. Επιμελείται εκδόσεις, μεταφράζει, ασχολείται με το θέατρο. Αποτελεί τον μέντορα ομάδας νεαρών φερέλπιδων συγγραφέων («*The Serapion Brothers*»). Ταυτόχρονα διατηρεί τη θέση του καθηγητή στο Πολυτεχνείο. Όλα αυτά μέσα σε ένα γενικότερο οργιαστικό περιβάλλον «πολιτισμικής επανάστασης».⁸¹

Στο γενικότερο κλίμα της εποχής που ευνοεί τις θεωρητικές καλλιτεχνικές αναλύσεις συμμετέχει και ο Ζαμιάτιν διατυπώνοντας θεωρητικές απόψεις για τον τρόπο γραφής του τον οποίο ορίζει ως «συνθετισμό» ή «νεορεαλισμό». Με αυτό τον όρο εννοεί και προκρίνει τη σύνθεση φαντασίας και πραγματικότητας στη λογοτεχνία. Πρόκειται για μια διαλεκτική υπέρβαση του ρεαλισμού (θέση) και του συμβολισμού (αντίθεση) με την δημιουργία μιας λογοτεχνίας «ιμπρεσιονιστικής»,

⁷⁸ «[...] Η πείνα ήταν ενδημική [...] Ο πληθυσμός της Μόσχας λάμβανε μερικές φορές μόνο 60 γραμμάρια ψωμί για να αντέξει για δύο ημέρες. Δεν προκαλεί έκπληξη ότι η “μαύρη αγορά” άνθισε, αντιπροσωπεύοντας το 75 με 80 τοις εκατό του τρόπου προμήθειας τροφίμων κατά τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου». Στο ίδιο, σ.345.

⁷⁹ Και τα δύο διηγήματα βρίσκονται στο Y. Zamyatin, *The Dragon and Other Stories...*, ό. π.

⁸⁰ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamjatin...*, ό. π., σσ.131-166.

⁸¹ «Για πρώτη φορά στην ιστορία ένα κράτος αποδύεται σε μια τέτοια titάνια προσπάθεια για να φέρει τις λαϊκές μάζες σε μια ουσιαστική επαφή με τα αγαθά της κουλτούρας. Παρά τις αντίζοες συνθήκες του εμφυλίου πολέμου και του οικονομικού χάους [...]» Αντώνης Βογιάζος, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα*, 1917-1932, Τόμος Α, Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σελ.15. Να παρατηρήσουμε σε μια προσπάθεια μετριασμού του ενθουσιασμού του συγγραφέα του ανωτέρω αποσπάσματος ότι η στιγμή στην οποία αναφέρεται είναι ταυτόχρονα και η πρώτη φορά στην ιστορία που ένα κράτος αναλαμβάνει την αποκλειστική χρηματοδότηση και επίβλεψη του συνόλου της πολιτισμικής παραγωγής μιας κοινωνίας.

αφαιρετικής, η οποία μέσω της φαντασίας εισχωρεί σε ένα πιο βαθύ επίπεδο της πραγματικότητας (σύνθεση).⁸²

Εντωμεταξύ η Πετρούπολη, πόλη-σύμβολο της κυριαρχικής θέλησης του ανθρώπου ενάντια σε μια αφιλόξενη φύση χάνει τον τίτλο της πρωτεύουσας (που της είχε χαρίσει ο Μέγας Πέτρος όταν ολοκλήρωσε την οικοδόμησή της στα 1712). Η Μόσχα παίρνει μετά από διακόσια περίπου χρόνια την εκδίκησή της καθώς στέφεται και πάλι πρωτεύουσα στα 1918 για λόγους ασφαλείας. Η Μόσχα θα αποτελέσει το αστικό σύμβολο της νέας Σοβιετικής εποχής με λιγότερα «αυτοκρατορικά κατάλοιπα» στο δομημένο και πολιτισμικό περιβάλλον της. Ο Ζαμιάτιν στο μεταγενέστερο άρθρο του «Moscow-Petersburg» (1933) θα αναδείξει τον ρόλο της Μόσχας ως πολιτισμικό κέντρο της «νέας προλεταριακής κουλτούρας» και της Πετρούπολης ως κέντρο αντίστασης στη καλλιτεχνική και ιδιαίτερα στη λογοτεχνική κηδεμονία των δημιουργών από το κράτος.⁸³

Πολλοί καλλιτέχνες, οι αποκαλούμενοι «εμιγκρέδες», άλλοι με την έκρηξη της επανάστασης κι άλλοι αργότερα, «δραπετεύουν» στο εξωτερικό.⁸⁴ Το νέο καθεστώς σε αυτή την πρώτη φάση της πολιτισμικής του πολιτικής (η οποία διαμορφώνεται υπό την καθοδήγηση προσώπων με αξιόλογη καλλιέργεια - Λουνάτσαρσκι, Μπουχάριν, Μπογκτάνωφ, Τρότσκι, Κολλοντάι κ.α. - και ποικιλία οπτικών οι οποίες ανταγωνίζονται και αλληλεπιδρούν) θα επιδιώξει ενεργά την υποστήριξη των διανοουμένων και καλλιτεχνών. Αργότερα όπως θα δούμε, θα προσπαθήσει να παραγάγει τους δικούς του καλλιτέχνες. Προς το παρόν όμως πρέπει να κερδίσει την παλιά, πολλές φορές «δύστροπη» και επιρρεπή στον «διανοουμενίστικο ελιτισμό», ήδη υπάρχουσα ιντελιγκέντσια. Στις συνθήκες ακραίου αναλφαβητισμού του ρωσικού πληθυσμού το έργο το οποίο μπορούν να προσφέρουν οι μορφωμένοι θεωρείται αναντικατάστατο, όχι μόνο ως παιδαγωγοί αλλά και ως προπαγανδιστές.⁸⁵

⁸² Βλ. Zamyatin, «On Synthetism» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.81-91.

⁸³ Βλ. Zamyatin, «Moscow-Petersburg» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.132.

⁸⁴ Η «ειρωνεία της ιστορίας» έφερε έτσι τα πράγματα ώστε ο όρος «εμιγκρές» ο οποίος προεπαναστατικά χαρακτήριζε τους διωκόμενους από το τσαρικό καθεστώς αντικαθεστωτικούς οι οποίοι έβρισκαν καταφύγιο σε ξένες χώρες, μετεπαναστατικά να χαρακτηρίζει τους νέους «πολιτικούς πρόσφυγες» του κομμουνιστικού αυτού τη φορά καθεστώτος.

⁸⁵ Ο Λουνάτσαρσκι αναφέρει: «Ο Λένιν έμενε στην άποψη ότι πρέπει να φροντίσουμε [...] να μην πεινάσουν και φύγουν στο εξωτερικό οι μεγάλοι ειδικοί [...] αν δε βιαστούμε να βάλουμε σε πρώτη μοίρα τους νέους που πειραματίζονται, αυτό θα είναι το μικρότερο κακό». Αναφέρεται στο Α. Βογιάζος, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα...*, ό. π., σ.190.

Πέραν των εχθρικών «εμιγκρέδων» από τη μια ή των ταγμένων με την «Επανάσταση» διανοουμένων από την άλλη, διαμορφώνεται μια τρίτη ενδιαμέση κατηγορία, οι λεγόμενοι «συνοδοιπόροι» (fellow travelers).⁸⁶ Ίσως λόγω του μπολσεβίκικου παρελθόντος του, ίσως λόγω της φιλίας με τον Γκόρκι, ο Ζαμιάτιν προς το παρόν κατατάσσεται (μάλλον καθ' υπερβολή, αν λάβουμε υπόψη τα σφόδρα επικριτικά για το μετεπαναστατικό καθεστώς κείμενά του) σε αυτήν την κατηγορία. Ούτως ή άλλως πάντως προκαλεί εντύπωση η σχετική ανοχή με την οποία αντιμετωπίζεται ο Ζαμιάτιν από το καθεστώς παρά τη ριψοκίνδυνη άνεση με την οποία εκφράζεται εναντίον του.

Σε κάθε περίπτωση η ανοιχτά αντιπολιτευτική στάση του Ζαμιάτιν, ίσως στο πνευματικό επίπεδο να μοιάζει μοναχική, στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ωστόσο της Ρωσίας δεν αποτελεί εξαίρεση. Ένα γενικότερο πνεύμα εναντίωσης στον μπολσεβικισμό και μια σκληρή, πολύμορφη κοινωνική σύγκρουση αναπτύσσεται μέχρι την οριστική επικράτησή του. Πιο φανερή εκδήλωση αυτής της σύγκρουσης η εμφύλια σύρραξη στην οποία μια ετερόκλητη συμμαχία χωρίς συνεκτική κοινωνική βάση συσπειρώνεται με μοναδικό κοινό στοιχείο την αντιπαλότητα προς το μετεπαναστατικό καθεστώς. Εναντίωση ωστόσο σε αυτό το καθεστώς εκφράζεται ποικιλοτρόπως και με διαφορετικά ανά περίπτωση κίνητρα: Απόσυρση των αριστερών σοσιαλεπαναστατών από την κυβερνητική συμμαχία συνοδευόμενη από απόπειρα δολοφονίας του Λένιν και πρόκλησης εξέγερσης στους δρόμους της πρωτεύουσας για την αποτροπή της υπογραφής του «Μπρεστ-Λιτόφσκ». Μαζικές εργατικές απεργίες και καταλήψεις εργοστασίων με οικονομικά κυρίως αιτήματα. Άρνηση χιλιάδων αγροτών να καταταγούν στον Κόκκινο Στρατό ή να παραδώσουν το σιτάρι τους στην κυβέρνηση και ξέσπασμα βίαιων αγροτικών εξεγέρσεων. Απόπειρες απόσχισης και δημιουργίας ανεξάρτητων κρατών διαφόρων μη ρωσικών εθνοτήτων της πρώην αυτοκρατορίας. Αντάρτικα αυτονομιστικά-αναρχικά κινήματα αγροτών στην Ουκρανία αλλά και αλλού. Ο Λένιν τελικά, την εποχή του «πολεμικού κομμουνισμού» φαίνεται ότι αντιμετωπίζει σοβαρότερες απειλές για τη μακροήμερευση της εξουσίας του από την κριτική του Ζαμιάτιν.

Πάντως, αν ο Λένιν δεν διαθέτει χρόνο να ασχοληθεί με τον Ζαμιάτιν, η Τσεκά (το σώμα που δημιουργείται για την αντιμετώπιση των αντεπαναστατικών

⁸⁶ «[...] “συνοδοιπόροι” [...] ονομάζονταν τότε μια σειρά συγγραφείς [...] που αν και δεν είχαν ασπαστεί την κομμουνιστική ιδεολογία αποδέχονταν ωστόσο την επανάσταση και τη σοβιετική εξουσία, διατηρώντας κατά τα άλλα ο καθένας τις δικές του κοσμοθεωρητικές και αισθητικές αντιλήψεις». Στο ίδιο, σσ.43-4.

ενεργειών και το οποίο θα λειτουργήσει ως η νέα μυστική αστυνομία) τον διαθέτει σε αφθονία. Οι ενοχλητικές δημοσιεύσεις του Ζαμιάτιν θα «αναγκάσουν» την Τσεκά να εισβάλει στο διαμέρισμά του για έρευνα τον Φλεβάρη του 1919. Τον προσάγει για ανάκριση ως ύποπτο για συμμετοχή σε συννομωσία Αριστερών Σοσιαλεπαναστατών αλλά μετά τις «διαβεβαιώσεις» του Ζαμιάτιν και την επίκληση της συνεργασίας του με τον Γκόρκι θα αφεθεί ελεύθερος. Δεν παραλείπει βέβαια της ευκαιρίας δοθείσης να ειρωνευτεί τους διώκτες του.⁸⁷ Θα συνεχίσει να παρακολουθείται και εφεξής θα έχει μόνιμα «πάρε-δώσε» με την Τσεκά. Ο Γκόρκι, για όσο καιρό θα βρίσκεται ακόμη στην πατρίδα του, θα παίζει τον ρόλο του φύλακα-αγγέλου στις συχνές περιπέτειες του Ζαμιάτιν με τις καινούργιες διωκτικές αρχές.

Εάν επιχειρήσουμε μια σύντομη ανασκόπηση των δημοσιεύσεων του Ζαμιάτιν αυτά τα χρόνια, θα κατανοήσουμε την «επαγγελματική ευσυνειδησία» των ανδρών της Τσεκά και των πολιτικών προϊσταμένων τους. Μετά το σκανδαλώδες *Fita*, στα τέλη του 1917 δημοσιεύει το *Thursday*, ένα μικρό διήγημα όπου ένας φαύλος ονόματι *bol'shen'kiy* σφαγιάζει όποιον και ό,τι διαφωνεί μαζί του. Στα διηγήματα, *The Cherubin* (Δεκέμβρης 1917) και *The Dragon* (Μάρτιος 1918) εξακολουθεί να παρουσιάζει μια εικόνα καθόλου κολακευτική για την οικοδόμηση της πρώτης σοσιαλιστικής ουτοπίας. Σε άρθρα του γραμμένα την άνοιξη του 1918 προειδοποιεί για τον φαύλο κύκλο του αίματος στον οποίο βλέπει να ολισθαίνει η Ρωσική κοινωνία, κατηγορεί τους αριστερούς Εσέρους⁸⁸ για τη συμμαχία τους με τους Μπολσεβίκους και καυτηριάζει τους τελευταίους για την καταστολή εργατικών κινητοποιήσεων στο όνομα της «εργατικής εξουσίας».

Θεωρητικό κείμενο του Ζαμιάτιν αυτής της περιόδου στο οποίο οφείλουμε ιδιαίτερη αναφορά αποτελεί το «Scythians?».⁸⁹ Τυπωμένο και πάλι με το ψευδώνυμο

⁸⁷ Ο Ζαμιάτιν κατηγορεί τους Τσεκάδες για ελλιπή γνώση του μαρξισμού αφού, κανονικά, θα έπρεπε να μην ερευνούν καν το ενδεχόμενο εκείνος να ρέπει προς μια ατομικιστική, ηττοπαθή στάση αλλά να τη θεωρούν δεδομένη εφόσον μια τέτοια «διολίσθηση» θεωρείται από την «μαρξιστική επιστήμη» ενδημική και αναπόφευκτη για τους μικροαστούς διανοούμενους. Το περιστατικό αφηγείται ο Ivanov-Razumnik, φίλος συγγραφέας του Ζαμιάτιν ο οποίος έχει συλληφθεί μαζί του. Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.21-2.

⁸⁸ Εσέροι είναι ένα άλλο όνομα για τους Σοσιαλεπαναστάτες που προκύπτει από τα αρχικά του κόμματος Socialist-Revolutionaries.

⁸⁹ Οι Σκύθες υπήρξαν κατά την αρχαιότητα νομαδικός λαός ο οποίος ζούσε στις στέπες της κεντρικής Ασίας και τα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Τον τίτλο, παρμένο από ποίημα του Alexander Block, χρησιμοποιούσε λογοτεχνική ομάδα για το περιοδικό της με το οποίο συνδεόταν ο Ζαμιάτιν. Με τον όψιμο εναγκαλισμό του Οκτώβρη από μέρους των Scythians ο Ζαμιάτιν εκπλήσσεται δυσάρεστα και δημοσιεύει το ομώνυμο άρθρο με το δηλωτικό της ενόχλησής του ερωτηματικό. Το κείμενο Zamyatin, «Scythians?» βρίσκεται στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.21-33.

Πλατόνωφ σ' αυτό παρουσιάζεται για πρώτη φορά το κατά Ζαμιάτιν πρότυπο του καλλιτέχνη:

Ένας μοναχικός, άγριος καβαλάρης - ένας Σκύθας - καλπάζει την πράσινη στέπα, με τα μαλλιά του ν' ανεμίζουν. Προς τα πού καλπάζει; Πουθενά. Γιατί; Χωρίς λόγο... ό,τι αγαπάει είναι η ελευθερία, η μοναξιά, το άλογό του, η απεραντοσύνη της στέπας [...] Δουλεύει μόνο για το μακρινό μέλλον, ποτέ για το κοντινό, ποτέ για το σήμερα. Έτσι σ' αυτόν ανοίγεται ένας δρόμος μοναχά - ο Γολγοθάς - και προσβλέπει σε μια νίκη μοναχά - τη σταύρωση.⁹⁰

Ο αυθεντικός καλλιτέχνης παραμένει εσαεί ανικανοποίητος, εσαεί μάρτυρας. Ο θρίαμβός του θα σήμαινε την συνθηκολόγησή του, την αυτομόληση στο στρατόπεδο της στασιμότητας, την οριστική ήττα του:

Η πραγματοποίηση, η υλοποίηση, η έμπρακτη νίκη μιας ιδέας της προσδίδει αμέσως μια φιλισταιϊκή χροιά. [...] ο αληθινός Σκύθας [...] δε δύναται να αναπαυθεί στις δάφνες, δεν τάσσεται ποτέ με το μέρος των νικητών, με αυτούς που υμνούν "ωσαννά". Ο κλήρος του αληθινού Σκύθα είναι το αγκάθινο στεφάνι του ηττημένου. Η πίστη του είναι η αίρεση [...].⁹¹

Και η στροφή από τις ύποπτες μεν, διφορούμενες ωστόσο φιλοσοφικές απόψεις, σε πιο συγκεκριμένες, επίκαιρες πολιτικές διαπιστώσεις συντελείται απότομα και απερίφραστα:

«Η νικηφόρα Οκτωβριανή Επανάσταση» [...] δεν ξέφυγε από τον γενικό νόμο που ισχύει για τους νικητές: έγινε φιλισταία [...] Και αυτό που μισεί περισσότερο από όλα ο φιλισταίος είναι ο επαναστάτης που τολμά να σκεφτεί διαφορετικά από αυτόν. Το μίσος για την ελευθερία είναι το συνηθέστερο σύμπτωμα της θανατηφόρας ασθένειας του φιλισταιϊσμού [...] Ήρριστε όλα τα κεφάλια μέχρι το δέρμα. Ντύστε τους όλους με ομοιόμορφες στολές. Μεταστρέψτε όλες τις αιρετικές χώρες στη πίστη σας με πολεμική φωτιά. Έτσι οι Οθωμανοί προσηλύτισαν τους γκιαούριδες [...] Έτσι οι Τεύτονες Ιππότες έσωσαν τους ειδωλολάτρες [...] Με αυτόν τον τρόπο οι διαφωνούντες, οι σεχταριστές και οι σοσιαλιστές σώθηκαν από τις ψευδαισθήσεις τους στη Ρωσία.⁹²

⁹⁰ Zamyatin, «Scythians?» στο Y. Zamyatin, A Soviet heretic..., ό. π., σσ.21-2.

⁹¹ Στο ίδιο, σσ.22-3.

⁹² Στο ίδιο, σ.23.

Το τελευταίο απόσπασμα φανερώνει ότι την περίοδο της συγγραφής του κυοφορείται το *Εμείς* στο οποίο αυτές οι απόψεις θα μετουσιωθούν σε λογοτεχνία και το οποίο αργότερα θα λάβει τον τίτλο της «πρώτης γνήσια μοντέρνας δυστοπίας».⁹³

Στη συνέχεια του άρθρου, ο Ζαμιάτιν φανερώνει την επιρροή της σκέψης του Νίτσε πάνω του, περιορίζοντας την κοινότητα των ικανών να αναλάβουν τη διαρκή μάχη με το σήμερα σε λίγους «δυνατούς». Κλείνει δείχνοντας με το δάχτυλο τους συναδέλφους του οι οποίοι τίθενται στην υπηρεσία της (νέας) εξουσίας: «Οι ελεύθεροι Σκύθες δεν τρέχουν ξοπίσω από τους νικητές, πίσω από την ωμή δύναμη, πίσω από τον “δήμαρχο”... όποιο κι αν είναι το χρώμα της κονκάρδας του δημάρχου».⁹⁴ Τις ιδέες αυτές που εκφράζει ο Ζαμιάτιν για πρώτη φορά στο «Σκύθες;» θα τις βρούμε στη συνέχεια να διατρέχουν το σύνολο του έργου του, θεωρητικό και μυθοπλασία.

Σε άρθρο που γράφει την άνοιξη του 1919 με τον τίτλο «Tomorrow» και το οποίο μοιάζει να αναπτύσσει περαιτέρω την προβληματική του «Scythians?» παρουσιάζει την ιδέα του περί της αέναης διαλεκτικής της ιστορικής εξέλιξης και του ρόλου της «αίρεσης» σ’ αυτή:

*Το σήμερα είναι καταδικασμένο να πεθάνει - γιατί το χθες πέθανε, και γιατί το αύριο θα γεννηθεί. Τέτοιος είναι ο σοφός και σκληρός νόμος [...] το αέναα ανικανοποίητο είναι η μόνη εγγύηση της αέναης κίνησης προς τα εμπρός, της αιώνιας δημιουργίας. Αυτός που βρήκε το ιδανικό του στο σήμερα [...] έχει ήδη θαφτεί στη γη και δεν προχωρά. Ο κόσμος παραμένει ζωντανός μόνο χάριν στους αιρετικούς [...] Το σύμβολο της πίστης μας είναι η αίρεση [...] Αυτό είναι το συνεχές διαλεκτικό μονοπάτι που [...] παρασύρει τον κόσμο στο άπειρο».*⁹⁵

Η εφημερίδα στην οποία ο Ζαμιάτιν εκδίδει πολλές από τις ιστορίες και τα άρθρα του αυτή την εποχή, η *Delo Naroda* (επίσημο όργανο των δεξιών σοσιαλεπαναστατών), απαγορεύεται οριστικά μετά από διάφορες περιπέτειες την άνοιξη του 1919. Ενώ συνεχίζει το συγγραφικό του έργο ρίχνεται με ιδιαίτερο ζήλο σε εκδοτικό πρόγραμμα του Γκόρκι το οποίο φιλοδοξεί να μεταφράσει το απαύγασμα της σύγχρονης παγκόσμιας λογοτεχνίας. Μέσα από αυτό το πρόγραμμα ο Ζαμιάτιν θα εντυπώσει σε συγγραφείς που θα τον επηρεάσουν στην κατοπινή του εξέλιξη: Jack London, O. Henry και κυρίως H. G. Wells. Το 1920, χρονιά κατά την οποία ο Wells

⁹³ Ο τίτλος αποδίδεται στο *Εμείς* από τον M. Keith Booker στο *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*, Greenwood Press, Connecticut & London, 1994, σ. 25.

⁹⁴ Zamyatin «Scythians?» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.33.

⁹⁵ Zamyatin, «Tomorrow» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.51.

θα επισκεφτεί την Πετρούπολη και θα συναντήσει και τον Ζαμιάτιν, ο τελευταίος έχει ήδη επιμεληθεί, μεταφράσει και γράψει την εισαγωγή για την έκδοση δύο εκ των εμβληματικών του είδους της επιστημονικής φαντασίας έργων του Wells (*War of the Worlds* και *Time Machine*). Η ικανότητα του Wells να γράφει αληθοφανείς κοινωνικές φαντασίες τον γοητεύει και τον παρακινεί στη συγγραφή της δικής του.⁹⁶

Το *Εμείς*, εμβληματικό έργο του Ζαμιάτιν, γράφεται στα 1919-20. Πιστεύω ωστόσο ότι ο Ζαμιάτιν επεξεργάζεται την τελική του μορφή και κάποιες λεπτομέρειες ακόμα και στη διάρκεια του 1921. Για τον τίτλο του έχουν διατυπωθεί διάφορες εικασίες. Κατά την άποψή μου παρωδεί την εξύμνηση του συλλογικού πνεύματος και της αντίστοιχης ηθικής που προωθείται με εμμονή από το νέο καθεστώς και τους πολιτιστικούς εκπροσώπους του. Ταυτόχρονα όμως θεωρώ ότι «στοχεύει» και συνολικότερα στη βιομηχανική μαζική κοινωνία που αναδύεται στην εποχή του. Ο Ζαμιάτιν γράφει αποδεχόμενος (ως πραγματικός «Σκύθας») τη μοίρα του, αναγνωρίζοντας ήδη από το 1920 ότι το *Εμείς* δεν έχει και πολλές πιθανότητες να εκδοθεί στην πατρίδα του.⁹⁷

Εκτός από φιλοσοφικά άρθρα με πολιτικές προεκτάσεις ο Ζαμιάτιν αυτά τα χρόνια γράφει διάφορα άρθρα λογοτεχνικής θεωρίας και κριτικής τα οποία θα ενισχύσουν το προφίλ του «ειδικού». Σε αυτά τα άρθρα αναπτύσσει θεωρητικά πρωτότυπες λογοτεχνικές τεχνικές και φανερώνει την εξοικείωση του με τις τελευταίες ανατρεπτικές εξελίξεις στον τομέα των φυσικών επιστημών και γενικότερα την γνωσιολογία διερευνώντας τις επιπτώσεις αυτών των εξελίξεων στη λογοτεχνική έκφραση.⁹⁸

Στην ενίσχυση του κύρους του Ζαμιάτιν στους λογοτεχνικούς κύκλους της Πετρούπολης συμβάλει και η διοικητική του θέση (πέραν από τις ομάδες του Γκόρκι) στη VSP, στο παράρτημα της Πετρούπολης της Πανρωσικής Ένωσης Συγγραφέων. Η τελευταία, σε αντιδιαστολή με πολλές νεοϊδρυθέντες οργανώσεις οι οποίες προπαγανδίζουν τη στράτευση των καλλιτεχνών στο πλευρό του κόμματος, προασπίζει την ανεξαρτησία των δημιουργών και τον σεβασμό της ελευθερίας της έκφρασης. Ο Ζαμιάτιν πρωτοστατώντας σε αυτή την προσπάθεια κερδίζει δημοφιλία

⁹⁶ Στην επίδραση του H. G. Wells στον Ζαμιάτιν θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

⁹⁷ «Το 1919 έγραψα ένα μυθιστόρημα, το οποίο υπό τις επικρατούσες συνθήκες λογοκρισίας είναι σχεδόν απίθανο να τυπωθεί στο άμεσο μέλλον». Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.100.

⁹⁸ Τα άρθρα του Ζαμιάτιν «Theme and Plot», «The Psychology of Creative Work», «On Language» και «Gryadushchaya Rossiya» όλα σχετικά με την τέχνη της γραφής και γραμμένα στα 1919-20-21, βρίσκονται στη συλλογή Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π.

ανάμεσα στους συναδέλφους του, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει η (και μέχρι το 1929 χρονιά της παραίτησής του) συνεχής εκλογή του στο διοικητικό συμβούλιο της Ένωσης. Σε αυτή τη φάση της ζωής του η επαγγελματική ιδιότητα του ναυπηγού περνάει σε δεύτερη μοίρα καθώς διατηρεί μονάχα τη θέση του καθηγητή στο Πολυτεχνείο όπου και περιορίζεται στη διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας.

Η σχέση των Ζαμιάτιν έχει εξελιχθεί από τα χρόνια του φοιτητικού τους έρωτα. Η Λιουντιμίλα αρκείται σε έναν μάλλον δεύτερο ρόλο σε σχέση με τον διάσημο σύζυγο της, πρωταγωνιστή πλέον της καλλιτεχνικής ζωής του Πέτρογκραντ. Έχουν

Εικόνα 6

Ο Ζαμιάτιν με τον «γιο» του Rostislav. Το φιλοτεχνημένο από τον Yury Annenkov πορτραίτο βρίσκεται στο Yevgeny Zamyatin, *A Soviet heretic; Essays by Yevgeny Zamyatin*, Mirra Ginsburg (επ. - μτφ.), The University of Chicago, Chicago & London, 1970.

«υιοθετήσει» δύο κουκλάκια τα οποία στον κύκλο τους θεωρούνται μέλη της οικογένειας! Το αρκουδάκι Μίσα και ένα κουκλάκι-αγοράκι το οποίο έχουν ονομάσει Ροστισλάβ. Η Akhmatova αφιερώνει στον Ροστισλάβ αυτόγραφο, ενώ ο Annenkov τον αποθανατίζει σε δεύτερο πλάνο πορτρέτου του Ζαμιάτιν. Το ζευγάρι τα καλοκαίρια συνεχίζει την παλιά του συνήθεια να χωρίζει για λίγο αναζωογονώντας τη σχέση.

Κοντεύουμε στα 1921. Ο εμφύλιος έχει πλέον πάρει μια αρχικά αναπάντεχη τροπή, θριαμβευτική για τον Κόκκινο Στρατό, με πολλές περιοχές οι οποίες χάθηκαν με το Μπρεστ Λιτόφσκ να έχουν ανακτηθεί (με τη βοήθεια και της ευτυχούς συγκυρίας της ήττας των κεντρικών δυνάμεων στον Μεγάλο Πόλεμο). Από την άλλη η κατάσταση της χώρας μετά από δυο διαδοχικές πολεμικές συγκρούσεις είναι απελπιστική.⁹⁹ Το κόμμα αποδέχεται ότι ο κομμουνισμός θα αργήσει να έρθει και συμβιβάζεται με την εφαρμογή ενός «μεταβατικού» κρατικού καπιταλισμού. Η παλιά τάξη της διοικητικής γραφειοκρατίας αποδεικνύεται «Λερναία Ύδρα» καθώς σημαντική μερίδα της καταφέρνει να διεισδύσει στις καινούργιες ιεραρχίες. Η αγραμματοσύνη του ρωσικού λαού και η συγκεντρωτική κρατική διοίκηση της αχανούς σοβιετικής αυτοκρατορίας καθιστά την επαναφορά στελεχών της τσαρικής γραφειοκρατίας μονόδρομο. Αυτά τα στελέχη, σε κάθε περίπτωση ξένα προς τα πολιτικά ιδεώδη της «Επανάστασης», θα συνεισφέρουν με τη σειρά τους στον σχηματισμό ενός φαραωνικού γραφειοκρατικού μηχανισμού με ισχυρή τάση αυτονόμησης από την κοινωνία.¹⁰⁰ Ο «εργατικός έλεγχος» έχει χαθεί και τη θέση του έχει πάρει χάριν της αποτελεσματικότητας η «μονοπρόσωπη διοίκηση».¹⁰¹ Το πρόσωπο αυτής της διοίκησης συχνά είναι γνώριμο στους εργάτες, αφού πρόκειται για τον παλιό ιδιοκτήτη ή τον πρώην διευθυντή του εργοστασίου.

Εντωμεταξύ ο προσδοκώμενος σοσιαλιστικός ξεσηκωμός της Ευρώπης όχι μόνο δεν πραγματοποιείται αλλά η απειλή του οδηγεί πολλές Ευρωπαϊκές χώρες στην αγκαλιά των πιο «αντιδραστικών» πολιτικών κινημάτων. Ο Λένιν έχει καταργήσει όλα τα κόμματα πέραν του Κομμουνιστικού όπως μετονομάζεται το Μπολσεβίκικο στα 1919. Αργότερα θα απαγορεύσει και την οργανωμένη αντιπολίτευση (φράξιες) μέσα στο κόμμα.¹⁰² Η διογκούμενη χρήση του κρατικού καταναγκασμού

⁹⁹ «Μεταξύ των εργατών, ιδίως, το βιοτικό επίπεδο έπεσε κατακόρυφα. Το 1922 οι πραγματικοί μισθοί των εργατών ήταν μόνο το 30 τοις εκατό του προπολεμικού επιπέδου. [...] Στη βάση αυτής της γενικής καταστροφής βρισκόταν μια οικονομική κρίση που προκλήθηκε από την κατάρρευση των εμπορικών δεσμών μεταξύ πόλης και υπαίθρου [...]». M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.346.

¹⁰⁰ «Τα [σοβιετικά] όργανα δίνουν διαρκώς λιγότερες ευκαιρίες στους εργαζομένους [...] να ελέγχουν το υπαλληλικό σώμα. Ο κρατικός διοικητικός μηχανισμός μπαίνει σε μια διαδικασία αυτονόμησης, αυξανόμενου διαχωρισμού από τις μάζες». Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ...*, ό. π., σ.270-271.

¹⁰¹ «Δεδομένου ότι ο σοσιαλισμός δεν ερχόταν στη Ρωσία στο άμεσο μέλλον, οι απόψεις του Λένιν για την οργάνωση της εργασίας μεταστράφηκαν προς την εφαρμογή μιας αυστηρότητας που ήταν περισσότερο σύμφωνη με τη διευθυντική ορθοδοξία παρά με τον επαναστατικό ενθουσιασμό». M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.336.

¹⁰² «[...] το Δέκατο Συνέδριο του Κόμματος συνήλθε στη Μόσχα στις 8 Μαρτίου [1921]. [...] ο Λένιν πέρασε [...] ένα απόρρητο ψήφισμα (ένα από τα πιο μοιραία στην ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος) που απαγόρευε τις φατρίες. [...] κανείς δεν θα μπορούσε στο εξής να αμφισβητήσει τις

αποθαρρύνει κάθε ελπίδα φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος η οποία είχε αναπτρωθεί με τη διαφαινόμενη νίκη στον εμφύλιο. Η Σοβιετική Δημοκρατία (αν ποτέ υπήρξε κάτι τέτοιο) μετά την αναστολή της λόγω «εκτάκτου ανάγκης» δε θα ανακάμψει ποτέ.¹⁰³ Παράλληλα έχει ξεκινήσει μια μετατόπιση του κέντρου βάρους της πολιτικής του Κόμματος από την προτεραιότητα της μετατροπής των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων σε σοσιαλιστικές στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στα πρότυπα της Δύσης. Η ανάπτυξη αυτή άλλωστε εκλαμβάνεται σύμφωνα και με το ορθόδοξο μαρξιστικό σκεπτικό ως προϋπόθεση για την προαναφερθείσα μετατροπή. Η έκταση δε της «παραγωγικής ανικανότητας» της χώρας είναι τέτοια που η επικράτηση ενός «οικονομίστικου πραγματισμού» δεν προκαλεί έκπληξη. Η όλη εξέλιξη εκβάλλει σε μια τεχνοκρατική στροφή στη ρητορική και στην πολιτική του κόμματος¹⁰⁴ συνοδευόμενη από μια σταδιακή υπερεκπροσώπηση των γραφειοκρατών στις τάξεις των στελεχών του.¹⁰⁵

Το 1921, ξεκινάει δυσοίωνα με την έκδοση του περιβόητου άρθρου του Ζαμιάτιν «I am Afraid». Απευθυνόμενος στους («ποιητές της Αυλής») συναδέλφους του γράφει:

Οι Ρώσοι συγγραφείς είναι συνηθισμένοι στην πείνα. Ο πραγματικός λόγος για τη σιωπή τους δεν είναι ούτε η έλλειψη ψωμιού ούτε η έλλειψη χαρτιού· ο πραγματικός λόγος είναι [...] ότι η αληθινή λογοτεχνία μπορεί να υπάρξει μόνο όταν δημιουργείται, όχι από επιμελείς κρατικούς αξιωματούχους [...] αλλά από τρελούς, ερημίτες, αιρετικούς, ονειροπόλους, επαναστάτες και σκεπτικιστές. Αλλά όταν ο συγγραφέας οφείλει να είναι συνετός και αυστηρά ορθόδοξος, όταν πρέπει να κάνει τον εαυτό του χρήσιμο για το σήμερα [...] τότε είναι δυνατό να

αποφάσεις του κόμματος χωρίς να εκτεθεί στην κατηγορία του φραξιονισμού». Ο. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.129.

¹⁰³ «Η επιδείνωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης είχε κάνει πολύ μεγάλη ζημιά σε ολόκληρη τη Ρωσία για να καταστεί δυνατή οποιαδήποτε επιστροφή στο σημείο εκκίνησης. [...] η κρίση του φθινοπώρου του 1920 και ο χειμώνας του 1921 έφεραν την κατάρρευση των ελπίδων. Με την εξέγερση της υπαίθρου κατά του σοβιετικού καθεστώτος, την αυξανόμενη δυσαρέσκεια της εργατικής τάξης, τη σκληρή αποφασιστικότητα των κομμουνιστών να παραμείνουν στην εξουσία παρά τη μη δημοτικότητα τους, και, τελευταία αλλά όχι λιγότερο σημαντικά, την αποδιοργάνωση της οικονομίας, την απογοήτευση του λαού, την αυξανόμενη απομόνωση μιας κατεστραμμένης χώρας και ενός εξαντλημένου έθνους, οι αναγκαίες προϋποθέσεις για την αναβίωση των Σοβιέτ έπαυαν να υπάρχουν πια». Μ. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.231.

¹⁰⁴ «[...] μια αντίληψη της οικονομικής προόδου και των εργασιακών σχέσεων μονόπλευρα καθορισμένη από τις εκτιμήσεις της παραγωγής [...]». Στο ίδιο, σ.338.

¹⁰⁵ «[...] για το έτος 1919 οι στατιστικές δείχνουν το 47,8 τοις εκατό των μελών [του κόμματος] ως εργάτες. Από αυτούς, ωστόσο, πάνω από το 60 τοις εκατό εργάζονταν στις διοικητικές υπηρεσίες του κράτους, του Κόμματος ή των συνδικάτων, το 25 τοις εκατό υπηρετούσε στον Κόκκινο Στρατό και μόνο το 11 τοις εκατό εργάζονταν πραγματικά σε εργοστάσια». Στο ίδιο, σ.305.

*υπάρχει μόνο [...] μια λογοτεχνία εφημερίδας, που διαβάζεται σήμερα, και μπορεί να χρησιμοποιηθεί αύριο για να τολίζουμε σαπούνια [...] φοβάμαι ότι το μόνο δυνατό μέλλον για τη ρωσική λογοτεχνία είναι το παρελθόν της.*¹⁰⁶

Σε άλλο παρόμοιας θεματολογίας και ύφους άρθρο της ίδιας χρονιάς, το «Paradise», ο Ζαμιάτιν, «διαβάζοντας» τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης του προβεβλημένης καλλιτεχνικής παραγωγής, προβλέπει κάποια από τα χαρακτηριστικά της καλλιτεχνικής τεχνοτροπίας η οποία τελικά θα επικρατήσει περίπου μια δεκαετία αργότερα με την ετικέτα «Σοσιαλιστικός Ρεαλισμός»: «Πλέον δε θα υφίσταται πολυφωνία ή παραφωνία. Θα κυριαρχεί παντού μεγάλοπρεπη, μνημειακή, παντοδύναμη ομοφωνία. Διαφορετικά, τι είδους πραγματοποίηση του αρχαίου, θεσπέσιου ονείρου του παραδείσου θα ήταν αυτή»;¹⁰⁷

Τον Μάρτη του 1921 ο Λένιν ανακοινώνει την ΝΕΠ (Νέα Οικονομική Πολιτική). Θεωρείται τόσο από το κόμμα όσο και από τον ίδιο μια απαραίτητη «τακτική υποχώρηση» σε σχέση με τη δικτατορία του προλεταριάτου το οποίο απ' ό,τι φαίνεται πρέπει τελικά να οπλιστεί με διαγενεακή υπομονή για την έλευση του σοσιαλισμού: «Ο Λένιν επεσήμανε ότι “η οργάνωση της προλεταριακής επιρροής στον υπόλοιπο πληθυσμό, η διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού περιβάλλοντος”, αποτελούσε “ένα εξαιρετικά δύσκολο έργο, η εκπλήρωση του οποίου θα απαιτήσει δεκαετίες”».¹⁰⁸ Με τη ΝΕΠ παύει η πρακτική των επιτάξεων της αγροτικής παραγωγής και επανέρχεται το δικαίωμα μικρής κλίμακας εμπορικών ανταλλαγών με κυριότερο στόχο την αναθέρμανση της αγροτικής παραγωγής.

Της εισηγήσεως και εφαρμογής της ΝΕΠ έχει προηγηθεί μια (ακόμα) μεγάλη επισιτιστική κρίση, αγροτικές εξεγέρσεις στην ύπαιθρο, απεργίες και διαδηλώσεις στις πόλεις και (ως αποκορύφωμα της λαϊκής διεκδίκησης πολιτικών και οικονομικών αιτημάτων) η στάση και εξέγερση των ναυτών της βάσης της Κροστάνδης. Η βίαιη καταστολή των αγροτικών καθώς και των εργατικών κινητοποιήσεων, η κήρυξη στρατιωτικού νόμου και η σφαγή των εξεγερμένων ναυτών (αλλοτινό καμάρι και πρωτοπορία του «Οκτώβρη»),¹⁰⁹ δεν αφήνει περιθώρια ωρίμανσης κάποιας ελπίδας

¹⁰⁶ Zamyatin, «I am Afraid» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.57-8.

¹⁰⁷ Zamyatin, «Paradise» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.59.

¹⁰⁸ Αναφέρεται στο M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.225.

¹⁰⁹ «[...]οι αγρότες στράφηκαν το 1920 εναντίον των Μπολσεβίκων [...] Η δυσανεξία τους εξερράγη το φθινόπωρο όταν τα αποσπάσματα επίταξης έφτασαν για να κατασχέσουν την πενιχρή σοδειά τους [...] Εξέγερση ξέσπασε [...] σε όλες τις παραγωγές περιοχές σιτηρών. Οι αγρότες που ήταν ύποπτοι [...] συνελήφθησαν ή πυροβολήθηκαν». James von Geldern, «The Antonov Rebellion» στο <https://soviethistory.msu.edu/1921-2/the-antonov-rebellion/>. Πρόσβαση: 13/11/2023. «Απεργίες σάρωσαν τη Ρωσία τον Φεβρουάριο του 1921 [...] Ενώ οι προηγούμενες απεργίες ήταν ένα μέσο

για εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής που γεννιέται με το διαφαινόμενο τέλος του Εμφυλίου και με την ανακοίνωση της ΝΕΠ.

Δεν έχουμε κάποια σαφή αναφορά του Ζαμιάτιν στα γεγονότα της Κροστάνδης, τις αγροτικές εξεγέρσεις ή τις εργατικές κινητοποιήσεις της περιόδου. Γενικότερα πάντως συνηθίζει να ασκεί κριτική σε όψεις της πολιτικής των μπολσεβίκων κυρίως έμμεσα, με άρθρα τα οποία σε μια πρώτη τουλάχιστον ανάγνωση επικεντρώνονται στη λογοτεχνία. Η δυσaréσκειά του ούτως ή άλλως στη δεδομένη συγκυρία βρίσκει οπωσδήποτε πιο προσωπικούς λόγους για να εκφραστεί. Τον Αύγουστο πεθαίνει ο ποιητής Alexander Blok, αγαπημένος φίλος και συνεργάτης του Ζαμιάτιν, εμβληματική μορφή της λογοτεχνικής ζωής της πόλης. Ο Blok πεθαίνει νεότερος (σαράντα ενός ετών), αποκαμωμένος από τις κακουχίες και χωρίς την απαραίτητη και επίμονα από τον Γκόρκι και άλλους φίλους αιτούμενη ιατρική φροντίδα. Ο Ζαμιάτιν θεωρεί τον θάνατο του ποιητή ασυγχώρητο έγκλημα του Σοβιετικού κράτους. Την ίδια μέρα που πεθαίνει ο Blok, ο Remizov, λογοτέχνης στον οποίο ο Ζαμιάτιν χρωστάει μέρος της καθιέρωσής του στα ρωσικά γράμματα, εγκαταλείπει με την γυναίκα του την πατρίδα και μαζί τους Ζαμιάτιν.

Πριν να τελειώσει ο «μαύρος Αύγουστος» του 1921, συλλαμβάνεται κι ο Gumilev, ποιητής, πρώην σύζυγος της Akhmatova, φίλος του Ζαμιάτιν και συνεργάτης στα περισσότερα από τα πολιτισμικά προγράμματα του Γκόρκι. Η κατηγορία, «φιλομοναρχική συνωμοσία», όσο προσχηματική κι αν υποπτευόμαστε σήμερα ότι υπήρξε, εκείνη την εποχή ήταν υπεραρκετή για την εκτέλεση του Gumilev και εξήντα ακόμα «συνωμοτών». Ο Ζαμιάτιν, του οποίου την «απερίσκεπτη τόλμη» όλο αυτό το διάστημα έχουμε επισημάνει, φαίνεται να σοκάρεται από αυτή την εκτέλεση και αρχίζει να προβληματίζεται για το μέλλον του στην «σοσιαλιστική πατρίδα». Σα να μη φτάνουν όλα αυτά, το 1921 είναι η χρονιά που φεύγει στο εξωτερικό ο μέχρι τούδε «φύλακας-άγγελος» του Ζαμιάτιν, Γκόρκι,¹¹⁰ σπρωγμένος

διαπραγμάτευσης με το καθεστώς, αυτές του 1921 ήταν μια προσπάθεια να το ανατρέψουν. [...] Στις 27 Φεβρουαρίου, την τέταρτη επέτειο της επανάστασης [...] η εξέγερση εξαπλώθηκε στη ναυτική βάση της Κροστάνδης [...] Εξέλεξαν ένα νέο Σοβιέτ της Κροστάνδης χωρίς κομμουνιστές. Απαιτούσαν ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσθαι, “ίδια δελτία για όλους τους εργαζόμενους” και τέλος στη βίαιη μεταχείριση της αγροτιάς, από την οποία προέρχονταν πολλοί από τους ναύτες. Ο Τρότσκι ηγήθηκε της καταστολής της ανταρσίας. Στις 7 Μαρτίου, η επίθεση ξεκίνησε με βομβαρδισμό της ναυτικής βάσης». Ο. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σσ. 127-8.

¹¹⁰ Ο Ζαμιάτιν θα γράψει μετά το θάνατο του Γκόρκι (1936): «Δεκάδες άνθρωποι του χρωστάνε τη ζωή και την ελευθερία τους. Όλοι γνώριζαν ότι ο Γκόρκι και ο Λένιν ήταν στενοί φίλοι [...] την εποχή που η επανάσταση είχε υιοθετήσει την τρομοκρατία [...] η τελευταία ελπίδα πολλών, ήταν ο Γκόρκι». Zamyatin, «Maxim Gorky» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.254.

μάλλον από αντιρρήσεις με την εφαρμοζόμενη πολιτική αλλά και από προβλήματα υγείας και με την ανεπίσημη αποστολή του «πρέσβη της σοβιετικής τέχνης».

Στο τελείωμα εκείνου του καλοκαιριού ο ζωγράφος Annenkov κουβεντιάζει με τον φίλο του επιστήμονα Ζαμιάτιν, εκθειάζοντάς του την ομορφιά και τη δύναμη της τεχνολογίας. Ο ζωγράφος καταγράφει την ειρωνική ανταπόκριση του συγγραφέα, η οποία εκφράζει απόλυτα, όχι μόνο το πνεύμα του μυθιστορήματος αλλά και τον τρόπο έκφρασης της συμπρωταγωνίστριας του *Εμείς*:

*Παραιτούμαι: έχεις δίκιο. Η τεχνολογία είναι παντοδύναμη, η απόλυτη ευλογία. Έρχεται η ώρα που όλα θα είναι σύστημα και σκοπιμότητα, που ο άνθρωπος και η φύση θα μεταλλαχθούν σε φόρμουλες [...] Αγαπητέ μου φίλε! [...] Έχετε μολυνθεί από την ειδωλολατρία της μηχανής. [...] Και τι βρίσκεται πίσω από αυτό, Άννενκοφ, πίσω από την απεριόριστη τεχνολογική σας πρόοδο;*¹¹¹

¹¹¹ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.115.

Κεφ.2. Η κοινωνία στο *Εμείς* – Βασικά στοιχεία της πλοκής του έργου

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να αναπαρασταθεί η κοινωνία όπως αυτή πλασιώνει την πλοκή του μυθιστορήματος του Γιεβγκένι Ζαμιάτιν, *Εμείς*, καθώς και να παρουσιαστούν βασικά σημεία αυτής της πλοκής.¹¹²

2α. Χρόνος – Ιστορική διαμόρφωση - Τόπος

Η κοινωνία στην οποία ζει ο Δ-503, πρωταγωνιστής της ιστορίας μας, αναγνωρίζεται με την ονομασία «Μονοκράτος».¹¹³ Τοποθετείται χρονικά στο μακρινό μέλλον περίπου μια χιλιετηρίδα από την εποχή συγγραφής του έργου από τον Ζαμιάτιν, δηλαδή στον 30^ο αιώνα μ. Χ. Προέκυψε έπειτα από τον ιστορικό «Διακοσασετή Πόλεμο» με το τέλος του οποίου ολόκληρη η υφήλιος βρίσκεται υποταγμένη στην εξουσία του Μονοκράτους.¹¹⁴ Αυτός ο πόλεμος υπήρξε μια κολοσσιαία σύγκρουση ανάμεσα σε κατοίκους των πόλεων και κατοίκους της υπαίθρου με διακύβευμα την τροφή.¹¹⁵ Ο χαρακτηρισμός της σύγκρουσης ως «κολοσσιαίας» δικαιολογείται τόσο από τη διάρκεια όσο και από το μέγεθος των ανθρώπινων απωλειών που προκάλεσε. Εκ των υστέρων ωστόσο η σύγκρουση δικαιώνεται: «[...] επιβίωσε μόνο το 0,2 του πληθυσμού της υφελίου [...] μολαταύτα, αυτό το 0,2 γεύτηκε την ευδαιμονία στα δώματα του Μονοκράτους».¹¹⁶

Το νέο καθεστώς με την επικράτηση του οχύρωσε τον ελάχιστο εναπομείναντα πληθυσμό (ο οποίος φαίνεται να υποτάχθηκε βιαίως στη νέα πραγματικότητα) εντός μιας επικράτειας οριοθετημένης από τείχος, εκτός της οποίας παρέμειναν ελάχιστοι «εχθροί», εγκαταλελειμμένοι σε έναν αγώνα επιβίωσης σε μια άγονη, ρημαγμένη γη:

[...] μίλησε για τον Διακοσασετή Πόλεμο... κόκκινες υγρές λακκούβες που δεν έλεγαν να στεγνώσουν [...] γυμνοί, κίτρινοι, εξαθλιωμένοι άνθρωποι – και εξαθλιωμένα σκυλιά - δίπλα δίπλα έπεφταν, πρησμένα, τα κουφάρια των

¹¹² Για την ανάλυσή μας θα χρησιμοποιήσουμε την πιο πρόσφατη ελληνική έκδοση του έργου: Γιεβγκένι Ζαμιάτιν, *Εμείς*, μτφ. Σοφία Αυγερινού, Έρμα, Αθήνα, 2022.

¹¹³ Στην πρώτη μετάφραση του έργου στα Αγγλικά από τον Zilboorg όταν ο Ζαμιάτιν είναι ακόμα εν ζωή, ο όρος για το κράτος στο οποίο ζει ο αφηγητής μας είναι “United State”.

¹¹⁴ «Χίλια χρόνια πριν οι ηρωικοί σας πρόγονοι υπέταξαν στην εξουσία του Μονοκράτους ολόκληρη την υφήλιο». Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.15.

¹¹⁵ «Οι πρόγονοί μας νίκησαν, τελικά, την Πείνα, πληρώνοντας ωστόσο μεγάλο τίμημα: Μιλάω για τον μεγάλο Διακοσασετή Πόλεμο, τον πόλεμο ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο». Στο ίδιο, σ.38. Πιθανά ο Ζαμιάτιν θέτει ως διακύβευμα του Διακοσασετούς Πολέμου την τροφή εμπνευσμένος από την σύγκρουση που προκύπτει κατά τη διάρκεια του Ρωσικού Εμφυλίου ανάμεσα στην «εργατική εξουσία» και τους αγρότες της ρωσικής επαρχίας για τον έλεγχο και τη διάθεση των τροφίμων και κυρίως των σιτηρών που παράγουν οι τελευταίοι.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ.38.

*σκύλων - ή ίσως των ανθρώπων... Αυτά, φυσικά, εκτός των τειχών - γιατί η πόλη είχε ήδη νικήσει, στην πόλη υπήρχε ήδη η τωρινή μας συνθετική τροφή. [...] Με τη βία οδηγούν στην πόλη ατελείωτες μαύρες λιτανείες για να τους σώσουν δια της βίας και να τους διδάζουν την ευτυχία».*¹¹⁷

Αρχικά, το νέο καθεστώς δεν έτυχε θετικής υποδοχής από τις πρώτες γενιές που το βίωσαν. Με επίμονη όμως κοινωνικοποίηση μετατράπηκε πλέον στις μέρες του αφηγητή σε αυτονόητη, απόλυτα νομιμοποιημένη και αποδεκτή πραγματικότητα (από την πλειοψηφία τουλάχιστον των κατοίκων της).¹¹⁸ Με αποικιοκρατική αυτοπεποίθηση που του εξασφάλισαν οι δυνατότητες της διαθέσιμης τεχνολογίας συνδυασμένες με τη μακρόχρονη πολιτική σταθερότητα, το καθεστώς είναι πλέον έτοιμο να εξαπλωθεί στο διάστημα μεταλαμπαδεύοντας τον πολιτισμό του εκτός γης: «[...] να θέσετε υπό τον ευεργετικό ζυγό του λόγου άγνωστα πλάσματα, που κατοικούν σε άλλους πλανήτες [...] Αν δεν αντιληφθούν ότι τους φέρνουμε τη μαθηματική - αλάθητη ευτυχία - είναι καθήκον μας να τους αναγκάσουμε να είναι ευτυχισμένοι. Αλλά, πριν από τα όπλα, θα δοκιμάσουμε με τα λόγια».¹¹⁹

Η επικράτεια του Μονοκράτους αποτελεί μια περιφραγμένη, ακραία αστικοποιημένη, αποστειρωμένη περιοχή στην οποία δεν υπάρχουν καθόλου ζώα ή φυτά. Διαχωρίζεται από το υπόλοιπο περιβάλλον με το περίφημο «Πράσινο Τείχος». Δεδομένου ότι τα πάντα στην επικράτεια του Μονοκράτους είναι φτιαγμένα από γυαλί, υποθέτουμε ότι το τείχος αποτελεί έναν γυάλινο θόλο που περιβάλλει την επικράτεια και φαίνεται πράσινο καθώς χρωματίζεται από τη φύση η οποία αποκλείεται εκτός της περιφέρειάς του. Όλα τα κτήρια, ακόμα και τα έπιπλα, είναι διάφανα.¹²⁰

Η έξοδος από το Τείχος απαγορεύεται. Η μετακίνηση, η μετοίκηση, η μετανάστευση θεωρούνται «πρωτόγονες» ανοησίες. Αποτελεί καθιερωμένη παραδοχή της κοινωνίας του Δ-503 ότι η μονιμότητα της εγκατάστασης ενός πληθυσμού σε ένα συγκεκριμένο μέρος είναι ανάλογη της πολιτισμικής του εξέλιξης: «[...] κανείς δεν έχει πάει πέρα από το Πράσινο Τείχος [...] είναι σαφές: όλη η ανθρώπινη ιστορία είναι η ιστορία της μετάβασης από την νομαδική ζωή στη μόνιμη

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ.190.

¹¹⁸ «Το παραδέχομαι: Η μετάβαση σε αυτόν τον τρόπο ζωής δεν συντελέστηκε χωρίς δυσκολίες, ούτε αμέσως [...] τον πρώτο καιρό έμοιαζε πολύ άβολο [...] Αλλά, τώρα [...] Εγώ δεν μπορώ να φανταστώ μία πόλη που να μην περιβάλλεται από το πράσινο Τείχος [...]». Στο ίδιο, σ.26.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ.15.

¹²⁰ «Κάτι τέτοιες μέρες όλος ο κόσμος μοιάζει καμωμένος από το ίδιο αμετάβλητο, αιώνιο γυαλί όπως και το Πράσινο Τείχος, όπως και όλες μας οι κατασκευές». Στο ίδιο, σ.17.

εγκατάσταση σ' έναν τόπο [...] Αν οι άνθρωποι μετακινούνταν πάνω στη γη [...] αυτό γινόταν μόνο στους προϊστορικούς χρόνους [...]».¹²¹ Το τείχος εκλαμβάνεται ως σύμβολο της ρήξης Μονοκράτους και φύσης. Το Μονοκράτος διακηρύσσει την απόλυτη χειραφέτησή του από τους φυσικούς νόμους. Η οικοδόμηση ενός νέου ανθρωπογενούς περιβάλλοντος σχεδιάζεται με τις ίδιες αρχές που ο Άνθρωπος – Δημιουργός κατασκευάζει τον μηχανικό κόσμο:

*[...] ανάμεσα σε εμένα και στον άγριο πράσινο ωκεανό υπάρχει το γυαλί του τείχους [...] Αυτή είναι, ίσως, η πιο μεγαλειώδης των εφευρέσεων. Ο άνθρωπος έπαψε να είναι ένα άγριο ζώο μόνο όταν κατασκευάσαμε το Πράσινο Τείχος, όταν μ' αυτό το Τείχος απομονώσαμε τον μηχανικό, πραγματικό μας κόσμο - από τον άλογο, άμορφο κόσμο των δέντρων, των πουλιών, των ζώων...*¹²²

2β. Πολιτική εξουσία – Διακυβέρνηση

Καταρχάς, το Μονοκράτος δε φαίνεται να στηρίζεται σε κάποιο εθνотικό ενοποιητικό στοιχείο μεταξύ των υπηκόων του. Απαιτεί αδελφσύνη και βασίζει τη συνοχή του στο ίδιο το γεγονός της υπηκοότητας. Κάποια από τα στοιχεία τα οποία διαμορφώνουν την αίσθηση της κοινότητας εντοπίζονται στον κοινό τρόπο θέασης της πραγματικότητας μέσω της κοινωνικοποίησης, στη συλλογική πρόσληψη του παρελθόντος, στο κοινό βίωμα της ζωής στο Μονοκράτος και τέλος στις παρόμοιες προσδοκίες για το μέλλον. Άλλα κράτη στον πλανήτη δεν υφίστανται.¹²³

Ο ανώτατος άρχων του πολιτεύματος του Μονοκράτους είναι ανώνυμος ή ακριβέστερα, για την εν λόγω κοινωνία, αναρίθμητος. Οι άνθρωποι σε αυτή την κοινωνία δε διαθέτουν ονόματα για να αναγνωρίζονται αλλά ένα γράμμα και έναν αριθμό, συνήθως τριψήφιο, (π.χ. E-408). Ο λαός αναγνωρίζει τον ηγέτη του με τον τίτλο «Ευεργέτης» (“Well-Doer” είναι ο όρος που χρησιμοποιεί στη μετάφρασή του ο

¹²¹ Στο ίδιο, σ.26. Είναι ενδιαφέρονσα σ' αυτό το σημείο η αντιπαράβολή με το παρακάτω απόσπασμα από συνέντευξη που έδωσε ο J.C. Scott, στο blog Aragon Black τον Σεπτέμβριο του 2019: «υπάρχει η υπόθεση ότι σαν είδος ανυπομονούσαμε να εγκατασταθούμε και να παραμείνουμε σε ένα μέρος. [...] αυτό δείχνει να είναι [...] αναληθές, καθότι υπάρχει μία περίοδος τουλάχιστον δύο-τριών χιλιάδων χρόνων όπου οι άνθρωποι κινούνται συνεχώς μπρός-πίσω, μεταξύ αφ' ενός μορφών τοπικής παραγωγής, που περιλαμβάνουν γεωργία και νομαδική κτηνοτροφία, και αφ' ετέρου του κυνηγιού και της τροφουσυλλογής. Η ιδέα λοιπόν ότι καθένα από αυτά είναι ένα στάδιο που από τη στιγμή που το διαβείς δεν μπορείς να γυρίσεις πίσω, φαίνεται να είναι ριζικά λάθος». Η συνέντευξη βρίσκεται στο [Interview with James C. Scott - YouTube](#). Πρόσβαση: 3/9/2023.

¹²² Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π. σσ.116.

¹²³ Μιλώντας για το παρελθόν ο αφηγητής-πρωταγωνιστής Δ-503 αναφέρει: «[...] τα ίδια τους τα κράτη ήταν γελοία. Χιλιάδες μικροσκοπικά κράτη, αιώνια σε πόλεμο μεταξύ τους [...]», στο ίδιο, σ.44.

Zilboorg, ενώ η Ginsburg στη δική της μετάφραση χρησιμοποιεί το “Benefactor”).¹²⁴ Εκτός από κυβερνητικές λειτουργίες ο Ευεργέτης φαίνεται να ασκεί αποκλειστικά τη δικαστική εξουσία στο Μονοκράτος ενώ διαθέτει και το προνόμιο να εκτελεί ο ίδιος τις θανατικές ποινές! Η πολυπραγμοσύνη του Ευεργέτη εκτείνεται μέχρι του να προΐσταται και του «Κέντρου Επιχειρήσεων», μιας κρατικής υπηρεσίας την οποία χρησιμοποιώντας οικείους σε μας όρους, θα μπορούσαμε να την αποδώσουμε ως «Ανακριτική Υπηρεσία της (μυστικής) Αστυνομίας».¹²⁵

Η εξουσία του Ευεργέτη περιβάλλεται από ένα αίσθημα παντοδυναμίας που του αποδίδεται από τον λαό. Δέος είναι το κυρίαρχο συναίσθημα το οποίο νοιώθει ο υπήκοος μπροστά στον γοτθικό κυβερνήτη του. Ο Ευεργέτης επενδύεται με θεϊκές δυνάμεις και ιδιότητες.¹²⁶ Η λατρεία προς το πρόσωπό του στην περίπτωση των θηλυκών υπηκόων του ενισχύεται από τη σεξουαλική έλξη η οποία αν και δεν εκφράζεται ανοικτά, σαφώς υπονοείται:

*Εκεί πάνω, μπροστά Του, κοκκίνιζαν από έξαψη τα πρόσωπα δέκα θηλυκών Αριθμών, με τα χείλη μισάνοιχτα απ' την αναστάτωση [...] Με βήμα μεγαλοπρεπές, ιερατικό, κατέβηκε εκείνος στα σκαλιά, διέσχισε αργά-αργά τις κερκίδες και πίσω του, υψωμένα λεπτά, λευκά κλαδιά, τα χέρια των γυναικών, και μία καταιγίδα από εκατομμύρια ιαχές θριάμβου.*¹²⁷

Διαδικασία μεταβίβασης της εξουσίας δεν περιγράφεται. Κάτι τέτοιο φαίνεται να αποτελεί ταμπού αφού θα έθετε εν αμφιβόλω τον απόλυτα λογικό και οριστικό χαρακτήρα του καθεστώτος. Υφίσταται μολαταύτα μια ετήσια εκλογική διαδικασία η οποία όμως έχει περισσότερο χαρακτήρα πολιτικής τελετουργίας καθώς αφορά στην ανανέωση της δήλωσης πίστης στον έναν μοναδικό υποψήφιο Ευεργέτη και το αποτέλεσμα είναι προδεδικασμένο. Η σκέψη ότι θα μπορούσε η εκλογική διαδικασία να καθορίζει τους φορείς της πολιτικής εξουσίας στα πλαίσια του Μονοκράτους εκλαμβάνεται ως «ανεύθυνη», «επιπόλαιοι παραλογισμός»:

¹²⁴ Eugene Zamiatin, *We*, μτφ. Gregory Zilboorg, Dutton Paperback, New York, 1924. Copyright renewal, 1952, by Gregory Zilboorg και Yevgeny Zamyatin, *We*, μτφ. Mirra Ginsburg, Avon Books, New York, 1972 αντίστοιχα.

¹²⁵ «[...] εκεί καταφέρνουν να του αποσπάσουν [...] πώς και γιατί [...] Στο Κέντρο Επιχειρήσεων δουλεύουν οι καλύτεροι και πιο έμπειροι γιατροί μας υπό την άμεση καθοδήγηση του ίδιου του Ευεργέτη», Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.101.

¹²⁶ «Ήταν Αυτός, που κατήλθε εξ ουρανού σ' εμάς - ο νέος Ιεχωβάς [...] τόσο σοφός και όλο αγάπη αυστηρός, όπως ο Ιεχωβάς των αρχαίων», στο *ίδιο*, σ.166. Και: «[...] σαν από μέταλλο η μορφή εκείνου που αποκαλούμε Ευεργέτη», στο *ίδιο*, σ.65. Στην τελευταία πρόταση ο Ζαμιάτιν προβλέπει με ανατριχιαστική ακρίβεια τον Στάλιν (του οποίου το όνομα-ψευδώνυμο σημαίνει «Ατσαλένιος»).

¹²⁷ Στο *ίδιο*, σσ.67-8.

Αύριο θα δω όλο αυτό το θέαμα που επαναλαμβάνεται από χρονιά σε χρονιά και κάθε φορά είναι και πιο συναρπαστικό:[...] Αύριο είναι η μέρα των ετήσιων εκλογών του Ευεργέτη. Αύριο και πάλι θα παραδώσουμε στον Ευεργέτη τα κλειδιά του απόρθητου οχυρού της ευτυχίας μας.

Φυσικά δεν μοιάζει με τις χαοτικές ανοργάνωτες εκλογές των αρχαίων, όταν - μου έρχεται να γελάσω και που το λέω - ήταν άγνωστο εκ των προτέρων μέχρι και το ίδιο το αποτέλεσμα των εκλογών. Να δομείς το κράτος πάνω σε εξ ολοκλήρου αστάθμητες συγκυρίες, στα τυφλά - τι μπορεί να είναι πιο απερίσκεπτο;¹²⁸

Η ημέρα του έτους που «γιορτάζονται» οι εκλογές είναι γνωστή ως «Ημέρα της Ομόνοιας». Αποτελεί μια ανάμεσα στις ποικίλες «κοσμικές τελετές» οι οποίες έχουν αντικαταστήσει τις θρησκευτικές.¹²⁹ Διεξάγεται φανερά μέσα σε γήπεδο: ο Ευεργέτης ζητά από όσους είναι υπέρ να σηκώσουν το χέρι τους και έπειτα ζητά το ίδιο από εκείνους που είναι κατά.

[...] η ιστορία του Μονοκράτους δεν γνωρίζει ούτε μία περίπτωση όπου αυτή την επίσημη ημέρα έστω και μία φωνή να τόλμησε να διαταράξει τη μεγαλοπρεπή ομοφωνία.

Λένε πως οι αρχαίοι έκαναν τις εκλογές μυστικά, ας πούμε, στα κρυφά, σαν κλέφτες [...] Εμείς δεν έχουμε τίποτα να κρύψουμε, τίποτα να ντραπούμε [...] κι αν ακόμα υποθέσουμε πως συμβαίνει το αδύνατον, δηλαδή κάποια παραφωνία μέσα στο σύνολο της συνήθους ομοφωνίας, οι Φύλακες, αόρατοι, είναι παρόντες ανάμεσά μας: Μπορούν την ίδια στιγμή να συλλάβουν τους Αριθμούς που υπέπεσαν σε πλάνη και να τους σώσουν από μελλοντικά παραστρατήματα και να σώσουν το Μονοκράτος από αυτούς.¹³⁰

Στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται λόγος για κάποιο σώμα Φυλάκων (μυστική αστυνομία). Να διευκρινίσουμε εδώ για αποφυγή παρεξηγήσεων ότι δεν βρίσκουμε πουθενά στην αφήγηση κάποια όργανα, αντιπροσωπευτικά ή έστω διορισμένα, η ύπαρξη των οποίων θα συνεπαγόταν κάποια συλλογικότητα στην άσκηση της εξουσίας, μια διάχυση ευθυνών και προνομιών, κάποια υποτυπώδη έστω διαφάνεια

¹²⁸ Στο ίδιο, σ.162.

¹²⁹ «[...] θα μιλήσω για την ημέρα της Ομόνοιας, γι' αυτή τη μεγαλοπρεπή ημέρα. Πάντα την αγαπούσα - από παιδί. Μου φαίνεται ότι για εμάς είναι κάτι παρόμοιο μ' αυτό που ήταν για τους αρχαίους το "Πάσχα"». Στο ίδιο, σ.161. Και «[...] οι εκλογές οι ίδιες έχουν σημασία κυρίως συμβολική: Μας θυμίζουν πως είμαστε ένας ενιαίος, ισχυρός οργανισμός αποτελούμενος από εκατομμύρια κύτταρα [...] μία αδιαίρετη Εκκλησία». Στο ίδιο, σ.162.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ.162-3.

και έλεγχο στα πεπραγμένα του αρχηγού. Η εξουσία στο Μονοκράτος θεωρείται αποκλειστικό δικαίωμα και υποχρέωση του ηγέτη από τη μία, απαιτεί την τυφλή εμπιστοσύνη και υποταγή από μέρους των υπηκόων από την άλλη. Μεταξύ Ευεργέτη και υπηκόων εγκαθιδρύεται μια αδιαμφισβήτητη αμοιβαία ηθική δέσμευση. Για την πρακτική βέβαια διακυβέρνηση ο Ευεργέτης διαθέτει διάφορα εκτελεστικά όργανα καθώς και υπηρεσίες, κατασταλτικού ή ιδεολογικού χαρακτήρα. Οι άνθρωποι – αριθμοί ωστόσο, οι οποίοι τα απαρτίζουν («διοικητικοί υπάλληλοι» ίσως με σημερινή ορολογία), μοιάζουν περισσότερο με «αγγέλους» στην υπηρεσία του Ευεργέτη παρά με συμμετόχους, συνιδιοκτήτες της εξουσίας του.

2γ. Κοινωνική διαστρωμάτωση

Το πρώτο που αξίζει να αναφερθεί σχετικά με τον κοινωνικό καθορισμό των ατόμων του Μονοκράτους είναι ότι όλοι νοούνται ως ισότιμοι Αριθμοί (ακόμα και ο Ευεργέτης, ο οποίος δεν κατονομάζεται πουθενά με κάποιον αριθμό, χαρακτηρίζεται ως ο «Αριθμός των Αριθμών»¹³¹). Στην αφήγηση δεν γίνεται λόγος για ανθρώπους, άτομα, υποκείμενα ή πολίτες αλλά για Αριθμούς σαν να επρόκειτο για κάποιο καινούργιο βιολογικό είδος. Οι αρσενικοί ονομάζονται με ένα σύμφωνο και έναν μονό αριθμό (π.χ. ο πρωταγωνιστής - αφηγητής είναι ο Δ-503) ενώ οι θηλυκοί, με φωνήεν και ζυγό αριθμό αντίστοιχα (π.χ. η κοπέλα την οποία θα ερωτευτεί είναι η Ι-330).¹³² Τα στοιχεία αυτά είναι φανερά διαρκώς και σε όλους καθώς αναγράφονται σε χρυσό σήμα στο στήθος της γαλάζιας στολής τους (οι στολές αποκαλούνται «γιούνιφ»,¹³³ το αριθμημένο χρυσό σήμα στη πίσω πλευρά του περιλαμβάνει ενσωματωμένο ρολόι). Με αυτές τις γαλάζιες στολές είναι ενδεδυμένοι όλοι οι «Αριθμοί» του Μονοκράτους, αρσενικοί και θηλυκοί.¹³⁴ Μόνη εξαίρεση ο Ευεργέτης ο οποίος σε κάποια ιδιαίτερη περίπτωση εμφανίζεται ντυμένος στα λευκά.

Στην κοινωνία του Μονοκράτους δε φαίνεται να υπάρχει ατομική ιδιοκτησία. Μοιάζει τα πάντα, διαμερίσματα, μέσα μεταφοράς ακόμη και οι γαλάζιες στολές να

¹³¹ Στο ίδιο, σ.89.

¹³² «Η Πυθαγόρεια αριθμολογία όρισε τους περιττούς αριθμούς ως “αρσενικούς” και τους άρτιους αριθμούς ως “θηλυκούς”. Οι χαρακτήρες στο *Εμείς* αριθμούνται σύμφωνα με αυτή τη διάκριση». Leighton Brett Cooke, «Ancient and Modern Mathematics in Zamiatin's *We*» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.154.

¹³³ Το οποίο παραπέμπει στο uniform (ομοιόμορφο και στολή), προφανώς για να προκληθεί στον αναγνώστη η εικόνα της ομοιόμορφης εμφάνισης των Αριθμών.

¹³⁴ «[...] περπατούσαν οι Αριθμοί – εκατοντάδες, χιλιάδες Αριθμοί με τις γαλάζιες γιούνιφ τους, με το χρυσό σήμα στο στήθος - τον κρατικό αριθμό καθενός και καθεμίας». Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.19.

ανήκουν στο κράτος το οποίο παραχωρεί τη χρήση τους στους Αριθμούς.¹³⁵ Δεν διαπιστώνουμε έτσι κάποια ταξική διαφοροποίηση με την μαρξιστική έννοια. Η ισότητα άλλωστε αποτελεί βασικό ιδεολογικό στοιχείο συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας των «Εμείς». Ο τρόπος βέβαια με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η έννοια της ισότητας μεταξύ των Αριθμών την καθιστά περισσότερο σχετική με την έννοια της ομοιομορφίας παρά με αυτήν της δίκαιης κατανομής των πόρων.¹³⁶

Παρά την ανυπαρξία ταξικής διαφοροποίησης και αντίστοιχων υλικών προνομίων και ανισοτήτων υφίσταται κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. Αυτός ο καταμερισμός συνεπάγεται διαφορετικές κοινωνικές θέσεις και διαφοροποίηση κοινωνικών ρόλων. Όλοι φυσικά υποχρεούνται να εργάζονται. Εντούτοις, άλλος ασκεί το ιατρικό επάγγελμα, άλλος εργάζεται ως «θυρωρός-ελεγκτής κινήσεως πολυκατοικίας», άλλος ως «φρουρός», «κρατικός ποιητής», «παιδονόμος», κοκ. Όλοι πάντως θα μπορούσαν με σύγχρονους όρους να θεωρηθούν δημόσιοι υπάλληλοι. Ο πρωταγωνιστής μας, παρεμπιπτόντως, εργάζεται ως μηχανικός στο πρόγραμμα επέκτασης του Μονοκράτους στο διάστημα. Από αυτές τις διαφορετικές επαγγελματικές θέσεις προκύπτουν και διαφορετικά μερίδια κύρους – δύναμης τόσο στα πλαίσια της επαγγελματικής ιεραρχίας όσο και στη συνολικότερη λειτουργία της κοινωνίας. Για παράδειγμα, η «θυρωρός» της πολυκατοικίας του Δ-530 έχει την επαγγελματική υποχρέωση και δικαίωμα να διαβάζει/ελέγχει την αλληλογραφία των κατοίκων, ο Δ-503 προΐσταται στην υπηρεσία του σε σχέση με άλλα μεσαία και κατώτερα στελέχη και ο «φρουρός» του Μονοκράτους έχει δικαίωμα στη χρήση βίας.

Η υπόθεση να υποκρύπτεται μια ελίτ, η οποία πλαισιώνει τον Ευεργέτη και διαμορφώνει μια άρχουσα τάξη, φαίνεται αστήρικτη από το σύνολο της αφήγησης. Όπως έγινε φανερό και στην ενότητα τη σχετική με την άσκηση της εξουσίας, αυτή μοιάζει περισσότερο «τυραννική» με την αρχαιοελληνική σημασία του όρου: οι άνθρωποι που λειτουργούν ως φύλακες της ισχύος του Ευεργέτη δεν αποτελούν παρά υποτακτικούς του. Όλη η δύναμη πηγάζει και μονοπωλείται από αυτόν.

¹³⁵ «[...] αν το έγραφε αυτό κάποιος από τους δασύτριχους προγόνους μου πριν από χίλια χρόνια, προφανώς θα την αποκαλούσε μ' αυτή τη γελοία λέξη, "δική μου" [...]», στο *ίδιο*, σσ.19-20.

¹³⁶ «[...] το να είσαι πρωτότυπος σημαίνει ότι ξεχωρίζεις με κάποιον τρόπο ανάμεσα στους άλλους. Συνεπώς, το να είσαι πρωτότυπος ισοδυναμεί με παραβίαση της ισότητας». Στο *ίδιο*, σ.46. «Και τι νόημα θα είχαν όλα τα αναρίθμητα θύματα του Διακοσασετούς Πολέμου, αν στη ζωή μας εξακολουθούσαν να υπάρχουν αφορμές για φθόνο. Και εξακολουθούσαν, επειδή εξακολουθούσαν να υπάρχουν μύτες σαν "κουμπιά" και μύτες "κλασσικές" [...]», στο *ίδιο*, σ.38. (Στο τελευταίο απόσπασμα το *Εμείς* πράγματι θυμίζει το *The Islanders*).

2δ. Καθημερινότητα

Έχουμε όμως καθυστερήσει να περιγράψουμε κάποια ουσιώδη γνωρίσματα της κοινωνικής και ιδιωτικής ζωής των Αριθμών όπως αυτή οργανώνεται στα πλαίσια του Μονοκράτους. Θα στρέψουμε λοιπόν την προσοχή μας σε θεσμούς και δομές που αφορούν σε καθημερινές ρουτίνες και πρακτικές. Μέσα από αυτή τη διερεύνηση θα αντιληφθούμε ως πιο «φυσιολογικές» πολλές από τις προαναφερθείσες όψεις του Μονοκράτους οι οποίες προς το παρόν πιθανά ξενίζουν τον αναγνώστη.

Αυτός που φαίνεται να παίζει τον ρόλο του ρυθμιστή και συντονιστή της καθημερινότητας του «Εμείς» είναι ο «Ωρολόγιος Πίνακας». Αυτός προβλέπει τις δραστηριότητες τις οποίες οφείλει να εκτελεί κάθε μέλος του Μονοκράτους ανά πάσα στιγμή. Ο αφηγητής μας τον απαριθμεί πρώτον ανάμεσα στα πιο βασικά στοιχεία της σύγχρονης του κοινωνικής πραγματικότητας: «Ίσως εσείς να μην γνωρίζετε ούτε καν τα βασικά, τον Ωρολόγιο Πίνακα, τις Προσωπικές Ώρες, τον Κανόνα Μητρότητας, το Πράσινο Τείχος, τον Ευεργέτη. Μου φαίνεται αστείο – και ταυτόχρονα πολύ δύσκολο να μιλήσω για όλα αυτά».¹³⁷

Ο Ωρολόγιος Πίνακας λειτουργεί ως μαέστρος για τον συντονισμό όλων ανεξαιρέτως των Αριθμών στον κοινωνικό ρυθμό του «Εμείς». Προσφέρει μέσα από την οργανωμένη κίνηση του συνόλου μια αίσθηση επίτευξης του απόλυτου βαθμού οργάνωσης της ανθρώπινης δράσης: της δύναμης που απορρέει ως κοινή συνισταμένη εκατομμυρίων δυνάμεων κινούμενων προς την ίδια κατεύθυνση. Η προκαθορισμένη, ομοιόμορφη καθημερινότητα δεν προκαλεί καμία ανησυχία για τον ετεροκαθορισμό του ατομικού χρόνου που προϋποθέτει. Αντίθετα εκλαμβάνεται ως αυτονόητη και προσφέρει μια ανακουφιστική ταύτιση του «εγώ» με το «εμείς», μια αίσθηση ανέμελης παράδοσης σε μια απείρως υπέρτερη δύναμη:

Αλλά ο Ωρολόγιος Πίνακας πραγματικά μεταμορφώνει τον καθένα από εμάς σ' έναν από κείνους τους ατσαλένιους, εξάτροχους, επικούς ήρωες. Κάθε πρωί, με εξάτροχη ακρίβεια, την ίδια ώρα και την ίδια στιγμή, όλοι εμείς, εκατομμύρια, σηκωνόμαστε σαν ένα σώμα. Την ίδια ακριβώς ώρα, εμείς, ένα σώμα αποτελούμενο από εκατομμύρια, αρχίζουμε δουλειά - σαν ένα σώμα αποτελούμενο από εκατομμύρια τελειώνουμε τη δουλειά. Κι ενωνόμαστε σ' ένα σώμα με εκατομμύρια χέρια, την ίδια στιγμή, όπως καθορίζει ο Πίνακας,

¹³⁷ Στο ίδιο, σ.25.

*φέρνουμε το κουτάλι στο στόμα, βγαίνουμε βόλτα και πηγαίνουμε στο αμφιθέατρο, στην αίθουσα ασκήσεων Τέιλορ, πηγαίνουμε για ύπνο...*¹³⁸

Ωρολόγιος Πίνακας υπάρχει στο υψηλότερο κτήριο και σημείο αναφοράς του Μονοκράτους, τον «Πύργο Συσσωρεύσεως»,¹³⁹ στους χώρους εργασίας και σίτισης, ακόμα και στο διαμέρισμα του κάθε Αριθμού (όπου έχει υποκαταστήσει τα ιερά εικονίσματα που συνήθιζαν να έχουν στα σπίτια τους οι δεισιδαίμονες «Αρχαίοι».¹⁴⁰ Η ημέρα του καθενός και όλων μαζί είναι αυστηρά προγραμματισμένη: το πότε θα ξυπνήσουν, πότε θα εργασθούν, πότε θα φάνε, μέχρι τι ώρα θα κυκλοφορούν έξω, τι ώρα θα κάνουν σεξ, θα κοιμηθούν, πότε θα παρακολουθούν εκπαιδευτικά σεμινάρια, όλα είναι λεπτομερώς και υποχρεωτικά καθορισμένα.¹⁴¹

Η μόνη διαφυγή από τον συλλογικό ρυθμό είναι η «Προσωπική Ώρα» που κι αυτή όμως περιορίζεται από άτυπους κανόνες και καθιερωμένα ήθη. Εξηγεί ο Δ-503:

*Δύο φορές τη μέρα, από τις 16:00 ως τις 17:00 και από τις 21:00 έως τις 22:00 ο ισχυρός, ομοιογενής οργανισμός διαλύεται σε μεμονωμένα κύτταρα: Είναι καθιερωμένη από τον Πίνακα η Προσωπική Ώρα. Αυτές τις ώρες βλέπεις κάποιους να μένουν στο δωμάτιό τους, με τα στόρια συνετά κατεβασμένα, άλλους, πάνω στα χάλκινα σκαλιά του Εμβατηρίου, να περπατούν στη Λεωφόρο κρατώντας τον ρυθμό, άλλους, πάλι, όπως εγώ τώρα, να κάθονται στο γραφείο τους.*¹⁴²

Επομένως ο ελεύθερος χρόνος των Αριθμών περιορίζεται σε 2 ώρες ημερησίως (μια απογευματινή και μια βραδινή). Δαπανάται συνήθως σε συντεταγμένους και προκαθορισμένους περιπάτους ανά τετράδες, κάτι σαν ανεπίσημη παρέλαση,¹⁴³ σε

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 27

¹³⁹ «Στο τέρμα της λεωφόρου στον Πύργο Συσσωρεύσεως ήχησε η καμπάνα: 17:00. Η Προσωπική Ώρα είχε τελειώσει». Στο ίδιο, σ.23.

¹⁴⁰ «Ο Πίνακας... Να, αυτή τη στιγμή, από τον τοίχο του δωματίου μου με κοιτάνε αυστηρά και στοργικά στα μάτια τα πορφυρά ψηφία του πάνω στο χρυσό τους φόντο». Στο ίδιο, σ.26.

¹⁴¹ «Ηχεί ζοηρό, κρυστάλλινο το ξυπνητήρι πλάι στο προσκεφάλι μου. 7:00, ώρα να σηκωθώ [...] Το πρωινό τελείωσε. Ήχησε στην ώρα του ο Ύμνος του Μονοκράτους. Στην ώρα μας, τέσσερις-τέσσερις, στους ανελκυστήρες». Στο ίδιο σ.51 «Ήταν 22:25. Πάγωσα. Ήξερα τι σήμαινε να εμφανιστεί κανείς στον δρόμο μετά τις 22:30». Στο ίδιο, σ.77. «Στις πόρτες της ντουλάπας με τον καθρέφτη - ένα θραύσμα του ήλιου - μέσα στα μάτια μου. Με εμποδίζει να τηρήσω με ακρίβεια τις ώρες που ορίζει για τον ύπνο ο Ωρολόγιος Πίνακας». Στο ίδιο, σ.123.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 28.

¹⁴³ «Η λεωφόρος ήταν γεμάτη κόσμο. Όταν έχει τέτοιο καιρό, αξιοποιούμε συνήθως την απογευματινή Προσωπική Ώρα περπατώντας λιγάκι παραπάνω. Όπως πάντα, το Εργοστάσιο Μουσικής έπαιζε μ' όλες του τις σάλπιγγες το Εμβατήριο του Μονοκράτους. Σε καλοσηματισμένους στίχους των τεσσάρων, κρατώντας μ' ενθουσιασμό τον ρυθμό, περπατούσαν οι Αριθμοί - εκατοντάδες χιλιάδες Αριθμοί [...]». Στο ίδιο, σ.19.

χαλάρωση στο διαμέρισμα και συνηθέστερα σε προκαθορισμένες σεξουαλικές συνενυρέσεις.

Ακόμα όμως και αυτό το «απρογραμματίστο» δίωρο αντιμετωπίζεται με καχυποψία από τον Δ-503 καθώς διαταράσσει τον «κοινωνικό ρυθμό» του Μονοκράτους. Νοείται ως αδυναμία η οποία θα ξεπεραστεί στο μέλλον με την περαιτέρω πρόοδο της επιστήμης: «[...] πιστεύω σταθερά [...] πως αργά ή γρήγορα θα έρθει μία μέρα που θα βρούμε θέση και γι' αυτές ακόμα τις ώρες, χάρη σε κάποιον τύπο κοινό για όλους, θα έρθει κάποια στιγμή που και τα 86.400 δευτερόλεπτα θα ενταχθούν στον Ωρολόγιο Πίνακα».¹⁴⁴ Μια διακοπή της λειτουργίας του Πίνακα θα σήμαινε τον κλονισμό της κοινωνικής σταθερότητας, την απορρύθμιση της κοινωνικής μηχανής, το χάος. Ο Ωρολόγιος Πίνακας υπογραμμίζει την κατασκευή μιας αμετάβλητης και προβλέψιμης τάξης, η οποία στο πλαίσιο της νέας τεχνητής πραγματικότητας ήρθε να υπερκεράσει τον παράλογο, ευμετάβλητο και απρόβλεπτο χαρακτήρα του πρότερου αρρύθμιστου κοινωνικού βίου.

Οι υπήκοοι του Μονοκράτους δεν γνωρίζουν την οργανική τροφή. Έχει ανακαλυφθεί μια συνθετική μορφή τροφής (κατασκευασμένη από πετρέλαιο) η οποία έλυσε οριστικά το επισιτιστικό πρόβλημα για την ανθρωπότητα.¹⁴⁵ Όταν κάποια στιγμή οι άνθρωποι εκτός του Τείχους θα προσφέρουν στον πρωταγωνιστή μας οργανική τροφή, αυτός θα νιώσει αμήχανα.¹⁴⁶ Η κατανάλωση οργανικής τροφής από τους εκτός των τειχών όπως εύστοχα παρατηρεί μελετητής, συμβολίζει την αντιπαράθεση της «ζωικότητας» με τη «μηχανικότητα» των εντός των τειχών οι οποίοι τρέφονται με συνθετική.¹⁴⁷

Είναι λιγοστές οι σκηνές κατά τις οποίες οι Αριθμοί τρώνε. Όπως βέβαια ταιριάζει στην κολεκτιβιστική κοινωνία τους τρώνε όλοι μαζί σε κρατικές τραπεζαρίες και σε καθορισμένες ώρες. Η ακραία μηχανοποίηση και ο απόλυτος έλεγχος ακόμα και ασυναίσθητων πλευρών της καθημερινής συμπεριφοράς κορυφώνεται στη ρυθμική εισαγωγή στο στόμα και στο μέτρημα της κάθε μπουκιάς:

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ.28.

¹⁴⁵ «Οι πρωτόγονοι Χριστιανοί επέμεναν πεισματικά στο “ψωμί” τους (Αυτή η λέξη έχει διασωθεί ως τις μέρες μας μόνο ως ποιητική μεταφορά. Η χημική σύσταση αυτής της ουσίας μας είναι άγνωστη)». Στο ίδιο, σελ.38.

¹⁴⁶ «[...] μασάνε κάτι που μοιάζει με τη θρυλική τροφή των αρχαίων: έναν μακρόστενο, κίτρινο καρπό και ένα κομμάτι από κάτι σκούρο. Μία γυναίκα μου βάζει το φαγητό στο χέρι και μου φαίνεται αστείο: Δεν ξέρω αν μπορώ καν να το φάω». Στο ίδιο, σ.184.

¹⁴⁷ «[...] ακόμη και η τροφή “παράγεται από πετρέλαιο” αντί να καλλιεργείται, μια καινοτομία που υπονοεί την ομοιότητα της ανθρώπινης ζωής στο Μονοκράτος με τη λειτουργία μηχανών». Piers Stephens, «The Green Wall: Nature as Oppositional Symbol and Operator in Yevgeny Zamyatin's Dystopian Frame», *Western Political Science Association 2010 Annual Meeting Paper*, σ.12.

«[...] μακρόστενα, γυάλινα τραπέζια· αργά-αργά, σιωπηλά, μασάνε με τον ίδιο ρυθμό τα στρογγυλά κεφάλια [...] χτυπάει ρυθμικά ένας μετρονόμος· και κάτω από τους ήχους αυτής της γνωστής, παρήγορης μουσικής, μηχανικά, μαζί με όλους, μετράω μέχρι το πενήντα: πενήντα καθορισμένες κινήσεις μάσησης για κάθε μπουκιά».¹⁴⁸

Το Μονοκράτος προστατεύει την υγεία των υπηκόων του απαγορεύοντας το κάπνισμα και την κατανάλωση αλκοόλ. Η I-330, κοινωνική επαναστάτρια, καπνίζει και πίνει, υπογραμμίζοντας την αντισυμβατική συμπεριφορά της και στο επίπεδο της καθημερινότητας. Η πρόκλησή της προς τον Δ-503 να πιεί μαζί της μοιάζει με προσφορά του «απαγορευμένου καρπού», προτροπή για χαλάρωση του αυτοελέγχου, κάλεσμα σε ατομική εξέγερση.¹⁴⁹

2ε. Διαπροσωπικές σχέσεις – Σεξ – Οικογένεια

Ο Ζαμιάτιν περιγράφει τις ανθρώπινες σχέσεις στο Μονοκράτος ενταγμένες σε ένα ανώδυνο, ελεγχόμενο και αποστερημένο από συναίσθημα περιβάλλον που παρόμοιο του μόνο η επιτηδευμένα προκλητική φαντασία του Πλάτωνα είχε τολμήσει να οραματιστεί στη περίφημη *Πολιτεία* του.

Στην κοινωνία του Δ-503 και της I-330 οι σχέσεις αποθαρρύνονται από το να αποκτήσουν βάθος, πάθος, αποκλειστικότητα. Διάφορες θρησκείες παλαιότερα υποστήριζαν ότι δεν χρειάζεται οι μελλοντικοί σύζυγοι να γνωρίζουν ο ένας τον άλλον από την στιγμή που όλοι οι άνθρωποι είναι άξιοι αγάπης. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν παντρεύονται αυτόν που αγαπούσες αλλά αγαπούσες αυτόν που παντρεύονται. Με παρόμοιο σκεπτικό στην κοινωνία του «Εμείς» όλοι έχουν ερωτικό ή ορθότερα σεξουαλικό δικαίωμα πάνω σε όλους.¹⁵⁰ Οι Αριθμοί εξάλλου δε δύνανται να έχουν προσωπικότητα που να έλκει με την ιδιαιτερότητά της μια άλλη ιδιαίτερη προσωπικότητα. Η ομοιομορφία των Αριθμών προωθεί επιλογές που βασίζονται σε βιολογικά χαρακτηριστικά. Βιολογικός εξάλλου έχει καταστεί

¹⁴⁸ Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.125.

¹⁴⁹ «Σέρβιρε στα ποτήρια από το φλασκί, ήπια μία γουλιά. “Εξαιρετικό λικέρ. Θέλετε;” Τότε μόνο το κατάλαβα: αλκοόλ [...] “Ακούστε”, είπα, “αν και το ξέρετε: Απέναντι σε όλους όσοι δηλητηριάζουν τον εαυτό τους με νικοτίνη και ιδιαίτερα με αλκοόλ το Μονοκράτος είναι ανελέητο...”» Στο *ίδιο*, σ.74.

¹⁵⁰ «[...] το Μονοκράτος εξαπέλυσε επίθεση ενάντια στον έτερο κυρίαρχο του κόσμου - ενάντια στον Έρωτα. Στο τέλος κι αυτό το στοιχείο ηττήθηκε - οργανώθηκε, μαθηματικοποιήθηκε και περίπου τριακόσια χρόνια πριν θεσπίστηκε ο ιστορικός μας νόμος, η *lex sexualis*: “Ο καθένας από τους Αριθμούς έχει δικαίωμα επί οποιουδήποτε Αριθμού - σαν να επρόκειτο για σεξουαλικό προϊόν”». Στο *ίδιο*, σσ.38-9.

ουσιαστικά και ο χαρακτήρας της ερωτικής συνεύρεσης. Το σεξ στο Μονοκράτος είναι βιολογική ανάγκη, η ικανοποίηση της οποίας επιφέρει σωματική απόλαυση.

Για την ορθολογικότερη διεκπεραίωσή του το κράτος έχει φροντίσει να εκδίδει μετά από εξονυχιστικές εξετάσεις κάτι σαν δελτίο σεξουαλικής ταυτότητας για τους υπηκόους του. Σε αυτό ορίζονται η συχνότητα σεξουαλικών επαφών που ταιριάζουν στο κάθε προφίλ. Ακολουθώντας αιτείσαι τους αριθμούς τους οποίους επιθυμείς και εν συνεχεία η αρμόδια κρατική υπηρεσία, εάν εγκρίνει τη συνεύρεση εκδίδει μπλοκάκι με ροζ κουπόνια.

Λοιπόν, τα περαιτέρω - είναι θέμα τεχνικής. Σε εξετάζουν εξονυχιστικά στα εργαστήρια του γραφείου Σεξουαλικότητας, καθορίζουν επακριβώς την περιεκτικότητα του αίματος σε γενετικές ορμόνες και καταρτίζουν για λογαριασμό σου τον αντίστοιχο Πίνακα ημερών σεξουαλικής δραστηριότητας. Έπειτα δηλώνεις ότι κατά τις ημέρες αυτές επιθυμείς να χρησιμοποιείς τον τάδε Αριθμό (ή Αριθμούς) Και παίρνεις το σχετικό μπλοκάκι με τα κουπόνια (τα ροζ). Αυτό είναι όλο.¹⁵¹

Καταθέτεις στον κρατικό θυρωρό - επιστάτη της πολυκατοικίας ένα τέτοιο προσωποποιημένο κουπόνι (στο οποίο αναφέρεται και ο παρτενέρ για τον οποίο έχει εκδοθεί) και είσαι πλέον ελεύθερος να προχωρήσεις στην ικανοποίηση της ανάγκης σου. Αρκεί βέβαια η ανάγκη να ικανοποιείται κατά τις «Προσωπικές Ωρες». Όταν σε ένα διαμέρισμα τα στόρια είναι κατεβασμένα και για λίγο δεν είναι ορατό μέσα από τους γυάλινους τοίχους το εσωτερικό του, υποθέτουμε βάσιμα ότι εκείνη τη στιγμή ανταλλάσσεται σεξουαλική ηδονή.¹⁵²

Αφορμές για φθόνο δεν υπάρχουν πια [...] Κι αυτό που για τους αρχαίους ήταν πηγή αμέτρητων θλιβερών τραγωδιών καθίσταται για εμάς μια αρμονική, ευχάριστη και ωφέλιμη λειτουργία του οργανισμού, όπως ο ύπνος, η σωματική εργασία, η κατανάλωση τροφής, η αφοδευση και τα όμοια. Από αυτό μπορείτε να δείτε πως η μεγάλη δύναμη της λογικής εξαγνίζει ό,τι αγγίζει.¹⁵³

Τουλάχιστον αυτή υπήρξε η «ευγενής» πρόθεση. Αλλά, πριν δούμε πως ο έρωτας θα αμφισβητήσει ακόμα και μια τόσο ισχυρή σταθερά όσο το διαμορφωμένο υπερεγώ

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ.39.

¹⁵² «Πήγα στο σπίτι, έτρεξα στο θυρωρείο, άφησα το ροζ κουπόνι μου και πήρα τη βεβαίωση για το δικαίωμα να κατεβάσω τα στόρια. Έχουμε αυτό το δικαίωμα μόνο τις μέρες σεξουαλικής δραστηριότητας». Στο ίδιο, σ.35.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ.39.

ενός Αριθμού, ας διερευνήσουμε περαιτέρω τις διαπροσωπικές σχέσεις όπως αυτές αναπτύσσονται εντός του Πράσινου Τείχους.

Είναι άξιο απορίας το ότι οι Αριθμοί δεν παρουσιάζουν μαζικά «προβλήματα απόδοσης» κατά την εκτέλεση των σεξουαλικών τους υποχρεώσεων δεδομένης της υποχρεωτικής ανταπόκρισης αδιακρίτως συντρόφου, επιβαρυνμένης από την ψυχρή γραφειοκρατική διαδικασία που απαιτείται πριν τη συνεύρεση.¹⁵⁴ Η κρατική παρέμβαση στην ιδιωτική σφαίρα η οποία φτάνει να ρυθμίσει την σεξουαλική συμπεριφορά, μέσα από τη συστηματική κοινωνικοποίηση των Αριθμών θεωρείται από αυτούς θεμιτή, απαραίτητη και τελικά δεδομένη. Η «λογική» της συγκεκριμένης κοινωνίας έχει διεισδύσει και έχει διαμορφώσει σε τέτοιο βαθμό ένα συμβατό με αυτήν «υπερεγώ» στα μέλη της, ώστε απαιτήσεις που σε άλλες κοινωνίες φαντάζουν απάνθρωπες, εκεί εκλαμβάνονται ως φυσικές.

Πριν να ερωτευτεί την I-330, ο Δ-503 εκφράζει με τη συμπεριφορά και τις απόψεις του τα ισχύοντα στο Μονοκράτος: παντελής έλλειψη κτητικότητας, επιφανειακή αντιμετώπιση της ερωτικής σχέσης και ουσιαστικά μοναχική ζωή. Όλα αυτά βέβαια στο πλαίσιο μιας αφηρημένης συλλογικότητας, πανίσχυρης στον καθορισμό της ιδιωτικής σφαίρας των ατόμων, χαλαρής όμως και απρόσωπης όσον αφορά στις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους. Οι Αριθμοί του Μονοκράτους δε συζούν, δεν κοιμούνται με τον ερωτικό τους σύντροφο, εννοείται πως δεν παντρεύονται ούτε κάνουν οικογένεια, δεν αναπτύσσουν βαθιές φιλίες.¹⁵⁵ Ο Δ-503 έχει βασικά έναν φίλο, τον P-13. Με αυτόν, εκτός από τους περιπάτους της Προσωπικής του Ώρας, μοιράζεται και την O-090, ερωμένη «χρεωμένη» και στους δύο, η οποία με τη σειρά της μοιράζεται τον έρωτα και τους περιπάτους με τους δύο φίλους.

Από τη γενικότερη αφήγηση δεν φαίνεται να υφίστανται στην εργασία ή τα δικαιώματα διακρίσεις βάσει του φύλου. Κάποια απαξίωση ωστόσο χαρακτηριστικών τα οποία στερεοτυπικά οι Αριθμοί αποδίδουν στα θηλυκά, όπως ο συναισθηματισμός και η σύνδεση με τη φύση, πρέπει να αποτελούν ευρύτερη κοινωνική νοοτροπία και

¹⁵⁴ «Άνοιξα τον φάκελο [...] μία επίσημη ειδοποίηση ότι ο Αριθμός I-330 είχε καταχωριστεί σ' εμένα και σήμερα στις 21:00 θα έπρεπε να εμφανιστώ στο σπίτι της – βλ. κάτωθι διεύθυνση...» Στο *ίδιο*, σ.70.

¹⁵⁵ «Ήταν σαν παιδάκι, τόσο γοητευτική. Και όλα μέσα μου ήταν καλά, τέλεια, ακριβή. Έφυγε. Έμεινα μόνος. Αναστέναξα βαθιά δύο φορές (είναι πολύ ωφέλιμο πριν από τον ύπνο)». Στο *ίδιο*, σ.56.

όχι ιδιαιτερότητα του πρωταγωνιστή μας. Οι «γυναικείες ευαισθησίες» δε συνάδουν με τον κυριαρχικό «αρσενικό ορθολογισμό».¹⁵⁶

«Καθεστωτικές» επίσης μπορούν να χαρακτηριστούν οι απόψεις που υιοθετεί ο πρωταγωνιστής μας σε θέματα που αφορούν στην οικογένεια, την τεκνοποιία, την πατρότητα και τη μητρική αγάπη (όλα αυτά βέβαια πριν τη επίπονη μεταστροφή την οποία θα προκαλέσει ο έρωτάς του για την I-330). Στο Μονοκράτος έχει καταργηθεί ο οικογενειακός θεσμός. Σε ένα «αρχαίο σπίτι» (μουσείο πλέον την εποχή του Δ-503) ο αφηγητής μας εκπλήσσεται από την θέα παιδικών κρεβατιών τα οποία πιστοποιούν την απαρχαιωμένη οικογενειακή ζωή: «Διασχίσαμε ένα δωμάτιο όπου υπήρχαν μικρά παιδικά κρεβάτια (εκείνη την εποχή και τα παιδιά ήταν ατομική ιδιοκτησία)».¹⁵⁷

Δεν γίνονται πολλές αναφορές για το πώς ανατρέφονται τα παιδιά και γενικότερα για το τι υποκατέστησε την οικογένεια. Κάποιες σχετικές πληροφορίες θα λάβουμε όταν θα εξετάσουμε τον εκπαιδευτικό θεσμό. Προς το παρόν αυτό που διαπιστώνουμε είναι ότι η τεκνοποιία στο Μονοκράτος ρυθμίζεται κεντρικά, βάσει κρατικών κανονισμών και με επιστημονικά κριτήρια. Φρίττει ο αφηγητής μας Δ-503 με το αυθόρμητο της αναπαραγωγικής διαδικασίας, όπως αυτή επιτελούνταν στην «Αρχαία Εποχή»:

*Όποιος, οπότε και όσο ήθελε... Απολύτως μη επιστημονικά, σαν τα κτήνη. Και σαν τα κτήνη, στα τυφλά, γεννούσαν παιδιά. Δεν είναι γελοίο να ξέρουν τη γεωπονία, την ορνιθοτροφεία, την ιχθυοτροφεία [...] και να μην σκεφτούν να φτάσουν στο τελευταίο σκαλοπάτι αυτής της λογικής κλίμακας: την παιδοτροφία; Να μη φτάσει η σκέψη τους μέχρι τον δικό μας Κανόνα Μητρότητας και Πατρότητας;*¹⁵⁸

Η «παιδοτροφία», επιστήμη της βέλτιστης παραγωγής Αριθμών, σχετίζεται με την ιατρική καθώς επιβάλλει αναπαραγωγικούς κανόνες που άπτονται ανατομικών προϋποθέσεων.¹⁵⁹

Ο πρωταγωνιστής μας κάποια στιγμή θα αναγκασθεί να συγκρουστεί με τον εαυτό του ως ορθόδοξα σκεπτόμενου κρίκου στην «ατσάλινη» αλυσίδα του «Εμείς».

¹⁵⁶ «Το νου της στην άνοιξη αυτή. Γυναίκες...». Στο *ίδιο*, σ.19 και «Εσείς οι θηλυκοί Αριθμοί [...] είστε αθεράπευτα προσκολλημένα στις προκαταλήψεις. Είστε απολύτως ανίκανα να σκεφτείτε αφηρημένα. Συγχωρήστε με, αλλά αυτό είναι σκέτη ηλιθιότητα[...] Εντελώς γυναικεία συμπεριφορά! Οργισμένος (το παραδέχομαι) της άρπαξα μέσ' απ' τα χέρια τα κρινάκια». Στο *ίδιο*, σ.55.

¹⁵⁷ Στο *ίδιο*, σ.44.

¹⁵⁸ Στο *ίδιο*, σ.29.

¹⁵⁹ «Καλή μου Ο!... είναι κατά δέκα εκατοστά πιο κοντή από τις προδιαγραφές του Κανόνα Μητρότητας [...]», στο *ίδιο*, σ.19.

Ο καθώς πρέπει μηχανικός θα παρασυρθεί σε αδιανόητες για τον ίδιο αποκλίνοσες συμπεριφορές (θα λουφάρει από τη δουλειά, θα ξενυχτήσει, θα δει όνειρα...). Παραδομένος στην I-330 και υπό την «επήρεια» της θα μπλέξει σε ένα σωρό παρανομίες (θα πιεί αλκοόλ, θα κάνει σεξ χωρίς κουπόνι, θα βγει εκτός του Τείχους)! Ο πόθος του για την επαναστάτρια με τα παλιά γούστα θα αποκόψει τον ομφάλιο λώρο του από το «Εμείς» και θα τον σπρώξει να αναγεννηθεί ως καινούργιος άνθρωπος «παλαιού τύπου»: «...πώς να διηγηθώ τι μου κάνει αυτό το αρχαίο, γελοίο, θαυμαστό τελετουργικό, όταν τα χείλη της αγγίζουν τα δικά μου; Με ποιον τύπο να εκφράσω αυτή τη δίνη που όλα τα σαρώνει απ' την ψυχή εκτός από εκείνη; Ναι, ναι, απ' την ψυχή, γελάστε αν θέλετε».¹⁶⁰ Όπως υπέροχα συμπυκνώνει ο Ζαμιάτιν την αποκαλυπτική εμπειρία που βιώνει ο Δ-503 στην κατά τη γνώμη μου ομορφότερη λογοτεχνική στιγμή του βιβλίου:

Πρωτότερα ποτέ κάτι τέτοιο δεν μου είχε έρθει στον νου, αλλά να τι ακριβώς σκέφτηκα: Εμείς, στη Γη, Περπατάμε διαρκώς πάνω από μία αγριεμένη, κόκκινη θάλασσα φωτιάς κρυμμένη εκεί μέσα - στη μήτρα της Γης. Αλλά ποτέ δεν το σκεφτόμαστε. Και αν μεμιάς ο λεπτός φλοιός κάτω απ' τα πόδια μας γινόταν γυάλινος, τότε ξάφνου θα βλέπαμε...

*Έγινα γυάλινος. Είδα μέσα μου – μέσα βαθιά.*¹⁶¹

Όλα αυτά ο Δ-503 τα γράφει στο ημερολόγιο του το οποίο μαζί με γραπτά άλλων Αριθμών προορίζεται να αποτελέσει «επιμορφωτικό υλικό» για τους «Άγριους» κατοίκους των πλανητών όπου σύντομα θα διαδοθεί ο πολιτισμός του Μονοκράτους. Οι σαράντα καταχωρήσεις του ήρωά μας,¹⁶² οι οποίες θα εξέφραζαν το συλλογικό βίωμα του «Εμείς», αποτελούν λοιπόν το μυθιστόρημα του Γιεβγκένι Ζαμιάτιν, αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Από την έβδομη καταχώρηση ωστόσο, έπειτα από την επίσκεψη του Δ-503 στο διαμέρισμα της I-330 δεν υπάρχει πλέον γι' αυτόν επιστροφή στη συλλογική ύπαρξη.¹⁶³ Εφεξής, ο παλιός Δ-503 σπασμωδικά και μέχρι την τελική πράξη του δράματος θα αντιστέκεται απέναντι στην ολοκληρωτική κυριαρχία ενός πρωτόγνωρου, ανεξέλεγκτου πάθους. Μια κοσμογονική σύγκρουση θα λάβει χώρα εντός του η οποία εκφράζεται ακόμα και στον τρόπο που γράφει.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σσ.178-9.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ.76.

¹⁶² Όσες και οι ημέρες της δοκιμασίας του Ιησού στην έρημο!

¹⁶³ «Κι αυτός ο άλλος ξάφνου πετάχτηκε έξω και κραύγασε: “Δεν το επιτρέπω! Δεν θέλω κανείς εκτός από μένα... Θα σκοτώσω όποιον... Γιατί εγώ εσάς... εσάς...”» Στο ίδιο, σ.76.

Η είσοδος της I-330 στο αφήγημα δρα καταλυτικά διαλύοντας το ερωτικό τρίγωνο του Δ-503, της O-090 και του P-13. Η O-090, πάνω στην απελπισία της εξαιτίας του χωρισμού της από τον Δ-503, θα ζητήσει ως ύστατη χάρη από τον τελευταίο ένα παιδί. Παρά το γεγονός ότι και οι δύο γνωρίζουν ότι κάτι τέτοιο είναι παράνομο, καθώς η O-090 δεν πληροί τις ανατομικές προϋποθέσεις μητρότητας και ως εκ τούτου η εγκυμοσύνη της δεν θα τύγχανε κρατικής έγκρισης, αποφασίζουν να επιδείξουν ασέβεια στον «Κρέοντα».¹⁶⁴ Ο Δ-503 θα δοκιμάσει νέα, πρωτόγνωρα συναισθήματα, αυτή τη φορά στη σχέση του με την O-090. Θα νιώσει για εκείνη την τρυφερή, στοργική αγάπη που υποθέτει ότι βίωναν οι γονείς για τα παιδιά τους.¹⁶⁵

Για να γλυτώσει η O-090 τον εαυτό της και το παιδί που κυοφορεί από την οργή του Μονοκράτους θα αναγκαστεί να δεχθεί την βοήθεια της αντίζηλού της I-330 και να φυγαδευτεί έξω από το Τείχος. Παρόμοια με τον Δ-503 και στη δική της περίπτωση μια βαθιά εσωτερική ατομική ανάγκη είναι αυτή που την οδηγεί σε ρήξη με το Μονοκράτος και στην προσχώρησή της σε μια ανταγωνιστική συλλογικότητα, σε μια εναλλακτική κοινωνική οργάνωση, σε τελική ανάλυση σε μια διαφορετική πραγματικότητα.¹⁶⁶ Ο ήρωας μας Δ-503 εξουθενωμένος προς το τέλος της περιπέτειας (του) θα εκδηλώσει μια παράδοξη νοσταλγία της άνευ προϋποθέσεων μητρικής αγάπης την οποία δεν έχει ζήσει, φαντάζεται όμως και λαχταρά: «Να 'χα μία μάνα, όπως οι αρχαίοι - Μία μάνα καταδίκη μου. Και να μην είμαι για αυτήν ο κατασκευαστής του Ολοκληρώματος, να μην είμαι ο αριθμός Δ-503, να μην είμαι ένα μόριο του Μονοκράτους, να 'μαι απλώς ένα ανθρώπινο ξέφτι - ένα κομμάτι δικό της - πατημένο, διαλυμένο, πεταμένο...».¹⁶⁷

2στ. Αρχιτεκτονική – Συγκοινωνίες – Επικοινωνίες - Τεχνολογία

Στην παρούσα ενότητα θα ασχοληθούμε με κάποια περισσότερο «τεχνικά» χαρακτηριστικά του Μονοκράτους. Αυτά που συνήθως προβάλλονται προνομιακά στο συγγενικό της δυστοπικής λογοτεχνίας είδος της «επιστημονικής φαντασίας».

¹⁶⁴ «“Μα θέλω μόνο - πρέπει να μου κάνετε ένα παιδί - δώστε μου ένα παιδί και θα φύγω, θα φύγω!”

[...] Έτρεμε σύγκορμη [...] Σταύρωσα τα χέρια πίσω από την πλάτη και χαμογέλασα: “Πώς; Έχετε όρεξη να δοκιμάσετε τη Μηχανή του Ευεργέτη;”

[...] σαν χείμαρρος που σπάει το φράγμα, ορμήσανε τα λόγια: “Ας είναι!”» Στο *ίδιο*, σ.136.

¹⁶⁵ «[...] κι εγώ από πάνω της τη χαϊδεύω στο κεφάλι, στο πρόσωπο... Σαν να είμαι εγώ πάρα πολύ μεγάλος, κι εκείνη πολύ μικρή - ένα μικρό κομμάτι του εαυτού μου [...] κάπως έτσι πρέπει να ήταν και η σχέση που είχαν οι αρχαίοι με τα παιδιά τους - τα καταδικά τους παιδιά». Στο *ίδιο*, σσ.217-8.

¹⁶⁶ «[...] το παιδί [...] είναι πια εκεί, πέρα απ' το Τείχος θα ζήσει». Στο *ίδιο*, σ.229.

¹⁶⁷ Στο *ίδιο*, σ.247.

Έχουμε ήδη αναφέρει το Πράσινο Τείχος και την παντοκρατορία του γυαλιού ως μοναδικού οικοδομικού υλικού.¹⁶⁸ Άλλο σημαντικό στοιχείο στην αρχιτεκτονική του Μονοκράτους αποτελεί ο περίφημος «Πύργος Συσσωρεύσεως». Λειτουργεί ως κτήριο-σύμβολο του Μονοκράτους όντας μάλλον το υψηλότερο και τοποθετημένο στο τέρμα μιας λεωφόρου όπου συνηθίζεται να λαμβάνει χώρα ο απογευματινός περίπατος. Διαθέτει τεράστιο ρολόι και καμπάνα η οποία χτυπάει σηματοδοτώντας τις διαφορετικές δραστηριότητες που προβλέπονται από το πρόγραμμα του Ωρολογίου Πίνακα. Αυτά τα χαρακτηριστικά του παραπέμπουν μάλλον στις γοτθικές εκκλησίες των «Αρχαίων». Εκτός από τις ανωτέρω λειτουργίες πάντως διαδραματίζει επίσης σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση ενεργειακής επάρκειας¹⁶⁹ καθώς και στον έλεγχο και ρύθμιση των μετεωρολογικών φαινομένων.¹⁷⁰ Τα παραπάνω τεχνικά επιτεύγματα φαίνεται ότι τα έχει πετύχει το Μονοκράτος ένεκα της ανάπτυξης της επιστήμης, της αντίστοιχης τεχνολογίας αλλά (όπως θα διαπιστώσουμε και στην επόμενη ενότητα) και της κυριαρχικής νοοτροπίας του απέναντι στη φύση.

Οι δρόμοι τώρα και οι λεωφόροι στο *Εμείς* προορίζονται αποκλειστικά για την κυκλοφορία των πεζών αφού ως συγκοινωνιακά μέσα αναφέρονται μόνο ο υπόγειος σιδηρόδρομος και τα «αέρο». Ο σιδηρόδρομος εξυπηρετεί τη μαζική ανάγκη για συγκοινωνία και κινείται προφανώς κάτω από το έδαφος. Τα αέρο είναι ιπτάμενα οχήματα (μοιάζουν θα λέγαμε με ελικόπτερα-αυτοκίνητα) που διασχίζουν τον ουρανό του Μονοκράτους. Δεν υπόκεινται σε ατομική ιδιοκτησία αλλά ανήκουν στο κράτος και βρίσκονται σταθμευμένα σε διάφορα σημεία, διαθέσιμα ανά πάσα στιγμή για χρήση από οποιονδήποτε τα χρειαστεί. Στις διάφανες πολυώροφες πολυκατοικίες τους οι Αριθμοί χρησιμοποιούν ανελκυστήρες.

Για να επικοινωνούν διαθέτουν οικιακές τηλεφωνικές συσκευές οι οποίες μάλιστα χρησιμοποιούνται και για την επικοινωνία με το κράτος. Σε κάποια σκηνή ο Δ-503 δέχεται τηλεφώνημα από τον ίδιο τον Ευεργέτη. Συχνά πάντως οι Αριθμοί χρησιμοποιούν ακόμα την αλληλογραφία παρά το γεγονός ότι όλοι γνωρίζουν ότι υπόκειται σε πολλαπλό κρατικό έλεγχο. Στον τομέα γενικότερα της επιτήρησης και της καταστολής το Μονοκράτος έχει να επιδείξει ευφάνταστη δημιουργικότητα. Θα

¹⁶⁸ Η αποκλειστικότητα του υλικού καταντά να προκαλεί νοητική σύγχυση στον αναγνώστη κατά την προσπάθεια φανταστικής αναπαράστασης διάφανων δρόμων, κτηρίων, γεφυρών κ.τ.λ.

¹⁶⁹ «[...] σέρνεται το βέλος στο ρολόι του Πύργου Συσσωρεύσεως, εκεί, στο τέρμα της λεωφόρου. Η αιχμή του Πύργου, μέσα στα σύννεφα, θαμπή, γαλάζια, βομβεί υπόκωφα: Απορροφά ηλεκτρισμό». Στο *ίδιο*, σσ.215-6.

¹⁷⁰ «[...] όταν δεν γνώριζαν ακόμη τους δικούς μας Πύργους Συσσωρεύσεως, όταν στον αδάμαστο ακόμη ουρανό μαίνονταν πότε-πότε “καταιγίδες”». Στο *ίδιο*, σ.168.

αφιερώσουμε ειδική ενότητα για το ζήτημα παρακάτω. Εδώ θα αρκεστούμε στην παρουσίαση του ηλεκτρονικού κνούτου, το οποίο παρά την προηγμένη τεχνολογία του διατηρεί τη βαρβαρότητα που χαρακτηρίζει τη χρήση του: «[...] ένα αγόρι [...] Ένας από τους φρουρούς τον χτύπησε με τη γαλαζωπή ακτίνα του ηλεκτρικού κνούτου· εκείνος, με φωνή λεπτή, σαν κουτάβι, έβγαλε ένα ουρλιαχτό. Κι έπειτα, ένας ξεκάθαρος κρότος, σχεδόν κάθε δύο δευτερόλεπτα - και ουρλιαχτό, κρότος – ουρλιαχτό».¹⁷¹

Κλείνουμε την επισκόπηση των τεχνολογικών επιτευγμάτων με το καμάρι του Μονοκράτους (πάντα γραμμένο με κεφαλαία γράμματα), το «ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑ»: διαστημόπλοιο, κορυφαίο τεχνολογικό επίτευγμα του Μονοκράτους με το οποίο σκοπεύει να κατακτήσει το διάστημα. Αρχιμηχανικός στην κατασκευή του είναι ο πρωταγωνιστής μας Δ-503. Κάπου στα διαβάσματα για αυτή την εργασία εντόπισα μια ερμηνεία του ονόματος του διαστημόπλοιου, το οποίο στα αγγλικά αποδίδεται ως «INTEGRAL», η οποία συσχετίζε αυτή την ονομασία με την Κομιντέρν (Comintern), την οργάνωση της Τρίτης Διεθνούς των Εργατών η οποία ιδρύθηκε στη Μόσχα τον Μάρτη του 1919 με διακηρυγμένο στόχο την οικουμενική επικράτηση του κομμουνισμού.¹⁷²

2ζ. Πνευματικός πολιτισμός – Συμβολικό επίπεδο – Ιδεολογία

Σε αυτή την ενότητα θα διερευνήσουμε τα συμβολικά δημιουργήματα που επενδύουν με νόημα και θεωρείται ότι καθοδηγούν την κοινωνική ζωή στο Μονοκράτος. Θα αποπειραθούμε να εντοπίσουμε τις βασικές αξίες, την κυρίαρχη πρόσληψη της φύσης, τη γνωσιολογία, τις αντιλήψεις για τον ρόλο της τέχνης στο κοινωνικό γίνεσθαι, τη σχέση των Αριθμών με το παρελθόν του είδους, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και άλλα παρεμφερή θέματα τα οποία σχετίζονται με την πνευματική πολιτισμική σκευή της κοινωνίας του *Εμείς*.

Το πρώτο που διακρίνει κανείς στο «πνεύμα» αυτής της κοινωνίας είναι ένα αίσθημα πολιτισμικής αλαζονείας. Ο κόσμος του Μονοκράτους αποπνέει την βεβαιότητα πως είναι ο τελειότερος των κόσμων ο οποίος υπήρξε ποτέ αλλά και ο οποίος θα μπορούσε να υπάρξει στο μέλλον: «Το πιθανότερο απ' όλα είναι πως εσείς, άγνωστοι αναγνώστες μου, είστε παιδιά σε σύγκριση μ' εμάς (αφού εμείς

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ.150.

¹⁷² Δυστυχώς δε μπόρεσα να εντοπίσω μέχρι την παράδοση της εργασίας τον «νόμιμο ιδιοκτήτη» της παραπάνω ευφάνταστης ερμηνείας. Του ζητώ συγγνώμη.

γαλουχηθήκαμε από το Μονοκράτος και συνεπώς φτάσαμε στις απώτατες κορφές που μπορεί να προσεγγίσει ο άνθρωπος)». ¹⁷³ Παρόμοια αίσθηση κυριαρχεί για τον τελεσίδικο και οριστικό χαρακτήρα του κοινωνικοπολιτικού συστήματος το οποίο επικρατεί: «[...] η δική μας επανάσταση ήταν η τελευταία. Δεν μπορούν να υπάρξουν άλλες επαναστάσεις... Όλοι το ξέρουν αυτό...». ¹⁷⁴ Θεμέλιο αυτής της πολιτισμικής και πολιτικής αλαζονείας φαίνεται να αποτελεί η δογματική πίστη στην απόλυτη ορθότητα της επιστήμης του Μονοκράτους: «Η επιστήμη του Μονοκράτους δεν μπορεί να κάνει λάθος». ¹⁷⁵

Το αίσθημα υπεροχής ενισχύεται από την ασύγκριτη σε σχέση με τους «αρχαίους» ικανότητα ελέγχου της φύσης μέσω της τεχνολογίας. ¹⁷⁶ Η «απεξάρτηση» από τη φύση υπήρξε για το Μονοκράτος το πρώτο και απαραίτητο βήμα μιας ευρύτερης διαδικασίας κυριαρχίας. ¹⁷⁷ Αυτή η διαδικασία έκτοτε έθεσε ως απώτερο σκοπό τον έλεγχο των πάντων, την οριστική εξάλειψη του τυχαίου, του ενδεχόμενου, του απρόβλεπτου: «Και σ' εμάς δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη η διαδικασία [...] για να φτάσουμε στο ιδανικό έχουμε ακόμη κάμποσα σκαλοπάτια ν' ανέβουμε. Το ιδανικό [...] είναι εκεί όπου τίποτα δεν είναι πλέον έρμαιο της τυχαιότητας [...]». ¹⁷⁸

Για να στεφθεί ωστόσο με επιτυχία αυτό το φιλόδοξο εγχείρημα, το Μονοκράτος οφείλει να ξεριζώσει μια «παράλογη ιδέα», ένα «καταστροφικό πάθος»: την Ελευθερία. Στην αποστολή του αυτή αντλεί έμπνευση και επιχειρήματα από την πίστη στην απόλυτη αλήθεια των Μαθηματικών. ¹⁷⁹ Εφόσον υφίσταται μια, απόλυτη και αμετάβλητη Αλήθεια, αυτή θα αποτελεί και το αλάθητο κριτήριο για όλες τις αποφάσεις. Οργανώνει και καθοδηγεί τη ζωή των Αριθμών δίχως να νοείται η δυνατότητα εναλλακτικών επιλογών ή υποκειμενικών διαφοροποιήσεων. Η Ελευθερία καταργείται στο όνομα της Αλήθειας.

Ακόμη και αν οι υπήκοοι δεν κατανοούν τον παραπάνω συλλογισμό, αποτελεί «πατρικό» καθήκον του κράτους να οργανώσει κατά τέτοιον τρόπο την κοινωνική

¹⁷³ Στο ίδιο, σ.126.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ.201.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ.29.

¹⁷⁶ «Δεν νομίζετε πως τα γέλια αρμίζουν περισσότερο στους Ευρωπαίους εκείνης της εποχής; [...] ο Ευρωπαίος ήθελε βροχή [...] Μα έστεκε μπρος στο βαρόμετρο σαν βρεγμένη κότα». Στο ίδιο, σ.32.

¹⁷⁷ «Ο άνθρωπος έπαψε να είναι ένα άγριο ζώο μόνο όταν κατασκευάσαμε το Πράσινο Τείχος, όταν μ' αυτό το τείχος απομονώσαμε τον μηχανικό, πραγματικό μας κόσμο - από τον άλογο, άμορφο κόσμο των δέντρων, των πουλιών, των ζώων...» Στο ίδιο, σ.116.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ.41.

¹⁷⁹ «Ο πίνakas της προπαίδειας είναι πιο σοφός και πιο απόλυτος από τον αρχαίο Θεό: Αυτός ποτέ [...] δεν κάνει λάθος [...] Ούτε αμφιταλαντεύσεις ούτε πλάνες. Η αλήθεια είναι μία και ο αληθινός δρόμος ένας - και αυτή η αλήθεια είναι το δύο επί δύο, αυτός ο αληθινός δρόμος είναι το τέσσερα». Στο ίδιο, σ.87.

ζωή ώστε να πατάξει κάθε πρωτοβουλία που θα μπορούσε να ξεστρατίσει την πορεία προς την τελειότητα, προς την απόλυτη μαθηματική αρμονία. Αποτελεί αρμοδιότητα του κράτους να εξασφαλίσει την ευτυχία στους υπηκόους του καθιστώντας την ελευθερία περιττή, παράλογη και τελικά απαγορευμένη.

Μου φαίνεται απίστευτο όταν διαβάζω ή ακούω για κείνους τους καιρούς που οι άνθρωποι ζούσαν ακόμη σε ελεύθερη, δηλαδή μη οργανωμένη, άγρια κατάσταση. Αλλά το πιο απίστευτο απ' όλα μου φαινόταν πάντα αυτό: Πώς η τότε κρατική εξουσία, έστω και σε εμβρυϊκή μορφή, επέτρεπε να ζουν οι άνθρωποι χωρίς όλη αυτή την ομοιομορφία του Πίνακα μας, χωρίς υποχρεωτικές βόλτες, χωρίς ακριβή ρύθμιση και συγχρονισμό των γευμάτων, να ζυπνάνε και να πηγαίνουν για ύπνο οπότε τους ερχόταν στο κεφάλι. Κάποιοι ιστορικοί λένε μάλιστα πως ενδεχομένως εκείνη την εποχή όλη νύχτα ήταν αναμμένα στους δρόμους τα φώτα, πώς όλη νύχτα οι άνθρωποι πηγαινοέρχονταν στους δρόμους.¹⁸⁰

Η αναζήτηση της Ελευθερίας άλλωστε υπήρξε το προπατορικό αμάρτημα που μας κόστισε την εξορία από τον παράδεισο. Το Μονοκράτος έρχεται να κατασκευάσει τον επίγειο παράδεισο ξεπαστρεύοντας μια για πάντα τον πειρασμό.

[...] ο αρχαίος θρύλος για τον Παράδεισο... Είναι βέβαια για εμάς, για το παρόν. Σκεφτείτε το: Σ' εκείνους τους δύο στον παράδεισο δόθηκε μία επιλογή: ή ευτυχία χωρίς ελευθερία ή ελευθερία χωρίς ευτυχία [...] Αυτοί οι ανόητοι διάλεξαν την ελευθερία. Και [...] έπειτα, αιώνες ολόκληρους, νοσταλγούσαν τις χειροπέδες [...] Και μόνο εμείς καταφέραμε να μαντέψουμε ξανά πώς θα επιστρέψουμε στην ευτυχία [...] Ο αρχαίος Θεός κι εμείς βρισκόμαστε από την ίδια πλευρά [...] Βοηθήσαμε τον Θεό να κατατροπώσει οριστικά τον Διάβολο - γιατί αυτός ήταν που παρακίνησε τους ανθρώπους να παραβιάσουν την απαγόρευση και να γευτούν την ολέθρια ελευθερία, αυτός - το φίδι το φαρμακερό. Κι εμείς του συντρίβουμε το κεφάλι με την μπότα μας [...] Και αυτό ήτανε: και πάλι Παράδεισος. Και εμείς είμαστε πάλι απλοί κι αθώοι σαν τον Αδάμ και την Εύα. Καμία σύγχυση πλέον περί καλού και κακού: Όλα είναι πολύ απλά, παραδεισένια, παιδιάστικα απλά.¹⁸¹

Στη συζήτηση του πρωταγωνιστή μας με τον Ευεργέτη προς το τέλος της αφήγησης (σκηνή η οποία παραπέμπει σαφέστατα στον *Μέγα Ιεροεξεταστή* του

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ.28.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σσ.81-2.

Ντοστογιέφσκι)¹⁸² ο Ευεργέτης θα είναι ξεκάθαρος όσον αφορά τον πατρικό του ρόλο απέναντι στους Αριθμούς, για το χρέος του να τους προφυλάξει από την ελευθερία και να τους αλυσοδέσει με την ευτυχία (του).¹⁸³ Η ιδεολογική νομιμοποίηση της ανελευθερίας φτάνει να επικαλεστεί την ανθρώπινη φύση και το «ένστικτο της μη ελευθερίας», αρχέγονου, υποτίθεται, συστατικού αυτής της φύσης.¹⁸⁴ Σε άλλο σημείο της αφήγησης η ελευθερία ταυτίζεται με το έγκλημα οπότε και η πανταχού παρούσα μυστική αστυνομία καθαγιάζεται. Όπως θα δούμε παρακάτω (στην ενότητα για την καταστολή) οι «ασφαλίτες» παρομοιάζονται με Αγγέλους. Η θεάρεστη αποστολή τους έγκειται στο να προφυλάξουν τους υπηκόους του Μονοκράτους από τον πειρασμό της δοκιμής του απαγορευμένου καρπού.¹⁸⁵

Η δογματική πίστη στην Επιστήμη, η πεποίθηση ότι τα Μαθηματικά μπορούν να καθοδηγήσουν το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας εκδηλώνεται εμφατικά και τελεσίδικα με την κατασκευή μιας «μαθηματικής ηθικής». Η αμετάβλητη αιώνια ουσία των αριθμών προσφέρει το πρότυπο: «Αμετάβλητες και αιώνιες είναι μόνο οι τέσσερις πράξεις της αριθμητικής. Και μεγαλειώδης, αμετάβλητη, αιώνια θα παραμείνει μόνο η ηθική που βασίζεται στις τέσσερις πράξεις. Αυτή είναι η έσχατη σοφία [...]».¹⁸⁶ Εφοδιασμένοι με αυτή την ηθική οι Αριθμοί του Μονοκράτους καθίστανται ικανοί να επιλύουν τα πλέον βασανιστικά διλλήματα που ταλαιπωρούσαν τους αρχαίους με την εφαρμογή απλών μαθηματικών πράξεων.

*Σ' εμάς, οποιοσδήποτε δεκάχρονος Αριθμός μπορεί να λύσει αυτό το μαθηματικό - ηθικό πρόβλημα σε μισό λεπτό - αυτοί δεν μπορούσαν, ούτε με όλους τους Καντ τους μαζί (γιατί ούτε ένας από τους Καντ δεν σκέφτηκε να οικοδομήσει ένα επιστημονικό σύστημα ηθικής, δηλαδή βάσει αφαιρέσεων, προσθέσεων, διαιρέσεων και πολλαπλασιασμών).*¹⁸⁷

Στην εφαρμογή της αυτή η ηθική αποδεικνύεται ιδιαίτερα σκληρή, αδιάφορη μπροστά στην μηδαμινότητα των μεμονωμένων υπάρξεων δεδομένης της

¹⁸² Φέοντορ Ντοστογιέφσκι, *Ο Μέγας Ιεροεξεταστής*, μτφ. Α. Μπασιλάρη, Τυλέρογλου, Αθήνα 1928.

¹⁸³ «Ρωτάω: Για τι προσεύχονταν οι άνθρωποι –ήδη από τη νηπιακή ηλικία της ανθρωπότητας -τι ονειρεύονταν, για ποιο πράγμα βασανίζονταν; Γι' αυτό - Για να τους πει κάποιος μία και καλή τι είναι η ευτυχία και μετά να τους αλυσοδέσει μ' αυτή την ευτυχία». Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.245.

¹⁸⁴ «[...] το ένστικτο της μη ελευθερίας είναι από τα πανάρχαια χρόνια οργανικά συμφυές με τον άνθρωπο [...]». Στο ίδιο, σ.18.

¹⁸⁵ «Η ελευθερία και το έγκλημα είναι τόσο άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους [...] Η μοναδική μέθοδος για να απαλλαγεί ο άνθρωπος από το έγκλημα είναι να απαλλαγεί από την ελευθερία». Στο ίδιο, σ.54.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ.140.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ.29.

αριθμητικής τους ασημαντότητας. Για το Μονοκράτος το σημαντικό δεν είναι ο Αριθμός αλλά το Σύνολο.

Στην πρώτη ανάφλεξη (=ριπή) βρέθηκαν να χαζεύουν κάτω από το ακροφύσιο του κινητήρα καμιά δεκαριά Αριθμοί από το υπόστεγό μας - τίποτα απολύτως δεν έμεινε απ' αυτούς, εκτός από σκόνη και αιθάλη. Με περηφάνια γράφω εδώ πως ο ρυθμός της δουλειάς μας δεν διαταράχθηκε ούτε δευτερόλεπτο εξαιτίας του περιστατικού [...] συνεχίσαμε [...] όλοι [...] λες και δεν είχε συμβεί τίποτα. Δέκα Αριθμοί είναι περίπου το ένα εκατοντάκις εκατομμυριοστό της μάζας του Μονοκράτους [...] Τον αριθμητικά αναλφάβητο οίκτο τον γνώριζαν μόνο οι αρχαίοι: Για εμάς είναι γελοίος.¹⁸⁸

Η ατομικότητα, η αίσθηση ότι το άτομο αποτελεί κάτι ξεχωριστό από το σύνολο στην κοινωνία του Δ-503 εκλαμβάνεται ως ασθένεια: «Μήπως άραγε δεν είναι σαφές ότι η ατομική συνείδηση είναι μονάχα μία ασθένεια»,¹⁸⁹ Το άτομο έχει αξία μονάχα ως μέρος του συνόλου. Όσο πιο ομογενοποιημένο σε σχέση με αυτό το σύνολο, όσο πιο αντιπροσωπευτικό του συνόλου, τόσο πιο ευτυχισμένο.¹⁹⁰ Η ανάγκη για ιδιωτικότητα, για προσωπικό χώρο ή χρόνο, αντιμετωπίζεται ως ελάττωμα.¹⁹¹

Στην μακάρια ουτοπία του Μονοκράτους το άτομο έχει απαλλαγεί από περιττές σκέψεις: «[...] μέτωπα σαν καθρέφτες, καμιά τρελή σκέψη δεν τα σκιάζει». ¹⁹² Δε χρειάζεται να σκεφτεί για κάτι, όλα είναι προαποφασισμένα από το κράτος. Παρόμοια και για τις επιθυμίες: «Είναι σαφές πως ευτυχία υπάρχει όταν δεν υπάρχουν καθόλου επιθυμίες, ούτε μία...». ¹⁹³ Αυτά τα οποία δικαιούνται να θέλει είναι εκείνα που του προσφέρει το κράτος. Η μόνη αρετή που χρειάζεται ο Αριθμός είναι η σύνεση. Η αποδοχή της μηδαμινότητάς του έναντι της μεγαλοπρέπειας του «Εμείς»: «Στον αρχαίο κόσμο αυτό το είχαν καταλάβει οι Χριστιανοί, οι μοναδικοί μας (αν και πολύ ατελείς) προκάτοχοι: Ότι η ταπεινότητα είναι αρετή και η περηφάνια ελάττωμα κι ότι το ΕΜΕΙΣ είναι εκ του Θεού, ενώ το ΕΓΩ εκ του Διαβόλου». ¹⁹⁴

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ.131.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ.153.

¹⁹⁰ «Είμαστε ο ευτυχέστατος αριθμητικός μέσος όρος [...] ομογενοποίηση από το μηδέν ως το άπειρο, από τον κρετίνο ως τον Σαίξπηρ!» Στο ίδιο, σ.62.

¹⁹¹ «[...] αυτή την αξιοθρήνητη ψυχολογία τους, την εσωστρέφειά τους. “Το σπίτι μου (sic) είναι το κάστρο μου”. Που πήγαν και το σκέφτηκαν!» Στο ίδιο, σ.35.

¹⁹² Στο ίδιο, σ.105.

¹⁹³ Στο ίδιο, σ.211.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ.152.

Το Μονοκράτος, ύψιστη έκφραση του «Εμείς» και του «Λόγου», διαθέτει εξουσία απόλυτου μονάρχη πάνω στους υπηκόους του. Τα άτομα δεν έχουν δικαιώματα. Μια τέτοια απαίτηση δεν προκύπτει ως αναγκαία από καμία εξίσωση της «Μαθηματικής Ηθικής». Τα άτομα έχουν μόνο υποχρεώσεις. Μέσω της εκπλήρωσης αυτών των υποχρεώσεων τα αλλιώς ασήμαντα άτομα συμμετέχουν στο μεγαλείο του κράτους. Ανυψώνονται από την ατομική ασημαντότητα στο μεγαλείο του συνόλου. Αυτός είναι ο μονόδρομος που οδηγεί στην ολοκλήρωση, από το μηδέν στο άπειρο.

*Και μεταξύ των αρχαίων οι πιο ώριμοι το ήξεραν: Η πηγή του δικαιώματος είναι η δύναμη, το δικαίωμα είναι μία έκφανση της δύναμης [...] Η υπόθεση ότι το “εγώ” δύναται να έχει κάποια “δικαιώματα” έναντι του Μονοκράτους δεν ταυτίζεται με την παραδοχή ότι το ένα γραμμάριο δύναται να ισοδυναμεί με τον έναν τόνο; [...] Ο τόνος έχει δικαίωμα, το γραμμάριο υποχρεώσεις. Και ο δρόμος της φύσης, από την μηδαμινότητα στο μεγαλείο: Να ξεχάσεις ότι είσαι ένα γραμμάριο και να νιώσεις πως έχεις τη δύναμη ενός εκατομμυριοστού του τόνου...*¹⁹⁵

Οι Αριθμοί του Μονοκράτους οδεύουν προς το ιδανικό ξεριζώνοντας κάθε παράσιτο αμφιβολίας.¹⁹⁶ Στον δρόμο προς τη μηχανική τελειοποίησή του ο Αριθμός βρίσκει στο μακρινό παρελθόν έναν «γκουρού», έναν πνευματικό οδηγό: τον «προφήτη» Τέιλορ. Μηχανικό, πρωτοπόρο της διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού ο οποίος εισηγήθηκε και εφάρμοσε τεχνικές «επιστημονικής» οργάνωσης της εργασίας. Οι αρετές της μηχανής (ακρίβεια, ταχύτητα, απρόσκοπτη εκτέλεση εντολών, διαρκής διαθεσιμότητα) ταυτίζονται με τις επιδιωκόμενες από τους Αριθμούς αρετές.¹⁹⁷ Επιπρόσθετα, όσον αφορά στην ομαλή προσαρμογή και ομοιόμορφη λειτουργία του Αριθμού εντός του κοινωνικού συνόλου, η μηχανή είναι απαλλαγμένη από τα πιθανά κωλύματα του ανθρώπου: πνεύμα, φαντασία, συναίσθημα. Στην εποχή του αφηγητή μας η επιστημονική οργάνωση του χρόνου και της κίνησης που εισηγήθηκε ο Τέιλορ έχει επεκταθεί στα λογικά της όρια έχοντας θέσει υπό τον έλεγχό της όλο το 24ωρο, το σύνολο της καθημερινής ανθρώπινης δραστηριότητας.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σσ.139-140.

¹⁹⁶ «[...] το άγνωστο καθαυτό είναι εχθρικό προς τον ανθρώπινο οργανισμό και ο homo sapiens μόνο τότε είναι άνθρωπος με την πλήρη έννοια αυτής της λέξης, όταν στη γραμματική του δεν υπάρχουν καθόλου ερωτηματικά παρά μόνο θαυμαστικά, κόμματα και τελείες». Στο ίδιο, σσ.142-3.

¹⁹⁷ «Ακολουθώντας τους νόμους του Τέιλορ, με μέτρο και ταχύτητα, κρατώντας τον ρυθμό, σαν τους μοχλούς κάποιας γιγάντιας μηχανής, οι άνθρωποι εκεί κάτω έσκυβαν, έσφιγγαν, έστριβαν». Στο ίδιο, σ.104.

Ναι, αυτός ο Τέιλορ ήταν αναμφισβήτητα η μεγαλύτερη ιδιοφυΐα του αρχαίου κόσμου. Βέβαια, η σκέψη του δεν έφτασε μέχρι το σημείο να επεκτείνει τη μέθοδο του σε κάθε έκφραση της ζωής, σε κάθε βήμα, σε όλο το εικοσιτετράωρο - δεν σκέφτηκε να εντάξει στο σύστημα του και τις είκοσι τέσσερις ώρες της μέρας. Αλλά και πάλι: Πως μπορούσαν να γράφουν ολόκληρες βιβλιοθήκες για κάποιον Καντ εκεί πέρα και τον Τέιλορ μόλις που τον ανέφεραν, αυτόν τον προφήτη, που κατάφερε να δει δέκα αιώνες μπροστά;¹⁹⁸

Όπως είναι φυσικό, η επιδίωξη του «απόλυτου», είτε αυτή νοηθεί ως πλήρης ομοιομορφία των αριθμών είτε ως ολικός προγραμματισμός της καθημερινότητας είτε πάλι ως συμπαντική επέκταση του Μονοκράτους, δεν μπορεί παρά να είναι αυστηρή. Τα υποκείμενα τα οποία χρεώνονται αυτήν την αποστολή βρίσκονται υπό το άγρυπνο βλέμμα του Ευεργέτη, έτοιμοι εσαεί να επέμβει ώστε να μην αποβεί μοιραίο για το μεγαλειώδες μα εύθραυστο γυάλινο κατασκεύασμά του το οποιοδήποτε επιπόλαιο ατόπημα. «Η ειλικρινής αλγεβρική αγάπη για την ανθρωπότητα είναι ασφαλώς απάνθρωπη [...]».¹⁹⁹ Οποιαδήποτε παρέκκλιση από την νόρμα επιφέρει άμεση, ανελέητη και παραδειγματική τιμωρία.

Ο επουράνιος Θεός μοιάζει να μην έχει καμιά θέση σε αυτή την παντοδύναμη, δυνάμει τέλεια κοινωνία. Η ολοκλήρωση που αισθάνεται το άτομο-αριθμός στην απορρόφησή του από το «Εμείς» καθιστά έναν Θεό παλαιού τύπου περιττό. Επιπλέον η δογματική, θρησκευτική πίστη στην επιστήμη κομίζει έναν στεγνό μεταφυσικό μηδενισμό: «Ο ουρανός... οι αρχαίοι ήξεραν ότι εκεί βρισκόταν ο μεγαλόπρεπος, βαρυστημένος σκεπτικιστής τους - ο Θεός. Εμείς ξέρουμε ότι εκεί βρίσκεται ένα κρυσταλλένιο, γαλάζιο, γυμνό, χυδαίο τίποτα».²⁰⁰

Ο Θεός βέβαια μπορεί να απουσιάζει, πολλές όμως από τις βασικές κοινωνικές λειτουργίες της θρησκείας είναι παρούσες. Εδώ θα αναφέρουμε μόνο τη κοινή πίστη σε ισχυρούς συμβολισμούς, αναντικατάστατο και προαιώνιο μέσο επίτευξης της κοινωνικής συνοχής. Η πίστη σε έναν μακρινό και ολίγον απρόβλεπτο Θεό αντικαθίσταται στα πλαίσια του Μονοκράτους από την ναρκισσιστική πίστη στο «Εμείς».²⁰¹ Και ποιο είναι το πρόσωπο εκείνο που συμπυκνώνει τη δύναμη του

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ.51.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ.244.

²⁰⁰ Στο ίδιο, σ.79.

²⁰¹ «Οι θεοί μας είναι εδώ κάτω, μαζί μας [...] οι θεοί έγιναν σαν κι εμάς. Ergo εμείς γίναμε σαν τους θεούς». Στο ίδιο, σ.89.

«Εμείς»; Ποιον θα επικαλεστεί κάθε φυσιολογικός Αριθμός σε μια στιγμή αδυναμίας; Ποιον θα ευχαριστήσει για την ευδωση μιας προσδοκίας; Τον Ευεργέτη φυσικά. Η απόσταση από τη δογματική αθεΐα στην προσωπολατρία του πολιτικού ηγέτη αποβαίνει ελάχιστη κι ευκολοδιάβατη.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα θα διερευνήσουμε τον ρόλο της Τέχνης στην κοινωνία των Αριθμών. Η προηγηθείσα περιγραφή της «ιδεολογίας» του Μονοκράτους δεν αφήνει περιθώρια ελευθερίας στην κατεξοχήν δημιουργική έκφραση της ανθρώπινης φαντασίας. Ειδικότερα η μουσική αποτελεί προϊόν βιομηχανικής παραγωγής, προορισμένο για μαζική κατανάλωση το οποίο ενέχει τη δυνατότητα μηχανικής παραγωγής χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση, χωρίς βάσανο.²⁰² Η συγγραφή αποτελεί δημόσια υπηρεσία η οποία διεκπεραιώνεται από κατάλληλα καταρτισμένους κρατικούς υπαλλήλους δίχως εκείνες τις εγωπαθείς φιγούρες του παρελθόντος, γνωστούς ως καλλιτέχνες και περιβόητους για τη μανία τους να ξεχωρίζουν.²⁰³ Γενικότερα, η καλλιτεχνική παραγωγή του παρελθόντος προκαλεί την περιφρόνηση των Αριθμών καθώς εκεί εκφράζεται η χαοτική πολλαπλότητα του εσωτερικού κόσμου των αρχαίων, οι αντιφάσεις τους, τα πάθη τους.²⁰⁴ Όλα αυτά μοιάζουν πια με παθογένειες ενός «πρωτόγονου» εξελικτικού σταδίου, ξεπερασμένου από αιώνες προόδου: «Ευτυχώς οι προκατακλυσμιαίοι καιροί όλων εκείνων των Σαίξπηρ και τον Ντοστογιέφσκι, ή όπως αλλιώς τους λέγανε, έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί [...]».²⁰⁵

Μακριά πλέον από τον παρακμιακό χαρακτήρα της τέχνης για την τέχνη, η τέχνη του Μονοκράτους οφείλει να έχει χρηστική αξία. Διαθέτει πρακτικό σκοπό, συγκεκριμένους τρόπους και κανόνες. Και φυσικά δεν αφήνεται στην τύχη ή στη διάθεση του καθενός. Υπόκειται σε κρατικό έλεγχο, ο οποίος υφίσταται τόσο στο επίπεδο της παραγωγής όσο και σε αυτό της κατανάλωσης του καλλιτεχνικού προϊόντος. Με αυτό τον τρόπο αποβαίνει κοινωνικά ωφέλιμη:

[...] το Κρατικό μας Ινστιτούτο Ποιητών και Συγγραφέων. Σκεφτόμουν: Πως μπορούσαν οι αρχαίοι να μην βλέπουν την ολοφάνερη γελοιότητα της

²⁰² «...γυρνώντας απλώς αυτόν τον μοχλό, ο οποιοσδήποτε [...] μπορεί να παραγάγει μέχρι και τρεις σονάτες την ώρα. [...] Εκείνοι μπορούσαν να δημιουργήσουν μόνο φέρνοντας τον εαυτό τους στο σημείο να πάθει κρίση “έμπνευσης” - κάποια άγνωστη μορφή επιληψίας». Στο ίδιο, σσ.32-3.

²⁰³ «Και όχι μόνο τους ανέχονταν τους προσκυνούσαν κιόλας [...] αυτοί οι άνθρωποι ήταν κυρίαρχοι, πιο δυνατοί από τους εστεμμένους βασιλιάδες. Γιατί δεν τους απομόνωναν, γιατί δεν τους εξολόθρευαν;» Στο ίδιο, σ.47.

²⁰⁴ «Άγρια, σπασμωδική, πολύχρωμη - όπως όλη η αλλοτινή ζωή τους - ούτε μία σκιά μηχανικής λογικής». Στο ίδιο, σ.33.

²⁰⁵ Στο ίδιο, σ.62.

*λογοτεχνίας και της ποίησής τους; Η γιγάντια, θεσπέσια δύναμη του έντεχνου λόγου ξοδεύοταν εντελώς μάταια. Είναι απλώς γελοίο: Ο καθένας έγραφε ότι του ερχόταν [...] Εμείς [...] τιθασεύσαμε και δαμάσαμε το πάλαι ποτέ άγριο στοιχείο της ποίησης. Τώρα πια η ποίηση δεν είναι το αναιδές κελάηδισμα ενός αηδονιού - η ποίηση είναι κρατική υπηρεσία, η ποίηση ταυτίζεται με τη χρησιμότητα.*²⁰⁶

Βλέπουμε ότι η δύναμη της τέχνης και ιδιαίτερα της τέχνης των λέξεων δεν αμφισβητείται ούτε αντιμετωπίζεται με περιφρόνηση. Το δυναμικό της, η επίδραση που μπορεί να ασκήσει γίνονται απολύτως σεβαστά. Περιφρονητέα θεωρείται η «σπατάλη» αυτού του δυναμικού, η εγκληματική αδιαφορία που επιδείκνυαν τα αρχαία κράτη μην ελέγχοντας και κατευθύνοντας αυτό το δυναμικό.

Τα παρακάτω είναι κάποια χαρακτηριστικά έργα τα οποία ο αφηγητής απαριθμεί ως δείγματα υψηλής καλλιτεχνικής παραγωγής της κοινωνίας του:

*Τα περίφημα “μαθηματικά τραγουνάκια” μας: Χωρίς αυτά θα ήταν ποτέ δυνατό να αγαπήσουμε με τόση ειλικρίνεια και τόση στοργή τις τέσσερις πράξεις της αριθμητικής; [...] Και οι “Καθημερινές ωδές για τον Ευεργέτη”; Ποιος, διαβάζοντας τες, δεν υποκλίνεται ευλαβικά μπροστά στον ανιδιοτελή κόπο Εκείνου - του Αριθμού των Αριθμών; Και το τρομερό, κόκκινο “Απάνθισμα δικαστικών αποφάσεων”; Και η αθάνατη τραγωδία “Αυτός που άργησε να πάει στη δουλειά”;*²⁰⁷

Οι Αριθμοί πλαισιώνουν την καθημερινότητα τους με κατάλληλα διαμορφωμένη τέχνη. Με ύμνους, τραγούδια, εμβλήματα και γενικώς ό,τι μπορεί να ενδυναμώσει την αίσθηση της περήφανης συμμετοχής στο μεγαλείο της συλλογικότητας τους. Στους καθημερινούς απογευματινούς περιπάτους: «Όπως πάντα, το Εργοστάσιο Μουσικής έπαιζε με όλες του τις σάλπιγγες το Εμβτήριο του Μονοκράτους. Σε καλοσχηματισμένους στίχους των τεσσάρων, κρατώντας μ' ενθουσιασμό τον ρυθμό, περπατούσαν οι Αριθμοί [...]».²⁰⁸ Στην «Ημέρα της Ομόνοιας»: «[...] πριν από την έναρξη της τελετής, όλοι σηκώθηκαν και σαν εορταστικό πέπλο απλώθηκε πάνω απ' τα κεφάλια μας αργά και τελετουργικά ο ύμνος [...] στην εξέδρα ένας ποιητής

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ.88.

²⁰⁷ Στο ίδιο, σσ.88-9.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ.19.

διάβαζε μία προεκλογική ωδή [...]].²⁰⁹ Ακόμα και στην «απονομή δικαιοσύνης»: «Έπρεπε να συντάξω την καταδίκη με τρόπο ποιητικό».²¹⁰

Διαβάζοντας την παρακάτω ανακοίνωση στην κρατική εφημερίδα κάποιος θα μπορούσε να εγείρει την καχύποπτη ένσταση ότι όλο αυτό που περιγράφεται ως τέχνη δεν αποτελεί παρά έντεχνη προπαγάνδα: «Εν ονόματι του Ευεργέτη ανακοινώνεται σε όλους τους Αριθμούς του Μονοκράτους: Καθένας που νιώθει πως έχει τη δύναμη, υποχρεούνται να συνθέσει δοκίμια, ποιήματα, μανιφέστα, ωδές ή άλλα έργα για την ομορφιά και το μεγαλείο του Μονοκράτους».²¹¹ Ένας Αριθμός ωστόσο θα του εξηγούσε ότι το Μονοκράτος έχει ενσωματώσει την τέχνη στην καθημερινή ζωή, γεγονός το οποίο συνεπάγεται τον εμπλουτισμό της μιας από την άλλη.

2η. Κοινωνικοποίηση – Εκπαίδευση – Μ.Μ.Ε.

Αφού εξετάσαμε την πνευματική παραγωγή της φανταστικής κοινωνίας του *Εμείς* ας περάσουμε ακολούθως στην εξέταση των τρόπων και των μηχανισμών με τους οποίους αυτή η παραγωγή διαχέεται και γίνεται κτήμα των κοινωνιών. Μια πρώτη διαπίστωση έχει να κάνει με το γεγονός ότι η κοινωνικοποίηση, ίσως και κάποια μορφή ανατροφής, απουσία του οικογενειακού θεσμού, επιτελείται κυρίως από τον εκπαιδευτικό θεσμό. Λιγότερο ορατή, εξίσου όμως σημαντική για την αναπαραγωγή της υφιστάμενης κοινωνικής πραγματικότητας είναι η κοινωνικοποιητική λειτουργία η οποία ασκείται από το σύστημα επιτήρησης και επιβολής της κοινωνικής συμμόρφωσης. Σε αυτή τη λειτουργία όμως καθώς και στους φορείς οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την εκπλήρωσή της θα αναφερθούμε σε ξεχωριστή ενότητα.

Από μικρά τα παιδιά του Μονοκράτους πηγαίνουν στο σχολείο το οποίο αποκαλείται «Εργοστάσιο Παιδικής Εκπαιδευσεως». Εκεί εργάζονται κάποιοι Αριθμοί, υπεύθυνοι για τα παιδιά πάνω στα οποία φαίνεται να διαθέτουν απόλυτη εξουσία.²¹² Υποθέτω ότι οι προαναφερθέντες Αριθμοί-Παιδαγωγοί έχουν πρωτίστως καθήκοντα ηθικής αγωγής, καθήκοντα δηλαδή τα οποία άπτονται της διαμόρφωσης και του ελέγχου της συμπεριφοράς των μαθητών.²¹³ Η παραπάνω υπόθεση προκύπτει

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ.166.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ.61.

²¹¹ Στο ίδιο, σ.15.

²¹² «Και συνέχισε να λέει κάτι για τα παιδιά και πώς αμέσως, όλα μαζί, σαν κοπάδι, τα είχε πάει για την Εγχείρηση και πώς εκεί έπρεπε όλα να τα δέσουν και πώς “η αγάπη οφείλει να είναι ανελέητη [...]”». Στο ίδιο, σσ.210-1.

²¹³ «Εγώ δεν θα επέτρεπα στα παιδιά μου στο σχολείο να μιλάνε έτσι...», Στο ίδιο, σ. 210 και «[...] μπαίνω σήμερα στην τάξη (δουλεύει στο Εργοστάσιο Παιδικής Εκπαιδευσεως) και πάνω στον τοίχο

από το γεγονός ότι τα μαθήματα γνωστικού αντικειμένου παραδίδονται από δασκάλου-μηχανές, τους περίφημους «φωνολέκτορες». Στην διαπαιδαγώγηση των μαθητών επικρατεί αυστηρότητα «για το καλό τους»: «Αγαπώ πολύ τα παιδιά και θεωρώ ότι η πιο δύσκολη και η ανώτερη μορφή αγάπης είναι η αυστηρότητα [...]».²¹⁴ Τα παιδιά είναι ομοιόμορφα κοντοκουρεμένα και οι τάξεις διαχωρίζονται σε θηλέων και αρρένων. Το ομοιόμορφο κούρεμα θα ακολουθεί τους Αριθμούς και στην ενήλικη ζωή τους.

Όσον αφορά στα μαθήματα, αυτά διεξάγονται σε αμφιθέατρο παρουσία πολύ μεγάλου αριθμού μαθητών. Ο δάσκαλος-φωνολέκτορας, όπως προαναφέρθηκε, είναι μηχανή. Διαθέτει μεγάφωνο από όπου παραδίδει το μάθημα, συνηθέστερα σε μορφή διάλεξης.²¹⁵ Γενικότερα οι μέθοδοι διδασκαλίας μοιάζουν αρκετά παραδοσιακές. Το περιεχόμενο δε των μαθημάτων συχνά εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες: «Θυμηθήκαμε τον δάσκαλο των Νόμων. Ο δάσκαλός μας για τους Νόμους ήταν ιδιαιτέρως φωνακλάς, σαν λαίλαπα ξεχύνονταν οι ήχοι από το μεγάφωνο του κι εμείς, παιδιά καθώς ήμασταν, επαναλαμβάναμε μαζί του τα κείμενα, βάζοντας όλη μας τη φωνή».²¹⁶

Αυτό που εντυπωσιάζει είναι το γεγονός ότι η υποχρεωτικότητα της εκπαίδευσης επεκτείνεται και στους ενήλικες.²¹⁷ Όμως στην πατερναλιστική κοινωνία του Μονοκράτους κάτι τέτοιο προκύπτει φυσικά από τη γενικότερη αντιμετώπιση των υπηκόων ως τέκνων. Η δια βίου μάθηση περιλαμβάνει, εκτός από επιστημονικά ή καλλιτεχνικά μαθήματα, μαθήματα που άπτονται της σωματικής δραστηριότητας, κάποια εκ των οποίων με έμφαση στη διαχείριση της κίνησης, σύμφωνα με τις αρχές του τείλορισμού.²¹⁸

Παρά ταύτα ακόμα και στη (σε βαθμό ψυχικής διαταραχής) σοβαροφανή κοινωνία του Μονοκράτους, ο εκπαιδευτικός θεσμός διατηρεί δύο από τα διαχρονικότερα άτυπα χαρακτηριστικά του: Το πρώτο είναι η καζούρα από τους

έχουν φτιάξει μία γελοιογραφία. Με ζωγραφίσανε κάπως σαν ψάρι [...] Φυσικά, κάλεσα τους Φύλακες». Στο *ίδιο*, σ.146-7.

²¹⁴ Στο *ίδιο*, σ.147.

²¹⁵ «[...] ο μαθηματικός μας [...] Ήταν ήδη τόσο πολυκαιρισμένος και τόσο ξεχαρβαλωμένος και, όταν ο υπάλληλος τον έβαζε στην πρίζα, από τα μεγάφωνα ακουγόταν πάντα στην αρχή ένα “πλια- πλια-πλια-τςτς” και μετά το μάθημα». Στο *ίδιο*, σ.57.

²¹⁶ Στο *ίδιο*, σ.60.

²¹⁷ «Όλοι, σύμφωνα με τον Ωρολόγιο Πίνακα, βρίσκονταν στα αμφιθέατρα [...]», στο *ίδιο*, σ.127.

²¹⁸ «... και όλοι οι αριθμοί είναι υποχρεωμένοι να παρίστανται στο προγραμματισμένο μάθημα τέχνης και επιστήμης [...]», στο *ίδιο*, σ.47 και «Στις 11:45, προτού πάω, ως συνήθως, σύμφωνα με τον Ωρολόγιο Πίνακα, στο μάθημα της Φυσικής Δραστηριότητας [...]», στο *ίδιο*, σσ.90-1, καθώς και «[...] πηγαίνουμε στο αμφιθέατρο, στην αίθουσα ασκήσεων Τείλορ...», στο *ίδιο*, σ.27.

μαθητές στους δασκάλους ακόμα και αν οι τελευταίοι είναι μηχανές.²¹⁹ Το δεύτερο, η επίκληση ασθένειας για την απουσία από το μάθημα.²²⁰ Τέλος, οι ενήλικες μαθητές δεν απαλλάσσονται λόγω ηλικίας, όπως θα μπορούσε να φανταστεί κάποιος, από διάφορα «τελετουργικά» του εκπαιδευτικού θεσμού υψηλής συμβολικής σημασίας: «Να, το κουδούνι. Σταθήκαμε όρθιοι, τραγουδήσαμε τον Ύμνο [...]».²²¹

Ένας τρόπος κοινωνικοποίησης στο Μονοκράτος ο οποίος μοιάζει να έρχεται από προηγούμενες εποχές, είναι η μετάδοση βασικών κοινωνικών στάσεων με τη χρήση διδακτικών ιστοριών. Το ηθικό δίδαγμα της ιστορίας, η οποία μνημονεύεται εδώ, βρίσκεται στην νοηματοδότηση της ανθρώπινης ύπαρξης κυρίως μέσα από την εργασία. Παραθέτω την ιστορία καθώς θεωρώ ότι είναι διαφωτιστική για την κατανόηση της κυρίαρχης νοοτροπίας στο Μονοκράτος το γενικό περίγραμμα της οποίας σχεδιάσαμε στην προηγούμενη ενότητα παραλείποντας να αναφερθούμε στην κρίσιμη σημασία που αποδίδεται στην εργασία:

Μου θύμιζαν τις τραγικές φιγούρες των “Τριών απελεύθερων” - μια ιστορία που στον τόπο μας την ξέρει κάθε σχολιαρόπαιδο. Είναι η ιστορία τριών Αριθμών, οι οποίοι, στο πλαίσιο κάποιου πειράματος, απαλλάχθηκαν για έναν μήνα από κάθε εργασία: Κάνε ό,τι θέλεις, πήγαινε όπου θέλεις. Οι δύστυχοι περιφέρονταν στα μέρη όπου είχαν συνηθίσει να δουλεύουν και με μάτια πεινασμένα κοίταζαν μέσα· κάθονταν στις πλατείες και ώρες ολόκληρες επαναλάμβαναν τις κινήσεις που τη συγκεκριμένη ώρα της ημέρας είχε πια ανάγκη ο οργανισμός τους: Πριόνιζαν και έκοβαν τον αέρα, χτυπούσαν αόρατα σφυριά [...] τη δέκατη μέρα δεν άντεξαν: Πιασμένοι από τα χέρια, μπήκαν μέσα στο νερό και υπό τους ήχους του Εμβατηρίου βούλιαζαν ολοένα και πιο βαθιά, μέχρι που το νερό έθεσε τέλος στο μαρτύριο τους.²²²

Ανεξαρτήτως της ποιότητας της εργασίας, του παραγόμενου προϊόντος ή των σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται εντός της, το σημαντικό για τους Αριθμούς είναι να δουλεύουν. Να «απασχολούνται». Μια ζωή άνεργη μοιάζει με μια ζωή ελεύθερη. Σύντομα καθίσταται κενή, αβίωτη, βασανιστική.

²¹⁹ «[...] μια μέρα ο P-13, απελπισμένος, του γέμισε το ηχείο με μασημένα χαρτιά: Και δεν εκτόξευε πια κείμενα αλλά μασημένα χαρτιά: Ο Ρ, βέβαια, τιμωρήθηκε, γιατί αυτό που έκανε ήταν βέβαια κακό, αλλά τώρα εμείς χασκογελούσαμε - και οι τρεις μας - και, το παραδέχομαι, κι εγώ επίσης». Στο ίδιο, σ.60.

²²⁰ «Στο Ιατρικό Γραφείο ξέρω έναν γιατρό [...] θα σας δώσει μια βεβαίωση ότι ήσασταν άρρωστος». Στο ίδιο, σ.47.

²²¹ Στο ίδιο, σ.31.

²²² Στο ίδιο, σ.225.

Τα Μ.Μ.Ε από τα οποία ενημερώνονται οι Αριθμοί περιορίζονται στην έκδοση μιας κρατικής εφημερίδας. Η εφημερίδα κάποιες φορές αποσιωπά ορισμένα «ενοχλητικά» γεγονότα ενώ άλλες αναγκάζεται να παρουσιάσει μια ευνοϊκή για την εξουσία έκδοσή τους. Λειτουργεί σε τελευταία ανάλυση ως όργανο διάδοσης με εύγλωττο τρόπο της επίσημης, κρατικής άποψης για ό,τι συμβαίνει στο Μονοκράτος. Το ρεπορτάζ της εφημερίδας για το κοσμοϊστορικό γεγονός της καταπήφισης του Ευεργέτη από σημαντική μερίδα Αριθμών κατά την «Ημέρα της Ομόνοιας» είναι χαρακτηριστικό:

«[...] Ημέρα της Ομόνοιας. Για 48^η φορά ομόφωνα εξελέγη εκείνος, ο Ευεργέτης, που τόσες φορές έχει δείξει την ανίκητη σοφία του. Η τελετή επισκιάστηκε από την αμελητέα αναστάτωση που προκάλεσαν κάποιοι εχθροί της ευτυχίας, οι οποίοι, φυσικά, με την πράξη τους αυτή έχασαν το δικαίωμα να αποτελούν πλίνθους στα μόλις χθες ανανεωμένα θεμέλια του Μονοκράτους. Είναι σε όλους σαφές ότι το να λάβει κανείς υπόψη τις φωνές τους θα ήταν το ίδιο γελοίο όσο και το να εκλάβει ως μέρος μιας μεγαλειώδους και ηρωικής συμφωνίας τον βήχα κάποιων αρρώστων που έτυχε να παρίστανται στην αίθουσα συναυλιών...»²²³

Μια τελευταία παρατήρηση που σχετίζεται έμμεσα με την παρούσα ενότητα. Το βιβλίο, όπως με προηγούμενη ευκαιρία αναφέραμε, αποτελεί κάτι σαν προσωπικό ημερολόγιο του Δ-503, το οποίο προορίζεται να διαβαστεί από πλάσματα που θα ανακαλυφθούν σε άλλους πλανήτες. Όταν ο Δ κάνει αναφορά σε κάποιο από τα δημιουργήματα του πολιτισμού του, υλικά ή συμβολικά, δεν παραλείπει να τα καταγράφει με κεφαλαίο το πρώτο γράμμα (π.χ.: Κρατική Εφημερίδα, Ωρολόγιος Πίνακας, Ημέρα της Ομόνοιας) απόδειξη της επιτυχούς κοινωνικοποίησης στην οποία υποβλήθηκε και η οποία τον καθιστά «ώριμο» να αποτίνει τον οφειλόμενο σεβασμό στις ευεργεσίες που απολαμβάνει από τη συμμετοχή του σε αυτόν τον πολιτισμό.

20. Κοινωνικός έλεγχος - Δημόσια τάξη

Στην παρούσα ενότητα θα περιγράψουμε θεσμοθετημένες πρόνοιες αλλά και άτυπες μορφές ελέγχου που έχουν με τον καιρό καθιερωθεί στην κοινωνία των Αριθμών για τη ρύθμιση της συμπεριφοράς τους. Επίσης θα γίνει λόγος για τις προβλεπόμενες

²²³ Στο ίδιο, σσ.173-4.

επιπτώσεις σε περίπτωση διαφοροποίησης από την αποδεκτή ή οφειλόμενη συμπεριφορά.

Η αυστηρή τυποποίηση συνοδευόμενη από μηδενική ανοχή στη διαφορετικότητα όσον αφορά τη συμπεριφορά των Αριθμών θεμελιώνεται καταρχάς στο επίπεδο της καθημερινότητας.²²⁴ Εκτείνεται και στην παραμικρή λεπτομέρεια της κοινωνικής ζωής απλώνοντας πάνω της ένα καθεστώς διαρκούς ελέγχου και επαπειλούμενης τιμωρίας. Η παρακολούθηση και η διαπίστευση είναι πανταχού παρούσες. Τα διαμερίσματα, όπως έχουμε προαναφέρει, είναι γυάλινα, διάφανα έτσι ώστε όλοι να ξέρουν για όλους τι κάνουν: «Κι έτσι ανάμεσα στους διάφανους τοίχους μας, πλασμένους λες από αστραφτερό αέρα, ζούμε πάντα ορατοί από όλους, αιώνια λουσμένοι στο φως. Δεν έχουμε να κρύψουμε τίποτε ο ένας από τον άλλο».²²⁵ Βγαίνοντας από το διαμέρισμα υποχρεούσαι σε γραφειοκρατικές διαδικασίες ελέγχου από ειδικά τοποθετημένο στην πολυκατοικία κρατικό υπάλληλο· κάτι σαν κρατικό-θυρωρό-επιστάτη. Στις αρμοδιότητες του τελευταίου περιλαμβάνονται η καταγραφή εισερχομένων και εξερχομένων Αριθμών, ένας πρώτος έλεγχος της αλληλογραφίας προτού παραδοθεί για περαιτέρω έρευνα στο «Γραφείο Φυλάκων», η παραλαβή του ροζ κουπονιού για το νόμιμο κατέβασμα των στορ κ. α.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθούμε στους περιβόητους «Φύλακες» λόγω της νευραλγικής σημασίας τους για την εξασφάλιση της δημόσιας τάξης στο Μονοκράτος. Οι Φύλακες είναι μυστικοί αστυνομικοί, πράκτορες του κράτους, «ασφαλίτες». Υπάγονται απευθείας στον Ευεργέτη. Μοιάζει να είναι τόσο πολλοί που φτάνουμε να υποθέσουμε ότι κάθε αριθμός έχει τον προσωπικό του Φύλακα.²²⁶ Και μάλιστα αυτός ο «προσωπικός» Φύλακας γίνεται σκιά του ατόμου που παρακολουθεί. Είναι τόσο συχνά παρών στη ζωή του παρακολουθούμενου που ο τελευταίος εύλογα υποθέτει ότι παρακολουθείται διαρκώς, ακόμα και αν κάτι τέτοιο πιθανόν δεν συμβαίνει: «Πίσω μου μία γνωστή περπατησιά [...] Δεν γυρνάω καν να κοιτάξω, το ξέρω: Είναι ο S. Θα με ακολουθεί μέχρι να φτάσει στην πόρτα μου – κι

²²⁴ «[...] κάποιος από τους Αριθμούς παρεμπόδιζε τη λειτουργία της μεγάλης Κρατικής Μηχανής, και πάλι συνέβη κάτι απρόβλεπτο, κάτι μη υπολογίσιμο». Στο *ίδιο* σ.41.

²²⁵ Στο *ίδιο* σ. 35 και «Στο δωμάτιο δεξιά βλέπω τον γείτονα: σκυμμένος πάνω απ' το βιβλίο [...] νιώθω ξεκάθαρα επάνω μου δυο μάτια [...]». Στο *ίδιο*, σ.98.

²²⁶ «Ίσως ακριβώς αυτούς, τους Φύλακες, να προείδε η φαντασία του αρχαίου ανθρώπου, δίνοντάς τους το τρυφερό και τρομερό μαζί όνομα των “αρχαγγέλων”, που ορίζονται ένας για κάθε άνθρωπο από τη γέννησή του». Στο *ίδιο*, σ.68.

έπειτα, προφανώς, θα σταθεί κάτω, στο πεζοδρόμιο, και θα καρφώσει τα τρυπάνια - μάτια του ψηλά, στο δωμάτιό μου [...]». ²²⁷

Οι Φύλακες απολαμβάνουν υψηλό κύρος στην κοινωνία των Αριθμών. Μη φανταστούμε όμως ότι απολαμβάνουν προσωπικά κάποια αναγνώριση από το περιβάλλον τους. Κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο αφού θα προϋπέθετε την άρση της ανωνυμίας τους. Το σώμα πάντως των Φυλάκων συλλογικά, απρόσωπα, ο ρόλος τους τέλος πάντων, αναγνωρίζεται και εκτιμάται για την προσφορά του στην κοινωνία. Ενώπιον των Φυλάκων ο Αριθμός αισθάνεται την ανάγκη να εξετάσει τον εαυτό του για την πίστη και τη συνέπειά του απέναντι στο κράτος και τον Ευεργέτη, θέλει να εξομολογηθεί τα αμαρτήματά του ώστε να λυτρωθεί όπως ακριβώς θα έκανε ένας πιστός στην περίπτωση που του έστελνε ο Θεός έναν Άγγελο.²²⁸ Στο Μονοκράτος όμως, ο πιστός δεν εξιλεώνεται με την ομολογία των δικών του αμαρτημάτων και μόνο. Η πραγματική αφοσίωση αποδεικνύεται με τη συνεργασία. Με την κατάδοση κάθε «εχθρού της ευτυχίας». Η πράξη της κατάδοσης μάλιστα αποκτά ηρωικό, υπερβατικό χαρακτήρα, αν αυτός ο «εχθρός» τυχαίνει να είναι φίλος, εραστής, αγαπημένος του καταδότη: «Μία μακριά σειρά από γαλαζωπές γιούνιφ. Σαν τα καντήλια στις αρχαίες εκκλησίες λάμπουν τα πρόσωπα με θέρμη: Ήρθαν για να φέρουν σε πέρας έναν άθλο, ήρθαν για να προδώσουν, να προσφέρουν στο βωμό του Μονοκράτους τους αγαπημένους τους, τους φίλους τους, τον εαυτό τους». ²²⁹

Η εθελούσια συνεργασία με τις Αρχές είναι μια «δίκαιη» προσδοκία από μέρους του Μονοκράτους. Σε καμία περίπτωση όμως, ο εντοπισμός και η αντιμετώπιση των «απειλών» δεν μπορεί να επαφίεται στην καλή προαίρεση των Αριθμών ούτε να αποτελεί συνειδησιακό δίλημμα με ηθικού χαρακτήρα αμφιταλαντεύσεις. Κάθε Αριθμός υποχρεούται να καταγγείλει στο Γραφείο των Φυλάκων οτιδήποτε μεμπτό υποπέσει στην αντίληψή του εντός μιας διορίας 48 ωρών. Δεν χρειάζεται να είναι ο καταγγέλλων αυτόπτης μάρτυρας. Αρκεί απλώς να έχει λάβει γνώση κάποιου ύποπτου περιστατικού για να ισχύει η υποχρέωση καταγγελίας.²³⁰

²²⁷ Στο ίδιο, σ.135.

²²⁸ «Ήταν ένας από αυτούς, τους Φυλακές, και τι πιο απλό - χωρίς αναβολή να του τα πω όλα αυτή τη στιγμή». Στο ίδιο, σ.53 και «Αυτή τη στιγμή είμαι έτοιμος να ξεφυλλίσω μπροστά του το βιβλίο του μυαλού μου: Είναι μία αίσθηση τόσο γαλήνια, τόσο χαρμόσυνη». Στο ίδιο, σ.87.

²²⁹ Στο ίδιο, σ.58.

²³⁰ «[...] όπως κάθε τίμιος Αριθμός, εγώ θα έπρεπε, δίχως καθυστέρηση, να παρουσιαστώ στο Γραφείο Φυλάκων και να...», στο ίδιο, σ.48 και «[...] η νόμιμη προθεσμία για μία καταγγελία είναι δύο ημέρες», στο ίδιο, σ.49. «Μα δεν μπορώ να της πω τι συνέβη [...] αυτό θα την καταστήσει συνεργό στα εγκλήματά μου [...]», στο ίδιο, σ.98.

Ένστολη αστυνομία, αναμενόμενα δεν υφίσταται, από τη στιγμή που όλοι ανεξαιρέτως οι Αριθμοί υποχρεούνται να είναι ομοιόμορφα ντυμένοι με τις γαλάζιες στολές τους. Παρόλα αυτά σε μια περίπτωση (στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω επ' ευκαιρία της περιγραφής του «ηλεκτρονικού κνούτου») εμφανίζεται κάποιος ο οποίος λειτουργεί ως όργανο καταστολής. Αποκαλείται «φρουρός» και η δικαιοδοσία του φαίνεται να περιορίζεται στη χρήση βίας για την επαναφορά της τάξης στις σπάνιες περιπτώσεις διασάλευσής της.²³¹

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η ανυπαρξία ή έστω η πολύ περιορισμένη εκδήλωση δυσφορίας από μέρους της πλειονότητας του κοινωνικού συνόλου αναλογικά με την ευρύτητα και την ανελαστικότητα του ασκούμενου ελέγχου. Δύο φαίνεται να είναι οι πιθανές ερμηνείες αυτού του φαινομένου. Η μια έχει να κάνει με την αποτελεσματικότητα της κοινωνικοποίησης στην οποία έχουν υποβληθεί οι Αριθμοί. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία, η εσωτερίκευση των αξιών, των βασικών στάσεων και των κανόνων του Μονοκράτους από τους υπηκόους του είναι τέτοια που εξασφαλίζει την αποδοχή τόσο της ετερονομίας όσο και της αστυνομοκρατίας και της καταστολής.²³² Ο πρωταγωνιστής μας φτάνει κάποια στιγμή να ευγνωμονεί το κράτος για την ασφάλεια που του παρέχει προφυλάσσοντάς τον όχι μόνο από τους εξωτερικούς «εχθρούς της ευτυχίας» αλλά και από παραστρατήματα στα οποία ο ίδιος θα οδηγούσε τον εαυτό του εν αγνοία του.²³³

Η άλλη εξήγηση της (φαινομενικής, σύμφωνα με αυτή τη δεύτερη ερμηνεία) απάθειας των Αριθμών είναι ότι η αναμενόμενη (σύμφωνα με τα φιλελεύθερα πολιτικά δεδομένα) δυσφορία από την ολοκληρωτική επιτήρηση, πράγματι προκαλείται σε αυτούς που την υφίστανται, δεν εκφράζεται όμως ανοικτά. Ο φόβος για τις συνέπειες που προκαλεί η παραμικρή ένδειξη ανυπακοής ή έστω διαφοροποίησης, αναγκάζει τους Αριθμούς να υποκρίνονται τους φιλήσυχους υποστηρικτές του καθεστώτος.²³⁴ Αυτή την ερμηνεία ενισχύει το γεγονός της αυθόρμητης συμμετοχής σε ταραχές ατόμων τα οποία δε φαίνεται να συνδέονταν

²³¹ Στο ίδιο, σ.150.

²³² «Και γι' αυτόν τον σκοπό, για να αποβάλλουμε τη βίδα που στράβωσε, έχουμε το επιδέξιο, βαρύ χέρι του Ευεργέτη, έχουμε το έμπειρο βλέμμα του Φυλάκων [...] Αυτός ο χθεσινός [...] μου φαίνεται πως τον έχω δει να βγαίνει από το Γραφείο Φυλάκων. Τώρα καταλαβαίνω για ποιον λόγο ένιωσα αυτόν τον ενστικτώδη σεβασμό για εκείνον [...]». Στο ίδιο, σ.30.

²³³ «Είναι πολύ ευχάριστο να νιώθεις ένα ζευγάρι οξυδερκή μάτια να σε προφυλάσσουν με αγάπη από το παραμικρό σφάλμα, από το παραμικρό λανθασμένο βήμα». Στο ίδιο, σ.86.

²³⁴ «Είχαν πάρει μαζί τους τρεις. Ωστόσο, κάνεις δεν έλεγε κουβέντα γι' αυτό, όπως και για όλα όσα είχαν συμβεί (η εκπαιδευτική επίδραση της αθέατης παρουσίας των Φυλάκων ανάμεσά μας)». Στο ίδιο, σ.195.

προηγουμένως με την συνωμοτική επαναστατική ομάδα των «ΜΕΦΙ». Η ίδια άλλωστε η συνωμοτική οργάνωση και η δράση υπό καθεστώς παρανομίας της «αντιπολίτευσης» επιβεβαιώνει την αυστηρή απαγόρευση και καταστολή της διαφοροποίησης και στο πολιτικό επίπεδο.

Η απόλυτη διαφάνεια του προσωπικού χώρου βιώνεται αμείωτη και στον δημόσιο. Περιέργως πώς, δεν έχει καταστεί ακόμη εφικτό να κινηματογραφούνται τα πάντα από κάμερες. Υπάρχει όμως η δυνατότητα να ηχογραφούνται. Ειδικά διακοσμημένα μικρόφωνα (οι «μεμβράνες») βρίσκονται τοποθετημένα ανά την επικράτεια του Μονοκράτους καταγράφοντας και τον παραμικρό ψίθυρο.²³⁵ Σε αυτό το ασφυκτικό περιβάλλον που διαμορφώνεται από τον συνδυασμό τυπικών (κρατικών) και άτυπων (μεγεθυμένων από την αξίωση για ομοιομορφία) μορφών κοινωνικού ελέγχου, έρχεται να προστεθεί επιβαρυντικά και ο αυτοέλεγχος στον οποίο υποβάλουν οι Αριθμοί τον ίδιο τους τον εαυτό: «Το να μην κοιμόμαστε τη νύχτα είναι έγκλημα... Κι όμως δεν μπορούσα [...] Ήμουν χαμένος. Δεν ήμουν σε θέση να εκπληρώσω τις υποχρεώσεις μου έναντι του Μονοκράτους...».²³⁶

Η ενοχή που συνεπάγεται η ανάρμοστη συμπεριφορά συνήθως συνοδεύεται από τον φόβο μιας επαπειλούμενης τιμωρίας.²³⁷ Μια τέτοια μορφή τιμωρίας μπορεί να είναι απλά η απομόνωση, ο εξοστρακισμός από το Εμείς, ο οποίος όμως συνεπάγεται «κοινωνικό θάνατο»: «Μόνο εγώ ήμουν μόνος [...] Ήταν ένα πραγματικά αφύσικο θέαμα: Φανταστείτε ένα ανθρώπινο δάχτυλο αποκομμένο από το σύνολο, από το χέρι [...]».²³⁸ Είναι τέτοιο το άγχος τυχόν παραβίασης της κοινωνικής νόρμας ώστε ο πρωταγωνιστής μας συχνά αισθάνεται την ανάγκη να ομολογήσει φανταστικά ή πραγματικά του «εγκλήματα» για να λυτρωθεί από αυτή την ανυπόφορη ψυχική συνθήκη: «Αχ, να μπορούσα ετούτη τη στιγμή να σηκωθώ και με κομμένη την ανάσα, όλα να τα φωνάξω για τον εαυτό μου [...] για μία στιγμή να νιώσω τον εαυτό μου αγνό, δίχως σκέψεις, σαν κι αυτόν τον παιδιάστικα γαλάζιο ουρανό».²³⁹ Και ποιος θα συμβόλιζε καλύτερα την πατρική φιγούρα που τιμωρώντας λυτρώνει ψυχικά τον αμαρτωλό υιό από τον ίδιο τον Ευεργέτη; «Την τελευταία στιγμή, ευλαβικά θα ασπαστώ μ' ευγνωμοσύνη το τιμωρό χέρι του Ευεργέτη. Έχω

²³⁵ «[...] τοποθετούνται σ' όλες τις λεωφόρους και καταγράφουν για λογαριασμό του Γραφείου Φυλάκων όλες τις συνομιλίες, σε κάθε δρόμο». Στο ίδιο, σ.73.

²³⁶ Στο ίδιο, σ.78.

²³⁷ «Εκλεβα τη δουλειά που όφειλα στο Μονοκράτος, ήμουν κλέφτης, ήμουν ήδη κάτω από τη Μηχανή του Ευεργέτη». Στο ίδιο, σ.93.

²³⁸ Στο ίδιο, σ.127.

²³⁹ Στο ίδιο, σ.165.

αυτό το δικαίωμα έναντι του Μονοκράτους - να τιμωρηθώ - και αυτό το δικαίωμα δεν το εκχωρώ».²⁴⁰

Μια ακραία κατασταλτική πρακτική που θα εφαρμόσει το Μονοκράτος σε μια στιγμή επαναστατικού αναβρασμού θα είναι η υποχρεωτική χειρουργική αφαίρεση της φαντασίας (λοβοτομή). Πριν εξετάσουμε όμως την παραπάνω περίπτωση ας διερευνήσουμε τον συνολικότερα κοινωνικά κρίσιμο ρόλο της Ιατρικής στη λειτουργία του Μονοκράτους. Καταρχάς, διαπιστώνουμε ότι η φροντίδα της υγείας καθίσταται κοινωνική υποχρέωση. Ο παρακάτω διάλογος είναι χαρακτηριστικός:

«Είστε παράξενος σήμερα... Μήπως είστε άρρωστος;» [...]

«Ναι, έχετε δίκιο βέβαια. Είμαι άρρωστος» [...]

«Τότε πρέπει αμέσως να πάτε στο γιατρό. Το καταλαβαίνετε βέβαια ότι έχετε υποχρέωση να είστε υγιής» [...]

*«[...] βέβαια, έχετε δίκιο. Έχετε απόλυτο δίκιο».*²⁴¹

Καθοριστική αναδεικνύεται η σημασία του ορισμού της «Υγείας» στο Μονοκράτος. Η διαφοροποίηση του υγιούς από το ασθενές αποτελεί βέβαια θεμελιώδη απόφαση κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Το τι θα θεωρηθεί ως φυσιολογικό και τι ως παθολογία συνεπάγεται κοινωνικές πρακτικές ευρείας κλίμακας τόσο όσον αφορά στη σωματική όσο και στην ψυχική υγεία. Για παράδειγμα στη περίπτωση μας, στο Μονοκράτος, τα όνειρα θεωρούνται σύμπτωμα σοβαρής ασθένειας: «Τι παράλογα πράγματα είναι αυτά; Είναι προφανές, είμαι άρρωστος. Παλιά δεν έβλεπα όνειρα».²⁴² Σε έναν κόσμο εμμονικό με το λογικό και λειτουργικό, τα όνειρα αντιμετωπίζονται κλινικά.²⁴³

Η Ιατρική επιστήμη του Μονοκράτους φτάνει στο απώτερο σημείο της την αντίληψη που διαχωρίζει το πνεύμα από το σώμα, την ενέργεια από την ύλη. Οδηγεί στις ακραίες λογικές της συνέπειες την μοντέρνα πρόσληψη του ανθρώπινου οργανισμού ως μηχανής. Σε αυτό το πλαίσιο κάποια στιγμή η φαντασία θα θεωρηθεί ασθένεια, εμπόδιο στην ανθρώπινη εξέλιξη προς την ολοκλήρωση, ήτοι την απόλυτη μηχανοποίηση. Ο δρόμος για την «καταπολέμησή» της έχει ανοίξει: «Αύριο ακυρώνονται όλες οι εργασίες. Όλοι οι Αριθμοί να παρουσιαστούν για τη Μεγάλη Εγχείρηση. Όσοι δεν παρουσιαστούν, θα υποστούν τη Μηχανή του Ευεργέτη».²⁴⁴ Το κράτος έχει υποχρέωση να διαφυλάξει την «δημόσια υγεία». Η χειρουργική

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ.138.

²⁴¹ Στο ίδιο, σ.56.

²⁴² Στο ίδιο, σ.50.

²⁴³ «Δεν πρόκειται ποτέ να βρεθεί κάποια μέθοδος να θεραπεύσω αυτή την ασθένεια των ονείρων ή να την κάνω λογική - ακόμα και χρήσιμη;» Στο ίδιο, σ.148.

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ.222.

επέμβαση μπορεί να είναι μια «επιθετική» ιατρική τακτική, καθόλα όμως θεμιτή για τη ριζική αντιμετώπιση χρόνιων ασθενειών:

*Στην πρώτη σελίδα της Εφημερίδας του Μονοκράτους [...]: “Από τούδε και στο εξής Είστε τέλειοι! Μέχρι σήμερα τα δημιουργήματά σας, οι μηχανές ήταν πιο τέλειες από εσάς [...] Μα μήπως και εσείς δεν έχετε μέσα σας αυτή την αλάνθαστη λογική; [...] Και μόνο ένα διαφέρει [...] Μα δεν φταίτε εσείς - είστε άρρωστοι. Και το όνομα της ασθένειας σας είναι: Φαντασία [...] το τελευταίο οδόφραγμα στον δρόμο προς την ευτυχία [...] Τριπλός καυτηριασμός αυτών των νεύρων με ακτίνες Χ και απαλλάσσετε από τη φαντασία [...] σπεύσατε να υποβληθείτε στη Μεγάλη Εγχείρηση”.*²⁴⁵

Μετά την εγχείρηση ο ασθενής μας νιώθει και πάλι υγιής: «Ημέρα διαυγής [...] Κανένα παραλήρημα, καμιά παράλογη μεταφορά, κανένα αίσθημα: μόνο γεγονότα. Γιατί είμαι υγιής, είμαι εξ ολοκλήρου, απολύτως υγιής. Χαμογελώ - δεν μπορώ να μη χαμογελάσω [...]».²⁴⁶

Γυρίζοντας σε πιο συμβατικές μορφές κρατικών κατασταλτικών πρακτικών «εισερχόμαστε» στο «Κέντρο Επιχειρήσεων», υπηρεσία η οποία ασκεί ανακριτική λειτουργία και της οποίας προΐσταται ο ίδιος ο Ευεργέτης. Εκεί βρίσκουμε και πάλι γιατρούς με τις λευκές ποδιές και τις επιστημονικές τους μεθόδους αυτή την φορά να αποσπούν ομολογίες. Η ανάκριση περιλαμβάνει επιστημονικά επεξεργασμένα και τεχνολογικά προηγμένα βασανιστήρια.²⁴⁷ Η χρήση τους νομιμοποιείται βάσει της μαθηματικής ηθικής και της αναγκαιότητας χρήσης ανίερων μέσων για την επίτευξη ιερών σκοπών.²⁴⁸

Όταν περιγράψαμε την τεχνολογία του Μονοκράτους παραλείψαμε κάποια χαρακτηριστικά δείγματά της ώστε να τα αναφέρουμε στη σχετική με τη λειτουργία τους ενότητα. Βλέπουμε λοιπόν τους ανακριτές να χρησιμοποιούν «την περίφημη Καμπάνα των Αερίων. Είναι ουσιαστικά το παλιό σχολικό πείραμα: Βάζεις το ποντίκι κάτω από ένα γυάλινο δοχείο· με μια αντλία αφαιρείς ολοένα και περισσότερο αέρα μέσα από το δοχείο [...] Μόνο που βέβαια [...] έχει τελειοποιηθεί [...] με τη χρήση

²⁴⁵ Στο ίδιο, σσ.206-7.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ.264.

²⁴⁷ «Στο Κέντρο Επιχειρήσεων δουλεύουν οι καλύτεροι και πιο έμπειροι γιατροί μας υπό την άμεση καθοδήγηση του ίδιου του Ευεργέτη. Εκεί έχουν διάφορα όργανα [...]». Στο ίδιο, σ.101.

²⁴⁸ «[...] κάτι λέτε για βασανιστήρια, για εκτελέσεις, για επιστροφή στην εποχή της βαρβαρότητας: Καλοί μου, λυπάμαι, δεν είστε ικανοί για φιλοσοφική - μαθηματική σκέψη». Στο ίδιο, σσ.140-141 και «[...] εδώ ο σκοπός είναι ανώτερος - η φροντίδα για την ασφάλεια του Μονοκράτους, με άλλα λόγια για την ευτυχία εκατομμυρίων». Στο ίδιο, σ.102.

διάφορων αερίων [...].²⁴⁹ Εδώ η χρήση των αερίων προκαλεί συνειρμούς οι οποίοι μεταφέρουν τον αναγνώστη στα δηλητηριασμένα μέτωπα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου που στοιχειώνουν το φαντασιακό των ευρωπαίων της εποχής. Τη συσκευή με την οποία ο Ευεργέτης εκτελεί τις θανατικές ποινές τέλος την αποκαλούν «Μηχανή». Η όλη διαδικασία τελείται δημόσια θυμίζοντας έντονα τελετουργική ανθρωποθυσία. Η τελετουργία της εκτέλεσης ενδυναμώνει τη συνοχή του ακροατηρίου, οδηγεί σε συναισθηματική εκτόνωση («κάθαρση») και οπωσδήποτε συνετίζει. Καθιστά τον θεατή συμμετοχο μάρτυρα της απόληξης της ανυπακοής στην εξουσία, της τέλεσης «αμαρτίας»:

[...] παιδικά πρόσωπα στις πρώτες σειρές [...] προσφέρουμε θυσία στον δικό μας Θεό, στο Μονοκράτος - μία ήρεμη, υπολογισμένη, λογική θυσία [...] γιορτή για τη νίκη [...] του συνόλου κατά της μονάδας [...] στη Μηχανή [...] ο εγκληματίας προχώρησε αργά [...] ο Ευεργέτης [...] απόθεσε το τεράστιο χέρι του στο μοχλό [...] ενεργοποίησε το ρεύμα [...] Το σώμα τεντώνεται [...] αρχίζει να λιώνει, να λιώνει, διαλύεται με τρομακτική ταχύτητα. Και δεν μένει τίποτα πια - μονάχα μία λακκούβα γεμάτη χημικά αποσταγμένο νερό [...] ένα θαύμα [...] υπόμνηση της απάνθρωπης δύναμης του Ευεργέτη [...] εκατομμύρια ιαχές θριάμβου [...] κάτι από τις αρχαίες θρησκείες, κάτι εξαγνιστικό [...] υπήρχε σ' όλη αυτή την τελετή.²⁵⁰

21. Οικονομία - Εργασία

Ελάχιστες είναι οι αναφορές του Δ-503 που σχετίζονται με την οικονομία, τις παραγωγικές σχέσεις ή τον τρόπο διανομής αγαθών και υπηρεσιών. Ουσιαστικά, εξάγουμε συμπεράσματα για τον χαρακτήρα της οικονομίας μέσα από πληροφορίες για τη συνολικότερη λειτουργία του Μονοκράτους.

Οι διάφοροι τομείς κρατικής δραστηριότητας που την ίδια στιγμή αποτελούν πεδία της οικονομίας ελέγχονται από αντίστοιχα γραφεία. Για παράδειγμα υπάρχει το Γραφείο Φυλάκων, το Ιατρικό Γραφείο, το Επιστημονικό Γραφείο κ.ο.κ. Οπότε συμπεραίνουμε ότι η οικονομία υπόκειται σε κεντρικό σχεδιασμό και έλεγχο. Εκτός από τον σχεδιασμό της οικονομίας και η ιδιοκτησία μοιάζει να μονοπωλείται από το

²⁴⁹ Στο ίδιο, σσ.101-2.

²⁵⁰ Στο ίδιο, σσ.64-68.

κράτος. Φαίνεται όλα να ανήκουν στον Ευεργέτη και στο «Εμείς» και τίποτα να μην ανήκει σε κανέναν. Δεν διαπιστώνουμε κάπου την ύπαρξη ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Αν εστιάσουμε στην κατασκευή του διαστημόπλοιου ως παράδειγμα παραγωγικής δραστηριότητας θα διαπιστώσουμε καταρχάς ότι το διαστημόπλοιο αποτελεί κρατική ιδιοκτησία και κατασκευάζεται από υπηρεσία η οποία υπάγεται στο Επιστημονικό Γραφείο. Στο καθαυτό έργο της κατασκευής προΐσταται (ως ένα βαθμό τουλάχιστον δεδομένων των αλληπάλληλων γραφειοκρατικών – ιεραρχικών κρατικών δομών) ο μηχανικός-μαθηματικός Δ-503. Εντός της υπηρεσίας διαπιστώνουμε διαφορετικές εργασιακές θέσεις, με διαφορετικές αρμοδιότητες, συμβολική αξία και εξουσία η καθεμιά.²⁵¹ Αυτός όμως ο καταμερισμός και η εξειδίκευση των εργασιών εντός της παραγωγής δεν μεταφράζεται και σε κοινωνική διαφοροποίηση όσον αφορά στα υλικά προνόμια και το βιοτικό επίπεδο του καθενός. Το δόγμα της ομοιομορφίας επιτάσσει παρόμοιες συνθήκες διαβίωσης και τρόπο ζωής για όλα τα μέλη του «Εμείς».

Στο Μονοκράτος δεν υφίσταται ούτε ο θεσμός της αγοράς ούτε του χρήματος. Δεν εντοπίζουμε πουθενά κάποια εμπορική συναλλαγή, κάποια αγοραπωλησία.²⁵² Η προμήθεια προϊόντων και υπηρεσιών υπονοείται ότι εξασφαλίζεται δωρεάν ή με τη χρήση κρατικών κουπονιών καθώς παρομοιάζεται με την προμήθεια σεξουαλικών συντρόφων: «Ο καθένας από τους Αριθμούς έχει δικαίωμα επί οποιουδήποτε Αριθμού – σαν να επρόκειτο για σεξουαλικό προϊόν».²⁵³ Παρόλο που δεν αφήνεται κάποια υπόνοια για την ύπαρξη μαύρης αγοράς, αυτή πιθανά λειτουργεί δεδομένης της κατανάλωσης απαγορευμένων αγαθών (π.χ. αλκοόλ, τσιγάρα) από την I-330 τα οποία όμως μπορεί και να προμηθεύεται εκείνη μέσω της προνομιακής επαφής της με τους εναπομείναντες εκτός του Τείχους.

Συνοψίζοντας, στην επικράτεια του Μονοκράτους όλα ανήκουν στο ίδιο. Αυτό παραχωρεί τη χρήση διαμερισμάτων, μέσων μεταφοράς, Αριθμών, προμηθεύει τους τελευταίους με καταναλωτικά αγαθά και επιστατεί τις διάφορες εργασίες με αντίστοιχες επιτροπές και γραφεία. Το κράτος μονοπωλεί τις επενδύσεις και ικανοποιεί τις ανάγκες του πληθυσμού που αναγνωρίζει ως τέτοιες. Ο τρόπος παραγωγής είναι βιομηχανικός με τον ηλεκτρισμό να κατέχει σημαίνουσα θέση και

²⁵¹ «Στην καμπίνα του πληρώματος ήταν κάποιοι σκυμμένοι πάνω από πίνακες και όργανα μέτρησης - προφανώς εντεταλμένοι του Επιστημονικού Γραφείου. Και δίπλα τους ο Δεύτερος Κατασκευαστής με δύο από τους βοηθούς του». Στο *ίδιο*, σσ.224-5.

²⁵² «[...] στους προϊστορικούς χρόνους όταν έκαναν [...] εμπορικές συναλλαγές [...]». Στο *ίδιο*, σ.26.

²⁵³ Στο *ίδιο*, σ.39.

με την εργασία οργανωμένη σε μια ακραία εκδοχή του τεϊλορικού-φορντικού προτύπου. Η παραγωγή της τροφής, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, έχει επιτευχθεί συνθετικά, αποσυνδεδεμένη από την καλλιέργεια της γης και την κτηνοτροφία οι οποίες έχουν πλέον εγκαταλειφθεί.

2ια. Αμφισβήτηση – Επανάσταση

Σε πείσμα του αυταρχικού χαρακτήρα του καθεστώτος και της αδιάλειπτης παρουσίας των Φυλάκων (Φύλακας μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε) κάποιοι Αριθμοί δημιουργούν επαναστατική οργάνωση αρνούμενοι την υποχρεωτική «ευτυχία» που τους προσφέρει ο Ευεργέτης.

Σημαντικό ρόλο σ' αυτήν την οργάνωση παίζουν οι εναπομείναντες άνθρωποι εκτός του Τείχους. Με αποσιωπημένη την ύπαρξή τους από το Μονοκράτος αποτελούν κάτι μεταξύ θρύλου και αυταπάτης για τους περισσότερους Αριθμούς. Όταν τους πρωτοαντικρίζει ο Δ-503 δεν είναι βέβαιος ότι πρόκειται για το ίδιο βιολογικό είδος με εκείνον.²⁵⁴ Για τους ΜΕΦΙ όμως (ΜΕΦΙ αυτοαποκαλούνται οι επαναστάτες) λειτουργούν ως ζωντανή απόδειξη της δυνατότητας ύπαρξης μιας διαφορετικής κοινωνίας από αυτήν του Μονοκράτους και ενός διαφορετικού τρόπου ζωής από αυτόν του Εμείς. Εκείνους υπολογίζουν μάλιστα οι ΜΕΦΙ ως συμμάχους την κρίσιμη ώρα της σύγκρουσης με το κράτος. Οι εκτός του Τείχους ζουν σε στενή σχέση με τη φύση αντιλαμβανόμενοι την ύπαρξή τους ως οργανικό κομμάτι του ευρύτερου φυσικού περιβάλλοντος: «[...] ένα μικρό μέρος απ' όλους αυτούς επιβίωσε και έμεινε να ζήσει εκεί, πέρα από το Τείχος. Γυμνοί - πήγαν στα δάση. Εκεί μαθήτευσαν στα δέντρα, στα ζώα, στα πουλιά, τα λουλούδια, στον ήλιο [...] διατήρησαν το ζεστό κόκκινο αίμα τους».²⁵⁵ Πέραν αυτών των γενικών πληροφοριών πολύ λίγα γνωρίζουμε από την αφήγηση για την κοινωνία εκτός των τειχών. Διαθέτουν μηχανές; Ζουν ως καλλιεργητές ή ως νομάδες; Έχουν διαμορφώσει δικούς τους θεσμούς; Κυβερνώνται; Υφίστανται οικογένειες; Ιδιοκτησία;

Θεωρείται ότι απουσία της στρεβλής επιρροής της ιδεολογίας του «Εμείς», οι άνθρωποι εκτός του Τείχους βλέπουν την πραγματικότητα πιο καθαρά από τους εντός, απαλλαγμένοι από την αλλοίωση που προκαλεί το γυαλί του Τείχους και η προπαγάνδα του Μονοκράτους. Και μόνο η έξοδος από το Τείχος αποτελεί

²⁵⁴ «[...] στο ξέφωτο υπήρχαν άνθρωποι, ή δεν ξέρω πώς αλλιώς να τους ονομάσω· ίσως είναι σωστότερο να τα ονομάσω πλάσματα». Στο ίδιο, σ.180.

²⁵⁵ Στο ίδιο, σ.191.

αποκαλυπτική εμπειρία: «[...] άνοιξα τα μάτια και ακριβώς απέναντί μου πράγματι - είδα αυτό που μέχρι τώρα κανένας θνητός δεν είχε δει παρά μόνο, χίλιες φορές μικρότερο, εξασθενημένο, θόλο μέσα από το θαμπό γυαλί του Τείχους. Ο ήλιος...».²⁵⁶

Το όνομα των ΜΕΦΙ παραπέμπει στον Μεφιστοφελή, ανατροπέα της θείκης τάξης, φτερωτού σατανά της χριστιανικής φιλολογίας με φλεγόμενη καρδιά. Η ιδεολογία τους είναι χαλαρά δομημένη. Προκύπτει μάλλον ως αντίδραση στο βίωμα των Αριθμών παρά ως συστηματικά επεξεργασμένο σύνολο ιδεών το οποίο φιλοδοξεί να κατευθύνει ανεξαιρέτως περιστάσεων τη δράση των φορέων του. Εντούτοις, εντοπίζουμε στοιχεία αποδόμησης της κυρίαρχης ιδεολογίας όπως η αμφισβήτηση της ανωτερότητας του Μονοκράτους σε σχέση με τις προηγούμενες κοινωνίες ή η ανάδειξη της αξίας της μη ορθολογικής «συναισθηματικής» συμπεριφοράς.²⁵⁷ Περαιτέρω διερεύνηση της ρητορικής των ΜΕΦΙ αναδεικνύει την αξία που αποδίδουν στην αλλαγή, τη διαφοροποίηση και τη ροή έναντι της συντήρησης, της σταθερότητας και της παγίωσης. Η I-330 αναλαμβάνει να εκφράσει τη βασική αυτή θέση των ΜΕΦΙ, βασική θέση άλλωστε και του δημιουργού της, Ζαμιάτιν:

Υπάρχουν δύο δυνάμεις στον κόσμο, η εντροπία και η ενέργεια. Η μία κατατείνει στη μακάρια ηρεμία, στην ευτυχισμένη ισορροπία, η άλλη στην κατάλυση της ισορροπίας, σε μία βασανιστική και αέναη κίνηση. Την εντροπία οι πρόγονοί μας ή, μάλλον, οι δικοί σας πρόγονοι, οι Χριστιανοί, τη λάτρευαν ως Θεό. Μα εμείς, οι αντι - Χριστιανοί, εμείς...»²⁵⁸

Οι ΜΕΦΙ δεν επιδιώκουν να ανατρέψουν την εξουσία του Ευεργέτη για να την αντικαταστήσουν με τη δική τους εξουσία. Η μετατροπή της «Επανάστασης» σε καθεστώς εκλαμβάνεται από τους ΜΕΦΙ ως αναίρεση της προοδευτικής ιστορικής αποστολής αυτής της δύναμης. Καμία επανάσταση για τους ΜΕΦΙ δεν μπορεί να είναι η έσχατη. Πάντα θα υπάρχει επόμενη: «Δεν υπάρχει έσχατη επανάσταση, οι επαναστάσεις είναι άπειρες».²⁵⁹ Η παγίωση, η σταθερότητα της κοινωνικής οργάνωσης της ζωής αντιβαίνει στη διαλεκτικά ρευστή φύση του γίνεσθαι. Η εμμονή στο υπάρχον, η ψευδαίσθηση του παρόντος ως διηνεκούς αποτελεί παρηγορητική αυταπάτη, αναγκαία σ' εκείνους που δεν μπορούν να αντέξουν τον

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ.179.

²⁵⁷ Κάποια στιγμή ρωτά η I-330 τον Δ-503: «Και γιατί πιστεύεις πως δεν είναι καλή η ανοησία; [...] για μια σου ανοησία, γι' αυτό που έκανες χθες στον περίπατο, σ' αγαπώ ακόμα περισσότερο [...]». Στο ίδιο, σ.156.

²⁵⁸ Στο ίδιο, σ.191.

²⁵⁹ Στο ίδιο, σσ.201-2.

διαρκώς μεταβαλλόμενο χαρακτήρα της πραγματικότητας: «Η έσχατη - αυτό είναι για τα παιδιά: Τα παιδιά τα τρομάζει το άπειρο κι είναι απαραίτητο, για να κοιμούνται ήσυχα τα παιδιά τη νύχτα...»²⁶⁰

Στην πράξη η επαναστατική στρατηγική της οργάνωσης, αναγκασμένη και από την απαγόρευση κάθε αντιπολίτευσης, προσαρμόζεται στις σκοπιμότητες της παρανομίας και της συνωμοτικότητας. Ηγετική φυσιογνωμία της οργάνωσης, η I-330, στρατολογεί κατά προτεραιότητα συνωμότες από τα σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνίας του Μονοκράτους (γιατρούς, φύλακες, τον ίδιο τον Δ-503, αρχιμηχανικό του ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑΤΟΣ). Με την προνομιακή πρόσβαση που διαθέτουν αυτά τα πρόσωπα σε νευραλγικούς θεσμούς εξασφαλίζεται για το κίνημα σημαντική υπονομευτική δράση εναντίον του καθεστώτος. Οι μέθοδοι μάλιστα που χρησιμοποιεί η I-330 για την στρατολόγηση νέων μελών συχνά περιλαμβάνουν και την αποπλάνηση.

Παραμένει αδιευκρίνιστο ως το τέλος του βιβλίου εάν το ενδιαφέρον της I-330 για τον πρωταγωνιστή μας είναι ειλικρινά ερωτικό ή εντάσσεται στις σκοπιμότητες μιας ευρύτερης επαναστατικής τακτικής. Ο Ζαμιάτιν, με δαιμόνια λογοτεχνική δεξιοτεχνία, μας καθιστά βασανιστικά συμμετόχους στην απόγνωση του Δ-503 να αναρωτιόμαστε αν η I-330 τον ερωτεύτηκε με το πάθος που ερωτεύτηκε αυτός εκείνη. Διαφορετικές τοποθετήσεις έχουν υποστηριχτεί από διαφορετικούς μελετητές για το ζήτημα. Η προσωπική μου θέση είναι ότι ενώ η I-330 προσέγγισε αρχικά τον αρχιμηχανικό του ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑΤΟΣ λόγω της νευραλγικής του θέσης στη συνέχεια αγάπησε πραγματικά τον Δ-503. Δε θα επεκταθώ.

Η ακαταμάχητη ερωτική έλξη του Δ-503 πάντως που έντεχνα θα διεγείρει η I-330 θα προκαλέσει την εκκωφαντική κατάρρευση του καλοχτισμένου και σταθερότατου ως τότε συνειδησιακού του οικοδομήματος:

Ξάφνου τα χέρια της γύρω από το λαιμό μου, τα χείλη της στα χείλη μου... Όχι, κάπου ακόμα πιο βαθιά [...] δεν μπορούσα εγώ ο ίδιος να θέλω αυτό που συνέβη μετά [...] Απελευθερώθηκα από τη γη και σαν μοναχικός πλανήτης, σε ξέφρενη περιστροφή, όρμησα προς τα κάτω [...] Έγινα γυάλινος, Είδα μέσα μου - μέσα βαθιά. Υπήρχαν δύο Εγώ. Το ένα εγώ, ο πρώην Δ 503, ο Αριθμός Δ 503, και το άλλο... Παλιότερα αυτό το άλλο Εγώ έβγαζε δειλά-δειλά

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ.202.

*έξω από τον φλοιό τα τριχωτά του άκρα, μα τώρα ξεπρόβαλε ολόκληρο, ράγισε ο φλοιός, τώρα όπου να 'ναι θα γίνει κομμάτια και... και τι θα γίνει τότε;*²⁶¹

Σημείο αναφοράς και συναντήσεων για την I-330 και τους ΜΕΦΙ αποτελεί η «Αρχαία Οικία». Ένα διασωθέν από την προπολεμική εποχή κτήριο το οποίο λειτουργεί πλέον ως μουσείο. Μια βόλτα μέσα στο επιπλωμένο σπίτι με τους βαμμένους με ζωηρά χρώματα τοίχους, τα παράθυρα και το παιδικό δωμάτιο, το αγαλματίδιο του Βούδα και το πιάνο προκαλούν μια αίσθηση νοσταλγίας για κάτι που δεν γνώρισε όποιος έχει ζήσει ως Αριθμός. Όπως εκείνη την νοσταλγία της οικογενειακής αγάπης που αισθάνθηκε ο Δ-503 κάποια στιγμή για την Ο. Από την Αρχαία Οικία μπορείς να βρεθείς μέσω υπόγειων μυστικών στοών εκτός του Τείχους, εκεί όπου ζουν οι «Εναπομείναντες». Η Αρχαία Οικία, ως μουσείο προσκαλεί τον επισκέπτη της να φανταστεί (στην περίπτωση της επαφής με τη ζωή των Αρχαίων), και ως μυστικό πέρασμα να ανακαλύψει (στην περίπτωση της επαφής με τους εκτός του Τείχους), μian «άλλη», διαφορετική από τη δική του ζωή.

Οι ΜΕΦΙ χρησιμοποιούν ποικίλους τρόπους για να οργανώσουν τη δράση τους και να διαδώσουν το μήνυμά τους: παραδοσιακές κινηματικές πρακτικές όπως η αφισοκόλληση αλλά και συνωμοτικές τακτικές όπως η παράνομη αλληλογραφία. Το σχέδιο δε για την τελική σύγκρουση στηρίζεται στη χρήση των «όπλων» του εχθρού: Η κατάληψη του ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑΤΟΣ θα στρέψει την τεράστια δύναμη που προοριζόταν για την κατάκτηση του διαστήματος ενάντια στον πολιτισμό που τη δημιούργησε: «Το ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑ στα χέρια μας θα είναι το όπλο που θα μας βοηθήσει να φέρουμε σε πέρας το σχέδιό μας αμέσως, γρήγορα, ανώδυνα».²⁶² Με τη βοήθεια του τα απόρθητα τείχη του Μονοκράτους θα καταρρεύσουν σαν παιδική χάρτινη κατασκευή.

Αρχικά, η πλειοψηφία των Αριθμών αντιμετωπίζει τις επαναστατικές πρωτοβουλίες των ΜΕΦΙ με φαινομενική αδιαφορία ενώ στην πραγματικότητα κυριαρχεί μια διάχυτη αγωνία για το τι μέλλει γενέσθαι.²⁶³ Παρόλα αυτά μια αποφασισμένη «κρίσιμη μάζα» έχει συγκροτηθεί πλέον επαναστατικά. Όταν το κράτος αντιλαμβάνεται ότι η συνήθης προπαγάνδα και η αποσιώπηση δεν αρκούν πλέον για να απομονώσει τους επαναστάτες, αναγκάζεται να θέσει σε εφαρμογή την

²⁶¹ Στο ίδιο, σσ.75-6.

²⁶² Στο ίδιο, σ.201.

²⁶³ «[...] και όλοι, ως συνήθως, πάνε στη δουλειά». Στο ίδιο, σ.174 και «[...] όλοι, όπως κι εγώ, φοβούνται και την παραμικρή κίνηση [...] κάθονται κλεισμένοι στα γυάλινα κελιά τους και κάτι περιμένουν [...] δεν ακούγονται γέλια, βήματα [...] ψιθυρίζουν...». Στο ίδιο, σ.172.

«Μεγάλη Εγχείρηση» (την αφαίρεση του κέντρου της φαντασίας από τον εγκέφαλο των Αριθμών). Η αντίδραση τότε αποκτά μαζικό χαρακτήρα και εξελίσσεται από αυθόρμητη εναντίωση στην εγχείρηση σε γενικότερη εξέγερση κατά του καθεστώτος. «Στον δρόμο ένα πλήθος διασκορπισμένο πια, όχι σε στοίχους, πήγαινε μπρος, πίσω, διαγώνια [...] Σε κάποια γωνία ανασαλεύει ένας αγκαθωτός θάμνος από κεφάλια. Πάνω από τα κεφάλια [...] μία σημαία με τις λέξεις: “Κάτω οι Μηχανές! Κάτω η Εγχείρηση!”». ²⁶⁴

Θα μπορούσα να διακόψω εδώ ακολουθώντας το πνεύμα του Ζαμιάτιν ο οποίος ολοκληρώνει την αφήγηση αφήνοντας ανοικτή την εξέλιξη της ιστορίας του. Ωστόσο για την πιο ολοκληρωμένη εικόνα του έργου οφείλω να προσθέσω κάποιες τελευταίες πληροφορίες. Όλα ξεκίνησαν με την οργανωμένη «αντιστασιακή πράξη» των ΜΕΦΙ να καταψηφίσουν ανοικτά στην καθιερωμένη «Ημέρας της Ομόνοιας» την επανεκλογή του Ευεργέτη:

Έγινε μέσα σε ένα εκατοστό του δευτερολέπτου, μια στιγμή λεπτή σαν τρίχα... Είδα χίλια χέρια να σηκώνονται ψηλά - “εναντίον”. Είδα το χλωμό πρόσωπο της Ι [...] το χέρι της σηκωμένο [...] Ακόμα ένα διάστημα μικρό σαν την τρίχα· παύση· ησυχία· σφυγμός. Έπειτα, λες και κάποιος τρελός μαέστρος είχε δώσει το σύνθημα - σ’ όλες τις κερκίδες ακούστηκε θόρυβος, φωνές, ένας στρόβιλος από γιούνιφ που έτρεχαν, οι μορφές των Φυλάκων να παρασέρνονται σαστισμένες από το πλήθος, κάποια τακούνια στον αέρα [...] Χιλιάδες στόματα που ούρλιαζαν χωρίς να βγάζουν ήχο [...]. ²⁶⁵

Από εκείνη τη στιγμή η καλοκουρδισμένη κοινωνική μηχανική του Μονοκράτους κλονίζεται. Ένα πρωτοφανές γενικευμένο αίσθημα αβεβαιότητας καταλαμβάνει το συλλογικό ασυνείδητο. ²⁶⁶

Λίγες μέρες μετά η επιχειρούμενη κατάληψη του ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΑΤΟΣ αποτυγχάνει. Οι Φύλακες επεμβαίνουν την τελευταία στιγμή και την αποτρέπουν. Το σχέδιο προδόθηκε από την Υ, τη θυρωρό-επιστάτρια της πολυκατοικίας του Δ-503, η οποία το εντόπισε να περιγράφεται στο ημερολόγιο που κρατούσε εκείνος. Η συγγραφή θα αποβεί μοιραία για την «υπόθεση» την οποία (μετά από τεράστια εσωτερική σύγκρουση και με αμφιταλαντεύσεις μέχρι την τελευταία στιγμή)

²⁶⁴ Στο ίδιο, σ.236.

²⁶⁵ Στο ίδιο, σ.169.

²⁶⁶ «Καταλαβαίνετε - όλοι κάνουν σαν τρελοί! Να, ο ένας είναι σίγουρος ότι είδε κάποιον άνθρωπο κοντά στην Αρχαία Οικία - γυμνό και καλυμμένο ολόκληρο με μία προβιά [...] Τι παραλήρημα είναι τούτο;» Στο ίδιο, σσ.220-1.

αποφάσισε να υπηρετήσει ο Δ-503: «Εγώ γι' αυτό δεν έχω μιλήσει σε κανέναν, σε κανέναν εκτός από εκείνες τις λευκές, βουβές σελίδες [...] ξάφνου [...] βλέπω το γραφείο μου, από πάνω του τα μάτια της U σαν βράγχια, ένα ξεχασμένο φύλλο χαρτί από τις σημειώσεις μου. Και μου είναι σαφές: κανείς άλλος παρά μόνο αυτή [...]».²⁶⁷ Αποτελεί τραγική ειρωνεία της (λογοτεχνικής) ιστορίας το γεγονός ότι οι αναγνώστες του *Εμείς* γνωρίζουμε σήμερα τον μοιραίο ρόλο που θα παίξει και για τη ζωή του πραγματικού του συγγραφέα, Ζαμιάτιν, το εν λόγω «ημερολόγιο». Περισσότερα όμως για το θέμα αυτό στο Β' μέρος της βιογραφίας του Ζαμιάτιν.

Το Μονοκράτος καλεί όλους τους Αριθμούς να υποβληθούν στη «Μεγάλη Εγχείρηση». Όσοι Αριθμοί δεν προσέρχονται οικειοθελώς καταδιώκονται.²⁶⁸ Η αντίδραση ενάντια στην εγχείρηση σύντομα αγριεύει και εξελίσσεται σε γενικευμένη εξέγερση: «Γύρω ήταν καμιά πενηνταριά [...] είχαν βγει έξω από το σκοτεινό, χαμηλωμένο τους μέτωπο, φώναζαν, χαίρονταν, γελούσαν, δείχνοντας τα δυνατά τους δόντια. Καταπίνοντας την καταιγίδα με τα στόματα ανοιχτά, κραδαίνοντας κάτι φαινομενικά ειρηνικά και αθώα ηλεκτρικά πριόνια [...] κινούνταν προς τα κει, προς τη δύση [...]».²⁶⁹ Το γυαλί έχει ραγίσει: «[...] έξω αντήχησε κάποια γιγάντια, σιδερένια, στρογγυλή βοή ως τον ουρανό [...] όλοι τα 'χασαν, εκτροχιάστηκαν από τις ράγες που ακολουθούσαν τόσους αιώνες [...]».²⁷⁰ Τα πουλιά στον ουρανό της πόλης το φανερώνουν, το Τείχος έχει παραβιαστεί: «“Καταλαβαίνετε”, μου φώναξε μέσα στο βουητό του ανέμου, των φτερών, των κρωγμών. “Καταλαβαίνετε: το Τείχος - το γκρέμισαν το Τείχος! Κα-τα-λα-βαί-νε-τε;”»²⁷¹ Ο ενδεδειγμένος προγραμματισμένος βίος απορυθμίστηκε, επικρατεί «επαναστατικό χάος».²⁷² Κάποιοι θρηνούν την απώλειά του: «Εκεί, επάνω, όλα πέθαιναν, κατέρρεε ο μεγαλοπρεπέστερος και λογικότερος πολιτισμός σ' όλη την ιστορία [...]».²⁷³ Ανάμεσα σ' αυτούς που θρηνούν και ο μέχρι τέλους διχασμένος Δ-503.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σσ.232-3.

²⁶⁸ «[...] όλοι σκορπίστηκαν, άρχισαν να σπρώχνονται - πίσω μας μία κραυγή: “Εκεί, εκεί, φεύγουν!” [...] κάποιος έκοψε τα σύρματα - κι έπειτα μία χιονοστιβάδα κραυγές [...]», στο ίδιο, σ.238 και «[...] ξεπρόβαλαν [...] τα σκοτεινά αέρο των Φυλάκων με αιωρούμενες τις μαύρες προβοσκίδες των περισκοπίων τους [...]», στο ίδιο, σ.249.

²⁶⁹ Στο ίδιο, σ.250.

²⁷⁰ Στο ίδιο, σ.248.

²⁷¹ Στο ίδιο, σ.250.

²⁷² «Άντρες και γυναίκες ζευγάρωναν δίχως ντροπή - ακόμα και χωρίς κατεβασμένα στόρια, χωρίς κανένα κουπόνι, μέρα-μεσημέρι...», στο ίδιο, σ.251 και «Ξύπνησα: Ήταν ήδη δέκα (σήμερα, προφανώς, δεν είχε χτυπήσει το ξυπνητήρι)», στο ίδιο, σ.257.

²⁷³ Στο ίδιο, σ.261.

Ο τελευταίος θα στερηθεί την κοινωνία του, το άθραυστο μέχρι χτες κουκούλι στο οποίο ανατράφηκε. Ταυτόχρονα θα απωλέσει και τον έρωτά του, την I-330, η οποία τον τραβούσε έξω από το κουκούλι σ' έναν επικίνδυνο και γοητευτικό νέο κόσμο. Τέλος θα χάσει και τον εαυτό του. Η I-330 είναι προγραμματισμένο να εκτελεστεί τελετουργικά την επόμενη μέρα της τελευταίας καταγραφής του Δ-503 στο ημερολόγιο μαζί με άλλους συνωμότες που έχουν στο εντωμεταξύ συλληφθεί. Ο Δ-503, χάρη στην εγχείρηση στην οποία υποχρεώθηκε να υποβληθεί όταν συνελήφθη, παραμένει ψύχραιμος μπροστά στο θέαμα της ανάκρισης της I-330 στην Καμπάνα των Αερίων. Η γυναίκα η οποία βασανίζεται κρατώντας μέχρι τέλους ηρωική στάση, του είναι άγνωστη. Μια κίνησή της μόνο κάτι του θυμίζει, κάτι όμως που αδυνατεί να προσδιορίσει.

Το βράδυ της ίδιας εκείνης μέρας, κάθισα στο ίδιο τραπέζι με Εκείνον, με τον Ευεργέτη – κάθισα (για πρώτη φορά) στην περίφημη Αίθουσα των Αερίων. Έφεραν εκείνη τη γυναίκα. Μπροστά μου επρόκειτο να δώσει την κατάθεσή της. Η γυναίκα αυτή σιωπούσε πεισματικά και χαμογελούσε [...] την έβαλαν κάτω από την Καμπάνα [...] Όταν άρχισαν να απορροφούν τον αέρα από το εσωτερικό της Καμπάνας – εκείνη έγειρε το κεφάλι πίσω, μισόκλεισε τα μάτια, με τα χείλη σφιγμένα – κάτι μου θύμιζε αυτό [...] με κοίταζε μέχρι που τα μάτια της έκλεισαν τελείως [...] δεν είπε ούτε λέξη.²⁷⁴

Κι όμως τίποτα δεν είναι πια όπως πριν. Η απειλητική παρουσία των πουλιών σε όλο το Μονοκράτος το βεβαιώνει: «[...] φάνηκαν οι στέγες, κατάσπαρτες με πουλιά...».²⁷⁵ Ο πρωταγωνιστής μας σε μια ύστατη προσπάθεια εφησυχασμού γαντζώνεται στην ακατανίκητη αιτιοκρατική λογική του. Και το βιβλίο κλείνει ως εξής:

[...] στις δυτικές συνοικίες επικρατεί ακόμη χάος - βρυχηθμοί, πτώματα, ζώα και - δυστυχώς - ένας σημαντικός αριθμός ατόμων που δεν σκέφτονται πια όπως εμείς. Μα στην εγκάρσια, 40ή λεωφόρο καταφέραμε να κατασκευάσουμε ένα προσωρινό τείχος από κύματα υψηλής τάσεως. Και ελπίζω πως θα νικήσουμε. Ή μάλλον: Είμαι πεπεισμένος πως θα νικήσουμε. Γιατί ο Λόγος πρέπει να νικήσει.²⁷⁶

²⁷⁴ Στο ίδιο, σ.265.

²⁷⁵ Στο ίδιο, σ.257.

²⁷⁶ Στο ίδιο, σσ.265-266.

Κεφ.3. Ιστορικοποίηση της κοινωνικής φαντασίας: το *Εμείς* και η εποχή του.

3α. Εννοιολογικές, Μεθοδολογικές και Θεωρητικές παρατηρήσεις

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσω να ανιχνεύσω τη συσχέτιση του *Εμείς* με όψεις του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο παράγεται. Θεωρώ αξιωματικά ότι υφίσταται σχέση μεταξύ φαντασίας, ιδιαιτέρως εκείνου του είδους που θα αποκαλώ «κοινωνική φαντασία» και βίωσης μιας συγκεκριμένης ιστορικά διαμορφωμένης κοινωνικής πραγματικότητας. Μέσα από αυτή τη σχέση αναδεικνύεται μια ιδιαίτερη διαλεκτική μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Πριν αναφερθώ ωστόσο σε αυτή τη διαλεκτική να αποσαφηνίσω το πώς αντιλαμβάνομαι την έννοια της κοινωνικής φαντασίας.

Ως «κοινωνική φαντασία» λοιπόν ορίζω τη διανοητική διεργασία της φανταστικής αναπαράστασης μιας μη υφιστάμενης ιστορικά κοινωνικής πραγματικότητας. Η συγκεκριμένη αναπαράσταση περιγράφει με σχετική σαφήνεια όψεις της πραγματικότητας οι οποίες πρωτίστως άπτονται του κοινωνικού γίνεσθαι (κοινωνικούς θεσμούς, τρόπους παραγωγής, ιεραρχίες κ.λπ.). Το γεγονός ότι αυτή η νοητική κατασκευή συχνά δεν παραμένει μοναχική φαντασίωση αλλά κοινοποιείται και ενδεχομένως μεταβάλλεται σε συλλογική αναπαράσταση μέσα από μια διαδικασία αλληλεπίδρασης με κάποιο κοινό, την καθιστά και με αυτή την δεύτερη έννοια «κοινωνική». Συχνά στο παρελθόν η «κοινωνικοποίηση» μιας «ιδιωτικής» κοινωνικής φαντασίας επιτελέστηκε μέσω της ουτοπικής λογοτεχνίας. Άλλες φορές πάλι, η επικοινωνία της συντελέστηκε με τη μορφή δημόσιας ομιλίας, φιλοσοφικής αναζήτησης, πολιτικού маниφέστου κ.α.²⁷⁷

Όσον αφορά τώρα τη διαλεκτική μεταξύ των διαστάσεων του χρόνου: Η φαντασία, όπως και κάθε παραγωγική ανθρώπινη δραστηριότητα άλλωστε, χρησιμοποιεί ως πρώτες ύλες για την διαμόρφωσή της υλικά τα οποία βρίσκει στο περιβάλλον της. Αυτά τα υλικά τα οποία είναι διαθέσιμα στο εκάστοτε παρόν (στα οποία περιλαμβάνεται ακόμα και αυτός ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο έχει εξελιχθεί η ανθρώπινη νόηση) διαθέτουν ιστορική καταγωγή. Έχουν διαμορφωθεί

²⁷⁷ Εναρκτήρια στιγμή της ουτοπικής λογοτεχνίας θεωρείται η έκδοση του βιβλίου του Thomas More *Ουτοπία* (1516) με το οποίο εισάγεται και ο νεολογισμός «ουτοπία». Βλ. Fatima Vieira «The concept of utopia» στο Gregory Clays (επ.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge Collections Online, (2010), σ.3. Ως παραδείγματα διαφορετικών τρόπων επικοινωνίας κοινωνικών φαντασιών μπορούμε να αναφέρουμε το λόγο του Μάρτιν Λούθερ Κινγκ γνωστό ως *I Have a Dream*, τη φιλοσοφική αναζήτηση της δίκαιης πολιτείας στη *Πολιτεία* του Πλάτωνα, το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* των Μαρξ και Ένγκελς ή το τραγούδι *Imagine* του John Lennon.

μέσα από τα συγκεκριμένα μονοπάτια από τα οποία διήλθε η ζωή σε κάποιον τόπο αυτού του πλανήτη, καθιστώντας ιστορικές εκείνες τις πραγματικότητες οι οποίες κάποτε υπήρξαν απλά ενδεχόμενα. Είναι λοιπόν το αποκρυσταλλωμένο παρελθόν, δηλαδή το εκάστοτε παρόν πάνω στο οποίο σαν σε αλτήρα πατάει η ανθρώπινη φαντασία για να πραγματοποιήσει το άλμα της. Το άλμα αυτό στην εποχή μας έχει αποκτήσει σχεδόν αποκλειστικά ένα συγκεκριμένο σημείο προσγείωσης: το μέλλον. Αυτή η επικράτηση του μέλλοντος ως ευνοϊκού τόπου για την ανάπτυξη της κοινωνικής φαντασίας αποτελεί κατά τη γνώμη μου προϊόν των ιστορικών εξελίξεων που έλαβαν χώρα στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και το σύνολο των οποίων (με δεδομένη την αυθαιρεσία των περιοδολογήσεων) περιγράφεται με τον όρο «Νεωτερικότητα».

Η κυριαρχία της «Ιδεολογίας της Προόδου» του Διαφωτισμού, η πίστη στην ικανότητα του ατόμου να κατασκευάσει βάση σχεδίου και προς όφελός του το πεπρωμένο του με εργαλείο για αυτή την κατασκευή τον «Λόγο», οι πρωτοφανείς και διαδοχικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές, η εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, κατέστησαν το μέλλον της νεωτερικότητας όχι μόνο εύπλαστο μα και ελπιδοφόρο. «Η ουτοπία καθιερώθηκε ως προγνωστικό είδος [...] Η ουτοπική κοινωνία [...] αναμενόταν να μας περιμένει στο τέλος μιας πορείας εξορθολογισμού σαν προοπτική ή σαν ο τελικός προορισμός μιας ιστορίας που διαπνέεται από νόημα, αν δε διέπεται από αναγκαιότητα».²⁷⁸ Η «διπλή επανάσταση» (βιομηχανική και πολιτική) που πραγματοποιείται στη δύση μεταξύ 17^{ου} και 19^{ου} αιώνα μεταφέρει οριστικά την ουτοπία από τον τόπο (απομονωνόμενα νησιά, μακρινοί πλανήτες, υποθαλάσσιες πολιτείες) στο χρόνο, στο (κοντινό ή μακρινό) μέλλον.²⁷⁹

*[...] τις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου όγδοου αιώνα θα μεταφερθούν οι ουτοπίες στο μέλλον· [...] την ουτοπική ευχή θα αντικαταστήσει η ελπίδα. Η προβολή των ουτοπικών επιθυμιών στο μέλλον συνεπαγόταν μια αλλαγή στην ίδια τη φύση της ουτοπίας [...] Από την ευ/ουτοπία, τον καλό μη τόπο, περνάμε στην ευχρονία, το καλό μέρος στο μέλλον. Η γέννηση της ευχρονίας προήλθε από μια αλλαγή νοοτροπίας [...].*²⁸⁰

²⁷⁸ Roland Schaer, «Utopia: Space, Time, History» στο Roland Schaer, Gregory Claeys, and Lyman Tower Sargent (επ.) *Utopia: the search for the ideal society in the western world*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000, σσ.5-6.

²⁷⁹ Με την είσοδο στη «Διασημική Εποχή» ο τόπος ξαναβρίσκει τον προνεωτερικό του ρόλο στην ουτοπία με τη μορφή εξωγήινων κοινωνιών και αυτές όμως ακόμα τοποθετούνται χρονικά στο μέλλον, αντίθετα με τη συνήθη προνεωτερική προτίμηση του παρελθόντος για τη χρονική τοποθέτηση της ουτοπίας.

²⁸⁰ F. Vieira «The concept of utopia»..., ό. π., σ.9.

Στην περίπτωση τώρα που μια ατομική φαντασία του μέλλοντος καταφέρνει να καταστεί συλλογική, να μεταβληθεί τρόπον τινά σε «κοινωνικό αγαθό», επενεργεί πλέον και στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα συλλογικά προσλαμβάνουν και βιώνουν το παρόν τους. Η φαντασία ενός καλύτερου μέλλοντος μπορεί να λειτουργήσει ως έμπνευση και να καταστήσει ένα κομμάτι της κοινωνίας λιγότερο υπομονετικό με το παρόν ενεργοποιώντας το στην κατεύθυνση της κοινωνικής αλλαγής ή αντίθετα να παρασύρει κάποιο άλλο κομμάτι σε εφησυχασμό και αδρανή προσμονή της χαρμόσυνης προφητείας. Παρόμοια, η πρόγνωση ενός χειρότερου μέλλοντος (μια δυστοπική φαντασία) μπορεί να στρέψει κάποιες κοινωνικές ομάδες στην νοσταλγία κι επίκληση ενός «χρυσού παρελθόντος» ή σε μια απέλπιδα προσπάθεια συντήρησης του παρόντος ή διαφορετικά, κάποιες άλλες στην συνειδητή ανακατεύθυνση της ιστορικής εξέλιξης και την αποτροπή κάποιας απευκταίας εξέλιξης.²⁸¹

Πριν προχωρήσω στη διερεύνηση της σχέσης του μυθιστορήματος του Ζαμιάτιν *Εμείς* με την ιστορική πραγματικότητα εντός της οποίας παράγεται να αποσαφηνίσω άλλο ένα κρίσιμο κατά την άποψή μου θεωρητικό – μεθοδολογικό ζήτημα. Ο συγγραφέας επηρεάζεται από τουλάχιστον δύο ειδών ιστορικά (χωροχρονικά) περιβάλλοντα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τα διττά κοινωνικά περιβάλλοντα τα οποία αποτελούν το πλαίσιο, το «οικοσύστημα» μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το έργο του. Εξηγούμαστε: Έχουμε ήδη αναφέρει ότι ο Ζαμιάτιν συγγράφει το *Εμείς* κυρίως κατά το 1919-20 ενώ το «χτενίζει» και κατά τη διάρκεια του 1921.²⁸² Κάποιος λοιπόν θα βιαζόταν να οριοθετήσει το ιστορικό πλαίσιο συγγραφής του έργου στα χρόνια του Ρωσικού Εμφυλίου που ακολουθεί την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ωστόσο αυτό, όπως θα υποστηρίξουμε, είναι μόνο το ένα, το πιο προφανές, άμεσα επιδραστικό ιστορικό πλαίσιο το οποίο διαμορφώνει την κοινωνική φαντασία του Ζαμιάτιν. Το άλλο, έμμεσο, λιγότερο προφανές εκτείνεται

²⁸¹ «Ο Frederick L. Polak ισχυρίζεται ότι η εικόνα του μέλλοντος επηρεάζει το πραγματικό μέλλον». Αναφέρεται στο Lyman Tower Sargent, «The Three Faces of Utopianism Revisited», *Utopian Studies*, Vol. 5, No. 1 (1994), pp.1-37, σ.25.

²⁸² Η επιμονή μου να θεωρώ ότι και το 1921 πρέπει να εντάσσεται στην περίοδο συγγραφής του *Εμείς*, σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίζουν αξιόπιστες πηγές (Curtis, Shane κ.α.) οι οποίες περιορίζουν τη συγγραφή του έργου στα 1919-20, προκύπτει από την διατυπωμένη σε θεωρητικά κείμενα του ίδιου του Ζαμιάτιν πρακτική της πολλαπλής διόρθωσης και αναδιατύπωσης των κειμένων του: «[...] κάθε ιστορία, μυθιστόρημα ή νουβέλα πρέπει να ξαναγραφτεί τουλάχιστον δύο φορές, χωρίς να υπολογίζονται τα προκαταρκτικά σχέδια». Zamyatin, «Theme and Plot», (διάλεξη της περιόδου 1919-20) στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.168. Έχω την πεποίθηση ότι ο Ζαμιάτιν «πείραζε» το έργο του συχνά μετά την ολοκλήρωσή του στα 1920, ιδιαίτερα από τη στιγμή που δεν είχε εξασφαλίσει ακόμη έκδοση.

προς τα πίσω περιλαμβάνοντας διαδοχικά την εμπειρία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την ανάπτυξη και μετάλλαξη του καπιταλισμού μετά τα 1870, την ανάδυση του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας του 19^{ου} αιώνα, την πλανητική κυριαρχία της βιομηχανικής κοινωνίας και του εθνικού κράτους και άλλα ιστορικά γεγονότα τα οποία αφήνουν το αποτύπωμά τους στο *Εμείς* λιγότερο ή περισσότερο φανερά.

Όσον αφορά τώρα στον διπλό χαρακτήρα του κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κινείται ο Ζαμιάτιν τον επικαλούμαστε βασιζόμενοι στην αντίληψη του Bourdieu για τη σχετική αυτονομία των διαφορετικών πεδίων κοινωνικής πράξης (πολιτικό, στρατιωτικό, λογοτεχνικό κ.κ.) σε σχέση με την ευρύτερη, συνολική κοινωνική δομή.²⁸³ Ένα πρώτο κοινωνικό επίπεδο λοιπόν το οποίο παρεμβαίνει στη συγγραφή του *Εμείς* είναι εκείνο το οποίο συνήθως αποδίδουμε με την ευρεία έννοια «κοινωνικό περιβάλλον». Μπορεί να προσλάβει διαφορετικά νοήματα με ποικίλη έκταση και βάθος. Για παράδειγμα στην περίπτωση μας μπορεί να σημαίνει την ρωσική, την ευρωπαϊκή ή ακόμα και την τοπική κοινωνία του Νιούκαστλ. Πάντως με τον έναν ή τον άλλο τρόπο η επιρροή αυτού του επιπέδου μπορεί να θεωρηθεί ότι αγγίζει μεγάλα και σχετικά ανομοιογενή σύνολα τα οποία συμβιώνουν σε κάποιο από τα προαναφερθέντα περιβάλλοντα. Ο Ζαμιάτιν ωστόσο βιώνει έντονα και επηρεάζεται και από ένα δεύτερο, πιο εξειδικευμένο «πεδίο»: το λογοτεχνικό. Ο συγγραφέας μας στο λογοτεχνικό του σύμπαν συνομιλεί φανταστικά με τον Ντοστογιέφσκι, υποδέχεται (πραγματικά) τον Γουέλς στην Πετρούπολη, παρωδεί τους στίχους των συμπατριωτών-συναδέλφων του «μηχανικών των ψυχών», συχνάζει στα καλλιτεχνικά στέκια της πρωτεύουσας και εξοργίζεται με το σινάφι του. Αυτό το επίπεδο ακόμα και όταν δεν ασκεί αυτόνομη επιρροή στη συγγραφή του *Εμείς*, φιλτράρει και μορφοποιεί τα κύματα των κοινωνικών επιδράσεων του ευρύτερου περιβάλλοντος διαμορφώνοντας την τελική λογοτεχνική τους αποκρυστάλλωση.

Σε συνέντευξη του το 1932 κι ενώ βρίσκεται πλέον στο Παρίσι ο Ζαμιάτιν εξηγεί:

Μυωπικοί κριτικοί είδανε αυτό το έργο [Εμείς] αποκλειστικά σαν μια πολιτική προσούρα. Αυτό δεν είναι απολύτως αληθές. Το μυθιστόρημα αποτελεί μια προειδοποίηση ενάντια στον διπλό κίνδυνο που απειλεί την ανθρωπότητα: την υπερτροφική δύναμη της τεχνολογίας και την υπερτροφική δύναμη του κράτους.

²⁸³ Βλ. Πιερ Μπουρντιέ, «Μερικές ιδιότητες των Πεδίων» στο *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Στάχυ, Αθήνα, 1999, σσ.63-70.

*Οι Αμερικανοί, που έχουν γράψει εκτενώς για την αγγλική έκδοση του Εμείς, είδαν σε αυτό, όχι χωρίς να το αιτιολογούν, μια κριτική του φορντισμού. Στο τελευταίο του μυθιστόρημα, ο Άγγλος συγγραφέας Aldus Huxley αναπτύσσει ιδέες και περιγράφει καταστάσεις παρόμοιες με του “Εμείς”. Ο Drieu La Rochelle μου είπε τις προάλλες ότι κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης με τον Huxley τον ρώτησε αν είχε διαβάσει το “Εμείς”. Δεν το διάβασε, κάτι που αποδεικνύει ότι αυτές οι ιδέες κυκλοφορούν στον θυελλώδη αέρα που αναπνέουμε.*²⁸⁴

Έχει καταρχάς ενδιαφέρον να υπογραμμίσουμε στο παραπάνω απόσπασμα τη χρήση της λέξης *απολύτως* η οποία χρήση αποδίδει εν τέλει στο *Εμείς* εκτός των άλλων και τον χαρακτήρα επίκαιρης πολιτικής κριτικής. Σπεύδει αμέσως παρά ταύτα ο Ζαμιάτιν να διευκρινίσει ότι αυτός ο χαρακτήρας αποτελεί μόνο μια από τις πτυχές του μυθιστορήματος. Αποσαφηνίζει ότι η κριτική του επικεντρώνεται στην υπερτροφική διόγκωση της σημασίας της τεχνολογίας και της επέμβασης του κράτους στη ζωή των ανθρώπων όπως διαμορφώνεται στην εποχή του και όπως φαίνεται να εξελίσσεται στο μέλλον.

Μια ερμηνευτική διαμάχη (η οποία εμποτίζεται ιδεολογικά σε τέτοιο βαθμό που τείνει να υποσκιάζει την ερευνητική συνέπεια των αντιμαχόμενων) έλαβε χώρα σχετικά με τον στόχο της σάτιρας του Ζαμιάτιν και στην οποία θεωρώ κατάλληλη τη στιγμή να πάρω θέση. Το επίδικο της διαμάχης είναι το εξής: ποια κοινωνική πραγματικότητα αντικατοπτρίζεται στο Μονοκράτος; Ή εναλλακτικά, ποιανής κοινωνίας τη μελλοντική εξέλιξη προεξοφλεί; Την ποικιλία των οπτικών ταξινομεί μελετητής διακρίνοντάς τις βασικά σε τρεις:

*Κάποιοι υποστηρίζουν ότι ο συγγραφέας του προόριζε το Εμείς να αποτελέσει ένα κατηγορητήριο κατά του σοσιαλισμού ή του κομμουνισμού [...] Άλλοι υποστηρίζουν ότι το μυθιστόρημα είναι μια κριτική [...] ειδικά της μετεπαναστατικής σοβιετικής κοινωνίας. [...] Υπάρχουν επίσης εκείνοι που πιστεύουν ότι η πρόθεση του Zamiatin είναι να ασκήσει κριτική σε ορισμένες τάσεις που θεωρεί ότι υφίστανται, όχι μόνο στη Σοβιετική Ένωση, αλλά σε όλες τις κοινωνίες των αρχών του εικοστού αιώνα [...].*²⁸⁵

²⁸⁴ Frédéric Lefèvre, «Une heure avec Zamiatin». *Les nouvelles littéraires*, (1932, 23 April). pp. A1, A8. Στο <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64520717/f1.image.langEN>, σ.1.

²⁸⁵ Tony Burns, «Zamyatin's We and Postmodernism», *Utopian Studies*, 11, 1 (2000), pp. 66-91, σ.79.

Με αυτή την τρίτη ερμηνεία συμφωνώ σε γενικές γραμμές κι εγώ. Αυτή η ερμηνεία εντούτοις δεν μπορεί να αφορά «όλες τις κοινωνίες των αρχών του 20^{ου} αιώνα», όπως κάπως άτσαλα το διατυπώνει ο Burns. Μάλλον θα ήταν πιο σύμφωνο με τις προθέσεις του Ζαμιάτιν να περιορίσει το εύρος των κοινωνιών τις οποίες στοχεύει το *Εμείς* στις «βιομηχανικές». Οι κοινωνίες της «περιφέρειας» της εποχής μπορούμε να πούμε ότι μοιάζουν πιο πολύ με τους πλανήτες τους οποίους ετοιμάζεται να αποικίσει το Μονοκράτος. Κατά τη γνώμη μου είναι οι κοινωνίες της βιομηχανικής νεωτερικότητας, και η διαφαινόμενη μελλοντική εξέλιξη ορισμένων τάσεων τους αυτή που εμπνέει στον Ζαμιάτιν τη συγγραφή του *Εμείς*.²⁸⁶ Ιδιαίτερο δείγμα ωστόσο αυτών των κοινωνιών αποτελεί κατά την οπτική μου και το νεοσύστατο σοβιετικό κράτος το οποίο, τόσο λόγω του γεγονότος ότι αποτελεί το άμεσο περιβάλλον στο οποίο ζει ο συγγραφέας όσο και λόγω της ιδιαιτερότητάς του ως παραλλαγής του κυρίαρχου μοντέλου βιομηχανικής κοινωνίας, αποκτά βαρύνουσα σημασία στη δόμηση του φανταστικού κόσμου του Ζαμιάτιν.

Η δικιά μου θεώρηση της τρίτης ερμηνείας εμπεριέχει στοιχεία και από τις προηγούμενες δύο χωρίς όμως να περιορίζει το εύρος της στο αντίστοιχο εκείνων. Το απόσπασμα που παρέθεσα παραπάνω από τη συνέντευξη του Ζαμιάτιν, αν το πάρουμε κατά γράμμα, δεν αφήνει αμφιβολίες για τις προθέσεις του. Εντούτοις, χωρίς πρόθεση να μειώσω την αποδεδειγμένη παρρησία του ήρωά μας, δεν μπορώ να μη λάβω υπόψη τις σκοπιμότητες οι οποίες παρεμβάλλονται στον τρόπο με τον οποίο συχνά εμείς οι άνθρωποι κατασκευάζουμε το παρελθόν μας. Εκ των υστέρων ο Ζαμιάτιν μπορεί να υποβαθμίζει την υφιστάμενη σχέση του έργου του με το άμεσο και σύγχρονο με τη συγγραφή του περιβάλλον. Βρισκόμαστε στη Γαλλία στα 1932 τη στιγμή που ο Ζαμιάτιν προβαίνει στις προαναφερόμενες δηλώσεις. Το κομμουνιστικό καθεστώς είναι πλέον πανίσχυρο πίσω στην πατρίδα. Ο Ζαμιάτιν σε εκείνη τη φάση (όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε στο Β' Μέρος της βιογραφίας του) είναι πλέον πιο προσεκτικός απέναντί στις Σοβιετικές Αρχές ώστε να προφυλάσσει το σοβιετικό του διαβατήριο και ταυτόχρονα να αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο ενός μελλοντικού επαναπατρισμού.²⁸⁷

²⁸⁶ Παρόμοια είναι και η ανάγνωση του Orwell: «Αυτό στο οποίο φαίνεται να στοχεύει ο Zamyatin δεν είναι κάποια συγκεκριμένη χώρα αλλά οι επιδιωκόμενοι από τον βιομηχανικό πολιτισμό στόχοι». George Orwell, «Review of 'WE' by E. I. Zamyatin». Η κριτική του Όργουελ είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα https://orwell.ru/library/reviews/zamyatin/english/e_zamy. Πρόσβαση: 4/1/2023.

²⁸⁷ Δείγμα της προσεκτικής στάσης του Ζαμιάτιν απέναντι στο σταλινικό καθεστώς αποτελεί η έντονη δυσφάρεσκά του για τον υπότιτλο "Συγγραφείς στην ΕΣΣΔ: με λεφτά, χωρίς ελευθερία", με τον οποίο εκδίδει ο F. Lefèvre τη συνέντευξη με τον συγγραφέα. Το γεγονός καταγράφεται από την Curtis:

Ωστόσο, η ξεκάθαρα αρνητική στάση του Ζαμιάτιν απέναντι στον «Οκτώβρη» και το καθεστώς που προκύπτει απ' αυτόν δεν αναιρεί τον ευρύτερο χαρακτήρα της κριτικής του. Η ανάδειξη της κυριαρχίας του μονοδιάστατου, ωφελιμιστικού ρασιοναλισμού, της εργαλειοποίησης της φύσης και του ανθρώπου, του ετεροκαθορισμού του ατόμου από το κράτος και τη μηχανή είναι φαινόμενα τα οποία δεν περιορίζονται στη Σοβιετική Ένωση, πόσο μάλλον στο σοσιαλιστικό όραμα. Χωρίς να απουσιάζουν από εκεί, αποτελούν κοινές τάσεις των βιομηχανικών κοινωνιών της Ευρώπης της εποχής τις οποίες η πατρίδα του συγγραφέα μάλλον εισάγει και προσαρμόζει παρά ανακαλύπτει. Ο Ζαμιάτιν θέτει στο επίκεντρο της κριτικής του αυτές τις τάσεις βλέποντάς τις να επικρατήσουν και στη δική του κοινωνία μέσω μιας τεχνοκρατικής-εκσυγχρονιστικής ιδεολογίας που σταδιακά υιοθετεί το μπολσεβίκικο καθεστώς. Το κοινωνικό σύστημα που διαμορφώνεται στη Σοβιετική Ρωσία την εποχή της συγγραφής του *Εμείς*, παρά την σημαντική πρωτότυπη συμβολή του στις «τερατογενέσεις» της νεωτερικότητας, σε καθοριστικές πτυχές του δε διαφοροποιείται αλλά υιοθετεί βασικά «δόγματα» της καπιταλιστικής νεωτερικότητας (προτεραιότητα της οικονομικής ανάπτυξης, αλλοτρίωση της εργασίας, ιεραρχική συγκεντρωτική και γραφειοκρατική διοίκηση, υποχρεωτική στράτευση κ.α.).

Τελειώνοντας με τα θεωρητικά ζητήματα να σημειώσω ότι για τη θέση του υποκειμένου στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης κοινωνικής φαντασίας που διαπραγματεύεται αυτή η εργασία, για το πώς δηλαδή η ζωή του συγγραφέα εκβάλλει μέσα στο *Εμείς*, ελπίζω να έχω συμβάλει στο σχηματισμό μιας εικόνας με το πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, το σχετικό με τη βιογραφία του Ζαμιάτιν. Πάντως η βιογραφία θα διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο και σ' αυτό το κεφάλαιο αφού κάθε επίδραση του περιβάλλοντος δε μπορεί παρά να ασκείται πάνω σε κάποιο συγκεκριμένο υποκείμενο με έναν ιδιαίτερο, προσωπικό τρόπο ο οποίος διαμορφώνεται στη πορεία της ζωής του.

Το εύρος και η ποικιλία των θεμάτων τα οποία θίγονται στο μυθιστόρημα είναι τέτοια που μας αναγκάζουν να τα κατηγοριοποιήσουμε για την συστηματικότερη διερεύνησή τους.

«Είμαι πικρά απογοητευμένος από τον “αγαπητό συνάδελφο Lefèvre”: παρ' όλες τις προειδοποιήσεις, κατάφερε να μου προκαλέσει προβλήματα με τους τίτλους του». J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian*..., ό. π., σ.239. Να σημειώσω προς επίρρωση της θέσης μου ότι το περιεχόμενο της συνέντευξης κατά τη γνώμη μου νομιμοποιεί τον παραπάνω υπότιτλο.

3β. Οι γυναίκες, ο έρωτας και ο Γιουνγκ

Η πρώτη από μια σειρά «αιρέσεων» που ανατρέπουν την παραδοσιακά επικρατούσα «ορθοδοξία» στο μυθιστόρημα του Ζαμιάτιν εντοπίζεται στους ρόλους που επιφυλάσσει για τους αρσενικούς και θηλυκούς χαρακτήρες του αντανακλώντας ανατροπές που συντελούνται στις σχέσεις των δύο φύλλων εκείνη την εποχή. Προηγουμένως η διανομή των ρόλων στα μυθιστορήματα συνήθως ακολουθεί τα καθιερωμένα ήθη της πατριαρχικής κοινωνίας: Το αρσενικό, δυναμικό και πνευματώδες ταυτόχρονα, δημιουργεί τη βασική πλοκή του έργου. Το θηλυκό παρασύρεται σαν μέσα σε δίνη αποτελώντας τον ασταθή, παθητικό και ευμετάβλητο δέκτη των συνεπειών των πράξεων του αρσενικού. Ο Ζαμιάτιν (και με την ευχέρεια για νεωτερισμούς που του δίνει η τοποθέτηση της ιστορίας του γύρω στο 2.900 μ. Χ.) θα πρωτοτυπήσει. Στο *Εμείς*, η I-330, συμπρωταγωνίστρια του Δ-503 και προνομιακός εκφραστής της κοσμοθεωρίας του Ζαμιάτιν μέσα στο έργο, είναι εκείνη που προκαλεί τα γεγονότα, όντας δυναμική, ανατρεπτική, καλλιεργημένη αλλά ταυτόχρονα σαγηνευτική και κάτοχος της τέχνης της αποπλάνησης δονζουανικού επιπέδου.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρείται καμπή για την χειραφέτηση των γυναικών. Οι γυναίκες παύουν σταδιακά να αποτελούν εξαρτώμενα από τους πατεράδες ή τους συζύγους μέλη των οικογενειών τους καθώς η διεξαγωγή του πολέμου επιβάλλει τη μαζική τους έξοδο από την οικογενειακή εστία στην παραγωγή. Ταυτόχρονα «ενηλικιώνονται» και πολιτικά αποκτώντας επιτέλους το δικαίωμα ψήφου, αρχικά σε ένα «προνομιακό» για τις γυναίκες, σχετικά μικρό μόνο μέρος του πλανήτη. Τα δικαιώματα εξάλλου που παραχωρούνται εκείνη την εποχή στις γυναίκες είναι αυτά που ανατρέποντας κάθε επίφαση ιδεολογικής συνέπειας ο νικηφόρος Διαφωτισμός παρέλειψε για πάνω από ένα αιώνα να αποδώσει στο μισό τμήμα της ανθρωπότητας παρά την διακηρυχθείσα πανανθρώπινη εμβέλεια της εξισωτικής ρητορικής του.²⁸⁸

Ίσως ο Ζαμιάτιν να «αναβαθμίζει» τη Γυναίκα στο έργο του συντασσόμενος με τον Τζων Στιούαρτ Μίλλ και τους ελάχιστους άντρες διανοούμενους οι οποίοι στάθηκαν αλληλέγγυοι και προώθησαν το «γυναικείο ζήτημα».²⁸⁹ Μπορεί πάλι να

²⁸⁸ Βλ. Peter Wagner, *A Sociology of Modernity, Liberty and Discipline*, Routledge, London & New York, 1994, σσ.46-7.

²⁸⁹ «Το 1869, ο Τζων Στιούαρτ Μίλλ εξέδωσε το *Η Υποταγή των Γυναικών* για να δείξει πως “η νόμιμη καταπίεση του ενός φύλου από το άλλο είναι λάθος... και... ένα από τα κύρια εμπόδια στην βελτίωση και την πρόοδο της ανθρωπότητας”». <https://en.wikipedia.org/wiki/Feminism>. Πρόσβαση: 16/8/2023.

διαβλέπει μια μελλοντική ριζική ανατροπή στη σχέση μεταξύ των φύλων και να την αποδίδει νατουραλιστικά.²⁹⁰ Ίσως πάλι στην απεικόνιση της σχέσης του Δ-503 και της I-330 να υπεισέρχονται στοιχεία από τη δική του σχέση με την Λιουντμίλα η οποία στο ξεκίνημά της χαρακτηρίστηκε από μια αντιστροφή των παραδοσιακών ιεραρχιών καθώς η Λιουντμίλα υπήρξε καθοδηγήτριά του στο πλαίσιο του μπολσεβίκικου κόμματος. Μια άλλη ερμηνεία θα μπορούσε να δει στην ανατροπή των πατριαρχικών στερεοτύπων στο *Εμείς* μια πρόκληση του Ζαμιάτιν στη μάτσο απεικόνιση του ήρωα προλεταρίου από την «κομμουνιστική εικονογραφία».²⁹¹ Ίσως τέλος ο συγγραφέας μας να εμπνέεται για τη δημιουργία της I-330 από την πλούσια παράδοση δυναμικών και γοητευτικών επαναστατριών της πατρίδας του.²⁹²

Παρά το γεγονός ότι όλες αυτές οι ερμηνείες είναι πιθανές και περιέχουν μερίδιο ισχύος η βασική ερμηνεία για τον ανατρεπτικό ρόλο που προσδίδει ο Ζαμιάτιν στην I-330 έχει να κάνει περισσότερο με την επανάσταση που αυτή πυροδοτεί σε ένα περισσότερο προσωπικό παρά καθαρά κοινωνικό επίπεδο. Ο Christopher Collins στο κείμενο του «Zamyatin's *We* as a Myth»²⁹³ προτείνει μια ερμηνεία των χαρακτήρων του *Εμείς* και των συμβολισμών που αυτοί εμπεριέχουν βάσει των ψυχαναλυτικών θεωριών του Carl Jung και ειδικότερα της θεωρίας του για τη διαδικασία της «εξατομίκευσης» (individuation).

Εξηγεί ο Jung: «Χρησιμοποιώ τον όρο “εξατομίκευση” για να δηλώσω τη διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο καθίσταται ψυχικά “αδιαχώριστο” (“individual”) μια δηλαδή ιδιαίτερη, αδιαίρετη ενότητα, ένα “όλον”».²⁹⁴ Κατά τον Jung, η «ψυχή» μας (psyche) αποτελεί σύνθεση διαφορετικών ψυχικών μερών. Στην συνειδητή περιοχή εδράζεται το «εγώ» (ego) το οποίο στη συσχέτισή του με τους άλλους δομεί έναν κοινωνικό εαυτό, την «περσόνα». Στο υποσυνείδητο τώρα κομμάτι του ψυχισμού περιλαμβάνεται μια ιδιαίτερα «σκοτεινή» περιοχή την οποία ο Jung

²⁹⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι όποτε χρειάζεται να χρησιμοποιήσουν κάποιο όχημα δεν οδηγεί ο Δ-503 αλλά η I-330. Βλ. Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σσ.93-4.

²⁹¹ «Η τέχνη της Proletkult προώθησε την εικόνα της εργατικής τάξης και των οργανώσεών της ως ενήλικο αρσενικό σύμπαν. Η συνήθης αναπαράσταση του εργάτη [...] υπήρξε ο δυνατός αρσενικός σιδεράς με τα μπράτσα [...] οι γυναίκες παρέμεναν σύμβολο ακαλλιέργητων, δεισιδαιμονικών στάσεων [...]». Lynn Mally, *Culture of the Future: The Proletkult Movement in Revolutionary Russia*, University of California Press, Berkeley, 1990, σσ.176-7.

²⁹² «[...] η ρωσική επαναστατική παράδοση [...] τόσο ως πραγματικότητα όσο και ως μυθοπλασία, έχει να επιδείξει χαρακτήρες όπως η Sofya Perovskaya, η Olga Lyubatovich, η Alexandra Kollontai, μια τριάδα με το κοινό όνομα Vera (Pavlovna, Filipovna, Zasulich) και πολλές ακόμα εντυπωσιακές νύμφες με σιδερένια κορμιά». Owen Ulph, «I-330: Reconsiderations on the Sex of Satan», στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.81.

²⁹³ Christopher Collins, «Zamyatin's *We* as a Myth», στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σσ.70-9.

²⁹⁴ Carl Jung, *The Archetypes and the collective Unconscious*, Princeton University Press, 1968, σ.275.

αποκαλεί «σκιά» (shadow). Εκεί καταχωνιάζουμε πλευρές του εαυτού μας τις οποίες δεν αποδεχόμαστε, μας τρομάζουν όταν κάποτε εκδηλώνονται και μας αποσυντονίζουν.²⁹⁵ Η διαδικασία του individuation, της συγχώνευσης των διάφορων μερών σε μια ολοκληρωμένη, αδιαχώριστη ψυχική ενότητα, αναγκαστικά περνάει μέσα από την επώδυνη «συνάντηση» με τη «σκιά».

Ο Ζαμιάτιν δεν έχει γνώση του έργου του Ελβετού ψυχιάτρου, εντούτοις διαθέτει κάποια εξοικείωση με τις σχετικά καινούργιες για την εποχή θεωρίες της ψυχολογίας.²⁹⁶ Αν «διαβάσουμε» το *Εμείς* με την ορολογία του Jung θα βρούμε τον ψυχισμό του Δ-503, πριν γνωρίσει την Ι-330, περιορισμένο αποκλειστικά στην περσόνα του, μακάριο σε μια επίπλαστη τάξη η οποία προϋποθέτει την εκούσια παραγνώριση της σκιάς. Ο Jung αναγνωρίζει σ' αυτή τη στάση του πρωταγωνιστή του *Εμείς* μια ευρεία πολιτισμική πρακτική η οποία χαρακτηρίζει τη σύγχρονή του ευρωπαϊκή πραγματικότητα: «Η ευρωπαϊκή μας αυτοσυνείδηση [...] παρουσιάζει την τάση να καταπιεί το ασυνείδητο, και αν αυτό δεν αποδειχθεί εφικτό, προσπαθεί να το καταστείλει».²⁹⁷ Η εμμονή με το «λογικό», η απόλυτη ρύθμιση της καθημερινής ζωής από τον «ωρολόγιο πίνακα», οι επιφανειακές διαπροσωπικές σχέσεις, η ανάδειξη της μηχανής σε πρότυπο ύπαρξης εγγυώνται την αδιασάλευτη, προβλέψιμη κι ελεγχόμενη πορεία μέσα στη ζωή. Ο Δ-503, οι φλεγματικές φιγούρες των «Αγγλικών» διηγημάτων του Ζαμιάτιν και οι πραγματικοί σύγχρονοι ευρωπαίοι υποφέρουν από ψυχική ατροφία, σύμπτωμα της ατολμίας τους να συναντήσουν τη σκιά τους.²⁹⁸

Μα αλίμονο, ο Δ-503 έπρεπε να έχει μελετήσει Jung: «Η αυτονομία του ασυνείδητου [...] εμφανίζεται εκεί που δημιουργούνται συναισθήματα. Τα συναισθήματα είναι ενστικτώδεις, ακούσιες αντιδράσεις που διαταράσσουν τη λογική τάξη της συνείδησης με τις στοιχειώδεις εκρήξεις τους».²⁹⁹ Αυτήν ακριβώς τη λειτουργία της αφύπνισης του υποσυνείδητου του Δ-503, της υποκίνησης μιας εξέγερσης ενάντια στην περσόνα του για την αναζήτηση ενός πιο αυθεντικού εαυτού

²⁹⁵ Βλ. στο ίδιο, σσ.284-5.

²⁹⁶ Βλ. G. Kern, «Introduction» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.15. Η γνώση των θεωριών του Φρόυντ από τον Ζαμιάτιν επιβεβαιώνεται από την ορολογία που χρησιμοποιεί και τη σημασία που αποδίδει στο υποσυνείδητο κατά τη διαδικασία της συγγραφής: «Η στιγμή της [συγγραφικής] δημιουργικής εργασίας είναι [...] παρόμοια με την ονειρική κατάσταση, όταν ο συνειδητός νους είναι μισοκοιμισμένος, ενώ το υποσυνείδητο και η φαντασία εργάζονται εντατικά». Zamyatin, «The Psychology of Creative Work» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.163.

²⁹⁷ C. Jung, *The Archetypes and the collective Unconscious...*, ό. π., σ.288.

²⁹⁸ Μετά τη μόνιμη εγκατάστασή του στη Γαλλία ο Ζαμιάτιν παραπονιέται: «Εδώ σπάνια συναντάς ανθρώπους με αίμα κι όχι βενζίνη στις φλέβες τους, με καρδιά κι όχι μια μικρή μηχανοκίνητη αντλία». Στο J.A.E Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σσ.263-4.

²⁹⁹ C. Jung, *The Archetypes and the collective Unconscious...*, ό. π., σ.278.

θα επωμιστεί η I-330 στην πλοκή του *Εμείς*.³⁰⁰ Η από μια γυναίκα προκληθείσα «πτώση» του Δ-503 ενισχύει ακόμα περισσότερο τους συνειρμούς που έχουν προκύψει από άλλα σημεία της ιστορίας μας, συνειρμοί οι οποίοι ταυτίζουν τον Δ-503 με τον πρώτο του πρόγονο, τον Αδάμ. Είναι μια «Εύα» ξανά αυτή που παρασέρνει το απρόθυμο αρσενικό να απαρνηθεί την εξασφαλισμένη από τον Ύψιστο ευτυχία με αντάλλαγμα μια επίπονη αίσθηση ελευθερίας.

Ο Collins στο άρθρο του φτάνει στο σημείο να δει το όλο έργο ως έναν μύθο όπου περιγράφεται η εσωτερική ψυχολογική σύγκρουση ενός άντρα. Σε αυτό το πλαίσιο ερμηνεύει όλα τα άλλα πρόσωπα του έργου ως συμβολικές ψυχικές δυνάμεις του ίδιου άντρα.³⁰¹ Σύμφωνα με την εν λόγω ερμηνεία η I-330 αποτελεί την «άνιμα», τη θηλυκή πλευρά του ψυχισμού του Δ-503.³⁰² Σε συνέχεια αυτής της γραμμής ερμηνείας η επιτακτική ανάγκη της άνιμα να βγει στην επιφάνεια και να εκφραστεί είναι αυτή που ενεργοποιεί την αποδόμηση της αρσενικής περσόνας του Δ-503. Η θεώρηση της I-330 ως άνιμα του Δ-503 από τον Collins, κατά τη γνώμη μου υποβιβάζει το ρόλο που της αποδίδει ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς*. Την περιορίζει σ' ένα πατριαρχικό στερεότυπο θηλυκότητας το οποίο υποβόσκει στην έννοια της άνιμα:

*Οι συνθήκες υπό τις οποίες εμφανίζεται, ο χαρακτήρας της, ο ρόλος της και ο θάνατός της υποδηλώνουν ότι είναι μια εκδήλωση της άνιμα του Δ-503. Το ορθολογιστικό εγώ [...] έχει καταπιέσει το γυναικείο στοιχείο [...] η άνιμα εκδηλώνεται και προσπαθεί [...] να κάνει το εγώ δεκτικό στις γυναικείες ιδιότητες - το παράλογο, την αγάπη και ένα συναισθηματικό δεσμό με τη φύση.*³⁰³

Η I-330 με την ευφυΐα της, την καλλιέργεια, την επαναστατικότητα, το δυναμισμό, το πρακτικό πνεύμα και τον ηρωισμό της απεκδύεται τον κλασικό «θηλυκό» ρόλο υπερβαίνοντάς τον. Ο «αιώνας των γυναικών» έχει ήδη προχωρήσει για εκείνη. Η «θηλυκή φύση» της δεν την εμποδίζει πλέον από του να μάχεται (αναλαμβάνοντας μάλιστα ηγετικό ρόλο), να μηχανορραφεί και να αντιστέκεται στα συναισθήματά της όταν κρίνει ότι αυτό απαιτεί η περίσταση. Είναι τελικά η I-330,

³⁰⁰ «Έχετε τα χάλια σας. Απ' ό,τι φαίνεται, έχει αρχίσει να σχηματίζεται μέσα σας ψυχή».

Ψυχή; μία παράξενη αρχαία λέξη, ξεχασμένη από καιρό [...]

“Αυτό είναι πολύ επικίνδυνο”, ψέλλισα εγώ. “Αγιάτρευτο” [...], Ζαμιάτιν, *Εμείς...*, ό. π., σ.111.

³⁰¹ Βλ. Chr. Collins, «Zamyatin's We as a Myth», ό. π., σ.70.

³⁰² «[...] Κάθε άντρας έχει [...] μέσα του μια θηλυκή πλευρά, μια ασυνείδητη γυναικεία φιγούρα - γεγονός το οποίο ουσιαστικά αγνοεί. [...] Ονόμασα αυτή τη φιγούρα “anima”». C. Jung, *The Archetypes and the collective Unconscious...*, ό. π., σ.284.

³⁰³ Chr. Collins, «Zamyatin's We as a Myth», ό. π., σ.71.

μια γυναίκα, που διαθέτει την στερεοτυπικά «αρσενική» αρετή του θάρρους που απαιτείται για να αγκαλιάσει τη «σκιά» του εραστή της. Ο Δ-503 πριν να ερωτευτεί την I-330 δεν αναγνωρίζει τη «σκιά» του γιατί, όπως λέει ο Jung, «η σκιά δεν υφίσταται μόνο στο απόλυτο σκοτάδι». Σε τέτοιο σκοτάδι κατοικούσε ο Δ-503. Εωσφόρος για τον Δ-503 είναι γυναίκα. Το πρώτο βήμα που θα ξεκινούσε μια μεγάλη περιπέτεια ψυχικής απελευθέρωσης ανδρών και γυναικών κατά τον 20^ο αιώνα ο Ζαμιάτιν το βλέπει να πραγματοποιείται στον καιρό του με τακούνια.

3γ. Οι μηχανικοί: Τέιλορ, Γκάστερ και Ζαμιάτιν

Όταν στα 1910 ο Φρέντερικ Τέιλορ εκδίδει τις *Αρχές του Επιστημονικού Μάνατζμεντ*, η επένδυση των ιδεών που αναπτύσσει στο πόνημά του με επιστημονικό κύρος είναι προφανής ήδη από τον τίτλο.³⁰⁴ Παραθέτουμε απόσπασμα της περιγραφής του νέου «επιστημονικού» τρόπου οργάνωσης της εργασίας που σύντομα θα γινόταν γνωστός ως «τεϊλορισμός»:

[...] οι μάνατζερ αναλαμβάνουν νέα καθήκοντα, νέες αρμοδιότητες και ευθύνες [...] όπως ας πούμε το καθήκον της συγκέντρωσης όλης της παραδοσιακής γνώσης που στο παρελθόν κατείχαν οι εργάτες και εν συνέχεια της επεξεργασίας, ταξινόμησης και συστηματοποίησης αυτής της γνώσης σε κανόνες, νόμους και τύπους που αποδεικνύονται εξαιρετικά αποδοτικοί στην εκτέλεση της καθημερινής εργασίας των εργατών.³⁰⁵

Ο Τέιλορ δε θεωρεί σημαντική την απογύμνωση της εργασίας των άμεσων παραγωγών από το στοιχείο της δημιουργικότητας, ούτε ως αδυναμία του συστήματός του τον συνακόλουθο περιορισμό της πνευματικής διάστασης της εργασίας σε μια μικρή ομάδα (managers) η οποία παρά το ότι απέχει από τη χειρωνακτική εργασία, την καθορίζει. Η εφαρμογή των *Αρχών* του στα εργοστάσια του 20^{ου} αιώνα θα οδηγήσει σε ένα εργασιακό μοντέλο όπου η τυπική απρόσωπη εκτέλεση μιας προκαθορισμένης «επιστημονικής» τεχνικής θεωρείται δεδομένη.³⁰⁶

Οι *Αρχές του Επιστημονικού Μάνατζμεντ* θα αξιώσουν καθολική αποδοχή και αναγνώριση της κοινής ωφέλειας όλων των μερών του κοινωνικού συνόλου από την

³⁰⁴ Τα αποσπάσματα τα οποία θα χρησιμοποιήσουμε παρακάτω προέρχονται από την ηλεκτρονική διεύθυνση [Frederick Winslow Taylor, The Principles of Scientific Management, 1910, excerpts \(americainclass.org\)](http://FrederickWinslowTaylor.com). Πρόσβαση: 19/8/2023.

³⁰⁵ F.W. Taylor, *The Principles of Scientific Management*, ό. π., σ.1.

³⁰⁶ Βλ. Kendall E. Bailes «Alexei Gastev and the Soviet Controversy over Taylorism, 1918-24», *Soviet Studies*, vol. xxix, no. 3, July 1977, pp. 373-94, σ.382.

εφαρμογή τους.³⁰⁷ Ευθυγραμμιζόμενος με την κοινωνιολογική οπτική της σχολής του «λειτουργισμού», ο Τέιλορ εστιάζει στο κοινό συμφέρον των συμμετεχόντων στην παραγωγική διαδικασία υποβαθμίζοντας τη σύγκρουση συμφερόντων που αναπτύσσεται εντός των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.³⁰⁸ Πείθει πολλούς ιδιοκτήτες μέσων παραγωγής (καπιταλιστές και κράτη), αρκετούς εργαζόμενους και κυρίως τους καταναλωτές, ότι η αύξηση της παραγωγικότητας, αποτέλεσμα της υιοθέτησης του μοντέλου του, δύναται να εγγυηθεί την κοινωνική ευημερία για όλους. Η ικανοποίηση μάλιστα των καταναλωτών (μέσω άφθονων, φτηνότερων αγαθών) αρχίζει από την αμερικανική κοινωνία της εποχής να αποκτά παγκοσμίως όλο και καθοριστικότερη πολιτική σημασία, γεγονός με πολλαπλές συνέπειες για παραγωγούς και πολιτικούς.³⁰⁹

Ο τειλορισμός θα αποδειχθεί ιδιαίτερα αποτελεσματικός στη μεγιστοποίηση της παραγωγής υπεραξίας στις σύγχρονες «δημοκρατικές» κοινωνίες. Σε σχέση με την ιστορικά αποτελεσματικότερη τέτοια τεχνική, την πανάρχαια και σχεδόν οικουμενική πρακτική της δουλείας, ο τειλορισμός θα διαφοροποιηθεί στο κρίσιμο σημείο της επιδίωξης συναίνεσης του εργαζόμενου στον ετεροκαθορισμό του. Η «επιστήμη» της διοίκησης φιλοδοξεί η προσαρμογή του εργαζομένου σε μια εξωτερική θέληση να εκληφθεί ως «φυσική» υποταγή σε μια (απαλλαγμένη από ιδιοτέλεια) «αυθεντία» που λειτουργεί για το «κοινό συμφέρον». Το παρακάτω απόσπασμα από διάλογο μάνατζερ με εργαζόμενο είναι αποκαλυπτικό: «Λοιπόν, αν θες να είσαι ένας άντρας υψηλής αξίας, αύριο, θα κάνεις ακριβώς ό,τι σου λέει αυτός ο άνθρωπος, από το πρωί ως το βράδυ. [...] Και κάτι ακόμα, δεν αντιμιλάς».³¹⁰

Ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς* ασκεί έντονη κριτική στην αντίληψη που επικρατεί για την εργασία στις βιομηχανικές κοινωνίες της εποχής του, αντίληψη σύμφωνη με τις «επιστημονικές» θεωρίες του Τέιλορ και ανεξάρτητη πολιτικού καθεστώτος. Σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη η εργασία αντιμετωπίζεται με έναν στενά νοούμενο ορθολογιστικό-υπολογιστικό τρόπο σύμφωνα με τον οποίο ο σκοπός θεωρείται

³⁰⁷ Βλ. Charles S. Maier, «Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s», *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 2 (1970), pp. 27-61, σ.29.

³⁰⁸ «Αν και για πολύ διαφορετικούς λόγους, όλοι οι θιασώτες της επιστημονικής διοίκησης [...] έτειναν να αρνούνται την αναγκαιότητα επιβίωσης του προπολεμικού μοντέλου ιδεολογικής σύγκρουσης και να προβάλλουν μια νέα εικόνα για τις ταξικές σχέσεις». Στο ίδιο, σ.29.

³⁰⁹ «[...] ο άνθρωπος που θα είναι κατάλληλος για την εργασία του θα ευδοκιμεί διαχρονικά καθώς θα εργάζεται με αυτόν τον ρυθμό και θα ευημερεί [...]» και παρακάτω «[το ίδιο και] οι καταναλωτές [...] που τελικά πληρώνουν τόσο για τους μισθούς των εργαζομένων όσο και για τα κέρδη των εργοδοτών». F.W. Taylor, *The Principles...*, ό. π., σ.2 και σ.6 αντίστοιχα.

³¹⁰ Στο ίδιο, σ.5.

δεδομένος (αύξηση της παραγωγικότητας) και η έμφαση δίνεται μονόπλευρα στην επιλογή των αποτελεσματικότερων μέσων για την επίτευξή αυτού του σκοπού.³¹¹

Ο Ζαμιάτιν διαπιστώνει ότι η εργασία αντί να «απελευθερωθεί» (ελπίδα την οποία τροφοδότησε η εκμηχάνιση) παραμένει καταναγκαστική ενώ καθίσταται όλο και πιο μηχανική καθιστώντας τη δημιουργική έκφραση των εργαζομένων «ουτοπική». Με την γκροτέσκα εκδοχή του στο Μονοκράτος όπου ο τεϊλορισμός επεκτείνεται στο σύνολο του 24ώρου, ο Ζαμιάτιν καθιστά τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας λιγότερο δεδομένο, βοηθώντας τους αναγνώστες να απομακρυνθούν από το φαινόμενο και έτσι να καταστήσουν ορατό μπροστά στα μάτια τους τον κίνδυνο της μετατροπής του εργαζόμενου σε «αυτόματο»: μια μηχανή η οποία αντιμετωπίζεται ως μέσο επίτευξης του σκοπού της παραγωγικότητας, λειτουργεί στη βάση τυπικών προδιαγραφών, κατευθύνεται από ειδικευμένο χειριστή, είναι διαρκώς διαθέσιμη και τέλος, σε περίπτωση που φθαρεί ή χαλάσει δύναται να αντικατασταθεί άμεσα.

Ο Ρώσος ναυπηγός (όπως είχαμε την ευκαιρία να αναφέρουμε και στη βιογραφία του) ήρθε σε επαφή με τις νέες μεθόδους οργάνωσης της εργοστασιακής παραγωγής κατά την αποστολή του στο Νιούκαστλ στο πλαίσιο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου:

*Μέσα σε αυτά τα μεγάλα γυάλινα κτήρια [...] χιλιάδες εργάτες των ναυπηγείων δούλευαν με τις πανομοιότυπες μπλε φόρμες εργασίας, διοικούμενοι, κατά τα τεϊλορικά πρότυπα, από το ρολόι. Έκαναν τα διαλείμματά τους σε ομάδες και πάλι μαζικά έρχονταν ή έφευγαν από τον χώρο εργασίας [...] Κάθε άτομο είχε έναν αριθμό και [...] επιβεβαίωνε την προσέλευση και την αποχώρησή του με τη δική του αριθμημένη κάρτα.*³¹²

Ωστόσο, η παρουσία αυτής της εμπειρίας και η κεντρική της θέση στη δυστοπία που κατασκευάζει ο Ζαμιάτιν διαμεσολαβείται από την ιδιαιτερότητα της μεταφοράς του τεϊλορισμού στην μετεπαναστατική Ρωσία. Η ιδιαιτερότητα αυτή στο λογοτεχνικό σύμπαν μέσα στο οποίο περιστρέφεται ο Ζαμιάτιν γίνεται αισθητή με το παρανοϊκής μεγαλομανίας εγχείρημα να συνδυαστεί η «επιστημονική οργάνωση της εργασίας» με την κατασκευή ενός νέου κοσμοειδώλου ειδικά προορισμένου για το προλεταριάτο. Εγχείρημα το οποίο θα αναλάβει με την τέχνη, τη φιλοσοφία αλλά και τη δράση του ο

³¹¹ «Η αναζήτηση του καλύτερου, δηλαδή του πιο αποδοτικού μέσου, κατέστη, κατά τρόπο απόλυτο, αυτοσκοπός [...] ενώ οι στόχοι της τεχνολογικής κοινωνίας είναι καθόλα αφηρημένοι και δεν υπόκεινται σε εξέταση (Ellul 1964)». Αναφέρεται στο Νίκος Νικολέτος, «Ο Jacques Ellul και τα Επίμονα Διλήμματα της Αυτόνομης Τεχνολογίας», στο <https://www.aftoleksi.gr/2021/07/05/o-jacques-ellul-ta-epimona-dilimmata-tis-aytonomis-technologias/>. Πρόσβαση: 31/10/2022.

³¹² A. Myers, «Zamiatin in Newcastle...», ό. π., σ.425.

Αλεξέι Γκάστεφ (1882–1939) και το οποίο μόνο υπό το δίχως όρια νεωτεριστικό πνεύμα των πρώτων χρόνων της μεσοπολεμικής Ευρώπης και δη της μετεπαναστατικής Ρωσίας θα μπορούσε να συλληφθεί.

Στα 1913, με τον πάντα «κοφτερό» του λόγο, ο Λένιν καταδικάζει την ταξική μεροληπτικότητα της «επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας»: «Σκοπός της είναι να αποσπάσει από τον εργαζόμενο τρεις φορές περισσότερη εργασία σε μια ίσης διάρκειας με πριν εργάσιμη ημέρα· [...] κάθε στάλα νευρικής και μυϊκής ενέργειας αποστραγγίζεται από τον δούλο εργάτη με τριπλάσια ένταση».³¹³ Τον Απρίλη του 1918 ωστόσο, από τη θέση πλέον του «αρχιμηχανικού» της σοβιετικής οικονομίας, στα περίφημα *Άμεσα καθήκοντα της Σοβιετικής Εξουσίας* αναθεωρεί:

*Πρέπει να δοκιμάσουμε κάθε επιστημονική και προοδευτική πρόταση του τεϊλορικού συστήματος [...] το τεϊλορικό σύστημα, καθώς και όλα τα προοδευτικά μέτρα του καπιταλισμού, συνδυάζουν την εκλεπτυσμένη σκληρότητα της αστικής εκμετάλλευσης με ένα πλήθος από τα πιο πολύτιμα επιστημονικά επιτεύγματα της ανάλυσης της μηχανικής της κίνησης κατά την εργασία, την απάλειψη των περιττών και αχρείαστων κινήσεων, τον καθορισμό των ορθότερων μεθόδων εργασίας, των καλύτερων συστημάτων λογιστικής και ελέγχου κ.λπ. [...] Πρέπει να εισαγάγουμε στη Ρωσία τη μελέτη και τη διδασκαλία του νέου τεϊλορικού συστήματος καθώς και τη συστηματική δοκιμή και προσαρμογή του.*³¹⁴

Συμβατή με την γενικότερη υιοθέτηση «ανιέρων» μέσων προκειμένου να επιτευχθούν «ιεροί σκοποί» φαίνεται η υπόθεση ότι η κατάσταση έκτακτης ανάγκης που δημιουργούν οι στρατιωτικές και οικονομικές συνθήκες του 1918 εξαναγκάζει τον Λένιν σε έναν πραγματιστικό, στρατηγικό ελιγμό τον οποίο του επιβάλλει η απόλυτη ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητας.³¹⁵ Άλλοι μελετητές εντάσσουν την υιοθέτηση του τεϊλορισμού στη συνολικότερη στροφή της «Επανάστασης» προς μια οικονομίστικη-τεχνοκρατική λογική οικοδόμησης του σοσιαλισμού, εστιασμένη στην ανάπτυξη των μέσων παραγωγής, ξένη πλέον προς τις ουτοπικές εξαγγελίες του νεαρού Μαρξ για την υπέρβαση του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας.³¹⁶

³¹³ Αναφέρεται στο άρθρο των Daniel A. Wren & Arthur G. Bedeian, «The Taylorization of Lenin: rhetoric or reality?», *International Journal of Social Economics*, Vol. 31 No. 3, 2004, pp. 287-299, σ.288.

³¹⁴ Παρατίθεται στο ίδιο, σ.289.

³¹⁵ Βλ. James C. Scott, *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*, Yale University Press, New Haven & London, 1998, σσ.100-1.

³¹⁶ Βλ. Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΑ...*, ό. π., σσ.29-40.

Η στροφή αυτή προϋποθέτει μια απολίτικη πρόσληψη της έννοιας της ανάπτυξης και ευνοεί κοινωνικούς πειραματισμούς που στοχεύουν στην προσέγγιση του παραγωγικού μοντέλου των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών.³¹⁷ Το εύλογο ενδεχόμενο το «εργατικό» κράτος να μεταβληθεί σε εκμεταλλευτή των άμεσων παραγωγών προς όφελος μιας νεότευκτης «παρασιτικής» διοικητικής τάξης παραγνωρίζεται. Τέλος, η εισαγωγή του τειλορισμού κατά άλλους μελετητές πιθανά να οφείλεται στη γοητεία που προκαλούσε οτιδήποτε πρωτοποριακό, τεχνικό και επιστημονικό στην μπολσεβίκικη ηγεσία.³¹⁸ Εάν μεταφέρουμε δε την ανεπάρκεια που προσδίδει ο μπολσεβικισμός σε αυτό που ορίζει ως αυθόρμητη δράση των εργατών από το πολιτικό πεδίο στον εργασιακό χώρο η χρήση του τειλορισμού στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού χάνει τελικά τον φαινομενικά παράδοξο χαρακτήρα της.³¹⁹

Όποιοι κι αν είναι οι παράγοντες που επέβαλαν στον Λένιν την 180 μοιρών «αλλαγή πλεύσης» η ουσία παραμένει ότι παρά τις αντιδράσεις σημαντικής μερίδας του κόμματος η προώθηση του τειλορισμού θα τύχει από μεριάς του πεισματικής υπεράσπισης.³²⁰ Από το 1920 θα υπάρξει προσπάθεια να οργανωθεί κεντρικά με την σύσταση αρμόδιων κρατικών οργανισμών και την υψηλή εποπτεία της Σοβιετικής Κυβέρνησης.³²¹ Να σημειώσουμε ωστόσο ότι όσον αφορά στο ειδικότερο ζήτημα της εισαγωγής του τειλορισμού στην Σοβιετική κοινωνία συμφωνούμε με την άποψη μελετητή που υποστηρίζει ότι η κριτική του Ζαμιάτιν αφορά πρωτίστως στο πνευματικό περιβάλλον το οποίο διαμορφώνεται από τις μετεπαναστατικά κυρίαρχες ιδέες παρά στην καθημερινή πρακτική. Είναι αυτό το πνευματικό περιβάλλον,

³¹⁷ «[...] αυτό που προσέφερε ο τειλορισμός - [...] σύμφωνα με τον ιδρυτή του, [...] ήταν η εξάλειψη της στέρησης και του περιορισμού». Ch. S. Maier, «Between Taylorism and Technocracy...», ό. π., σ.32.

³¹⁸ Βλ. D. Wren & A. Bedeiyan, «The Taylorization of Lenin...», ό. π.

³¹⁹ «Ο Λένιν [...] είδε στις “επιστημονικές” μεθόδους του τειλορισμού ένα μέσο πειθάρχησης που θα μπορούσε να διαμορφώσει τον εργάτη και την κοινωνία σύμφωνα με πιο ελεγχόμενες και ρυθμισμένες προδιαγραφές». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.446. Παρόμοιο «φλερτ» πάντως με αυτό του Λένιν με τον τειλορισμό διαπιστώνουμε την ίδια εποχή και σε διαφορετικά πολιτικά προγράμματα που εκπονούνται στο όνομα του σοσιαλισμού: «Το SPD βρισκόταν [...] σε σύγχυση [...] Τον Μάρτιο του 1919, ο Otto Bauer υποστήριξε ότι “σε ένα δημοκρατικό και ορθολογικά κοινωνικοποιημένο κράτος”, ο τειλορισμός θα εξυπηρετούσε την αύξηση της παραγωγικότητας». Αναφέρεται στο Ch. S. Maier, «Between Taylorism and Technocracy...», ό. π., σ.48.

³²⁰ Οι αντιδράσεις συνδέονται με την ευρύτερη κριτική η οποία εκφράζεται από την κομματική ομάδα που θα γίνει γνωστή ως «Εργατική Αντιπολίτευση» και προσωποποιείται στο γοητευτικό πρόσωπο της Αλεξάνδρας Κολλοντάι. Στα 1921, στο 10^ο Συνέδριο του Κόμματος, ο Λένιν θα καταστείλει τη δράση της εν λόγω ομάδας με την απαγόρευση της οργανωμένης αντιπολίτευσης στο κόμμα.

³²¹ «Από το 1920 ιδρύθηκαν “ίνστιτούτα εργασίας” στη Μόσχα, την Πετρούπολη, το Χάρκοβο, το Καζάν. [...] Η άποψη που θέλει [...] τον τειλορισμό, εκ των ων ουκ άνευ συνθηκών του σοσιαλισμού, θα συνεχίσει να εκφράζεται καθ’ όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 [...]». L. Heller, «Zamjatin: Prophète ou Témoin...», ό. π., σ.146.

σύμφωνα πάντα με τον παραπάνω μελετητή, το οποίο προμηνύει τη μελλοντική εξέλιξη της σοβιετικής κοινωνίας και εμπνέει στον Ζαμιάτιν τη συγγραφή του *Εμείς* παρά απτές κοινωνικές πραγματικότητες οι οποίες δεν έχουν ακόμα (στην εποχή συγγραφής του έργου) διαμορφωθεί.³²² Στην εργασία μου αρνούμαι κατηγορηματικά την ισχύ του παραπάνω σκεπτικού για το σύνολο των φαινομένων τα οποία θίγει η φανταστική κοινωνική κατασκευή του Ζαμιάτιν. Εντούτοις, όσον αφορά ειδικά στην εφαρμογή του τείλορισμού, ο συγγραφέας του *Εμείς* αρδεύει κυρίως από την εμπειρία του στα ναυπηγεία της Αγγλίας. Στην πατρίδα του η εφαρμογή του εν λόγω μοντέλου παραμένει σε μεγάλο βαθμό ες αεί εξαγγελία χωρίς ποτέ να καταστεί οργανωμένα κυρίαρχη πρακτική στις σοβιετικές βιομηχανίες³²³ (παρά τη χρήση επιμέρους «αξιωμάτων» του τείλορισμού όπως η ευρεία εφαρμογή της πληρωμής «με το κομμάτι»).

Η μετεπαναστατική ρωσική πραγματικότητα κάνει την εμφάνισή της μέσα στο μυθιστόρημα του Ζαμιάτιν πρωτίστως μέσω της παρωδίας του έργου του Γκάστεφ. Ο Γκάστεφ προεπαναστατικά εργάστηκε στα εργοστάσια της Renault στη Γαλλία όπου βρέθηκε εξόριστος από το τσαρικό καθεστώς. Με την επιστροφή στην πατρίδα πρωτοστατεί στην υποστήριξη της εφαρμογής του τείλορισμού στην προσπάθεια της βιομηχανικής ανασυγκρότησης της χώρας από τους μπολσεβίκους.³²⁴ Μορφωμένος και μικροαστικής καταγωγής (γιός δασκάλου) εξελίσσεται σε ένα από εκείνα τα διοικητικά στελέχη των σοβιετικών εργοστασίων τα οποία κάποτε υπήρξαν πετυχημένοι συνδικαλιστές (σε μια συνδικαλιστική δράση κορπορατιστικού χαρακτήρα) και τα οποία κατόπιν προήχθησαν στη διοίκηση των εργοστασίων τους.³²⁵ Με την πρακτική αυτή η Διοίκηση αποκτούσε νομιμοποίηση έναντι των εργατών καθώς εμφανιζόταν ως ταξικά ταυτόσημη με εκείνους ενώ την ίδια στιγμή ασκούσε ιεραρχικά τον εξαναγκαστικό της χαρακτήρα απαλλαγμένη βέβαια από την άμεση παραγωγική εργασία.

Ως εδώ η περίπτωση του Γκάστεφ δεν διαφέρει ιδιαίτερα άλλων μηχανικών της παραγωγής ο οποίοι υποδέχονται με ενθουσιασμό τον τείλορισμό στην Ευρώπη

³²² Βλ. Patricia Carden, «Utopia and Anti-Utopia: Aleksei Gastev and Evgeny Zamyatin», *The Russian Review*, Jan., 1987, Vol. 46, No. 1, pp. 1-18, σσ.2-3.

³²³ Βλ. D. Wren & A. Bedeian, «The Taylorization of Lenin...», ό. π., σσ.296-7.

³²⁴ «Μετά την επανάσταση του 1917, ο Γκάστεφ επέστρεψε στη Ρωσία και ηγήθηκε της εφαρμογής των τεχνικών του Τέιλορ [...] έγινε πρώτος γραμματέας του Συνδικάτου Εργατών Μετάλλου της Ρωσικής Ομοσπονδίας και ίδρυσε το Κεντρικό Ινστιτούτο Εργασίας [...] για τη μελέτη και διδασκαλία τεχνικών του επιστημονικού μανάτζμεντ και την προώθηση της χρήσης τους». Στο ίδιο, σ.290.

³²⁵ Βλ. K. Bailes, «Alexei Gastev and the Soviet Controversy...», ό. π., σ.376

μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Αρκετοί συνάδελφοί του μάλιστα με μεταρρυθμιστικές διαθέσεις, έφτασαν να δουν στο «επιστημονικό μάνατζμεντ» το όπλο για μια «επανάσταση των μηχανικών» οι οποίοι θα μπορούσαν να απαλλάξουν το κοινωνικό σώμα από την «παρασιτική τάξη των καπιταλιστών» και να το καθοδηγήσουν μέσω μιας ορθολογικής κοινωνικής μηχανικής στην κοινωνική ευημερία και ειρήνη.³²⁶ Ο Γκάστεφ βέβαια και το «Κεντρικό Ινστιτούτο Εργασίας» που ιδρύει χρηματοδοτείται από την κυβέρνηση κυρίως για την έρευνα, την προώθηση και την εκπαίδευση του σοβιετικού προλεταριάτου στην «επιστημονική οργάνωση της εργασίας» παρά για την εφαρμογή της στην πράξη.

Αυτό που καθιστά την περίπτωση Γκάστεφ ιδιάζουσα είναι η ανάπτυξη από μέρους του μιας ιδιότυπης μεταφυσικής η οποία δοξάζει τη μηχανή και υμνεί τον απόλυτο κολεκτιβισμό. Αυτή η μοντέρνα λατρεία που κατασκευάζει ο Γκάστεφ ευαγγελίζεται ένα συλλογικό υποκείμενο «καθ' ομοίωση» της Μηχανής.³²⁷ Η θέωση στη «μεταφυσική» του αντικαθίσταται από τη μηχανοποίηση! Μέσα από ποιήματα και παραληρηματικού ύφους θεωρητικά κείμενα ο Γκάστεφ διαμορφώνει τόσο την τέχνη όσο και την θεολογία αυτής της παράδοξης «θρησκείας»:

*Τα πρωινά που οι κόρνες αντηχούν στις παρυφές των εργοστασίων,
δεν είναι κάλεσμα προς εργασία.*

Είναι το τραγούδι του μέλλοντος.

*Κάποτε όταν δουλεύαμε σε παρηκμασμένα εργαστήρια,
ξεκινάγαμε τη μέρα μας ο καθένας σε διαφορετική ώρα.*

*Τώρα, κάθε πρωί, στις οκτώ ακριβώς,
οι κόρνες σφυρίζουν για ένα εκατομμύριο.*

Τώρα ξεκινάμε όλοι μαζί.

Τώρα το εκατομμύριο σηκώνει το σφυρί ταυτοχρόνως

Οι πρώτες μας σφυριές ακούγονται συγχρονισμένες.

Τι τραγουδούν οι κόρνες του πρωινού;

Τον πρωινό ύμνο της ενότητας.³²⁸

³²⁶ Βλ. Ch. S. Maier, «Between Taylorism and Technocracy...», ό. π., σ.34.

³²⁷ «[...] ο μπολσεβίκος μηχανικός και ποιητής [...] οραματίστηκε τη μηχανοποίηση σχεδόν κάθε πτυχής της ζωής στη Σοβιετική Ρωσία, από τις μεθόδους παραγωγής μέχρι τα πρότυπα σκέψης του απλού ανθρώπου. [...] Ως “προλεταριακός ποιητής” [...] ο Γκάστεφ επινόησε το όραμα μιας μελλοντικής κομμουνιστικής κοινωνίας στην οποία ο άνθρωπος και η μηχανή θα συγχωνεύονταν». Ο. Figs, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.446.

³²⁸ «Factory Whistles». Από τα δημοφιλέστερα ποιήματα του Γκάστεφ. Παρατίθεται στο P. Carden, «Utopia and Anti-Utopia: Aleksei Gastev and Evgeny Zamyatin», ό. π., σ.9. Η ομοιότητα με τις ωδές των καλλιτεχνών του Μονοκράτους δεν περνάει απαρατήρητη.

Ο Γκάστεφ εμπνέεται από μια πραγματιστική πρακτική της Δύσης και τη μεταπλάθει μέσα από μια ιδιότυπη μίξη ρωσικού μυστικισμού, προλεταριακής κουλτούρας και μοντερνιστικής ύμνησης της τεχνολογίας σε ουτοπικό σχέδιο κατασκευής ενός νέου συλλογικού ανθρώπου, ενός νέου «Εμείς» στη θέση των παλιών «εγώ»:

Η ψυχολογία του προλεταριάτου ήδη μετασχηματίζεται [...] Αυτή η ψυχολογία αποκαλύπτει μια νέα μορφή συλλογικότητας της εργατικής τάξης [...] Αυτή η συλλογικότητα μπορεί να οριστεί ως μηχανοποιημένος κολεκτιβισμός. Οι εκδηλώσεις αυτής της μηχανοποιημένης συλλογικότητας είναι τόσο ξένες προς την έννοια της προσωπικότητας, τόσο ανώνυμες, που η κίνηση αυτών των συλλογικών συμπλεγμάτων μοιάζει με την κίνηση των πραγμάτων, στην οποία δεν υπάρχει πλέον ατομικό πρόσωπο αλλά μόνο οργανωμένα, ομοιόμορφα βήματα και πρόσωπα απαλλαγμένα από έκφραση, από ψυχή, λυρισμό και αισθήματα [...].³²⁹

Ο συγγραφέας του ανωτέρω αποσπάσματος θεωρείται στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια το καμάρι των προλεταριακών συγγραφέων.³³⁰ Μετά την ίδρυση του Ινστιτούτου Εργασίας ωστόσο σταματάει να γράφει καθώς θεωρεί το έργο του στο εν λόγω ινστιτούτο ανώτερη μορφή τέχνης.³³¹ Πάντως στα ελάχιστα χρόνια που δραστηριοποιείται ως λογοτέχνης προλαβαίνει να παραγάγει πλούσιο υλικό για τη σάτιρα του Ζαμιάτιν. Η περίπτωση του εντούτοις παρά την ακρότητά της δεν αποτελεί παραφωνία. Ο Γκάστεφ αποτελεί τον επιφανέστερο εκπρόσωπο μιας συνολικότερης τάσης συμπατριωτών του διανοούμενων την οποία ο Ζαμιάτιν διακωμωδεί στο έργο του.³³² Η τάση αυτή χαρακτηρίζεται από την αποθέωση της τεχνολογίας και της συλλογικότητας συνοδευόμενη συνήθως από την ενθουσιώδη στράτευση της τέχνης στο πλευρό της νέας πολιτικής εξουσίας.³³³

³²⁹ Alexei Gastev «Ο tendentsiyakh proletarskoi kul'tury», *Proletarskaya kul'tura*, 1919, no. 9-10, pp. 35-45, σσ.44-45. Παράτιθεται στο K. Bailes, «Alexei Gastev and the Soviet Controversy...», ό. π., σ.378.

³³⁰ «Ο πρώτος “Επίτροπος Πολιτισμού”, Λουνασάρσκι, χαρακτήρισε τον Γκάστεφ, με μια φράση που συχνά απηχούσε την άποψη πολλών σύγχρονών του, ως “τον πιο προικισμένο προλεταριακό συγγραφέα”». P. Carden, «Utopia and Anti-Utopia: Aleksei Gastev and Evgeny Zamyatin», ό. π., σ.5.

³³¹ Βλ. K. Bailes, «Alexei Gastev and the Soviet Controversy...», ό. π., σ.374.

³³² «Ο ενθουσιασμός [...] για τη μηχανική ήταν κοινός τόπος για την πρωτοπορία. Μπορεί κανείς να το δει στην εξιδανίκευση της τεχνολογίας από τους φουτουριστές, στη γοητεία από τις μηχανές που διαπερνά τις ταινίες του Eisenstein και του Vertov, στην εξύμνηση της εργοστασιακής παραγωγής στην αριστερή τέχνη και στον βιομηχανισμό των κονστρουκτιβιστών». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.446.

³³³ Στην εναντίωση του Ζαμιάτιν σε αυτή τη στάση και τη σύγκρουσή του με τους εκπροσώπους της θα γίνει εκτενής αναφορά στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας (δεύτερο μέρος της βιογραφίας του Ζαμιάτιν).

Το όραμα του Γκάστεφ πάντως όσο εξωφρενικό κι αν φαίνεται αρχικά, αν εκκαθαριστεί από ρητορικές υπερβολές, παρουσιάζει ομοιότητες και με ευρέως διαδεδομένες τάσεις της ευρωπαϊκής μεσοπολεμικής διανόησης η οποία διακηρύσσει το θαυμασμό της για τη Μηχανή, απορρίπτει τον παλιομοδίτικο ατομικισμό και στέκεται στο πλευρό νεωτεριστικών απολυταρχικών εξουσιών. Ο «αφτιασίδωτος» τρόπος με τον οποίο εκφράζεται ο Γκάστεφ ίσως ξενίζει τα διαμορφωμένα με τη φιλελεύθερη ιδεολογία «δυτικά αυτιά», ωστόσο είναι απόλυτα οικείος στο προτεσταντικό εργασιακό ήθος με το οποίο έχουν επίσης γαλουχηθεί: «Θα θέλαμε να εισαγάγουμε [...] μια κουλτούρα εργασίας αυτή καθαυτή, ανεξάρτητα από την ευχαρίστησή της [...] αυτήν την κουλτούρα συνοδεύει μια ορισμένη αυστηρότητα, μια αναβολή της άμεσης ικανοποίησης που μπορεί να ονομαστεί ετοιμότητα για εργασία».³³⁴

Το «σοβιετικό πείραμα» βέβαια θα εξωθήσει στα άκρα την εργασιακή ηθική της Δύσης μεταβάλλοντας τη διαφορά βαθμού σε ποιοτική διαφορά. Τα παρακάτω λόγια του Τρότσκι δύσκολα θα εκστομίζονταν την ίδια εποχή σε ευρωπαϊκές μητροπόλεις: «Πρέπει να ορίσουμε στους εργάτες πού οφείλουν να βρίσκονται, πρέπει να τους μεταθέτουμε και να τους διευθύνουμε όπως και τους στρατιώτες [...] οι “λιποτάκτες” της εργασίας θα πρέπει να τοποθετούνται σε πειθαρχικά τάγματα ή να κλείνονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης».³³⁵ Η ρητορική του Τρότσκι συγγενεύει περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν την «εργατική δύναμη» των αποικιών οι ευρωπαίοι ιμπεριαλιστές όντας παντελώς ξένη στις προσδοκίες των εργατών, «κοινωνικής βάσης της εξουσίας του σοσιαλιστικού κράτους». Ακόμα και για τις αποικίες της η Δύση, παρά την υιοθέτηση ακόμα πιο απάνθρωπων πρακτικών, θα απέφευγε μια τέτοια δημόσια ρητορική.

Στην πορεία θα αναφερθούμε σε διάφορους λογοτέχνες οι οποίοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο «περνάνε» από τις σελίδες του *Εμείς*. Τα «οράματα» εντούτοις του Γκάστεφ μοιάζουν αποσπάσματα παρμένα από την αντιουτοπία του Ζαμιάτιν: «“Οι μηχανές από αντικείμενα χειρισμού θα γίνουν διοικητές” [...] η αυξανόμενη ομοιομορφία θα διαπεράσει κάθε πτυχή της ύπαρξης του εργαζομένου: “ακόμη και την ιδιωτική του ζωή, συμπεριλαμβανομένων των αισθητικών, πνευματικών και σεξουαλικών αξιών του”».³³⁶ Στο παρακάτω απόσπασμα η συναισθηματική αναπηρία

³³⁴ Παρατίθεται στο K. Bailes, «Alexei Gastev and the Soviet Controversy...», ό. π., σ.384.

³³⁵ Παρατίθεται στο Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ...*, ό. π., σ.381.

³³⁶ Παρατίθεται στο K. Bailes, «Alexei Gastev and the Soviet Controversy...», ό. π., σ.378.

του Δ-503 παρουσιάζεται εξιδανικευμένη ως προϋπόθεση επίτευξης του ιδανικού της μηχανικής ύπαρξης:

Η μεθοδική, αναπτυσσόμενη ακρίβεια της εργασίας, εκπαιδεύει τους μυς και τα νεύρα του προλεταριάτου, προσδίδοντας στην προλεταριακή ψυχολογία μια ιδιαίτερη εγρήγορση, έμπληξη δυσπιστίας για το οποιοδήποτε ανθρώπινο συναίσθημα, εμπιστευόμενη μονάχα το εργαλείο, τη συσκευή, τη μηχανή.³³⁷

Για την ιστορία, ο Γκάστεφ θα συνεχίσει καθ' όλη τη δεκαετία του 1920 να πειραματίζεται και να προωθεί την οργάνωση της εργοστασιακής παραγωγής στα τείλορικά πρότυπα. Οι εργάτες από την άλλη εμφανίζουν εξαρχής σημάδια αντίστασης στον «εξορθολογισμό» της εργασίας τους. Διολισθαίνουν σε «παρασιτικές νοοτροπίες και μικροαστικές πρακτικές» οι οποίες μπορούν να αποδοθούν και πιο απλά με τον όρο «λούφα». Το καθεστώς θα αντιμετωπίσει το φαινόμενο με ποινές.³³⁸

Στα χρόνια της βίαιης εκβιομηχάνισης τη δεκαετία του 1930 ο Γκάστεφ θα αναγκαστεί ουσιαστικά να εγκαταλείψει το ουτοπικό του όραμα για να συμβιβαστεί με εκείνο του Στάλιν. Από το σταλινικό καθεστώς προωθείται ένας ιδιότυπος εθνικισμός ο οποίος φιλοδοξεί να εμπνεύσει στους εργάτες την αίσθηση του πατριωτικού καθήκοντος και της αυτοθυσίας για την σοσιαλιστική πατρίδα. Ταυτόχρονα εφαρμόζεται ένα σύστημα κινήτρων (σύμφωνα με τις θεωρίες του Τέιλορ) που βασίζεται στην διαφοροποίηση των μισθών βάση δεξιοτήτων ή παραγωγικότητας.³³⁹ Ο Γκάστεφ θα υποχρεωθεί να θέσει σε δεύτερο πλάνο τις πρωτοπόρες «επιστημονικές» του έρευνες. Θα κληθεί να συμμετάσχει στην εκστρατεία η οποία επενδύει στην αύξηση της παραγωγικότητας μέσω της υπεράνθρωπης προσπάθειας των εργαζομένων η οποία θα προσωποποιηθεί στον ακάματο «ήρωα-εργάτη» Αλεξέι Σταχάνωφ.³⁴⁰ Στα 1939 ο Γκάστεφ θα μοιραστεί την διαχρονικά κοινή μοίρα της αυλής του τυράννου.

³³⁷ Στο ίδιο, σ.378.

³³⁸ Βλ. D. Wren & A. Bedeiyan, «The Taylorization of Lenin...», ό. π., σ.292.

³³⁹ «Το 1931 ο Στάλιν έκανε την περίφημη κριτική του στον “εξισωτισμό” (υравниловка) στους μισθούς. [...] Το αποτέλεσμα ήταν μια νέα μισθολογική κλίμακα που έκανε τη διαφορά στους μισθολογικούς συντελεστές μεταξύ των λιγότερο ειδικευμένων και των εργαζομένων με υψηλή ειδίκευση έως και 3,7:1». A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σ.211.

³⁴⁰ «Ο Σταχάνωφ προβλήθηκε ως πρότυπο για τους υπόλοιπους εργάτες [...] Επιπλέον αμοιβή για την επιπλέον απόδοση δόθηκε στους Σταχανοβίτες η οποία μπορούσε να κυμανθεί από 130 έως 150 τοις εκατό της κανονικής αμοιβής τους. Εκτός από τις αυξημένες αμοιβές, εξασφάλιζαν καλύτερες θέσεις εργασίας καθώς και κοινωνική και πολιτική αναγνώριση. [...] Οι Σταχανοβίτες χρησιμοποιήθηκαν σε μια νέα ρητορική του μάνατζμεντ, που προέβαλε την ανιδιοτέλεια της σκληρής δουλειάς και την αφοσίωση στο κράτος». D. Wren & A. Bedeiyan, «The Taylorization of Lenin...», ό. π., σ.294.

3δ. Η ευγονική δυστοπία

Η ευγονική στη σύγχρονη εκδοχή της εμφανίζεται στην Ευρώπη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (ωστόσο το όνειρο της «τελειοποίησης» του ανθρώπου υφίσταται από την Αρχαιότητα). Επηρεάζεται από τη θεωρία της εξέλιξης των ειδών του Δαρβίνου καθώς και από τις αντιλήψεις των Μάλθους, Σπένσερ και άλλων που «διαβάζουν» το κοινωνικό γίνεσθαι με βάση το αξίωμα της «επιβίωσης του ισχυρότερου» («κοινωνικός δαρβινισμός»). Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αποτελεί πλέον μια πολλά υποσχόμενη πρακτική κοινωνικής πολιτικής στην οποία επενδύουν πολλά από τα πιο «ανεπτυγμένα» κράτη.³⁴¹ Στην Αρχαιότητα πιο διάσημος υποστηρικτής της ευγονικής υπήρξε ο χαρακτηρισμένος και ως «διανοητής-πυλώνας του Δυτικού πολιτισμού», Πλάτωνας, στην εξύμνηση του οποίου θα μπορούσε να έχει συνεισφέρει και αυτή η πλευρά της σκέψης του, αν το όλο εγχείρημα της ευγονικής δε στραπατσαριζόταν απροσδόκητα από το ναζιστικό καθεστώς.³⁴²

Η εφαρμογή της μεθόδου (η οποία όπως και ο τείλορισμός αξίωνε επιστημονικό κύρος) από τους ναζί ανέδειξε με τον πιο αποτρόπαιο τρόπο τις ποικίλες δυνατότητες εγκληματικής χρήσης της. Στα πλαίσια της ιατρικής η ευγονική παρέμεινε μια διαχρονικά αμφιλεγόμενη πρακτική καθώς η αρνητική (μετριοπαθής) εφαρμογή, νοούμενη ως επέμβαση στην κύηση για την αποφυγή ανεπιθύμητων γενετικών ανωμαλιών στο βρέφος, κατέστη καθολικά αποδεκτή και εφαρμόσιμη στις σύγχρονες κοινωνίες. Το δεοντολογικό πρόβλημα με την ευγονική ανέκυψε όταν αυτή διεκδίκησε την επιβολή του θετικά νοούμενου τρόπου εφαρμογής της. Δηλαδή την υποχρεωτική ισχύ πρακτικών (πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την κύηση) για τη «βελτιστοποίηση» του ανθρωπίνου είδους περιλαμβανομένης και της απαγόρευσης

³⁴¹ «Τις βάσεις του ευγονισμού έθεσε ο Francis Galton [...] εξάδελφος του Charles Darwin [...] Το 1883, κατέληξε σε μία νέα θεωρία, η οποία έχει στόχο να βελτιώσει το ανθρώπινο είδος [...] υπό τον όρο ευγονική. Οι πρώτες οργανώσεις ευγονιστών εμφανίστηκαν το 1904 στη Γερμανία, το 1907 στη Μεγάλη Βρετανία και το 1910 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και λίγο αργότερα [...] στη Σοβιετική Ένωση. Σχετικές κρατικές πολιτικές εφαρμόστηκαν στον Καναδά, στην Ελβετία, την Σιγκαπούρη, την Ιαπωνία και τη Γαλλία. Το πρώτο Διεθνές Συνέδριο Ευγονικής πραγματοποιήθηκε το 1912 [...] όπου ο Ούνιστον Τσόρτσιλ, ως νεαρός υπουργός, υποστήριξε την υποχρεωτική στέρωση των “...πτωχών τω πνεύματι και παρανοϊκών τάξεων” [...]» Ευγονισμός - Metapedia. Πρόσβαση: 24/8/2023.

³⁴² «Η ευγονική κατέστη κοινωνικά αποδεκτή στα πρώτα χρόνια του εικοστού αιώνα [...] Από όλο το πολιτικό φάσμα, από τους συντηρητικούς και τους φιλελεύθερους έως τους σοσιαλδημοκράτες, η “φυλετική υγιεινή” θεωρήθηκε ως ένας αποτελεσματικός τρόπος επιλογής των ανθρώπων που είναι πιο κατάλληλοι για αναπαραγωγή. [...] Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, η ευγονική θεωρούνταν μια απολύτως νόμιμη επιστημονική δραστηριότητα [...]». Mikael Härd and Andrew Jarnison, *Hubris and Hybrids: a cultural history of technology and science*, Routledge, New York and London, 2005, σ.99.

της τεκνοποιίας σε συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες του πληθυσμού που κρίνονταν ανεπιθύμητα προς αναπαραγωγή.

Σε αυτό το σημείο γίνεται φανερή η νοοτροπία η οποία αναπτύσσεται αρχικά σε κύκλους των ευρωπαϊκών πνευματικών ελίτ και ακολούθως επηρεάζει όλο και ευρύτερα κοινωνικά σύνολα και η οποία τρέφεται από μια αντίληψη παντοδυναμίας της ανθρώπινης γνωστικής ικανότητας και ιδιαίτερα της νεωτερικής μορφής της, δηλαδή της επιστήμης.³⁴³ Νοοτροπία που οδηγεί απευθείας σε αυτό που οι Αρχαίοι Έλληνες όριζαν ως «ύβρη». Στην οπτική των Ελλήνων το να αξιώνει ο άνθρωπος εξουσία η οποία ανήκει δικαιωματικά στους Θεούς αποτελούσε τον πλέον σίγουρο τρόπο πρόκλησης της εκδικητικής τους μανίας. Οι άνθρωποι κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα θα την προκαλέσουν επανειλημμένα.

Ο Ζαμιάτιν προβλέπει τη δυναμική που αναπτύσσεται στην περίπτωση που βρει εφαρμογή στο πεδίο παρέμβασης του κράτους η ευγονική: «[...] η τελειοποίηση του ανθρώπινου γένους [...] θα αποτελέσει το υπόβαθρο της σύγκρουσης του ατόμου με το κράτος, που συνθλίβει τα ανθρώπινα μυρμήγκια στο πέραςμά του τόσο αυστηρά και ανελέητα όσο η μοίρα».³⁴⁴ Διαβλέπει εύστοχα στην υιοθέτηση της ευγονικής από το σύγχρονο κράτος το αποκορύφωμα μιας στρατηγικής διαχείρισης και ελέγχου του σώματος των υπηκόων του:

*[...] το κράτος, αναλαμβάνοντας υπ' ευθύνη του την επίλυση του προβλήματος της ανθρώπινης ευτυχίας, αναπόφευκτα θα ενδιαφερθεί για το θέμα του «έρωτα», σε πρώτη φάση, φυσικά, στην περιοχή της ευγονικής, θα ασχοληθεί με το πρόβλημα της τελειοποίησης του ανθρώπινου γένους και την προστασία του από τον εκφυλισμό. Αυτό που λογικά θα ακολουθήσει - κρατική ρύθμιση του τοκετού και πολύ περίπλοκες, πολύ ενδιαφέρουσες συγκρούσεις σε αυτό το έδαφος μεταξύ ατόμου και κράτους».*³⁴⁵

Στο Μονοκράτος η ρύθμιση της σεξουαλικής ζωής, η οργάνωση της τεκνοποιίας και η αντιμετώπιση του θεσμού της οικογένειας και της ανατροφής των παιδιών παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με τις μέριμνες του Πλάτωνα για αυτά

³⁴³ «Ο παράδοξος μετασχηματισμός της θετικιστικής επιστήμης [...] σε πηγή υπερβατικής έμπνευσης αποτέλεσε την προϋπόθεση για την άνοδο της “ευγονικής”». Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2007, σ.148.

³⁴⁴ Zamyatin, «The Future of the Theatre» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.292.

³⁴⁵ Zamyatin, «Auto-interview» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.298.

τα ζητήματα στην ουτοπική, ιδανική *Πολιτεία* του. Εκεί η ενασχόληση με τα καθήκοντα των «Φυλάκων» (της κυβερνώσας τάξης) απαιτεί την ολοκληρωτική αφοσίωση σε αυτά. Ως εκ τούτου οι γυναίκες-φύλακες απομακρύνονται από την οικογενειακή εστία και οδηγούνται στο κοινόβιο των φυλάκων, όπου «όλοι ανήκουν σε όλους και κανείς σε κανέναν». Η οικογένεια καταργείται και τα παιδιά που προκύπτουν μέσα στο κοινόβιο παραλαμβάνονται από το κράτος και αναθρέφονται από αυτό.³⁴⁶ Με την εφαρμογή των παραπάνω ρυθμίσεων ο Πλάτωνας επιδιώκει να ξεριζώσει από την Πολιτεία τη βασική αιτία σύγκρουσης που απειλεί την ενότητά της. Η ατομική ιδιοκτησία, η αποκλειστικότητα του ερωτικού συντρόφου, η «δική μου οικογένεια και τα δικά μου παιδιά», όλα αυτά λειτουργούν εις βάρος της κοινωνικής συνοχής επιφέροντας διάσπαση και αποδυνάμωση των αφηρημένων κοινωνικών δεσμών.³⁴⁷

Το σκεπτικό του «γέρου σοφού» υιοθετείται απαράλλακτο τόσο από το Μονοκράτος όσο και από τους ιδεολόγους του νεόκοπου σοβιετικού καθεστώτος. Ο θεσμός της οικογένειας, ο βασισμένος σε «πρωτόγονους» βιολογικούς δεσμούς απαξιώνεται για να υποκατασταθεί από μια πολύ ευρύτερη κοινωνία-οικογένεια με κοινή βούληση και συμφέρον.³⁴⁸ Ο Ζαμιάτιν θα καταστεί μάρτυρας της εφαρμογής αυτού του σκεπτικού από τους «μηχανικούς» της νέας εξουσίας στην πατρίδα του:

*Εβλεπαν την «αστική οικογένεια» ως κοινωνικά επιζήμια – προπύργιο της θρησκείας, της πατριαρχικής καταπίεσης και της «εγωιστικής αγάπης» που θα εξαφανίζονταν καθώς η Σοβιετική Ρωσία θα εξελισσόταν σε ένα πλήρως σοσιαλιστικό σύστημα με κρατικούς παιδικούς σταθμούς, πλυντήρια και κουζίνες. [...] Κάνοντας τους ανθρώπους να ζουν κοινοτικά, οι Μπολσεβίκοι πίστευαν ότι θα μπορούσαν να κάνουν τη φύση τους πιο συλλογική: ο ιδιωτικός χώρος και η ιδιοκτησία θα εξαφανίζονταν. Η οικογενειακή ζωή θα αντικατασταθεί από την κομμουνιστική αδελφότητα και οργάνωση. Το άτομο θα υπόκειται στην αμοιβαία επιτήρηση και έλεγχο της κοινότητας.*³⁴⁹

³⁴⁶ Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφ. Σκουτερόπουλος, Πόλις, Αθήνα, 2014, 460b.

³⁴⁷ Εύγλωττα συνοψίζει το επιχείρημα ο Ludwig: «Επειδή η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι πηγή αδικίας, ο κομμουνισμός της ιδιοκτησίας αποτελεί αναγκαιότητα για το ιδανικό καθεστώς. Αλλά η άψυχη περιουσία δεν είναι το μόνο πράγμα που ονομάζουμε “δικό μας”: [...] σύζυγοι καθώς και παιδιά [...] τείνουμε να θεωρούμε ότι μας ανήκουν». Paul W. Ludwig, «Eros in the Republic» στο *The Cambridge companion to Plato's Republic*, G. R. Ferrari (επ.), Cambridge University Press, 2007, σ.204.

³⁴⁸ «Η οικογένεια θεωρήθηκε ως μια πρωτίστως αρνητική δύναμη η οποία αντιπροσώπευε μια ισχυρή απειλή για τον προλεταριακό κολεκτιβισμό». L. Mally, *Culture of the Future...*, ό. π., σ.173.

³⁴⁹ O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.148.

Το Σοβιετικό κράτος δεν θα ακολουθήσει πάντως την *Πολιτεία*, ούτε το Μονοκράτος, στην ενδελεχή επιθεώρηση του ζευγαρώματος. Ο κρατικός έλεγχος πάντως της ερωτικής συνεύρεσης την οποία εισηγείται πρώτος ο Πλάτωνας,³⁵⁰ υποστηρίζουν έπειτα οι υπερασπιστές της ευγονικής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εφαρμόζει τέλος το Μονοκράτος, είναι χαρακτηριστική μιας συγκεκριμένης παράδοσης ουτοπισμού που επενδύει στην εκ των άνω επιβολή της ιδανικής πολιτείας.³⁵¹ Ωστόσο, καθώς αποκαλύπτει και το παρακάτω απόσπασμα, η ουτοπική εμμονή με το «τέλειο» οδηγεί νομοτελειακά στον αφανισμό του «ατελούς»:

*Όσα παιδιά θα έχουν γεννηθεί από τους γερούς γονείς [...] θα τα πάρουν και θα τα πάνε στο “μαντρί”, σε κάποιες παραμάνες που θα ζουν χωριστά σε μία ορισμένη περιοχή της πόλης· ενώ όσα θα είναι από δευτερότερους γονείς [...] αυτά θα τα καταχωσιάσουν σ’ ένα μέρος κρυφό που δεν θα το ξέρει και θα το βλέπει κανένας, όπως ταιριάζει.*³⁵²

Το κόκκινο στόμα της δυστοπίας επιδεικνύει τα ματωμένα δόντια του: «Τελικά, η ουτοπία εκπίπτει σε [...] δυστοπία [...] και ξαφνικά συνειδητοποιείς ότι η απόσταση μεταξύ του θετικού ιδεώδους και του αρνητικού του δεν ήταν ποτέ τόσο μεγάλη [...]».³⁵³ Η Ο-90, πρώην ερωτική σύντροφος του Δ-503 παράνομα (εξαιτίας μη κατοχής των απαιτούμενων από το Μονοκράτος σωματικών προϋποθέσεων) εγκυμονούσα το παιδί του, τρέμει από φόβο και οργή. Η εξέγερση της ενάντια στο Μονοκράτος πηγάζει (παρόμοια με την εξέγερση του Δ-503) από ένα ισχυρό προαιώνιο ένστικτο το οποίο με την εκ φύσεως ορμή του κατεδαφίζει εφήμερες κοινωνικές συμβάσεις. Τόσο η εγκυμοσύνη της Ο-90 όσο και η επιμονή του Δ-503 να κάνει δική του την Ι-330 αποτελούν προσβλητικές για το Μονοκράτος πράξεις απόρριψης της ουτοπίας του.

Οι ομοιότητες της *Πολιτείας* του 4^{ου} αιώνα π. Χ. με το Μονοκράτος του 30^{ου} αιώνα μ. Χ., (οι οποίες δεν περιορίζονται στο ζήτημα της ευγονικής) αναδεικνύουν τη

³⁵⁰ «[...] άμα δεν μπει κάποια τάξη και στο ερωτικό σμίξιμο [...] θα πρόκειται για κάτι που και ανίερο για μία ευτυχισμένη πολιτεία θα είναι και δεν θα το επιτρέψουν κι οι άρχοντες. [...] οι καλύτεροι άνδρες πρέπει να έρχονται σε όσο το δυνατόν συχνότερη επαφή με τις καλύτερες γυναίκες, ενώ για τους χειρότερους και τις χειρότερες πρέπει να ισχύει το αντίθετο, κι όσα παιδιά γεννιούνται από τους πρώτους να τα μεγαλώνουν, όσα όμως από τους δεύτερους όχι, αν είναι να κρατηθεί το κοπάδι σε όσο το δυνατόν καλύτερη κατάσταση [...]». Πλάτων, *Πολιτεία*, ό. π., 458d - 459e.

³⁵¹ «Οι περισσότερες ουτοπίες μετά τον Πλάτωνα ακολούθησαν το παράδειγμά του, περιορίζοντας και ρυθμίζοντας τη σεξουαλική έκφραση». Christopher Collins, «Zamyatin, Wells and the Utopian Literary Tradition», *The Slavonic and East European Review*, Jul. 1966, Vol. 44, No. 103, pp. 351-360, σ.354.

³⁵² Πλάτων, *Πολιτεία*, ό. π., 460b,c.

³⁵³ Lewis Mumford, «Utopia, The City and The Machine», *Daedalus*, Spring, 1965, Vol. 94, No. 2, pp. 271-292, σ.277.

διαχρονικότητα και το μη συμπτωματικό της εμφάνισης κάποιων κοινών ιδεών και πρακτικών που ευδοκιμούν στις προσπάθειες εξουσιαστικής οικοδόμησης της ουτοπίας (είτε αυτή ονομάζεται Πολιτεία, είτε Άρειος Πολιτισμός, είτε Μονοκράτος, είτε Κομμουνισμός). Η ιστορία (και της λογοτεχνίας) φανερώνει (μέσα από τη δική μου ανάγνωση τουλάχιστον) ότι μια κοινωνική μηχανική η οποία φιλοδοξεί να κατασκευάσει εκ του μηδενός ένα νέο μοντέλο ανθρώπου (ως να ήταν μια τεχνητή ή έστω αποκλειστικά πολιτισμική κατασκευή του περιβάλλοντός του) αρνούμενη την ύπαρξη μιας «ανθρώπινης φύσης», είναι αναμενόμενο να χρησιμοποιεί προκρούστειες μεθόδους και τελικά να κυοφορεί τερατογενέσεις.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα οφείλουμε να επισημάνουμε την αποφασιστική επιρροή που άσκησε η ιδιαίτερη μεταχείριση του ζητήματος της ευγονικής από τον Χ. Τζ. Γουέλς³⁵⁴ στην ανάδειξη της και από τον Ζαμιάτιν στο *Εμείς*: «Η κρατική ρύθμιση της σεξουαλικής δραστηριότητας στον κόσμο του *Εμείς* μέσω των εργαστηριακών εξετάσεων και του συστήματος των ροζ ελέγχων προβλεπόταν στο ουτοπικό όραμα του Wells». ³⁵⁵ Ο Collins και πάλι, επισημαίνει την ομοιότητα της ιδέας της «παιδοτροφίας» με τις αντιλήψεις του Γουέλς για την αναπαραγωγή: «Ο Γουέλς είναι στα φόρτε του στη τακτική καταγγελία του παραλογισμού της ρύθμισης της αναπαραγωγής “των αλόγων και των προβάτων μας... την ίδια στιγμή που αφήνουμε την ανθρωπότητα να ζευγαρώνει με τον πιο απερίσκεπτο τρόπο” και ζητάει τον έλεγχο του γάμου και της τεκνοποίησης. Το αρχικό επιχείρημα του Δ-503 είναι σχεδόν το ίδιο [...]». ³⁵⁶ Όπως και σε άλλες περιπτώσεις όμως αυτό το οποίο ο Γουέλς παρουσιάζει στις κοινωνικές φαντασίες του ως ουτοπικό στην αντιουτοπία του Ζαμιάτιν αποκαλύπτει το δυστοπικό του δυναμικό.

Ο ίδιος μελετητής διαπιστώνει ότι η γενεαλογία της «παιδοτροφίας» φτάνει πίσω στον Πλάτωνα και εμπλουτίζεται πλέον στον 20^ο αιώνα από τον Γουέλς. ³⁵⁷ Ο τελευταίος δεν χρειάζεται πια το τέχνασμα με το οποίο ο Πλάτωνας σκόπευε να εξαπατά τους πολίτες αποσπώντας την αποδοχή τους για τις προβλέψεις της

³⁵⁴ Ο Γουέλς στις λογοτεχνικές ουτοπίες του που εκδόθηκαν πριν το *Εμείς*, περιλαμβάνει την ευγονική στα *When the Sleeper Wakes* (1899) (το οποίο επανεκδίδει τροποποιημένο το 1910) και *A Modern Utopia* (1905) καθώς και στις προγνώσεις του για το μέλλον με τον τίτλο *Anticipations* (1901).

³⁵⁵ Chr. Collins, «Zamyatin, Wells and the Utopian Literary Tradition», ό. π., σ.355.

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ.355.

³⁵⁷ Βλ. στο ίδιο, ό. π., σσ.355-6.

ευγονικής που θα τους αφορούσαν.³⁵⁸ Ο Γουέλς επενδύει στην ικανότητα της μοντέρνας επιστήμης να αποσπά τελικά τη συναίνεση από έναν αρχικά επιφυλακτικό πληθυσμό στο να καθίσταται τελικά πεδίο δοκιμής για την εφαρμογή κάποιων καινοφανών πειραματισμών: «Θα ήταν αρμοδιότητα του γιατρού και του ψυχολόγου να αποφανθούν για το κατά πόσο το πράγμα ήταν υγιές και επιτρεπτό, ή κατά πόσο ήταν μια βίαιη κακιά συνήθεια και μια άδικη σπατάλη χρόνου και ενέργειας».³⁵⁹ Για όποιον δεν κατάλαβε ο Γουέλς αναφέρεται στην πράξη του έρωτα μεταξύ δύο ανθρώπων.

3ε. Άγρια φύση

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το Μονοκράτος έχτισε ένα Τείχος ολόγυρά του διαχωρίζοντας με αυτό τον τρόπο την επικράτειά του από τη φύση. Πρόθεση του υπήρξε ο απόλυτος έλεγχος μιας κατασκευασμένης πραγματικότητας ο τεχνητός χαρακτήρας της οποίας εγγυάται την ευημερία των πολιτών (όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από την εξουσία του). Με την κατασκευή του Τείχους θεωρείται ότι επιτεύχθηκε η θωράκιση του λογοκρατούμενου βίου απέναντι σε μια παράλογη φύση, έγινε δυνατή η αποστασιοποίηση από το φυσικό ως πρωτόγονο, ο αποκλεισμός του απρόβλεπτου.³⁶⁰ Η αντιπαράθεση των Αριθμών με τη Φύση αντανakλά μια θεμελιακή όψη της ανθρωποκεντρικής ιδεολογίας η οποία κατάφερε να καταστεί κυρίαρχη στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα και καθόρισε/δικαιολόγησε εν πολλοίς τη στάση του νεότερου ευρωπαίου απέναντι στη φύση.³⁶¹ Σύμφωνα μ' αυτήν την ιδεολογία ο άνθρωπος θεωρείται κορωνίδα της δημιουργίας με προνομιούχα θέση και αποστολή επομένως και ιδιαίτερα δικαιώματα πάνω της.

Ο Ζαμιάτιν θα επιχειρήσει να καταστρέψει το Τείχος αναγκάζοντας τον πολιτισμό του Μονοκράτους και της Ευρώπης να βρεθούν αντιμέτωποι με ό,τι θεωρούν απειλές: ³⁶² τα ένστικτα, χαρακτηριστικό του ζωικού βασιλείου, εμπόδιο

³⁵⁸ Ο Πλάτωνας προέβλεπε τη λειτουργία μιας στημένης λοταρίας η οποία θα παρουσίαζε τα προσεκτικά από τους Φύλακες διαλεγμένα ζευγάρια ως αποτέλεσμα της τύχης. Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, ό. π., 460a.

³⁵⁹ H. G. Wells, *Anticipations*, παρατίθεται στο Chr. Collins, «Zamyatin, Wells and the Utopian Literary Tradition», ό. π., σ.355.

³⁶⁰ Βλ. Susan Layton, «The critique of technocracy in early Soviet literature: the responses of Zamyatin and Mayakovsky», *Dialectical Anthropology* 3, (1978), pp. 1-20, σ.7.

³⁶¹ «Η νεωτερική λογική έδωσε έμφαση στην επιδίωξη του ελέγχου της φύσης [...]. Εισήγαγε ένα αυστηρό όριο μεταξύ του ανθρώπινου και του φυσικού». P. Wagner, *A Sociology of Modernity...*, ό. π., σ.45.

³⁶² «[...]ο Mircea Eliade έχει πιθανώς δίκιο όταν αποφαινεται ότι η κύρια λειτουργία του [τείχους της πόλης] ήταν να συγκρατεί το χάος και να προστατεύει από τα εχθρικά πνεύματα». Αναφέρεται στο L. Mumford, «Utopia, The City and The Machine», ό. π., σ.281.

στην ανθρώπινη πορεία προς τη θέωση αλλά και τον «εξισωτισμό» της φύσης η οποία φροντίζει αδιακρίτως τις ανάγκες της ολότητας υπονομεύοντας τη διακριτή θέση του ανθρώπου. Κόντρα σε «κοινωνικούς νεωτερισμούς» οι οποίοι ενθαρρύνονται από την αίσθηση της παντοδυναμίας της ανθρώπινης νόησης και υιοθετούνται άκριτα από πλήθος καλλιτεχνών του μοντερνισμού, ο Ζαμιάτιν υπερασπίζεται «παραδοσιακούς» τρόπους οργάνωσης κοινοτήτων όπου η κοινωνική ζωή ρυθμίζεται βάσει της μακρόχρονης συλλογικής εμπειρίας της συμβίωσης της κοινότητας με το φυσικό περιβάλλον της. Είδαμε ότι έξω από το Τείχος επιμένουν να ζουν κάποια πλάσματα τα οποία διδάσκονται από τον «τρόπο της φύσης».

Ο Ζαμιάτιν υπερασπίζεται το «άγριο» χωρίς εντούτοις να διολισθαίνει σε έναν ανορθολογικό, αφελή πριμιτιβισμό. Δεν αρνείται την αξία του πολιτισμού, ούτε ευαγγελίζεται την αχαλίνωτη απελευθέρωση των ορμών και του υποσυνείδητου. Στο λογοτεχνικό έργο αλλά και στα θεωρητικά του κείμενα βρίσκουμε διάσπαρτες αναφορές στην αξία του λόγου και του πολιτισμού. Η παρακάτω έκκληση βρίσκεται στον αντίποδα μιας αμέριμνης ύμνησης του ενστίκτου:

*Οι πόλεμοι [...] έχουν μετατρέψει τον άνθρωπο σε πολεμικό υλικό, σε αριθμό [...] Το μόνο όπλο άξιο του ανθρώπου - του αυριανού ανθρώπου - είναι η λέξη [...] Ο άνθρωπος πεθαίνει [...] το θηρίο υπερισχύει του ανθρώπου [...] η αξία της ανθρώπινης ζωής εκμηδενίζεται, ένα νέο κύμα ευρωπαϊκών πογκρόμ ξεδιπλώνεται. [...] Είναι ώρα να φωνάξουμε: ο άνθρωπος είναι αδελφός του ανθρώπου!*³⁶³

Αυτό που κάνει ο Ρώσος συγγραφέας είναι να εκθέτει τον κίνδυνο απονέκρωσης του σύγχρονου ατόμου από τον εκβιασμένο διαχωρισμό και την υπερτροφία ενός από τους δύο, αντιθετικούς μεν συμπληρωματικούς δε, πόλους της ύπαρξης (λογικής και συναισθήματος, πολιτισμού και φύσης, «υπερεγώ» και «εκείνου»). Μας προκαλεί να φανταστούμε μια νέα σύνθεση πιο ελεύθερη, πιο πλούσια, πιο ευτυχή από την υπάρχουσα.

Στον Ζαμιάτιν δεν αρμόζει ο χαρακτηρισμός του αντιδραστικού νοσταλγού ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος. Εάν στην I-330 αρέσει να ντύνεται με φούστες και καλσόν αντί για την γαλάζια στολή και αν οι άγριοι προτιμούν τα γεννήματα της γης από τη συνθετική τροφή, αυτό δε σημαίνει ότι αρνούνται το αύριο. Προστατεύουν όψεις του χτες τις οποίες θέλουν να απολαμβάνουν και αύριο:

³⁶³ Zamyatin, «Tomorrow» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.52. Το άρθρο είναι γραμμένο στα 1919-20, περίοδο συγγραφής και του *Εμείς*.

«Απευθύνουμε έκκληση, όχι σε αυτούς που απορρίπτουν το σήμερα στο όνομα μιας επιστροφής στο χθες, ούτε σε εκείνους που είναι απελπιστικά κουφοί στο σήμερα. Απευθύνουμε έκκληση σε όσους κοιτάνε στο μακρινό αύριο - και κρίνουν το σήμερα στο όνομα του αύριο [...]».³⁶⁴

Ο Stephens σε άρθρο του για τη Φύση ως σύμβολο αντίστασης στο λογοτεχνικό σύμπαν του Ζαμιάτιν εύστοχα συνδέει τα δάση και την άγρια φύση με μια ελευθεριακή παράδοση η οποία εκτείνεται πίσω στον μεσαίωνα: «[...] η συσχέτιση του δάσους με την αδέσμευτη φύση και την παρανομία δημιουργεί έναν [...] τύπο σύνδεσης της φύσης με την ελευθερία [...] Ο Κρίστοφερ Χιλ παρατηρεί ότι “το δάσος θεωρούνταν πάντα ως μια περιοχή φανταστικής ελευθερίας παραπλεύρως της πόλης”».³⁶⁵

Συνεχίζοντας ο Stephens διαπιστώνει την μετάλλαξη αυτής της συσχέτισης φύσης-ελευθερίας στους νεότερους χρόνους. Με την επικράτηση της φιλελεύθερης οικονομικής αντίληψης στην Αγγλία η ελευθερία σε σχέση με τη γη, από ευχέρεια του ακτήμονα να καλλιεργεί την κοινοτική γη εξασφαλίζοντας την επιβίωσή του χωρίς εξάρτηση από κάποιον άρχοντα μεθερμηνεύεται σε δικαίωμα του άρχοντα να κατέχει νόμιμα την ιδιοκτησία της. Προς την ίδια κατεύθυνση της εκκαθάρισης της έννοιας της φύσης από τις ελευθεριακές της συνδηλώσεις, η νευτώνεια φυσική κατασκευάζει ένα σύμπαν-μηχανή στο οποίο η φύση νοείται αιώνια ρυθμισμένη από μια αυστηρή νομοτέλεια.³⁶⁶

Ο Stephens τέλος διαπιστώνει την αποτυχία του ρομαντικού κινήματος (το οποίο κατά την άποψή του προέβαλε μια εναλλακτική κοινωνική πρόταση), λόγω της έλλειψης συνοχής που το χαρακτήριζε.³⁶⁷ Καταλήγει στον ενδιαφέροντα αλλά παρακινδυνευμένο ισχυρισμό ότι μετά την αποτυχία του στον κοινωνικό στίβο το κίνημα βρήκε διέξοδο στο λογοτεχνικό είδος της ουτοπίας-δυστοπίας::

[...] καθώς απέτυχε να μεταλαμπαδεύσει τις παραδόσεις που συνέδεαν τη φύση με την ελευθερία [...] το πεδίο δράσης αυτών των παραδόσεων επέζησε, αλλά μεταφυτεύτηκε [...] στη λογοτεχνία, και πιο ξεκάθαρα σε ένα νέο λογοτεχνικό είδος στο οποίο οι δυνατότητες για τη ριζοσπαστική μεταμόρφωση της φύσης

³⁶⁴ Στο ίδιο, σ.52.

³⁶⁵ P. Stephens, «The Green Wall: Nature as Oppositional Symbol and Operator in Yevgeny Zamyatin's Dystopian Frame», ό. π., σ.4.

³⁶⁶ Βλ. στο ίδιο, σσ.5-8.

³⁶⁷ «Και στις δύο ηπείρους, η εξέγερση δεν απέκτησε ποτέ την απαραίτητη ενότητα ή τη συνέπεια για να σφυρηλατήσει ένα νέο Παράδειγμα. Η χαλαρή συνύπαρξη ρομαντικών και υπερβατικών στοχαστών ήταν πολύ διαιρεμένη [...]». Στο ίδιο, σ.9.

*και της κοινωνίας εξετάζονταν μέσα από τα πιο αισιόδοξα όνειρα και τους πιο ανησυχητικούς εφιάλτες. Αυτό το είδος οριοθετεί η επικράτεια της ουτοπίας και της δυστοπίας.*³⁶⁸

Παρά την υπαρκτή σχέση ρομαντισμού και ουτοπικού/δυστοπικού λογοτεχνικού είδους δε μπορώ να δεχτώ τη γενίκευση του ισχυρισμού του Stephens δεδομένης της ποικιλίας του είδους το οποίο ιδιαίτερα στην ουτοπική του μορφή εκτός από κριτικές, ρομαντικές, ή οικολογικές συμπεριλαμβάνει και ρασιοναλιστικές, τεχνοκρατικές, μέχρι και συμπεριφοριστικές ουτοπίες στις οποίες προβάλλεται ως ιδανικό μια υποταγμένη, ορθολογική και τελικά εξανθρωπισμένη φύση.³⁶⁹

Στη δική μου ανάγνωση, το κρίσιμο στοιχείο για να μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε τη θέση που κατέχει η Φύση και ο κόσμος των εκτός του Τείχους στο *Εμείς* είναι το γεγονός ότι ενώ οι ΜΕΦΙ, οι επαναστατημένοι Αριθμοί, έχουν τη δυνατότητα να αποδράσουν από το Μονοκράτος και να ζήσουν «ελεύθεροι» στη φύση μαζί με τους «Άγριους» δεν φαίνεται πουθενά να προκρίνουν μια τέτοια προοπτική. Το «πρόγραμμά» τους αντίθετα επικεντρώνεται στη καταστροφή του Τείχους. Γεγονός το οποίο κατ' εμέ «διαδηλώνει» τις επιδιώξεις τους: άρση του διαχωρισμού των εντός και εκτός των τειχών, επαναφορά της ενότητας φύσης και πολιτισμού, λογικής και ενστίκτου, ελευθερίας και κοινωνικής συνύπαρξης. Αυτό το σημείο είναι θεωρώ και αυτό που καθιστά μια γραμμή ερμηνείας που βλέπει στους εκτός των τειχών ένα θετικό πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης άστοχη. Είτε αυτή η ερμηνεία βλέπει με συμπάθεια αυτό το πρότυπο είτε με απέχθεια.

Οι μελετητές οι οποίοι τάσσονται αρνητικά απέναντι στον κόσμο των Αγρίων και την υποτιθέμενη υπεράσπιση αυτού του κόσμου ως προτύπου για την υπέρβαση της σύγχρονης κοινωνίας κατηγορούν τον Ζαμιάτιν για «πριμιτιβισμό». Η πρώτη χρονικά και επενδυμένη με σοσιαλιστική εκσυγχρονιστική ιδεολογία τέτοιου ύφους κριτική προέρχεται από τον Aleksandr Voronsky,³⁷⁰ κομμουνιστή λογοτέχνη και κριτικό, συμπατριώτη του Ζαμιάτιν, από το μακρινό 1922:

Το να αντιτάσσεις το χορτάρι, την καλή θέληση και ανθρώπους καλυμμένους με τρίχωμα στον κομμουνισμό φανερώνει ότι δεν κατανοείς την ουσία του

³⁶⁸ Στο ίδιο, σ.10.

³⁶⁹ Να αναφέρουμε μόνο τα *New Atlantic* (1627) του Francis Bacon, *A Modern Utopia* (1905) του H.G Wells και *Walden Two* (1948) του B.F Skinner, ανάμεσα στα πολλά παραδείγματα που θα μπορούσαμε να επικαλεστούμε για καθεμιά αντίστοιχα από τις τρεις «μη ρομαντικές» αναφερόμενες μορφές λογοτεχνικής ουτοπίας.

³⁷⁰ Ο Voronsky υπήρξε εξέχουσα μορφή της στρατευμένης κομμουνιστικής λογοτεχνικής κριτικής τον οποίο ο Ζαμιάτιν εκτιμούσε για τη θεωρητική του κατάρτιση.

ζητήματος. [...] ο άνθρωπος απέρριψε αυτόν τον μακάριο αρχέγονο παράδεισο και θέλησε να δημιουργήσει έναν δικό του παράδεισο με μηχανές, ηλεκτρισμό και αεροπλάνα. Όσο για τη φόρμουλα «θέλω να ζω σύμφωνα με τη δική μου τρελή θέληση», μόνον οι άνθρωποι με τρίχωμα νομίζουν ότι ζουν σύμφωνα με τη δική τους θέληση.³⁷¹

Στη μεταπολεμική Δύση τη σκυτάλη θα λάβει ο E.J. Brown. Γράφει χαρακτηριστικά: «Το έργο του Ζαμιάτιν πριν από την επανάσταση δεν προσφέρει κάποια απόδειξη μιας συνεπούς φιλοσοφικής θέσης, εκτός από μια αόριστη ρουσσοϊκή παρόρμηση προς το ανόθευτα πρωτόγονο».³⁷² Την κριτική της παραπάνω άποψης του Brown από τον Kern υιοθετώ πλήρως:

[...] Ο Brown υποστηρίζει ότι ο συγγραφέας δεν κοίταζε στο μέλλον, αλλά στο παρελθόν. [...] Η πτήση πέρα από το Πράσινο Τείχος δεν είναι ο στόχος: το θέμα είναι να φέρεις τη φύση μέσα στην πόλη. Εξάλλου, η φυγή είναι συμβολική: δεν είναι μια επιστροφή στον πίθηκο, αλλά στο ασυνείδητο, το οποίο ζει όχι μόνο στο παρελθόν, αλλά και στο παρόν, και δείχνει το δρόμο προς το μέλλον. Ο Ζαμιάτιν δεν απορρίπτει την πόλη, αλλά τις ολέθριες πτυχές της - τις απρόσωπες δομές και τις ρουτίνες της απανθρωποίησης. Και ποτέ του δεν υπήρξε θιασώτης της απλής ζωής της επαρχίας ή της εξιδανικευμένης αγροτικής κοινότητας - τις λαιδόρησε.³⁷³

Όταν η I-330 οικτρίζει τους Αριθμούς («ψείρες» τους αποκαλεί) η πρόθεση της έγκειται στο να τους αφυπνίσει. Όταν τους συγκρίνει με τους Άγριους των οποίων το αίμα προβάλλει αξιώσεις μεταφρασμένες σε αναφαίρετα, φυσικά δικαιώματα, προσπαθεί να τους θίξει το φιλότιμο. Ο Ζαμιάτιν συμπεριλαμβάνει τους Άγριους σε μια νέα διαλεκτική σύνθεση, μια καινούργια σχέση ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα του ψυχισμού: «Ποιοι είναι; Το χαμένο μας μισό, H₂ και O και για να συμπληρωθεί η φόρμουλα η H₂O [...] πρέπει να ενωθούν τα δυο μισά...».³⁷⁴

³⁷¹ Alexander Voronsky, «Evgeny Zamyatin» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.45.

³⁷² E. J. Brown, «Brave New World, 1984 & We - An Essay on Anti-Utopia», στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π. σ.215.

³⁷³ G. Kern «Introduction», ό. π., σ.18. Πράγματι, ο Brown στην προσπάθειά του να παρουσιάσει τον Ζαμιάτιν ως αντιδραστικό νοσταλγό του παρελθόντος και υμνητή της ρωσικής επαρχίας, παραβλέπει την ζοφερή εικόνα με την οποία παρουσιάζει ο Ζαμιάτιν την αγροτική ρωσική ζωή σε διάφορα έργα του, προεξάρχοντος αυτού που τον κατέστησε γνωστό στη Ρωσία, το *A Provincial Tale*.

³⁷⁴ Ζαμιάτιν, *Εμείς*, ό. π., σ.190. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει η Layton: «Οι ΜΕΦΙ στρέφονται ευθέως κατά του μονοδιάστατου της ανθρώπινης ύπαρξης με την προσπάθειά τους να ανακτήσουν το άλλο μισό της ανθρώπινης φύσης το οποίο έχει απολεσθεί μέσα στην πόλη». S. Layton, «The critique of technocracy in early Soviet literature...», ό. π., σ.9.

Από την άλλη μεριά τώρα, από τους μελετητές οι οποίοι πρόσκεινται φιλικά στους Άγριους, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του David Bell. Ο Bell αποδίδει στον Ζαμιάτιν μια πολιτική θεωρία συμβατή με μεταμοντέρνες ανησυχίες διατυπωμένες σαράντα με πενήντα χρόνια μετά τη συγγραφή του *Εμείς*. Βασισμένη σε μια φιλοσοφία σύμφωνα με την οποία «η ζωή - ως γίνεσθαι - είναι μια αιώνια δύναμη που δεν δύναται να οργανωθεί σύμφωνα με υποθετικές “ανώτερες” αρχές, αλλά πρέπει να αφεθεί να ρέει ελεύθερα και σαν αυτοσκοπός»³⁷⁵ η κοσμοθεώρηση των Deleuze και Guattari σίγουρα μοιράζεται ομοιότητες με αυτή του Ζαμιάτιν.

Ο Bell προτείνει: «Το *Εμείς* [...] είναι μια δυστοπία που επιτίθεται στον κρατικό ουτοπισμό αλλά περιέχει και έναν δικό του ουτοπισμό: έναν νομαδικό ουτοπισμό».³⁷⁶ Συμμερίζομαι την άποψη ότι ο Ζαμιάτιν είναι ουτοπιστής. Ο «αιρετικός» του δεν είναι παρά ένας απελπισμένος και πείσμων ουτοπιστής ο οποίος όταν η ουτοπία του πραγματοποιείται ξαναρχίζει τον κύκλο του Σίσυφου κουβαλώντας στην πλάτη του μια καινούργια ουτοπία. Ωστόσο θεωρώ ότι ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς* συνθέτει μια αντιουτοπία, η αντιπολίτευση στην οποία σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί αναγκαστικά ουτοπία. Η I-330, οι Άγριοι, οι ΜΕΦΙ μπορεί ανά διαστήματα να μοιάζουν με τον Σκύθα, με τους αέναα αιρετικούς και τους αεί επαναστάτες του Ζαμιάτιν όμως οι τελευταίοι δεν ταυτίζονται ούτε περιορίζονται από τους πρώτους.

Ένας δεύτερος μελετητής ο οποίος επίσης βρίσκει συνάψεις μεταξύ της κριτικής του Ζαμιάτιν και αυτής του μεταμοντερνισμού φαίνεται να αντιλαμβάνεται διανγέστερα αυτό το κρίσιμο σημείο:

*Ο Ζαμιάτιν προσφέρει μια ριζική ή αρνητική κριτική στο υπάρχον, ενώ την ίδια στιγμή αρνείται να βασίσει αυτή την κριτική σε οποιοδήποτε συγκεκριμένο πολιτικό ιδεώδες ή σε οποιοδήποτε θετικό όραμα για το ευκαίο και το δέον το οποίο θεωρείται αντικειμενικά αληθές ή το οποίο κατέχει απόλυτη ή καθολική ισχύ [...] Σύμφωνα με την οπτική του [...] η βασική αδυναμία των «ουτοπικών» οραμάτων συνολικά είναι το γεγονός ότι αντί να είναι δυναμικά είναι στατικά. Είναι εμποτισμένα με την αρχή της «εντροπίας» και όχι της «ενέργειας».*³⁷⁷

³⁷⁵ David Bell, «Fail again. Fail better: Nomadic utopianism in Deleuze & Guattari and Yevgeny Zamyatin», *Political Perspectives*, 2010 Vol. 4, University of Nottingham, σ.6.

³⁷⁶ D. Bell, «Fail again. Fail better...», ό. π., σ.22.

³⁷⁷ Tony Burns, «Zamyatin's We and Postmodernism» *Utopian Studies*, 11, 1 (2000), pp. 66-91, σ. 81.

Οι ΜΕΦΙ δεν αποτελούν κατά τη γνώμη μου όργανο έκφρασης ενός ιδιαίτερου ουτοπισμού όπως πιστεύει ο Bell.³⁷⁸ Ο Ζαμιάτιν αποφεύγει περίτεχνα και με περιπαικτικό τρόπο να περιγράψει μια πιθανή ουτοπία εκτός του Τείχους. Μια μέρα ο Δ-503 βγαίνει για πρώτη φορά έξω από το Τείχος «δυστυχώς» όμως την επομένη η καταγραφή στο ημερολόγιο «αδυνατεί» να μας δια φωτίσει για την εκεί κοινωνία:

*Ξέρω: το καθήκον μου απέναντι σας, άγνωστοι φίλοι, είναι να σας διηγηθώ κάθε λεπτομέρεια γι' αυτόν τον παράξενο και αναπάντεχο κόσμο που μου αποκαλύφθηκε εχθές. Μα δεν είμαι ακόμη σε θέση να επιστρέψω σ' αυτό. Ολοένα συμβαίνουν καινούργια πράγματα, σαν μια νεροποντή από γεγονότα, και δεν χωράνε όλα μέσα μου: προσπαθώ να τα συγκρατήσω μέσα στα ρούχα, μέσα στις χούφτες μου, κι όμως ολόκληροι κουβάδες χύνονται πλάι μου και μονάχα κάποιες σταγόνες πέφτουν σε αυτές τις σελίδες...*³⁷⁹

Μέχρι το φινάλε ο κόσμος πέρα από τη θωρακισμένη επικράτεια του Μονοκράτους θα καλύπτεται πεισματικά από μυστήριο και οι ελάχιστες πληροφορίες που θα μας δοθούν δε θα δικαιολογούν την αναγωγή του σε ουτοπία. Ο κόσμος των Άγριων συμβολίζει το αντίθετο του κόσμου των Αριθμών. Αυτό όμως από μόνο του δεν τον καθιστά ιδανικό.

Μια προσέγγιση από τον χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας συμπτωματικά ρίχνει κατά τη γνώμη μου άφθονο ερμηνευτικό φως στον παράξενο κόσμο των εκτός του Τείχους του Ζαμιάτιν. Ο James C. Scott συνέβαλλε καθοριστικά τα τελευταία χρόνια στην αναθεώρηση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την έννοια του «βάρβαρου». Η επικρατούσα στις κοινωνικές επιστήμες αναπαράσταση του βάρβαρου, παρόμοια με αυτή του «άγριου», τον θέλει να ζει εντός μιας «πρωτόγονης» κοινωνικής πραγματικότητας, στερούμενης πολιτισμού και πολιτικής οργάνωσης, σε κάποιο ξεπερασμένο στάδιο εξέλιξης όπου κυριαρχεί το κτηνώδες ένστικτο και η βία. Ο Scott διαφοροποιείται προτείνοντας έναν ρηξικέλευθο ορισμό με ανατρεπτικές θεωρητικές συνέπειες: «Το σημείο [...] βάσει του οποίου πραγματικά θέλω να δώσω τον ορισμό του βαρβάρου είναι κατά την άποψή μου, το εξής πολύ απλό. Σημαίνει άνθρωπος που ζει εκτός του κρατικού ελέγχου. Έτσι

³⁷⁸ «Το *Εμείς* [...] περιέχει έναν νομαδικό ουτοπισμό με τη μορφή του κινήματος αντίστασης των Μέφυ». D. Bell, «Fail again. Fail better...», ό. π., σ.25.

³⁷⁹ Ζαμιάτιν, *Εμείς*, ό. π., σ.186.

βέβαια έκανε το μεγαλύτερο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα».³⁸⁰

Υπό αυτή την οπτική οι μειωτικές συνδηλώσεις του άξεστου, του υποδεέστερου, του απολίτιστου τις οποίες εγείρει η έννοια του βάρβαρου δεν αποτελούν παρά το αποτέλεσμα της πολύχρονης προπαγάνδας του Κράτους. Προπαγάνδα η οποία προέβαλε την ανωτερότητα της ζωής υπό κρατική εξουσία την οποία εντέχνως αλλά αυθαίρετα ταύτισε με την πολιτισμένη ζωή. Απώτερος σκοπός αυτής της προπαγάνδας υπήρξε η συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού (πέραν του υπόδουλου ο οποίος πείθεται δια της βίας) εντός της κρατικής επικράτειας (εντός του «Πράσινου Τείχους»). Ο πληθυσμός αυτός είναι απολύτως απαραίτητος για την ύπαρξη και επιβίωση του κράτους αφού αυτός είναι που θα στρατολογηθεί, θα φορολογηθεί και θα κυβερνηθεί.

Σύμφωνα με τον Scott «[...] οι άνθρωποι που είναι δυσαρεστημένοι λόγω φόρων ή αποτυχίας των καλλιιεργειών ή εμφυλίων πολέμων και ούτω καθεξής, είναι πιθανό απλά να βγουν εκτός του πεδίου του κρατικού ελέγχου».³⁸¹ Αυτό επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη ζωνών συγκέντρωσης πληθυσμών εκτός ελέγχου των κρατικών οντοτήτων μέχρι και πρόσφατα σε διάφορες περιοχές του πλανήτη. Οι κοινότητες αυτών των πληθυσμών, εξηγεί ο Scott, συνήθως δημιουργούνται σε εδάφη δύσκολα προσεγγίσιμα από την κρατική εξουσία (δάση, βουνά κ.α.), μακριά από τις πόλεις και τα διοικητικά κέντρα. Εκεί διαμορφώνουν πολιτισμό (καλλιιεργητικές μεθόδους, τρόπους άμυνας, μορφές εκπαίδευσης κ.α.) τέτοιο που εξασφαλίζει ανεξάρτητη από το κράτος κοινωνική αναπαραγωγή, προλαμβάνοντας μάλιστα τον κίνδυνο ανάπτυξης κρατικών διοικητικών δομών.³⁸² Ο όλος πολιτισμός εκτός του Πράσινου Τείχους μπορεί να νοηθεί επομένως ως προσπάθεια να διαμορφωθεί ένας τρόπος κοινωνικής συνύπαρξης και λειτουργίας ο οποίος να εγγυάται ανεξαρτησία από το μισητό Μονοκράτος.

Δυστυχώς για τους απανταχού «Άγριους», σύμφωνα πάντα με τον Scott, ενώ στις απαρχές της ανθρώπινης κοινωνίας τα περιθώρια οργάνωσης κοινωνικών μορφών συμβίωσης εκτός κρατικού πλαισίου υπήρξαν απεριόριστα στις μέρες μας

³⁸⁰ Από συνέντευξη του Scott στο διαδικτυακό blog "Aragon Black", ό. π. [Interview with James C. Scott - YouTube](#). Πρόσβαση: 3/9/2023.

³⁸¹ Στο ίδιο.

³⁸² Βλ. στην ιστοσελίδα [The Art of Not Being Governed | Mises Institute](#) [Μεταγραφή από The Libertarian Tradition podcast episode "The Art of Not Being Governed" with Jeff Riggenbach, 12/10/2010], σ.2. Πρόσβαση: 19/4/2023.

τείνουν να μηδενιστούν.³⁸³ Ο Ζαμιάτιν φαίνεται να αναγνωρίζει έγκαιρα την εξέλιξη των ιστορικών τάσεων της εποχής του: η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας των μεταφορών, τα νέα τηλεπικοινωνιακά μέσα, τα αεροπλάνα που προσφέρουν στο κράτος το «βλέμμα του αετού» και άλλες παρόμοιες εξελίξεις διευρύνουν την ικανότητα ελέγχου του κράτους σε όλη την υφήλιο. Προσδίδουν στον κόσμο των εκτός των τειχών τον χαρακτήρα του φθίνοντος. Το Μονοκράτος με την τεχνολογία του Ολοκληρώματος είναι πλέον έτοιμο να αποικίσει το διάστημα μεταφέροντας ή επιβάλλοντας τον πολιτισμό του σε άγνωστους κόσμους. Δεν πρόκειται να χαριστεί στους «πρωτόγονους» γείτονές του. Άλλωστε και οι Ινδοί αγρότες στον «αρχαίο κόσμο» που ζει ο Ζαμιάτιν πληρώνουν φόρο για τη δόξα του Βρετανικού στέμματος ενώ οι Καυκάσιοι υποχρεώνονται να παραδώσουν τη σοδειά τους στο «Κράτος των Εργατών και των Αγροτών». Ο τελευταίος αρχηγός των Απάτσι επιδεικνύεται αιχμάλωτος και μεθυσμένος στο φιλοθεάμων κοινό των αποίκων. Οι Άγριοι στον αγώνα τους ενάντια στο Κράτος μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση είναι καταδικασμένοι σε ήττα. Η απόδραση έξω από το Τείχος καθίσταται μάταιη. Εάν οι ΜΕΦΙ θέλουν να απελευθερωθούν πρέπει να πολεμήσουν εντός του.

3στ. Η δυστοπία, οι μάζες και ο Φρομ

Ο Ζαμιάτιν στα 1922 γράφει σχολιάζοντας τη σκοτεινή πλευρά της φαντασίας του Γουέλς: «[...] ο Γουέλς καλεί τους ανθρώπους σε αυτά τα μυθιστορήματα να στοχαστούν σχετικά με τον εαυτό τους πριν να είναι πολύ αργά. [...] τους παροτρύνει να θεμελιώσουν ξανά τη ζωή αυτή τη φορά πάνω σε διαφορετικές αρχές».³⁸⁴ Αυτή ακριβώς τη λειτουργία της προειδοποίησης και του καλέσματος σε αποτρεπτική δράση, πριν κάποιες ανεπιθύμητες κοινωνικές τάσεις εξελιχθούν σε μη αναστρέψιμες πραγματικότητες, θεωρεί η Gottlieb ως προσδιοριστική του είδους της δυστοπικής λογοτεχνίας:

Ως αναγνώστες είμαστε αναγκασμένοι να φανταστούμε το Μονοκράτος του Ζαμιάτιν, το Παγκόσμιο Κράτος του Huxley και την Ωκεάνια του Orwell, το καθένα ως έναν κολασμένο τόπο από τον οποίο οι κάτοικοι δεν μπορούν πλέον

³⁸³ «Η παγκόσμια ιστορία μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις περιόδους: 1) μια περίοδο χωρίς κρατική οργάνωση (μακράν η μεγαλύτερη), 2) μια περίοδο ύπαρξης μικρής κλίμακας κρατών τα οποία περιβάλλονται από τεράστιες και εύκολα προσεγγίσιμες ακρατικές περιφέρειες, 3) μια περίοδο κατά την οποία αυτές οι περιφέρειες συρρικνώνονται και πολιορκούνται από την επέκταση της κρατικής εξουσίας, και τέλος, 4) μια περίοδο κατά την οποία σχεδόν ολόκληρη η υδρόγειος είναι διοικούμενη επικράτεια και η περιφέρεια δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα φολκλорικό κατάλοιπο». Ο. π., σ.1.

³⁸⁴ Zamyatin, «H. G. Wells», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.268.

να επιστρέψουν, έτσι ώστε να συνειδητοποιήσουμε πώς μπορούν να εξελιχθούν οι παθογένειες της δικής μας κοινωνίας για τις επόμενες γενιές, εκτός και προσπαθήσουμε να εξαλείψουμε αυτές τις παθογένειες σήμερα.³⁸⁵

Το *Εμείς* οριστικοποιεί μια «δυστοπική στροφή» στην κοινωνική φαντασία η οποία λαμβάνει χώρα από τις αρχές του αιώνα με έργα όπως το *The Time Machine* του H. G. Wells (1905) και το *The Iron Heel* του Jack London (1908). Η περίοδος που το εγκυμονεί είναι μια συμπυκνωμένη περίοδος ιστορικών εξελίξεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο, πόσο μάλλον στη ρώσικη γωνιά της: «[...] εμείς που ζούμε στην Πετρούπολη, στην ΕΣΣΔ, το 1921, είμαστε Μαθουσάλες, είμαστε σαν τον κοιμισμένο του Χ. Τζ. Γουέλς, που ξυπνάει εκατό χρόνια αργότερα, και μας φαίνεται τόσο παράξενο να διαβάζουμε για τα αδιόρατα πλέον και γοητευτικά νιάτα μας - εκατό χρόνια πριν, το 1914».³⁸⁶ Ιδιαίτερα μετά και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη γίνεται αισθητή η ανάγκη επανένταξης σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής, από τις οικογενειακές σχέσεις και την πολιτική μέχρι την επιστήμη και την εργασία η οποία εκφράζεται στην τέχνη με τις διάφορες εκφάνσεις του κινήματος του μοντερνισμού του πρώτου τέταρτου του αιώνα.³⁸⁷

Ήδη από τον 19^ο αιώνα η κοινωνική φαντασία έχει γεμίσει με τεχνολογικές εφευρέσεις (με δημοφιλέστερο εκπρόσωπο αυτής της τάσης τον Ιούλιο Βερν). Καθώς η τεχνοεπιστήμη αποκτά διαρκώς ενεργητικότερο ρόλο στην κοινωνική μεταβολή, το ουτοπικό είδος ενσωματώνει το συγγενές είδος της επιστημονικής φαντασίας:

«Η διασταύρωση της σύγχρονης επιστημονικής φαντασίας και της ουτοπίας ξεκινά με αυτό που θεωρώ το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της επιστημονικής φαντασίας, δηλαδή την ικανότητά της να αντικατοπτρίζει ή να εκφράζει τις ελπίδες και τους φόβους μας για το μέλλον, και πιο συγκεκριμένα να συνδέει αυτές τις ελπίδες και τους φόβους με την επιστήμη και την τεχνολογία».³⁸⁸

Σε μια παράλληλη εξέλιξη τον ίδιο αιώνα ο σοσιαλισμός κατακτά το φανταστικό λαϊκών στρωμάτων και πνευματικών ελίτ. Με την εξέλιξη του αιώνα και κυρίως με

³⁸⁵ Erika Gottlieb, *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*, McGill-Queen's University Press, Quebec City, 2001, σ.4.

³⁸⁶ Zamyatin, «Gryadushchaya Rossiya» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.68.

³⁸⁷ «[...] ο μοντερνισμός ήταν μια αισθητική αντίδραση [...] Η τέχνη φαινόταν [...] να μπορεί να δημιουργήσει μια νέα γλώσσα, έναν νέο πολιτισμό, μια νέα πραγματικότητα. Τα αισθητικά κινήματα της εποχής επιδείκνυαν έναν έντονο ριζοσπαστισμό [...] την απερίφραστη απαίτηση για εκτεταμένες κοινωνικές αλλαγές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις». D. Ioffe and F. White «An Introduction to the Russian Avant-Garde and Radical Modernism», ό. π., σσ.10-11.

³⁸⁸ Peter Fitting, «Utopia, dystopia and science fiction», στο Claeys (επ.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Cambridge University Press, 2010, σσ.138-9.

την εμφάνιση του μαρξισμού από τα μέσα του, ενισχύεται περαιτέρω μια παράδοση ουτοπισμού η οποία συνδέει την τεχνολογία με την επίτευξη της κοινωνικής ισότητας.

Στο εν τω μεταξύ η αμφισβήτηση βασικών αξιών της νεωτερικότητας κάνει την εμφάνιση της μέσα από τον σκοτεινό κόσμο των τεράτων εκφρασμένη λογοτεχνικά από τη Μαίρη Σέλλεϋ στο κλασικό της αριστούργημα *Φρανγκεστάιν ή ο σύγχρονος Προμηθέας* (1818). Η Σέλλεϋ ανοίγει την κερκόπορτα στο οπτιμιστικό αφήγημα της «ιδεολογίας της προόδου». Αυτή την πόρτα για τον 19^ο αιώνα θα αναλάβει να κλείσει με εκκωφαντικό τρόπο ο Νίτσε παραδίδοντας στον 20^ο αιώνα τη «νεωτερική ουτοπία» σοβαρά τραυματισμένη: «Προβλέποντας πολλά από τα έργα της δυστοπικής μυθοπλασίας, ο Νίτσε ξεσπά ενάντια στην αυξανόμενη μηχανοποίηση της ζωής που επιφέρει ο γνωσιολογικός ιμπεριαλισμός της επιστήμης, χλευάζοντας την επιστήμη ως μια νέα μορφή θρησκείας [...]».³⁸⁹

Την χαριστική βολή στο νεωτερικό όνειρο της αναζήτησης της ευτυχίας μέσω της δημιουργίας μιας δίκαιης και ελεύθερης κοινωνίας βασισμένης στο λόγο θα έρθει να δώσει ο «Μεγάλος Πόλεμος». Το κολοσσιαίο μέγεθος των ανθρώπινων απωλειών, η εμπειρία των χαρακωμάτων, η δολοφονική χρήση της επιστήμης και της τεχνολογίας, τα εκατομμύρια ανάπηρων ψυχών και κορμιών, οι ξεριζωμένοι από τους τόπους τους πληθυσμοί θα ρίξουν βαριά τη σκιά τους στο κοινωνικό φαντασιακό.

Κάπως έτσι φτάνουμε στο χρονικό σημείο όπου οι κοινωνικές συνθήκες και οι πνευματικές διεργασίες έχουν ωριμάσει ώστε να καταστήσουν τη δυστοπία αυτόνομο είδος με σημαντική παρουσία στη λογοτεχνική παραγωγή. Ως υποείδος της αναγνωρίζουν οι μελετητές την αντιουτοπία.³⁹⁰ Μια τριάδα έργων που συγκαταλέγονται στην κλασική δυστοπική παράδοση (*Εμείς* του Ζαμιάτιν, *Ο Θaumαστός Καινούργιος Κόσμος* του Χάξλεϋ και 1984 του Όργουελ) θα μετατρέψουν κάποιες εύλογες ανησυχίες του 19^{ου} αιώνα σε εφιαλτική απεικόνιση του ανθρώπινου μέλλοντος κατά το αιμοδιψές πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.³⁹¹ Η εξέγερση της

³⁸⁹ M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.7.

³⁹⁰ Σύμφωνα με τους ορισμούς του Sargent: «Δυστοπία ή αρνητική ουτοπία - μια ανύπαρκτη κοινωνία που περιγράφεται με πολλές λεπτομέρειες και που συνήθως τοποθετείται στο χρόνο και στο χώρο την οποία ο συγγραφέας σκοπεύει ο σύγχρονος αναγνώστης να την θεωρήσει πολύ χειρότερη από την κοινωνία στην οποία ζει». Ενώ «Αντιουτοπία - μια ανύπαρκτη κοινωνία που περιγράφεται με πολλές λεπτομέρειες και που συνήθως τοποθετείται στο χρόνο και στο χώρο την οποία ο συγγραφέας σκοπεύει ο σύγχρονος αναγνώστης να την θεωρήσει ως κριτική του ουτοπισμού ή κάποιας συγκεκριμένης ευτοπίας». L.T. Sargent, «The Three Faces of Utopianism Revisited», ό. π., σ.9.

³⁹¹ Βλ. Krishan Kumar, «Utopia and Anti-Utopia in the Twentieth Century», στο R. Schaer et al. (επ.), *Utopia: the search for the ideal society in the western world*, ό. π., σσ.255-6.

«ανθρώπινης φύσης» ενάντια στις καταπιεστικές κοινωνικές δομές τις οποίες επιβάλλει μια αυτονομημένη από την κοινωνία και ενισχυμένη τεχνικά εξουσία θα αποτελέσει κυρίαρχη θεματική της δυστοπικής παράδοσης στην οποία αναφερόμαστε.³⁹² Σε αντίθεση ωστόσο με το αδελφό είδος της ουτοπικής λογοτεχνίας, όπως έχουμε ήδη αφήσει να εννοηθεί, η δυστοπική λογοτεχνία δεν ενδιαφέρεται να προδιαγράψει μια επιθυμητή κοινωνική εξέλιξη, μια «ευτοπία».³⁹³

Εστιάζοντας τώρα ειδικότερα στο *Εμείς*, αυτό που γίνεται εξ αρχής φανερό στην κοινωνία του Μονοκράτους είναι η κατάργηση της διαφοροποίησης της ιδιωτικής από τη δημόσια σφαίρα. Αυτή τη διάκριση που η νεωτερική ευρωπαϊκή κοινωνία αξίωσε και επέβαλε με την επικράτηση της φιλελεύθερης ιδεολογίας, η εξέλιξή της ίδιας αυτής κοινωνίας μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έρχεται να την απαξιώσει. Ο Ζαμιάτιν ήδη από το 1920 αποτυπώνει με διαύγεια την πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην πατρίδα του αλλά και γενικότερα στην ευρωπαϊκή ήπειρο: «Έχουμε ζήσει την εποχή της καταπίεσης των μαζών. Τώρα ζούμε την εποχή της καταπίεσης του ατόμου στο όνομα των μαζών [...]».³⁹⁴ Στα 1932 δηλώνει ότι η σχέση υποκειμένου – συλλογικότητας υπήρξε το κεντρικό θέμα του *Εμείς*:

[...] το ζήτημα της σχέσης μεταξύ ατόμου και συλλογικότητας, ατόμου και κράτους. Στην παρούσα πρακτική [...] αποφασίζεται εξ ολοκλήρου υπέρ του κράτους [...] Και ακριβώς αυτό το πρόβλημα [...] παρέχει τη βάση για το σύνολο του μυθιστορημάτος μου «Εμείς». Κάποτε στον Καύκασο μου διηγήθηκαν ένα περσικό παραμύθι για έναν κόκορα που είχε την κακή συνήθεια να λαλάει μια ώρα πριν από τους άλλους: ο ιδιοκτήτης του κόκορα έμπλεξε σε

³⁹² Βλ. Gorman Beauchamp, «Of Man's Last Disobedience: Zamyatin's "We" and Orwell's "1984"», *Comparative Literature Studies*, Vol. 10, No. 4, Dec. 1973, pp. 285-301, σσ.286-8.

³⁹³ Ο Booker βλέπει συγγένειες στην «φιλοσοφία» του Foucault με τη κριτική στάση της δυστοπικής λογοτεχνίας απέναντι στο παρόν, στο οποιοδήποτε παρόν. Κριτική στάση η οποία συνειδητά «παραβλέπει» να προτάξει κάποιο θετικό κοινωνικό όραμα: «Ο Foucault διαρκώς διακηρύσσει την αναγκαιότητα της αντιπαράθεσης στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, αρνείται όμως να προτείνει μια εναλλακτική τάξη [...] Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Allan Megill, η απόρριψη του status quo από τον Foucault καθιστά τη διαρκή αλλαγή ένα είδος εναλλακτικού ουτοπικού μοντέλο χωρίς τελικό "όραμα ευτυχίας ή απελευθέρωσης... Ο Foucault υπεραμύνεται με αυτό τον τρόπο μιας ιδιόμορφης πρόσληψης της αέναης επανάστασης - αέναης επειδή δεν επιδιώκει να πραγματοποιήσει το όραμα κάποιας ιδανικής κοινωνίας". [...] Η έμφαση του Foucault στη διαρκή αλλαγή προκύπτει από μια έντονη αίσθηση πολιτιστικής κρίσης που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο "δυστοπική" παρά ουτοπική, και η οποία εμπεριέχει μια θεμελιακή καχυποψία του οποιουδήποτε και όλων των εξιδανικευμένων οραμάτων της κοινωνίας». M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σσ.14-15. Η οπτική του Foucault όπως παρουσιάζεται εδώ συμπίπτει με αυτήν του Ζαμιάτιν για την «αέναη επανάσταση» και την άρνησή της να αποκρυσταλλωθεί σε καθεστώς. Βλ. Zamyatin «Tomorrow» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.51.

³⁹⁴ Zamyatin, «Tomorrow», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.51-52.

τόσο άβολες καταστάσεις εξαιτίας του που τελικά του έκοψε το κεφάλι. Το μυθιστόρημα «Εμείς» μας προέκυψε περσικός κόκορας.³⁹⁵

Ειδικότερα στην πατρίδα του, το κράτος υπό το νέο καθεστώς όχι μόνο δεν έχει μπει σε διαδικασία μαρασμού σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρία και τις προεπαναστατικές εξαγγελίες του Λένιν, αλλά αντίθετα, εξελίσσεται σε αδιαμφισβήτητο ρυθμιστή του συνόλου της ζωής των πολιτών του. Τελικά, μάλλον με την παρέμβαση του «δόλου της ιστορίας» και παρά τις πιθανά αγαθές προθέσεις, η εξέλιξη του Σοβιετικού Κράτους θα επαληθεύσει έναν άλλον «περσικό κόκορα» ο οποίος λαλούσε ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα προειδοποιώντας για την αναπόδραστη ολοκληρωτική εκτροπή μιας μελλοντικής «δικτατορίας του προλεταριάτου».³⁹⁶

Το αυταρχικό κρατικιστικό-κολλεκτιβιστικό κοινωνικό πρότυπο ωστόσο προωθείται και στην μη κομμουνιστική μεσοπολεμική Ευρώπη από μια σοβινιστική ιδεολογία η οποία ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα τείνει να καταστεί κυρίαρχη³⁹⁷ και η οποία θα εκφραστεί πολιτικά με την άνοδο των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Ο Ζαμιάτιν είναι ενήμερος: «[...] Είτε το εγκρίνουμε είτε όχι, είτε το επιθυμούμε είτε όχι, ο κόσμος ξεκάθαρα κινείται από τη δημοκρατία προς τη δικτατορία, είτε προς τα αριστερά είτε προς τα δεξιά».³⁹⁸ Θα αναπαραστήσει στο *Εμείς* τις νέες πολιτικές πραγματικότητες (με τη ρωσική να κατέχει μάλλον εξέχουσα θέση) στην υπερβολή τους σε μια προσπάθεια να προκαλέσει προβληματισμό: «Τη νύχτα οι Αριθμοί υποχρεούνται να κοιμούνται· είναι υποχρέωση, όπως και το να δουλεύουν την ημέρα. Το να μην κοιμόμαστε τη νύχτα είναι έγκλημα...».³⁹⁹

Η γραφειοκρατική οργάνωση μιας όλο και ευρύτερης κοινωνικής περιοχής, η διεκπεραίωση βασικών εμπειριών των σύγχρονων πολιτών (γέννηση, εκπαίδευση, γάμος, εργασία, θάνατος κ.α.) με ομοιόμορφο, τυπικό, μαζικό και προκαθορισμένο τρόπο στην τεράστια κλίμακα των σύγχρονων κρατών οδηγεί στην μοντέρνα εκδοχή του ετεροκαθορισμού της ζωής των πολιτών. Σε αυτή την εκδοχή την παράδοση

³⁹⁵ Zamyatin «Auto-Interview» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.297.

³⁹⁶ «[...] κάθε δικτατορία δεν έχει κανένα άλλο σκοπό παρά μόνο την αυτοσυντήρησή της [...]». Μιχαήλ Μπακούνιν, «Κριτική της Μαρξιστικής θεωρίας περί κράτους» στο *Η Παρισινή κομμούνια του 1871 και η ιδέα του κράτους*, Ελεύθερος τύπος, Αθηνά, σ.102.

³⁹⁷ «[...] οι έννοιες ενός λαού και ενός έθνους νοούμενων ως υπάρξεων ανώτερων από τα άτομα [...] και του κράτους ως έκφραση αυτών των κοινωνικών υπάρξεων, υπήρξε βαθιά εδραιωμένη [...]». P. Wagner, *A Sociology of Modernity...*, ό. π., σ.61.

³⁹⁸ Zamyatin, «The Future of the Theater» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.292.

³⁹⁹ Ζαμιάτιν, *Εμείς*, ό. π., σ.78.

αντικαθιστά η νομοθεσία, την εκκλησία το κράτος και την θρησκεία η επιστήμη. Για πολλούς σύγχρονους ευρωπαίους η «ευημερία» θα αποτελέσει επαρκές αντιστάθμισμα για τη διάψευση της υπόσχεσης της αυτονομίας, προσδοκία-γέννημα της «εποχής των επαναστάσεων». Ο Mumford αποπειράται μια πρωτότυπη εξήγηση του φαινομένου:

Γιατί η εποχή μας έχει παραδοθεί με τόση ευκολία στους ελεγκτές, στους χειραγωγούς, τους διαχειριστές μιας αυταρχικής τεχνικής; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι ταυτόχρονα παράδοξη και ειρωνική. Η σημερινή τεχνική διαφέρει από τις οφθαλμοφανώς βάρβαρες [...] του παρελθόντος [...] κατά ένα βασικό σημείο: δέχτηκε την βασική δημοκρατική αρχή χάρη στην οποία κάθε μέλος της κοινωνίας υποτίθεται ότι απολαμβάνει τα αγαθά της. [...] Η ανταλλαγή που μας προτείνεται μοιάζει σαν ένα γενναιόδωρο λάδωμα.⁴⁰⁰

Ο μοντέρνος Ευρωπαίος, παραιτημένος από την ευθύνη προάσπισης της αυτονομίας του, ασφυκτιά αναγκασμένος να διεκπεραιώνει καθημερινά υποχρεώσεις ικανές να του εξασφαλίσουν ασφάλεια και κατανάλωση, ανίκανες όμως να παραγάγουν πάθος ή έστω ικανοποίηση από τη ζωή του:

[...] ένα δραματικό όραμα της νεωτερικότητας έχει εμπνευστή τον Φρόιντ. [...] η “αρχή της πραγματικότητας” καταφέρνει να κυριαρχήσει επί της “αρχής της ευχαρίστησης” [...] οι άνθρωποι, ως αποτέλεσμα, ανταλλάσσουν μερίδιο της ελευθερίας (και της ευτυχίας) τους για κάποιο βαθμό ασφάλειας [...]. Η ανταλλαγή μπορεί να είναι επικερδής, αλλά προκύπτει ως προϊόν καταστολής των “φυσικών” ορμών και επιβολής προτύπων συμπεριφοράς που δεν ταιριάζουν με τις ανθρώπινες προδιαθέσεις [...]»⁴⁰¹

Στα 1941 και διαθέτοντας ως επιπλέον «εμπειρικό υλικό» για την παρατήρηση του ψυχισμού του σύγχρονου ευρωπαίου μέρος μόνο από το μακάβριο μάθημα του ναζισμού στην ανθρωπότητα, ο Γερμανός ψυχολόγος Έριχ Φρομ θα εκδώσει το έργο του *Fear of Freedom*. Εκεί επιχειρεί μια ερμηνεία της επικράτησης των ολοκληρωτισμών του μεσοπολέμου στην Ευρώπη η οποία μπορεί να φωτίσει την ψυχολογική συνθήκη που επιτρέπει τη μακροήμερευση του καθεστώτος του Μονοκράτους στο *Εμείς*.

⁴⁰⁰ Lewis Mumford, «Authoritarian and Democratic Technics», *Technology and Culture*, Vol. 5, No. 1 (Winter, 1964), pp. 1-8, σ.6

⁴⁰¹ Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*, Polity Press, Oxford, 1989, σσ.113-4.

Ο «μαζοχιστικός χαρακτήρας» με τον οποίο περιγράφει ο Φρομ την ψυχολογία μεγάλου μέρους του μεσοπολεμικού πληθυσμού της Ευρώπης ταυτίζεται με την ψυχολογία του βασικού ήρωα του *Εμείς*, του Δ-503 (πριν την «εξέγερση» του υποσυνειδήτου του που θα προκαλέσει ο έρωτάς του για την I-330):

Το μαζοχιστικό πρόσωπο, ανεξάρτητα αν ο κυρίαρχος του είναι μια εξουσία εξωτερική ή αν έχει εσωτερικεύσει τον κυρίαρχο [...] απαλλάσσεται από το να αποφασίζει, απαλλάσσεται από την τελική ευθύνη για την τύχη του εγώ του και με αυτό απαλλάσσεται από την αμφιβολία του τι απόφαση να πάρει. [...] Στα ερωτήματα αυτά δίνει απαντήσεις η [...] εξουσία στην οποία έχει προσκολληθεί. Το νόημα της ζωής του και η ταυτότητα του καθορίζονται από το ευρύτερο σύνολο μέσα στο οποίο έχει διαλυθεί.⁴⁰²

Η αφελής μακαριότητα μέσω της υποταγής σε μια πατερναλιστική εξουσία, η αποχαυνωτική μετάθεση της ευθύνης στον Ηγέτη, η εθελούσια απάρνηση του αυτεξούσιου που θα καθορίσει τη στάση πολλών ευρωπαίων απέναντι στους προελαύνοντες ολοκληρωτισμούς του Μεσοπολέμου είναι χαρακτηριστική της γενικότερης στάσης του Δ-503 απέναντι στη ζωή. Την ίδια στιγμή το έθνος, το κόμμα, το Μονοκράτος αξιώνουν την υποταγή των εγωιστικών τάσεων των ατόμων σε έναν «ανώτερο» κοινό σκοπό. Η ψυχική κόπωση και το άγχος που προκαλεί η μοντέρνα συνθήκη (ελλείψει θεού και νοήματος) ευνοεί την ανακουφιστική συγχώνευση της ατομικότητας στη μάζα: «το άτομο παύει να είναι ο εαυτός του. [...] γίνεται ακριβώς όπως οι άλλοι και όπως θα ήθελαν οι άλλοι να είναι».⁴⁰³

Ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς* αναγκάζει τον αναγνώστη να αναγνωρίσει και να αντιμετωπίσει αυτή τη «νοσταλγία της μήτρας», τη λαχτάρα να απαρνηθεί την ελεύθερη βίωση μιας πραγματικότητας που συνεπάγεται πόνο (συμβολικά συμπυκνωμένο στο σοκ της γέννας και το πρώτο κλάμα) για την επιστροφή σε μια παραδείσια κατάσταση ύπαρξης μέσα στη μήτρα της μητέρας του. Ο ήρωας του, ο Δ-503, αναγκάζεται να υποφέρει ώστε ελεύθερος πια να γευτεί τις χαρές από τις οποίες τον «προφύλασσε» η καθορισμένη από το Μονοκράτος ζωή του.

Ολοκληρώνοντας να σταθούμε στην κριτική του Φρομ στην σύγχρονή του ψυχιατρική η οποία παρουσιάζει προφανείς ομοιότητες με την κριτική του μονοδιάστατα λογοκρατούμενου ψυχισμού από τον Ζαμιάτιν:

⁴⁰² Erich Fromm, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία*, μτφ. Δ. Θεοδορακάτου, Μπουκουμάνης, Γ' έκδ., Αθήνα, 1971.ό. π., σσ.178-9.

⁴⁰³ Στο ίδιο, σ.209.

*Πολλοί ψυχίατροι [...] προβάλλουν την εικόνα μιας “ομαλής” προσωπικότητας που ποτέ δεν δείχνει πολύ λύπη, πολύ θυμό ή πολλή έξαψη. Χρησιμοποιούν λέξεις, όπως “παιδικός” ή “νευρωτικός” για να εξαγγείλουν γνωρίσματα ή τύπους προσωπικότητας που δεν συμβιβάζονται με τα συμβατικά πρότυπα του “ομαλού” ατόμου [...].*⁴⁰⁴

Το Μονοκράτος θα φτάσει να εισηγηθεί την υποχρεωτική λοβοτομή του συνόλου του πληθυσμού. Στον ευρωπαϊκό 20^ο αιώνα η εν λόγω ψυχιατρική πρακτική θα εφαρμοστεί με μεγαλύτερη σύνεση. Ο Φρομ ωστόσο, σε απόλυτη σύμπλευση με τον Ζαμιάτιν, θα καυτηριάσει τη «φτώχεια» του βιώματος του σύγχρονου ευρωπαίου: «Στην κοινωνία μας, τα συναισθήματα γενικά αποθαρρύνονται. [...] έχει γίνει ιδανικό να σκεφτόμαστε και να ζούμε χωρίς συναισθήματα. Το να είσαι “συναισθηματικός” έχει καταντήσει συνώνυμο με το να είσαι νοσηρός και μη ισορροπημένος».⁴⁰⁵

3ζ. Η 2^η Επιστημονική Επανάσταση

Ο Zygmunt Bauman υποστήριξε ότι οι περίοδοι που μια «αλήθεια» αποκτά αναμφισβήτητο κύρος είναι εκείνες κατά τις οποίες η κοινωνική δύναμη που ταυτίζεται με αυτήν την «αλήθεια» δεν αντιμετωπίζει υπολογίσιμη απειλή στον κοινωνικό ανταγωνισμό για εξουσία.⁴⁰⁶ Σε όλη τη διάρκεια αυτού που αγγλόφωνα αποκαλείται modernity τίποτα δεν αξίωσε περισσότερη ισχύ για μια «αλήθεια» από το να περιβληθεί τον μανδύα της επιστήμης. Σε αυτό ίσως να συντέλεσε το ότι οι εφαρμογές της τελευταίας συνεισέφεραν σημαντικά στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης μεγάλου τμήματος του πληθυσμού των πολιτικά κυρίαρχων κοινωνιών του πλανήτη. Στο *Εμείς* βρίσκουμε μια κριτική εμπνευσμένη από την «2^η επιστημονική επανάσταση» εναντίον του κυρίαρχου ως τότε «Νευτώνειου» επιστημονικού παραδείγματος. Αυτού του παραδείγματος το οποίο (χωρίς υπαιτιότητα του Νεύτωνα φυσικά) με πρόσχημα την «Αλήθεια» προσέφερε ιδεολογική νομιμοποίηση σε διάφορες και διαφορετικές εξουσίες να αξιώσουν υποταγή στην αυθεντία τους φτάνοντας στον αφανισμό ολόκληρων πολιτισμών.

Ο Ζαμιάτιν εκτός από καλλιτέχνης είναι και επιστήμονας. Βέβαια, σταδιακά η τέχνη κατέλαβε πολύ σημαντικότερο ρόλο στη ζωή του, με παρόμοιο τρόπο που η συγγραφή του ημερολογίου για τον Δ-503 αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία

⁴⁰⁴ E. Fromm, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία...*, ό. π., σσ.272-3.

⁴⁰⁵ Στο ίδιο, ό. π., σ.271.

⁴⁰⁶ Βλ. Z. Bauman, *Legislators and Interpreters...*, ό. π., σσ.84-6.

θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την επίβλεψη της κατασκευής του Ολοκληρώματος.⁴⁰⁷ Ο μηχανικός Δ-503 πιστεύει στο αλάθητο της επιστήμης. Ο δημιουργός του από την άλλη δεν αποδέχεται την αντικειμενικότητα της: «Αν υπήρχε κάτι σταθερό στη φύση, αν υπήρχαν αλήθειες, όλα αυτά θα ήταν ασφαλώς λανθασμένα. Ευτυχώς, όμως, όλες οι αλήθειες είναι εσφαλμένες. Αυτή είναι η ουσία της διαλεκτικής διαδικασίας: οι αλήθειες του σήμερα, αύριο γίνονται λάθη· δεν υπάρχει τελευταίος αριθμός».⁴⁰⁸

Η ονομασία «2^η επιστημονική επανάσταση» για την περιγραφή της αλλαγής παραδείγματος στις θετικές επιστήμες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (με τη Θεωρία της Σχετικότητας, την Αρχή της Απροσδιοριστίας, την Κβαντομηχανική κ.α.) προδίδει τη σχέση της με τη «2^η βιομηχανική επανάσταση» η οποία λαμβάνει χώρα την ίδια εποχή και χαρακτηρίζεται από τον ηλεκτρισμό, την ταχεία εξάπλωση των νέων τεχνολογιών, τη μαζική παραγωγή κ.α. Όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε και νωρίτερα η εν λόγω περίοδος συνταράσσεται από σημαντικότερες κοινωνικές εξελίξεις και ανατροπές σε πολλαπλά επίπεδα. Ένα από αυτά τα επίπεδα είναι και το γνωσιολογικό καθώς από τις θετικές επιστήμες η «επανάσταση» θα εξαπλωθεί στο σύνολο της ανθρώπινης προσπάθειας κατανόησης του κόσμου, της κοινωνίας και του εαυτού του συμπεριλαμβανομένου.

Ο Ζαμιάτιν γράφει στα 1923 το «Περί λογοτεχνίας, Επανάστασης, Εντροπίας και άλλων ζητημάτων», κείμενο με χαρακτήρα προσωπικού μανιφέστου, υπό την άμεση επίδραση των θεωριών περί θερμοδυναμικής του Γερμανού φυσικού Mayer.⁴⁰⁹ Εκεί περιγράφει την αέναη διαδοχή ενέργειας και εντροπίας, αλλαγής και σταθεροποίησης που παρατηρεί τόσο στα φυσικά όσο και στα κοινωνικά φαινόμενα:

Ο νόμος της επανάστασης είναι κόκκινος, πύρινος, θανάσιμος [...] αν είναι να ξαναβρεί ο πλανήτης τη νιότη του, θα πρέπει να πυρποληθεί, θα πρέπει να εκτροχιαστεί από την ομαλή λεωφόρο της εξέλιξης [...] Όταν η φλεγόμενη, κοχλάζουσα σφαίρα (στην επιστήμη, στη θρησκεία, στην κοινωνική ζωή, στην τέχνη) κρυώνει, το πύρινο μάγμα επικαλύπτεται με το δόγμα – μια άκαμπτη, απολιθωμένη, ακίνητη κρούστα. Ο δογματισμός στην επιστήμη, στη θρησκεία, στην κοινωνική ζωή ή στην τέχνη είναι η εντροπία της σκέψης. Ό,τι έγινε δόγμα δεν καίει πια [...].⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Βλ. S. Layton, «The critique of technocracy in early Soviet literature...», ό. π., σ.8.

⁴⁰⁸ Ζαμιάτιν, «Περί Λογοτεχνίας...», ό. π., σ.5.

⁴⁰⁹ Βλ. W.J. Leatherbarrow, «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», *The Modern Language Review*, Jan., 1987, Vol. 82, No. 1, pp. 142- 151, σ.142.

⁴¹⁰ Ζαμιάτιν, «Περί Λογοτεχνίας...», ό. π., σσ.2-3.

Αν ερμηνεύσουμε την εξέλιξη της ευρωπαϊκής επιστημονικής σκέψης με βάση το παραπάνω σχήμα (και με δεδομένο ότι ο Ζαμιάτιν εναλλακτικά με την έννοια «ενέργεια» χρησιμοποιεί την έννοια «επανάσταση») τότε η εν λόγω εξέλιξη μπορεί να περιγραφεί ως εξής: μια πρώτη επανάσταση η οποία συντελέστηκε τον 16^ο αιώνα με τον Κοπέρνικο, τον Γαλιλαίο και αργότερα τον Βάκωνα, τον Νεύτωνα και άλλους, με τον καιρό μετατράπηκε σε καθεστώς (ενέδωσε στην εντροπία). Το θετικιστικό επιστημονικό δόγμα το οποίο κυριάρχησε τους επόμενους δυο τρεις αιώνες ήρθε να το ανατρέψει μια επόμενη επανάσταση, αυτή του Αϊνστάιν και των συναδέλφων του.⁴¹¹ Η καινούργια λογική που αναδύεται, ο καινούριος τρόπος να αντιλαμβάνεται κανείς τα πράγματα, χωρίς να έχουν αποκτήσει ακόμη στην εποχή του Ζαμιάτιν καθολική αποδοχή (χωρίς να αποτελούν ακόμη το επόμενο «δόγμα»), συνεπάγονται επιστημονικές και κοινωνικές μεταβολές κοσμοϊστορικής σημασίας:

*[...]Η νευτώνεια φυσική είχε εισαγάγει μια υποθετική βεβαιότητα και ομοιομορφία στο σύμπαν, που είχε χρωματίσει όλες τις προκύπτουσες πολιτιστικές και φιλοσοφικές υποθέσεις [...] ένα μηχανικό σύμπαν [...] Ο Αϊνστάιν τα αναστάτωσε όλα αυτά αποδεικνύοντας ότι κι ο παρατηρητής είναι επίσης ένα ψάρι στο ενυδρείο [...] θεμελιώδεις παραδοχές όπως το ακίνητο και το κινούμενο, το πριν και το μετά γίνονται σχετικές και περίπλοκες. Αυτό, αναμφίβολα, είχε στο μυαλό του ο Zamyatin όταν ισχυριζόταν ότι η σύγχρονη επιστήμη έχει “καταστρέψει και αυτή την ίδια την πραγματικότητα της ύλης”.*⁴¹²

Ο Ζαμιάτιν λόγω ιδιοσυγκρασίας, λόγω κατάρτισης αλλά και εκ του γεγονότος ότι οι νέες επιστημονικές θεωρίες συνηγορούν υπέρ του φιλοσοφικού ιντιβιντουαλισμού του θα ταχθεί ανεπιφύλακτα με το μέρος τους στον γνωσιολογικό και ευρύτερο κοινωνικό αγώνα που διεξάγεται για την επικράτησή τους.⁴¹³ Το υπό διαμόρφωση επιστημονικό παράδειγμα θα αποτελέσει έναν από τους παράγοντες που καθορίζουν την κοσμοθεώρησή του διαμορφώνοντας το περιεχόμενο και το ύφος της λογοτεχνικής και θεωρητικής παραγωγής του. Το γεγονός αυτό θα αποτελέσει έναν επιπλέον παράγοντα προστριβών με τη νέα κυρίαρχη ιδεολογία στη πατρίδα του:

⁴¹¹ Η διαδικασία ακολουθώντας το σχήμα του Ζαμιάτιν συμφωνεί σε αξιοσημείωτο βαθμό με τη διαδικασία που περιγράφει ο Kuhn ως *Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (1962) στο διάσημο ομότιτλο βιβλίο του.

⁴¹² W.J. Leatherbarrow, «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», ό. π., σ.147.

⁴¹³ «Ο Ζαμιάτιν συνέλαβε το μυθιστόρημά του *Εμείς* και τα κριτικά του δοκίμια σε μια εποχή που οι πολιτισμικές και φιλοσοφικές επιπτώσεις της “νέας φυσικής” άρχισαν να αντηχούν στα υψηλότερα επίπεδα της σοβιετικής πνευματικής και πολιτικής ζωής». Στο ίδιο, σ.144.

[...] Η επιστήμη στην οποία έκαναν έκκληση ο Μαρξ και ο Ένγκελς [...] ήταν η κλασική επιστήμη του δέκατου ένατου αιώνα. Αλλά μέχρι τη δεκαετία του 1920 πολλές από τις αρχές αυτής της επιστήμης είχαν ανατραπεί [...] Πολλές εξελίξεις στη νέα φυσική έγιναν στην πραγματικότητα αποδεκτές μάλλον εύκολα από τους περισσότερους Σοβιετικούς φυσικούς, αλλά οι συνέπειες αυτών των εξελίξεων ήταν σοβαρά ανησυχητικές για πολλούς συμβατικούς μαρξιστές πολιτικούς στοχαστές. Στο «Εμείς» αντικατοπτρίζεται αυτή η αντιπαράθεση μεταξύ της νέας επιστήμης και της παλιάς, θεωρώντας την επιστήμη τόσο ως ένα πιθανό εργαλείο για την επιβολή του κομφορμισμού όσο και ως μια πιθανή πηγή εκρηκτικής επαναστατικής σκέψης.⁴¹⁴

Το κομμουνιστικό καθεστώς με εκκίνηση την απόδοση αντικειμενικής ισχύος στους «νόμους» του μαρξισμού θα επεκτείνει στη σταλινική περίοδο την αξίωση αυθεντίας στο ιδιαίτερο επιστημολογικό του παράδειγμα («Διαλεκτικός Υλισμός») μέχρι του σημείου να το καταστήσει επίσημο επιστημολογικό κρατικό δόγμα.

Η εμμονή του Δ-503 με τις ευθείες, το άγχος του να εκλογικεύσει την ύπαρξη του «παράλογου αριθμού» της $\sqrt{-1}$, η αμετακίνητη σταθερότητα στις απόψεις του θα υποβληθεί σε σκληρή σχετικιστική δοκιμασία από την ανατρεπτική σκέψη της I-330:

- Ονόμασε μου τον τελευταίο αριθμό, τον υψηλότερο, τον μέγιστο.

- Μα αυτό είναι παράλογο! Αν οι αριθμοί είναι άπειροι πως μπορεί να υπάρξει ο τελευταίος;

- Τότε πως μπορείς να μιλάς για μια τελική επανάσταση; Δεν υπάρχει η τελευταία επανάσταση. Οι Επαναστάσεις είναι άπειρες.⁴¹⁵

Οι ΜΕΦΙ έχουν εγκαταλείψει το μηχανιστικό πρότυπο της νευτώνειας φυσικής υπέρ ενός νέου επιστημονικού παραδείγματος το οποίο ερχόμενο σε ρήξη με το δόγμα και τη στασιμότητα θέτει σε κίνηση την «αέναα ανερχόμενη διαλεκτική σπείρα» του Ζαμιάτιν: «Ο Λομπατσέφσκι ραγίζει τους τοίχους ενός αιωνόβιου ευκλείδειου κόσμου με ένα μόνο βιβλίο, ανοίγοντας το δρόμο σε αναρίθμητους μη-ευκλείδειους χώρους: αυτό είναι επανάσταση».⁴¹⁶

Από την επιστήμη η επανάσταση μεταφέρεται στη λογοτεχνία: «αυτό [...] πέτυχε ο Αϊνστάιν [...] Για τη λογοτεχνία σήμερα η επίπεδη επιφάνεια της

⁴¹⁴ M. K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.27.

⁴¹⁵ Ο Ζαμιάτιν χρησιμοποιεί το παραπάνω απόσπασμα από το *Εμείς* με τον διάλογο μεταξύ I-330 και Δ-503 σαν προμετωπίδα στο άρθρο του «On Literature, Revolution, Entropy and other Matters». Περιέχεται στο Yevgeny Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.107.

⁴¹⁶ Ζαμιάτιν, «Περί Λογοτεχνίας...», ό. π., σσ.1-2. Ο Νικολάι Λομπατσέφσκι (1793- 1856) ήταν Ρώσος μαθηματικός και πανεπιστημιακός, πρωτοπόρος στη μη ευκλείδεια γεωμετρία.

καθημερινής ζωής είναι ό,τι για ένα αεροπλάνο η γη – απλώς ένας διάδρομος από όπου μπορεί να απογειωθεί [...] από την καθημερινότητα στις πραγματικότητες της ύπαρξης, στη φιλοσοφία, στο φαντασιακό». ⁴¹⁷ Και τελικά η επανάσταση δε μπορεί παρά να φέρει ανατροπή και στην κοινωνία:

Τα αδύναμα μυαλά επιμένουν να πιστεύουν σε ένα πεπερασμένο σύμπαν, στον τελευταίο αριθμό· χρειάζονται, με τα λόγια του Νίτσε, τα «δεκανίκια της βεβαιότητας». [...] [ο] πεπερασμένος, αμετάβλητος κόσμος [...] είναι μια σύμβαση, μια αφαίρεση, μια μη πραγματικότητα. [...] για αυτούς που είναι ζωντανοί, το να ζουν το σήμερα σαν το χτες και το χτες σαν το σήμερα είναι ακόμη πιο δύσκολο. ⁴¹⁸

Ο Ζαμιάτιν στα 1921 θα εκφράσει την (άκρως προκλητική για το δεδομένο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο) άποψη ότι «όλες οι πολιτικές επαναστάσεις συρρικνώνονται σε ασημαντες διαστάσεις όταν διαβάζεις το άρθρο του καθηγητή Ανρί, «The Modern Scientific Outlook», που διερευνά την επανάσταση στην επιστήμη την οποία προκάλεσε ο νόμος της σχετικότητας, που ανακαλύφθηκε από τον Αϊνστάιν». ⁴¹⁹

Η επίδραση της επιστημονικής επανάστασης για τον Ζαμιάτιν επεκτείνεται εκτός από το περιεχόμενο και στη φόρμα της μοντέρνας τέχνης. ⁴²⁰ Ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι καλλιτέχνες δεν μπορεί να παραμείνει ο ίδιος, αν θέλει να αναπαραστήσει μια «διαφορετική πραγματικότητα»: «[...] Η ίδια η ζωή σήμερα έχει χάσει την επίπεδη πραγματικότητά της: προβάλλεται, όχι κατά μήκος των παλαιών σταθερών σημείων, αλλά επί των δυναμικών συντεταγμένων του Αϊνστάιν, της επανάστασης. Σε αυτή τη νέα προβολή, οι πιο καλά εγνωσμένοι τύποι αλλά και τα ίδια τα αντικείμενα μετατοπίζονται, γίνονται φανταστικά, οικεία-ανοίκεια». ⁴²¹

Όπως είδαμε νωρίτερα (στη βιογραφία του), ο Ζαμιάτιν οριοθετεί το ιδιαίτερο λογοτεχνικό στυλ («νεορεαλισμός» ή «συνθετισμός») το οποίο κατά τη γνώμη του εκφράζει καλύτερα την εποχή του: «[...] εμείς που έχουμε διαμορφωθεί από τον Σοπενχάουερ, τον Καντ, τον Αϊνστάιν και το Συμβολισμό, γνωρίζουμε ότι ο κόσμος, το πράγμα καθαυτό, η πραγματικότητα δεν είναι αυτό που είναι ορατό [...] Η Σύνθεση προσέγγισε τον κόσμο με περίπλοκους πολλαπλούς φακούς, και γκροτέσκα,

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ.6.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σσ.6-8.

⁴¹⁹ Zamyatin, «Gryadushchaya Rossiya» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.73-74.

⁴²⁰ Η αφήγηση στο *Εμείς* δεν πραγματοποιείται από έναν αντικειμενικό παρατηρητή-αφηγητή αλλά από τον συμμετέχοντα στο δράμα Δ-503, γεγονός άλλωστε που την καθορίζει. Βλ. W.J. Leatherbarrow, «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», ό. π., σ.147.

⁴²¹ Zamyatin, «The New Russian Prose» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.105.

άγνωστα πλήθη κόσμων αποκαλύπτονται». ⁴²² Εκ της διττής ιδιότητας του καλλιτέχνη/επιστήμονα ο συγγραφέας του *Εμείς* μπορεί και μετουσιώνει σε λογοτεχνία την επιστημονική ορολογία και γλώσσα. Αυτό συμβάλλει τα μέγιστα στη στερεή κατασκευή της φανταστικής φουτουριστικής λογοκρατούμενης κοινωνίας του. ⁴²³

Ωστόσο η προσπάθεια απόδοσης στο *Εμείς* ενός σύμπαντος, που η γραμμικότητα, η σταθερότητα και η δυνατότητα αντικειμενικής αναπαράστασής του έχει διαταραχτεί, καθιστά ενίοτε την ανάγνωση του βιβλίου κουραστική. Η ελλειπτικότητα της αφήγησης, η σύγχυση μεταξύ εντυπώσεων και γεγονότων, η ύπαρξη πολλαπλών εαυτών εντός των χαρακτήρων, η ελαστικότητα της χρονικής διάστασης και παρόμοια χαρακτηριστικά του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο είναι γραμμένο το έργο δεν το καθιστούν «εύπεπτο»: «Αντί να παραγάγει ένα ομοιογενές, οργανωμένο κείμενο [...] η γραφή του Δ-503 στερείται κάθε οργάνωσης. Αντ' αυτού περιλαμβάνει παρεκκλίσεις, συνειρμούς και μπρεσιονισμό, παραπομπές σε όνειρα, αντιφάσεις, αποσπασματικές σκέψεις, ελλείψεις, ανεπιβεβαίωτες εικασίες και διακεκομμένες δηλώσεις». ⁴²⁴

Επιστρέφοντας σε ζητήματα περιεχομένου:

Ο [μεταμοντερνισμός] θέτει υπό διερεύνηση πτυχές της νεωτερικότητας οι οποίες περνούσαν απαρατήρητες όταν τις κοιτούσαμε όντας εντός του νεωτερικού απλώς και μόνο λόγω της τότε αδιαμφισβήτητης θέσης τους και της επακόλουθης θεώρησης τους ως δεδομένων. Ωστόσο έξαφνα και θορυβωδώς αποκτούν ορατότητα ακριβώς όταν η απουσία τους αργότερα στη μεταμοντέρνα περίοδο τις καθιστά προβληματικές. Τέτοιες πτυχές, πρώτα και κύρια, είναι εκείνες που έχουν σχέση με την αυτοπεποίθηση της νεωτερικότητας: την πεποίθησή της για την υπεροχή της έναντι εναλλακτικών μορφών ζωής, που θεωρούνται ιστορικά ή λογικά «πρωτόγονες»: την πεποίθησή της ότι το πραγματιστικό της πλεονέκτημα έναντι των προνεωτερικών κοινωνιών και πολιτισμών, μακριά από του ν' αποτελεί απλά μια ιστορική σύμπτωση, μπορεί να αποδειχθεί ότι έχει αντικειμενικά, απόλυτα θεμέλια και ισχύ οικουμενικής αποδοχής». ⁴²⁵

⁴²² Zamyatin, «On Synthetism», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.85-6.

⁴²³ Βλ. W.J. Leatherbarrow, «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», ό. π., σ.144.

⁴²⁴ Leighton Brett Cooke, «The Manuscript in Zamyatin's *We*», *Russian Literature*, XVII (1985), pp.367-385, σ.374.

⁴²⁵ Z. Bauman, *Legislators and Interpreters...*, ό. π., σ.119.

Αυτή η λειτουργία της από-οικειοποίησης την οποία διαβλέπει ο Bauman στη μετάβαση από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα θυμίζει έντονα αυτό που ο Darko Suvin ορίζει ως «estrangement»: Της θέασης δηλαδή κάποιων όψεων της πραγματικότητας εκτός του πλαισίου της καθημερινότητας του παρατηρητή. Αυτή η ματιά, πάντα σύμφωνα με τον Suvin, χαρακτηρίζει το είδος της επιστημονικής φαντασίας (είδος στο οποίο εντάσσει και την ουτοπική/δυστοπική λογοτεχνία) προσδίδοντάς της το κριτικό της δυναμικό.⁴²⁶ Ο Booker με τη σειρά του εντοπίζει στην εν λόγω λειτουργία το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δυστοπικής ειδικότερα λογοτεχνίας:

*Η κύρια τεχνική της δυστοπικής μυθοπλασίας είναι η απο-εξοικείωση: τοποθετώντας την κοινωνική κριτική τους σε χωρικά ή χρονικά απομακρυσμένα περιβάλλοντα, τα δυστοπικά μυθιστορήματα προσφέρουν νέες οπτικές πάνω σε προβληματικές κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές που διαφορετικά θα μπορούσαν να θεωρηθούν δεδομένες ή φυσικές και αναπόφευκτες.*⁴²⁷

Η πρωτοτυπία της οπτικής του Ζαμιάτιν έγκειται ακριβώς στην ανάδειξη και προβληματοποίηση θεμάτων τα οποία πράγματι διέφευγαν της προσοχής ως αυτονόητα την εποχή της εκδήλωσής τους: Αλαζονεία του ευρωπαϊκού πολιτισμού και συνακόλουθη «εκπολιτιστική» ιμπεριαλιστική ιδεολογία και πρακτική καταστροφική για τους άλλους πολιτισμούς. Εγκληματικός για την υπόλοιπη πανίδα και χλωρίδα του πλανήτη ανθρωποκεντρισμός αυτού του πολιτισμού. Δογματική πίστη στην δυνατότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας να κατευθύνουν ανεξαρτήτως ηθικού προσανατολισμού την κοινωνική πρόοδο. Όψεις της νεωτερικότητας που η μεταμοντέρνα κριτική θα θίξει μετά τη δεκαετία του 1960 και τις οποίες ο Ζαμιάτιν έχει σχολιάσει ήδη από τη δεκαετία του 1920. Γεγονός το οποίο καθιστά σχετικά έγκυρο τον χαρακτηρισμό του *Εμείς* από τον Burns ως «πρώιμο μεταμοντέρνο μυθιστόρημα».⁴²⁸

Τη διαμετρικά αντίθετη άποψη από τον Burns εκφράζει πάντως άλλος μελετητής. Κατηγορεί τον Ζαμιάτιν ότι παρά την επιφανειακή του αντιπαράθεση με τον δογματισμό της νεωτερικής επιστήμης παραμένει εμποτισμένος με το βαθύτερο πνεύμα της: «Η ρητορική της αίρεσης και της επανάστασης του Zamyatin κρύβει τον καθολικισμό των θεωριών του για την αναπαράσταση και την τέχνη, θεωρίες που

⁴²⁶ Βλ. https://sf-encyclopedia.com/entry/suvin_darko. Πρόσβαση: 16/9/2023.

⁴²⁷ M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.19.

⁴²⁸ Βλ. T. Burns, «Zamyatin's *We* and Postmodernism», ό. π. σ.66.

παρέχουν προνόμια στο γενικό έναντι της περίπτωσης [...] και επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την υπακοή των λέξεων στην “αλήθεια” ενός ενιαίου θέματος εξορίζοντας το θόρυβο των εξαιρέσεων». ⁴²⁹ Φαντάζομαι ότι αν μπορούσε να διαβάσει ο Ζαμιάτιν τις αντιπαρατιθέμενες απόψεις για το έργο του θα χαμογελούσε σκωπτικά γεμάτος ικανοποίηση.

Φανερόναι αν μη τι άλλο πολλαπλότητα αναγνώσεων ενός συγγραφέα η κατάταξη του από τη μια μεριά στους υπερασπιστές της ύπαρξης μιας αδιάρρηκτης συμπαντικής τάξης και της δυνατότητας του ανθρώπινου νου επισκόπησης αυτής της τάξης ⁴³⁰ και από την άλλη στους στοχαστές που εξεγείρονται ενάντια σε αυτήν την ψευδαισθητική τάξη εναγκαλιζόμενοι το γνωσιολογικό σχετικισμό. ⁴³¹ Ο Ζαμιάτιν στη δική μου αντίληψη (και όχι μόνο) αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση διανοουμένου για την εποχή του που λοξοδρομεί διαρκώς προκειμένου να αποφύγει την ένταξή του σε κατηγορίες. ⁴³² Με το σύνολο του λογοτεχνικού και θεωρητικού του έργου αλλά και με την ίδια του τη ζωή διεκδικεί το δικαίωμα να παραμένει ο Ζαμιάτιν: «Απλώς εξέθεσα τις απόψεις μου. Αν διαφέρουν από των άλλων, προτιμώ να κάνω λάθος με τον δικό μου τρόπο από το να έχω δίκιο με τον τρόπο κάποιου άλλου». ⁴³³

Πάντως, παρά τις προωθημένες σχετικιστικές γνωσιολογικές αντιλήψεις, ο Ζαμιάτιν σε ορισμένες «στιγμές» του, πράγματι παραμένει παιδί της εποχής του. Στο ίδιο άρθρο απ’ όπου αντλεί επιχειρήματα ο Burns για να υποστηρίξει τη συνάφεια μεταξύ Ζαμιάτιν και μεταμοντερνισμού διαβάζουμε την καθόλου μεταμοντέρνα απόφαση: «[...] ο νόμος της επανάστασης [...] είναι [...] ένας κοσμικός, καθολικός νόμος [...] Κάποια μέρα θα διατυπωθεί μια ακριβής μαθηματική φόρμουλα για τον νόμο της επανάστασης. Και σε αυτή τη φόρμουλα, έθνη, τάξεις, αστέρια και βιβλία θα αποδοθούν ως αριθμητικές ποσότητες». ⁴³⁴ Σε αυτήν ακριβώς την πρόταση

⁴²⁹ Michael Beehler, «Yevgeny Zamyatin: The Essential, the Superfluous, and Textual Noise», *SubStance*, 1986, Vol. 15, No. 2, pp. 48-60, σ.54.

⁴³⁰ «[...] το επιχείρημα στο “Σχετικά με τη λογοτεχνία, την επανάσταση...”, περιστρέφεται γύρω από αυτό που μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ως μια συντηρητική θεωρία εκπροσώπησης, στην οποία όλα τα τοπικά, ιστορικά γεγονότα αποκτούν τη σημασία τους όταν θεωρούνται εκδηλώσεις της ανώτερης πραγματικότητας του συμπαντικού νόμου. Ο άκαμπτος θεολογικός Νευτωνισμός εμφανίζεται σε όλα τα δοκίμια του Ζαμιάτιν». Στο ίδιο, σ.51.

⁴³¹ «Όπως ο Paul Feyerabend, και για τους ίδιους περίπου λόγους, ο Ζαμιάτιν [...] συμφωνεί με τον Lyotard και τους σύγχρονους μεταμοντέρνους ότι είναι ο σχετικισμός [...] στην επιστήμη που σχετίζεται πιο άμεσα με μια πολιτική που βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της διαφορετικότητας, του πλουραλισμού και της ανοχής των διαφορετικών απόψεων». T. Burns, «Zamyatin’s We and Postmodernism», ό. π., σ. 76.

⁴³² «Η κριτική του Zamyatin στην κυρίαρχη πρόσληψη της επιστήμης συνδέεται με τη δέσμευση του στον ριζοσπαστικό ατομικισμό [...]». Στο ίδιο, σ.76.

⁴³³ Zamyatin, «Contemporary Russian Literature», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.49.

⁴³⁴ Ζαμιάτιν, «Περί λογοτεχνίας,....», ό. π., σ.2.

στηρίζεται η κριτική του Beehler που παρουσιάζει τον Ζαμιάτιν εχθρικό ή τουλάχιστον ξένο προς τον σχετικισμό και τη μεταμοντέρνα κριτική.⁴³⁵ Θα κρατηθούμε στην ασφαλή θέση της μετριοπάθειας υποστηρίζοντας ότι και οι δύο στοχαστές εκβιάζουν την εκ των υστέρων ερμηνεία του έργου του Ζαμιάτιν με όρους που υπερβαίνουν την οπτική που προσέφερε σ' εκείνον ο χρονικός του ορίζοντας.

Εκβιασμένο θα ήταν επίσης να αποδώσουμε αναρχική πολιτική ταυτότητα στον Ζαμιάτιν παρά την υπαρκτή και κατά τη δική μου ανάγνωση πνευματική συγγένεια του Ζαμιάτιν με όψεις της αναρχικής κριτικής την οποία επισημαίνει ο Burns.⁴³⁶ Ο Αναρχισμός άλλωστε έχει βαθιές ρίζες στη ρωσική σοσιαλιστική παράδοση.⁴³⁷ Η πνευματική εγγύτητα συνάγεται σαφώς από τα γραπτά του Ζαμιάτιν:

*[...] καπιταλισμός σημαίνει κοινοβουλευτική δημοκρατική ελευθερία του ατόμου, ελεύθερος οικονομικός ανταγωνισμός, αλλά σημαίνει επίσης οικονομική υποταγή μιας τάξης σε μια άλλη. Το αντίθετο του καπιταλισμού είναι η σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων: κρατικός περιορισμός του ατόμου, κρατική ρύθμιση της οικονομίας, αλλά επίσης οικονομική χειραφέτηση. Το επόμενο στάδιο ανάπτυξης, ίσως στο μακρινό μέλλον, θα είναι μια κοινωνική τάξη πραγμάτων στην οποία η καταπιεστική εξουσία του κράτους δεν θα είναι πλέον αναγκαία.*⁴³⁸

Ωστόσο η πνευματική εγγύτητα δε μεταφράζεται πουθενά στη βιογραφία του σε πρακτική προσέγγιση με το σχετικά ακμαίο και πολύμορφο ρεύμα του Αναρχισμού στη μετεπαναστατική Ρωσία. Άλλωστε, η ακρατική κοινωνία αποτελεί ακόμα την εποχή του Ζαμιάτιν εξαγγελία τόσο των αναρχικών όσο και μαρξιστών ιδεολόγων. Και μάλιστα η τοποθέτησή της από τον Ζαμιάτιν στο «μακρινό μέλλον» μάλλον τον κατατάσσει πολιτικά πλησιέστερα στους δεύτερους. Παρόλα αυτά συγκεκριμένες διατυπώσεις καθιστούν πεντακάθαρες τις επιρροές του Νίτσε, του Στίρνερ και του (ατομικιστικού ειδικότερα) αναρχισμού στην κοσμοθεωρία του Ζαμιάτιν: «Χθες υπήρχε ένας τσάρος και υπήρχαν και σκλάβοι. Σήμερα δεν υπάρχει τσάρος, αλλά οι

⁴³⁵ Βλ. M. Beehler, «Yevgeny Zamyatin: The Essential...», ό. π., σ.50.

⁴³⁶ «[...] Η σκέψη του Ζαμιάτιν [...] παρουσιάζει στενή συγγένεια [...] με μια συγκεκριμένη εκδοχή της ιδεολογίας του αναρχισμού. Σε γενικές γραμμές, ο Zamyatin γράφει μέσα στη νιτσεϊκή παράδοση [...] Αυτή η συγκεκριμένη μορφή αναρχισμού απορρίπτει τα ιδανικά του Διαφωτισμού τόσο σε σχέση με την επιστήμη όσο και με την πολιτική. Συνδέεται με τον ριζοσπαστικό ατομικισμό, τον αντιορθολογισμό, τον σκεπτικισμό, τον μηδενισμό και τον σχετικισμό». T. Burns, «Zamyatin's We and Postmodernism», ό. π., σ.80.

⁴³⁷ Βλ. Gregory Claeys, «Socialism and Utopia» στο R. Schaer et al. (επ.), *Utopia: the search for the ideal society in the western world...*, ό. π., σ.229.

⁴³⁸ Zamyatin, «Contemporary Russian Literature», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.35

σκλάβοι παραμένουν. Αύριο θα υπάρχουν μόνο τσάροι. Προελαύνουμε στο όνομα του ελεύθερου ανθρώπου του αύριο - του βασιλικού ανθρώπου. [...] το αύριο θα φέρει την απελευθέρωση της υποκειμενικότητας [...]».⁴³⁹

3η. Τεχνολογία και φύση

Στην ενότητα αυτή θα διερευνήσουμε τον κρίσιμο ρόλο της τεχνολογίας και την ιδιαίτερη σχέση που αυτή διαμορφώνει μεταξύ ανθρώπου και φύσης στο *Εμείς*. Ο Ζαμιάτιν αναδεικνύει τον κίνδυνο εργαλειοποίησης τόσο της φύσης όσο και του ίδιου του ανθρώπου από μια λογική η οποία μέσω της τεχνολογίας επεκτείνεται σε όλες τις εκφάνσεις της σύγχρονης κοινωνικής ζωής. Ο Μάρτιν Χάιντεγκερ, τριάντα και πλέον χρόνια αργότερα θα εκφράσει με τον φιλοσοφικό του λόγο την ίδια ανησυχία: «Η causa efficiens μία μόνο από τις τέσσερις αιτίες, θέτει το πρότυπο για κάθε αιτιότητα. Αυτό φτάνει τόσο μακριά που πλέον δεν λαμβάνουμε καν υπόψη το causa finalis, τον τελικό σκοπό, ως αιτιότητα».⁴⁴⁰

Η τεχνολογία συνδέεται στενά και συχνά με την αποδοτικότητα, με την εύρεση των καταλληλότερων μέσων για την επίτευξη κάποιου σκοπού. Οι εκροές συγκρινόμενες με τις εισροές, το προσδοκώμενο όφελος σε σχέση με το καταβαλλόμενο κόστος και η αποτελεσματικότητα καθορίζουν συνήθως την επιλογή των διαθέσιμων μέσων για την επίτευξη ορισμένου σκοπού. Ο ευρωπαίος την εποχή που ο Ζαμιάτιν συλλαμβάνει το *Εμείς* γοητεύεται τόσο πολύ από τη δύναμη των τεχνικών του δημιουργημάτων, την πολλαπλάσια δύναμη της Μηχανής έναντι της δικής του ώστε τείνει να λησμονήσει ότι αρχικά την κατασκεύασε ως μέσο για να επιτύχει κάποιο αποτέλεσμα. Ο Χάιντεγκερ θα υποστηρίξει ότι με την κυριαρχία του τεχνολογικού πολιτισμού ο σκοπός (το «τέλος» των Ελλήνων) παραμερίζεται από την εμμονή στην αποτελεσματικότητα, η οποία αναβαθμίζεται πλέον σε αυτοσκοπό.⁴⁴¹

Ο καθορισμός ωστόσο των σκοπών αποτελεί κοινωνική λειτουργία που εμπεριέχει αξιακές κρίσεις σε συλλογικό επίπεδο. Αποφάνσεις που άπτονται της ηθικής και έχουν να κάνουν με το καλό, το όμορφο, το επιθυμητό. Έννοιες οι οποίες αδυνατούν να εκφραστούν με αριθμούς.⁴⁴² Όσο η τεχνολογική λογική προελαύνει και

⁴³⁹ Zamyatin, «Tomorrow», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.51-2.

⁴⁴⁰ Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, Garland Publishing, New York & London, 1977, σ.7.

⁴⁴¹ Στο ίδιο, σσ.8-10.

⁴⁴² «Ο λόγος για τον οποίο ίσως δεν είναι συνετό να εμπιστευόμαστε την πολιτική κρίση των επιστημόνων ως επιστημόνων [...] είναι [...] ότι κινούνται σε έναν κόσμο όπου η ομιλία έχει χάσει τη δύναμή της». Hannah Arendt, *Η Ανθρώπινη Κατάσταση*, Πατάκης, Αθήνα, 2020, σ.37.

καθίσταται πρότυπο για την ανθρώπινη δράση σε όλο και ευρύτερες περιοχές του κοινωνικού γίγνεσθαι, η παραπάνω θεμελιώδης πολιτική λειτουργία υποκαθίσταται από έναν τεχνοκρατικό προκαθορισμό με κύρια μέριμνα την αποδοτικότητα.⁴⁴³ Η ανάπτυξη της τεχνολογίας παρουσιάζεται η ίδια σαν μέτρο κοινωνικής προόδου. Τα διαθέσιμα μέσα φτάνουν να προσαρμόζουν και τελικά να περιορίζουν τους σκοπούς στις δυνατότητές τους.⁴⁴⁴ Με μια παράδοξη αντιστροφή, η λατρεία της τεχνολογίας η οποία τεχνολογία θεωρήθηκε ο ουσιαστικότερος παράγοντας κοινωνικής προόδου, αποβαίνει εμπόδιο στη φαντασία και διαμόρφωση ενός ουσιαστικά διαφορετικού μέλλοντος επιδιωκόμενου στη βάση διαφορετικών κοινωνικών αξιών και με τη χρήση διαφορετικής τεχνολογίας.

Έχουμε υποστηρίξει και αλλού ότι ο Ζαμιάτιν δεν είναι υπέρμαχος της επιστροφής σε ένα ειδυλλιακό προνεωτερικό παρελθόν απαλλαγμένο από τον πολιτισμό των μηχανών. Πολλές φορές εντούτοις στα γραπτά του η άρνηση της «μηχανοποίησης» της ανθρώπινης ύπαρξης, της υποταγής του ψυχισμού του σύγχρονου ατόμου στις απαιτήσεις της τεχνολογίας, παίρνει τη μορφή υπεράσπισης μιας ιδιαιτερότητας της «ρώσικης ψυχής» η οποία συνδυασμένη με την εξύμνιση της ρωσικής φύσης θα μπορούσε να παρεξηγηθεί ως αντιδραστικός, εθνικιστικός ρομαντισμός:

*Αν ο [...] Σολογκούμπ είχε [...] ενσωματώσει τη μηχανική, χρεοκοπημένη ψυχή του Ευρωπαίου, δεν θα ήταν ο Σολογκούμπ που μας είναι τόσο οικείος. Αλλά [...] ο Σολογκούμπ έχει διατηρήσει τη θυελλώδη, ριψοκίνδυνη ρωσική ψυχή. Αυτή την αγάπη, που τα απαιτεί όλα ή τίποτα, αυτή την παράλογη, ανίατη, υπέροχη ασθένεια [...] morbus rossica. [...] Ίσως μόνο οι αχανείς ρωσικές στέπες [...] θα μπορούσαν να γεννήσουν αυτή τη ρωσική ασθένεια.*⁴⁴⁵

Οι ομοιότητες με τον γερμανικό ρομαντικό εθνικισμό είναι πράγματι υπαρκτές. Η αντιπαράθεση άλλωστε ενός ρομαντικού και ιδεαλιστικού ρωσικού πολιτισμού με τον στεγνό υπολογιστικό προτεσταντικό πολιτισμό της Δύσης έχει

⁴⁴³ «[...] η διάκριση του Max Weber μεταξύ ουσιαστικής ορθολογικότητας, η οποία θεμελιώνεται στις αξίες, και τυπικής, εργαλειακής ορθολογικότητας, εξαφανίζεται [...] η τεχνική-εργαλειακή (μέσα-σκοπός) ορθολογικότητα καθίσταται η μοναδική μορφή ορθολογικότητας». Chris Lorenz, «If You're So Smart, Why Are You under Surveillance? Universities, Neoliberalism, and New Public Management», *Critical Inquiry*, Vol.38, No.3 (Spring 2012), pp.599-629, σσ.9-10.

⁴⁴⁴ «Η αύξηση της ενέργειας, της ταχύτητας και της αυτοματοποίησης στον ύψιστο βαθμό [...] έγινε σκοπός καθ'αυτός». L. Mumford, «Authoritarian and Democratic Technics», ό. π., σ.5.

⁴⁴⁵ Zamyatin, «Fyodor Sologub» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.223.

βαθιές ρίζες στη ρώσικη διανόηση.⁴⁴⁶ Ο Ζαμιάτιν ακροβατεί επικίνδυνα. Πλείστοι όσοι διανοητές τόλμησαν να αμφισβητήσουν τον «δυτικό ορθολογισμό» πιστώνονται έλξη ή τουλάχιστον πνευματική συγγένεια με παραδοσιακές αυταρχικές μορφές εξουσίας οι οποίες εμπνέονται από «χαρισματικές» προσωπικότητες.⁴⁴⁷ Ο Ζαμιάτιν δεν έχει να επιδείξει καμία τέτοια έλξη. Η επιφύλαξή του απέναντι στη μοντέρνα Δύση και το βιομηχανικό της πολιτισμό σχετίζεται με την αποστέρηση που διαγιγνώσκει εκεί σημαντικών όψεων της ψυχosύνθεσής του ατόμου, με την νευρωτική καταπίεση των ανορθολογικών, συναισθηματικών και ενστικτωδών δυνάμεων της ανθρώπινης φύσης που χαρακτηρίζει τον σύγχρονό του ευρωπαϊό αστό.⁴⁴⁸

Η καθυπόταξη της φύσης και η χρήση της προς το αποκλειστικό συμφέρον του ανθρώπου παράλληλα με την καθυπόταξη των ανορθολογικών ορμών της ζωικής φύσης του ανθρώπου προς το συμφέρον της κοινωνίας αποτέλεσε διαδικασία που συνδέθηκε με τη «χειραφέτηση» του νεωτερικού ευρωπαίου. Αυτήν ακριβώς την προσέγγιση της φύσης στενά ωφελιμιστικά, αποκλειστικά ως εκμεταλλεύσιμη πηγή ενέργειας, ως αντικείμενο το οποίο υφίσταται για να χρησιμοποιηθεί από τον άνθρωπο θα θεωρήσει «ουσία» της τεχνολογίας ο Χάιντεγκερ: «Παντού όλα διατάσσονται να βρίσκονται σε ετοιμότητα [...] στην πραγματικότητα να είναι προσιτά και διαθέσιμα για την επόμενη παραγγελία. Ό,τι ορίζεται με αυτόν τον τρόπο έχει το δικό του όνομα. Το ονομάζουμε διαθέσιμο αποθεματικό».⁴⁴⁹ Ο μαρξισμός παρά την προγραμματική του αντιπαράθεση με τον καπιταλισμό, ενίσχυσε την παραπάνω λογική, με την απόδοση προοδευτικού χαρακτήρα στην ενθουσιώδη ορμή με την οποία ο τελευταίος επέβαλε την κυριαρχία του πάνω στη φύση.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ «Η θέση του Ζαμιάτιν για το απάνθρωπο αποτέλεσμα της υπερβολικής εμπιστοσύνης στον ορθολογισμό που εκφράζεται στο *Εμείς* απηχεί ένα από τα πιο πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα στη ρωσική λογοτεχνία του δέκατου ένατου αιώνα, όταν “αντίπαλοι” όπως ο Ν. Τζ. Τσερνισέφσκι και ο Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι συμμετείχαν σε λογοτεχνικές διαμάχες σχετικά με την πρωτοκαθεδρία του δυτικού λόγου ή του γηγενούς ρωσικού μυστικισμού». M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.26.

⁴⁴⁷ Ο Χάιντεγκερ, ο Έζρα Πάουντ και ο Νίτσε ανήκουν (δικαίως οι δυο πρώτοι, αδίκως ο δεύτερος) σ’ αυτήν την κατηγορία.

⁴⁴⁸ Της αυτής άποψης είναι και ο Shane. Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.51. Ως αστός εδώ νοείται ο κάτοικος της πόλης.

⁴⁴⁹ M. Heidegger, *The Question Concerning Technology...*, ό. π., σ.17.

⁴⁵⁰ Ο Λουνάτσαρσκι καμιά δεκαριά χρόνια πριν την επανάσταση διατρανώνει: «Ο σοσιαλισμός είναι η οργανωμένη πάλη της ανθρωπότητας με τη φύση για την πλήρη υποταγή της στη λογική. [...] είναι η νέα θρησκεία». A.V. Lunacharskii, *Religiia i sotsializm*, παρatiθεται στο James C. McClelland, «Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy: The Proletarian Culture Debate», *Slavic Review*, Sep., 1980, Vol.39, No.3, pp.403-425, σ.414.

Ο άνθρωπος, ως κομμάτι της φύσης κι ο ίδιος, δε μπόρεσε να ξεφύγει από την ίδια εργαλειακή χρήση στην οποία υποβίβασε το περιβάλλον του: «Ο άνθρωπος [...] φτάνει στο χείλος μιας απότομης πτώσης· φτάνει δηλαδή στο σημείο που θα πρέπει να θεωρήσει και τον εαυτό του διαθέσιμο αποθεματικό».⁴⁵¹ Ωστόσο η μαζική συντονισμένη χρήση του ανθρώπου ως πηγή ενέργειας και ως εργαλείου υπήρξε κατά τον Mumford πανάρχαια τεχνική, χιλιετηρίδες πριν την εμφάνιση της μοντέρνας τεχνολογίας, με την οποία μάλιστα απέκτησαν το μεγαλείο τους οι πρώτες αυτοκρατορίες («μεγάλοι πολιτισμοί») της αγροτικής περιόδου:

*[...] οι ηράκλειοι άθλοι της μηχανικής οργάνωσης που πραγματοποίησε [η αυταρχική τεχνική] βασίζονταν σ' έναν αδυσώπητο φυσικό εξαναγκασμό, στην καταναγκαστική εργασία και τη δουλεία, οι οποίες γέννησαν μηχανές ικανές να παράγουν ιπποδύναμη χιλιάδων αλόγων, πολλούς αιώνες πριν την εφεύρεση της σέλας και των ινίων για τα άλογα [...].*⁴⁵²

Ο Mumford θα φτάσει να «διαβάσει» με αντεστραμμένο τρόπο τη νεωτερική αφήγηση περί χειραφέτησης του ανθρώπου από τους εξαναγκασμούς της φύσης μέσω της τεχνολογίας:

*[...] Μέχρι τώρα [...] αντιμετωπίσαμε την ανάπτυξη της πειραματικής επιστήμης και τις μηχανικές εφευρέσεις ως το καλύτερο εχέγγυο μιας ειρηνικής βιομηχανικής κοινωνίας, παραγωγικής και πάνω απ' όλα δημοκρατικής. [...] Όμως, φαίνεται πως αυτό που έγινε αντιληπτό ως μια νέα μορφή ελευθερίας, ήταν στην πραγματικότητα μια πολύ πιο εξελιγμένη εκδοχή της παλιάς δουλείας: διότι η ανάδυση της πολιτικής δημοκρατίας κατά τους τελευταίους αυτούς αιώνες, εξουδετερώνεται όλο και περισσότερο από την παλινόρθωση της συγκεντρωτικής αυταρχικής τεχνικής [...].*⁴⁵³

Μια σειρά στοχαστών με τους οποίους συντάσσεται ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς*, με διαθέσιμη την εμπειρία του «ολοκληρωτικού πολέμου», του «φορντισμού» και της γιγάντωσης του «κρατικού μηχανισμού», θα υποστηρίζουν πως κάθε κοινωνία παράγει την ιδιαίτερη τεχνολογία η οποία ανταποκρίνεται στην επίτευξη των στόχων της. Σε αντίθεση προς την αξιολογικά ουδέτερη φύση της τεχνολογίας⁴⁵⁴ προειδοποιούν για την πολιτική της διάσταση. Η αφυπνιστική λειτουργία της

⁴⁵¹ M. Heidegger, *The Question Concerning Technology...*, ό. π., σ.27.

⁴⁵² Lewis Mumford, «Authoritarian and Democratic Technics», ό. π., σ.3.

⁴⁵³ Στο ίδιο, σ.4.

⁴⁵⁴ «Για τον Έγκελς, το εργοστάσιο είναι ένα φυσικό γεγονός της τεχνικής και όχι ένας ειδικά αστικός τρόπος ορθολόγισσης της εργασίας [...] Θα διατηρείται “ανεξάρτητα από κάθε κοινωνική οργάνωση”». Μάρραη Μπούκτσιν, *Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1987, σ.19.

παρέμβασης των παραπάνω διανοητών συμπίπτει με την προειδοποιητική λειτουργία της δυστοπικής λογοτεχνίας: «προειδοποιώ για το τι μπορεί ενδεχομένως να συμβεί. [...] Ελπίζω να πείσω αυτούς που προσπαθούν να διασώσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, πως οι προσπάθειές τους θα πρέπει να συμπεριλάβουν και την τεχνολογία».⁴⁵⁵

Η σύγχρονη τεχνολογία στο εν τω μεταξύ, αδιάφορη μπροστά σε τέτοιου είδους ανησυχίες θα επιδοθεί στην «αποικιοποίηση» της πραγματικότητας:

*«Ο τεχνολογικός οικουμενισμός αναδεικνύει τόσο την τάση της τεχνολογίας να επεκτείνεται γεωγραφικά, απορροφώντας όλες τις χώρες, τους λαούς και τους πολιτισμούς (μέσω παραγόντων όπως ο πόλεμος, το εμπόριο, οι μεταφορές, οι επικοινωνίες και η εξαγωγή τεχνικής), όσο και την κυριαρχία της σε όλους τους τομείς και τις δραστηριότητες».*⁴⁵⁶

Η νοοτροπία που καθιστά τον άνθρωπο ιδιοτελή διαχειριστή του πλανήτη συνδυασμένη με τις ολοένα διευρυνόμενες δυνατότητες της τεχνολογίας στον 20^ο αιώνα θα οδηγήσει στην ανήσυχη υπαρξιακή συνθήκη του 21^{ου}. Μια άβολη υποψία υποβόσκει του ναρκισσιστικού λόγου του πλανητικά κυρίαρχου δυτικού πολιτισμού ότι η ζωογόνος λειτουργία της φύσης μπορεί να αντιτίθεται στο στενά νοούμενο ανθρώπινο συμφέρον. Ένας φόβος ότι το εγχείρημα της αντικατάστασης της (μάλλον περιπλοκότερης απ' ότι φανταζόμασταν στον 20^ο αιώνα) δυναμικής της φύσης από μια δικιά μας τεχνητή συνθήκη θα έχει την τραγικότερη κατάληξη από όλες τις προηγούμενες ύβρεις του είδους μας:

*Όπως υποστήριζε ο διεθνούς φήμης φυσικός O. D. Khvol'son: «Ποιο δικαίωμα έχουμε να υποθέσουμε ότι οτιδήποτε υπάρχει ή λαμβάνει χώρα στο σύμπαν [...] πρέπει να βρίσκεται στον ορίζοντα της κατανόησης και των γνωστικών ικανοτήτων μας; Και δεν είναι μια τέτοια νοοτροπία ένα επικίνδυνο λείψανο, μια αντήχηση αυτής της αλαζονείας, της μανίας του μεγαλείου που αναπτύχθηκε από την ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι το κέντρο του σύμπαντος, ο τσάρος της φύσης [...]; Δεν είναι πιο ταιριαστό σ' εμάς να πάρουμε μια πιο σεμνή θέση [...] αναγνωρίζοντας την πιθανότητα να υπάρχουν όρια τα οποία η λογική μας, η αντίληψη μας, ακόμα και η φαντασία μας δε δύναται να υπερβεί»;*⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ L. Mumford, «Authoritarian and Democratic Technics», ό. π., σ.7.

⁴⁵⁶ Helena M. Jerónimo, Jose L. Garcia and Carl Mitcham, «Introduction», στο Helena M. Jerónimo, Jose Luis Garcia and Carl Mitcham (επ.), *Jacques Ellul and the Technological Society in the 21st Century*, Springer, 2013, σ. 4.

⁴⁵⁷ Αναφέρεται στο W.J. Leatherbarrow, «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», ό. π., σ.145.

Για μεγάλη μερίδα επιστημόνων και μη, ήδη από την εποχή του Ζαμιάτιν, απόψεις και στάσεις όπως η παραπάνω προτεινόμενη εξέφραζαν κατάλοιπα μιας αρχαϊκής, οπισθοδρομικής, φοβικής νοοτροπίας. Ακόμα και ο Όργουελ στην κριτική του για το *Εμείς* στα 1946, θα αποδώσει τις πρώιμες οικολογικές ευαισθησίες του Ζαμιάτιν στον υποτιθέμενο πριμιτιβισμό του. Παρόλα αυτά θα εκφράσει με μοναδικό τρόπο την αιρετική διαφοροποίηση του Ζαμιάτιν από την κυρίαρχη αποθέωση της τεχνολογίας: «Είναι φανερό από το *Εμείς* ότι [ο Ζαμιάτιν] είχε έντονη κλίση προς τον πρωτογονισμό. [...] το βιβλίο του [...] είναι στην πραγματικότητα μια μελέτη για τη Μηχανή, το τζίνι που ο άνθρωπος απερίσκεπτα απελευθέρωσε από το μπουκάλι του και πλέον δεν μπορεί να το βάλει πίσω».⁴⁵⁸

Η Φύση ως αυθύπαρκτη πραγματικότητα, εμπεριέχουσα τον άνθρωπο και τόπος φιλοξενίας του, είναι αυτή που προβάλλεται ως πηγή έμπνευσης από τον Ζαμιάτιν ενάντια στη μοντέρνα χρηστική πρόσληψή της. Μόνο με αυτή την έννοια της εναντίωσης στην ανεπιφύλακτη αποδοχή της διακηρυγμένης απελευθέρωσης της ανθρωπότητας από τους «καταναγκασμούς της φύσης», μπορεί να νοηθεί ο Ζαμιάτιν ως «συντηρητικός». Με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί συντηρητική και η Hannah Arendt όταν γράφει:

Η Γη είναι η πεμπουσία της ανθρώπινης κατάστασης, και η γήινη φύση, απ' ό,τι γνωρίζουμε, ενδέχεται να είναι η μοναδική στο σύμπαν που μπορεί να προσφέρει στα ανθρώπινα όντα ένα ενδιαίτημα όπου να μπορούν να κινούνται και να αναπνέουν χωρίς προσπάθεια και χωρίς ειδικό εξοπλισμό ή ένα τεχνητό περιβάλλον, δηλαδή χωρίς ανθρώπινα τεχνουργήματα. [...] Εδώ και αρκετό καιρό γίνονται πάμπολλες επιστημονικές προσπάθειες για να γίνει και η ζωή «τεχνητή», για να κοπεί ο τελευταίος δεσμός που καθιστά ακόμη τους ανθρώπους παιδιά της φύσης. [...] Αυτός ο μελλοντικός άνθρωπος, τον οποίο οι επιστήμονες μας λένε ότι θα παραγάγουν μέσα σε εκατό χρόνια, μοιάζει να συνιστά μια εξέγερση ενάντια στην ανθρώπινη ύπαρξη όπως του έχει προσφερθεί ως δεδομένη, ως δώρο από το πουθενά [...] το οποίο επιθυμεί να ανταλλάξει, θα λέγαμε, με κάτι που έχει φτιάξει ο ίδιος. Δεν υπάρχει κανένας λόγος αμφισβήτησης της ικανότητάς μας να επιτύχουμε μια τέτοια ανταλλαγή, όπως δεν υπάρχει κανένας λόγος αμφισβήτησης της ικανότητάς μας να καταστρέψουμε κάθε οργανική ζωή πάνω στον πλανήτη. Το ερώτημα είναι

⁴⁵⁸ G. Orwell, «Review of 'WE' by E. I. Zamyatin», ό. π., σ.3.

απλώς αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε τη νέα επιστημονική και τεχνική γνώση μας σε αυτή την κατεύθυνση, και πρόκειται για ένα ερώτημα που δεν μπορεί να απαντηθεί με επιστημονικά μέσα· πρόκειται για ένα πολιτικό ερώτημα πρώτου μεγέθους και άρα δεν μπορούμε να αφήσουμε την απάντησή του ούτε στους επαγγελματίες επιστήμονες ούτε στους επαγγελματίες πολιτικούς.⁴⁵⁹

30. Η κοινωνική μηχανική, ο Λένιν και οι Σαμουράι

Η κοινωνία του *Εμείς* είναι μια κοινωνία χωρίς Θεό. Η νεωτερική επίγεια θεότητα του Λόγου στα 2920 έχει πλέον κατισχύσει ολοκληρωτικά των αντίπαλων θεοτήτων που κάποτε καθόριζαν δια της θείας πρόνοιας τη μοίρα της ανθρωπότητας. Το Μονοκράτος ολοκληρώνει μια ιστορική διαδικασία η οποία ξεκινάει στην ύστερη νεωτερική Ευρώπη και αποβλέπει στην αντικατάσταση της θείας πρόνοιας από την κοινωνική μηχανική. Ο Θεός δεν αντιδρά ιδιαίτερα καθώς με την επικράτηση της νεότερης επιστήμης προσαρμόζεται στο νέο «δόγμα» περιοριζόμενος στην ιδιότητα του «Μεγάλου Μηχανικού» του σύμπαντος, αποστασιοποιούμενος όλο και περισσότερο από τις ανθρώπινες υποθέσεις. Ο Ευεργέτης (η κρατική εξουσία) αφήνεται να μονοπωλεί από δω και στο εξής τη ρύθμιση της κοινωνικής συνύπαρξης. Την εποχή της συγγραφής του *Εμείς* ο διαχωρισμός του κράτους από την κοινωνία διατηρείται παρά την δημοκρατική του επίφαση ενώ η κυριαρχία του στη ρύθμιση του κοινωνικού γίνεσθαι επιταχύνεται και επεκτείνεται εμφαντικά απειλώντας τόσο τους παραδοσιακούς τρόπους οργάνωσης του κοινωνικού βίου⁴⁶⁰ όσο και τα δικαιώματα των πολιτών να ορίζουν την ιδιωτική τους σφαίρα.⁴⁶¹

Μεγάλο τμήμα της ανθρωπότητας εισέρχεται στον 20^ο αιώνα με μια πρόσφατα κατασκευασμένη κοινωνική τεχνολογία (θεσμοί, οργανώσεις, γραφειοκρατικές διαδικασίες κ.λπ.) στη βάση νέων αξιών: μέγιστη ικανοποίηση για τον μέγιστο αριθμό ατόμων, βέλτιστη αποδοτικότητα των κοινωνικών μηχανισμών,

⁴⁵⁹ H. Arendt, *Η Ανθρώπινη Κατάσταση...*, ό. π., σσ.35-6.

⁴⁶⁰ «Όλες οι ανθρώπινες συνήθειες και οι κοινωνικές πρακτικές που κληρονομήθηκαν και επομένως δεν βασίστηκαν σε επιστημονικό σκεπτικό - από τη δομή της οικογένειας και τα μοντέλα της συνοίκησης έως τις ηθικές αξίες και τις μορφές παραγωγής - θα έπρεπε να επανεξεταστούν και να επανασχεδιαστούν. Οι δομές του παρελθόντος ήταν τα προϊόντα του μύθου, της δεισιδαιμονίας και των θρησκευτικών προκαταλήψεων [...] τα επιστημονικά επεξεργασμένα σχέδια που αφορούσαν στην παραγωγή και στην κοινωνική ζωή θα ήταν ανώτερα από εκείνα που διαμορφώθηκαν από την παράδοση». J.C. Scott, *Seeing like a state...*, ό. π., σσ.93-4.

⁴⁶¹ «Μέχρι πρόσφατα, η ικανότητα του κράτους να επιβάλλει τους σχεδιασμούς του στην κοινωνία περιοριζόταν [...] Του έλειπε η στιβαρή δύναμη καταναγκασμού, ο επιδέξιος διοικητικός μηχανισμός ή η λεπτομερής γνώση που θα του επέτρεπαν να αναλάβει πιο παρεμβατικά πειράματα στην κοινωνική μηχανική. [...] Μέχρι τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα [...] αυτές οι προϋποθέσεις πληρούνταν». Στο ίδιο, σ.88.

προβλεπτικότητα, έλεγχος του πληθυσμού, κοινωνική ευρυθμία. Την ίδια εποχή οι εισηγήσεις επιστημόνων, φιλοσόφων, αναμορφωτών, παιδαγωγών, πολεοδόμων, νομικών και άλλων φιλόδοξων μηχανικών της κοινωνικής συνύπαρξης θέτουν το πλαίσιο για αυτό που ονομάζει ο Scott «υψηλό μοντερνισμό» (high modernism):

Στο κέντρο [του υψηλού μοντερνισμού] βρίσκεται μια υπεροπτική αυτοπεποίθηση για τη συνεχή γραμμική πρόοδο, την ανάπτυξη της επιστημονικής και τεχνικής γνώσης, την επέκταση της παραγωγής, τον ορθολογικό σχεδιασμό της κοινωνικής τάξης, την αναπτυσσόμενη ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, συνοδευόμενη από έναν αυξανόμενο έλεγχο της φύσης (συμπεριλαμβανομένης της ανθρώπινης φύσης) ανάλογο της επιστημονικής κατανόησης των φυσικών νόμων. Ο υψηλός μοντερνισμός είναι [...] ένα σαρωτικό όραμα για το πώς τα οφέλη της τεχνικής και επιστημονικής προόδου θα μπορούσαν να εφαρμοστούν - συνήθως μέσω του κράτους - σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας [...].⁴⁶²

Όπως και το Μονοκράτος, οι κοινωνίες στις οποίες εφαρμόστηκαν πιο άτεγκτα τα προγράμματα που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής μηχανικής του υψηλού μοντερνισμού είναι συνήθως κοινωνίες οι οποίες εξέρχονται μιας σοβαρής κρίσης (πόλεμος, επανάσταση, οικονομική κατάρρευση κ.α.):

*Σχεδόν όλα τα δείγματα δυστοπικής μυθοπλασίας μας περιγράφουν την ανάδυση δικτατοριών μέσα από τη βία και το χάος ενός κατακλυσμιαίου πολέμου (αιώνες μαχών στο *We* και στο *Brave New World*, ένας πόλεμος που διεξήχθη με ατομικές βόμβες τη δεκαετία του '50 στο 1984 [...]). Οι ρίζες του ολοκληρωτισμού, μιας άνευ ιστορικού προηγούμενου μορφής διακυβέρνησης που πρωτοεμφανίστηκε στον αιώνα μας, σύμφωνα με την Arendt, εντοπίζονται σε παρατεταμένες περιόδους βίας (Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, επαναστάσεις, εμφύλιοι πόλεμοι) που βιώθηκαν ως κρίσεις από τις μάζες οι οποίες έχασαν τη σταθερότητά τους, τις παραδόσεις και την αίσθηση της προσωπικής τους σύνδεσης με τον κόσμο. Αποδέχθηκαν, ακολούθως, την αόριστη, ολοκληρωτική ιδεολογία που τους πρόσφερε ένας δυνητικά ημίθεος ηγέτης [...].⁴⁶³*

Η καθημερινή πρακτική του Μονοκράτους συνδυάζει τη ρασιοναλιστική ιδεολογία του υψηλού μοντερνισμού με πρακτικές ικανοποίησης σαδομαζοχιστικών

⁴⁶² Στο ίδιο, σσ.89-90.

⁴⁶³ E. Gottlieb, *Dystopian Fiction East and West...*, ό. π., σσ.34-5.

προδιαθέσεων του πληθυσμού, συνδυασμό που θα συναντάμε συχνά στα αυταρχικά καθεστώτα του 20^{ου} αιώνα: «[...] με το πρόσχημα της λατρείας [...] της επιστήμης και της δύναμης της λογικής που είχαν παραμερίσει τις «δεισιδαιμονίες» του Χριστιανισμού, οι πολίτες του Μονοκράτους [...] παλινδρόμησαν στη λατρεία του Ευεργέτη, μια βάρβαρη πρωτόγονη θεότητα [...]».⁴⁶⁴ Η χρήση της «Μηχανής του Ευεργέτη» στις δημόσιες εκτελέσεις είναι χαρακτηριστική του ανωτέρω μείγματος. Η Μηχανή εξαυλώνει σε δευτερόλεπτα το σώμα που δώρισε η φύση στον καταδικασμένο αφήνοντας μια χούφτα νερό, επιβεβαιώνοντας με τον πιο οφθαλμοφανή τρόπο την τεράστια δύναμη που παρέχει η επιστήμη και η τεχνολογία στο κράτος.⁴⁶⁵ Ο λαός υμνεί τον Ευεργέτη ως τον καινούργιο Θεό.⁴⁶⁶

Έχουμε αναφερθεί επανειλημμένα σε συγγραφείς οι οποίοι με τον έναν ή τον άλλο τρόπο «περνάνε» από το *Εμείς*. Και επειδή στη συνέχεια θα εξετάσουμε την ιδιαίτερη σχέση του *Εμείς* με τις ουτοπίες που συνέγραψε ο Γουέλς (εστιάζοντας ιδιαίτερα στο ρόλο της κοινωνικής μηχανικής) οφείλουμε λόγω της σπουδαιότητάς τους μια έστω και σύντομη αναφορά σε δύο επιπλέον επιρροές που εντοπίζονται στο *Εμείς*. Η πρώτη στην οποία έχουμε επιδερμικά αναφερθεί είναι ο Ντοστογιέφσκι. Ο Ευεργέτης του Μονοκράτους αποτελεί τη φουτουριστική εκδοχή του Μέγα Ιεροεξεταστή του Ντοστογιέφσκι⁴⁶⁷ που θεωρεί ότι έχει αλυσοδέσει τον λαό του με τα δεσμά της παντοτινής ευτυχίας: «Και τι άλλο κάνουμε τώρα, παρεκτός αυτό; Το αρχαίο όνειρο για τον Παράδεισο...» αναρωτιέται ο Ευεργέτης κάποια στιγμή⁴⁶⁸ μοιάζοντας να συνομιλεί με τον προπάτορά του Μέγα Ιεροεξεταστή ο οποίος συμπληρώνει: «Και θα είναι όλοι ευτυχισμένοι».⁴⁶⁹ Οι πατρικές φιγούρες τόσο του Ευεργέτη όσο και του Μέγα Ιεροεξεταστή ασκούν την αυστηρή εξουσία τους με σκοπό την προστασία μιας πολύτιμης μα εύθραυστης Ουτοπίας η οποία κινδυνεύει από την ανωριμότητα των υποκειμένων στα οποία έχει δωριστεί. Και οι δύο τους

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ.61.

⁴⁶⁵ Βλ. στο ίδιο, σ.60.

⁴⁶⁶ «Η διαπραγμάτευση του θέματος της θρησκείας στον Ζαμιάτιν είναι κρίσιμης σημασίας γιατί υπονοεί ότι εντοπίζονται θρησκευτικές αντηχήσεις στο νέο σοβιετικό καθεστώς που υποτίθεται έχει απορρίψει τη θρησκεία ως δεισιδαιμονία και μυστικισμό, με τον ίδιο τρόπο που ο Horkheimer και ο Adorno προτείνουν ότι υφίσταται συνέχεια στην επίκληση των θρησκευτικών αισθημάτων στον υποτιθέμενο ορθολογικό Διαφωτισμό». M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.32.

⁴⁶⁷ Ο «Μέγας Ιεροεξεταστής» αποτελεί ιστορία που περιέχεται στο μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκι, *Οι Αδελφοί Καραμαζώφ* (1880), και η οποία αργότερα γνώρισε και αυτοτελείς εκδόσεις.

⁴⁶⁸ Ζαμιάτιν, *Εμείς*, ό. π., σ.245.

⁴⁶⁹ Ντοστογιέφσκι, *Ο Μέγας Ιεροεξεταστής...*, ό. π., σ.41.

(όπως και οι προπάτορές τους οι Φύλακες της *Πολιτείας* του Πλάτωνα) ειλικρινά θεωρούν την αποστολή τους ηθικά επιβεβλημένη, χρέος απέναντι στο λαό τους.⁴⁷⁰

Η άλλη σημαντική επιρροή στη συγγραφή του *Εμείς* εντοπίζεται στο διήγημα του Άγγλου συγγραφέα Jerome K. Jerome, *Η Νέα Ουτοπία*, δημοσιευμένο στα 1891.⁴⁷¹ Στη σύντομη αυτή σάτιρα (η ελληνική έκδοση αριθμεί περί τις 25 σελίδες) περιγράφεται μια κοινωνία στην οποία το Μονοκράτος πιθανολογώ ότι οφείλει μέρος της «κατασκευής» του. Εύστοχα η Elizabeth Stenbock-Fermor θα τιτλοφορήσει το άρθρο όπου παρουσιάζει τις ομοιότητες ανάμεσα στις κοινωνικές φαντασίες των δύο συγγραφέων «Μια παραγνωρισμένη πηγή του μυθιστορήματος του Ζαμιάτιν *Εμείς*» (A Neglected Source of Zamiatin's Novel "We"):

*Ο ήρωας και αφηγητής της «Νέας Ουτοπίας» αποκοιμείται το 1889 για χίλια χρόνια μετά από ένα βαρύ δείπνο στην Εθνική Σοσιαλιστική Λέσχη. Ξυπνά το 2889 για να διαπιστώσει ότι οι άνδρες και οι γυναίκες είναι ντυμένοι ομοιόμορφα και διακρίνονται μόνο από αριθμούς. Οι άνθρωποι τρώνε, κοιμούνται, εργάζονται και ξεκουράζονται με το κουδούνι. Τα γεύματα λαμβάνονται από κοινού. Δεν υπάρχουν ιδιωτικές κατοικίες ούτε οικογένειες. Η σεξουαλική ζωή είναι αυστηρά ρυθμισμένη, καθώς και το ποσοστό γεννήσεων. [...] Οι άνδρες με υψηλή νοημοσύνη υποχρεούνται να υποβληθούν σε εγκεφαλική επέμβαση που τους φέρνει στο επίπεδο του μέσου όρου.*⁴⁷²

Δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο Ζαμιάτιν έχει διαβάσει την αντιουτοπία του Jerome αν και κάτι τέτοιο είναι πολύ πιθανό δεδομένης τόσο της καλής γνώσης από μεριάς του πρώτου της αγγλικής λογοτεχνικής παραγωγής όσο και της δημοφιλίας του δεύτερου στη Ρωσία.⁴⁷³

Αντίθετα οι προβολές του μέλλοντος από έτερο συγγραφέα φανταστικής λογοτεχνίας, τον Χ. Τζ. Γουέλς, μολονότι εκφράζουν διάχυτες τάσεις της εποχής του, μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι άσκησαν αξιοσημείωτη επίδραση στη

⁴⁷⁰ «Ο Ιεροεξεταστής του Ντοστογιέφσκι κυβερνά με δεδομένο ότι η ευτυχία και η ελευθερία είναι ασυμβίβαστα. Η ελευθερία εμπεριέχει τη λήψη αποφάσεων και ο άνθρωπος είναι πολύ αδύναμος, πολύ ταπεινός για να την αναλάβει. Έτσι ο Ιεροεξεταστής απελευθερώνει τον άνθρωπο από το άγχος της σκέψης αποφασίζοντας και επιλέγοντας γι' αυτόν». Laura Ewart, *A Study of Zamiatin's Weltanschauung*, (Διδακτορική Διατριβή), McMaster University, Ontario, 1972. σσ.17-8.

⁴⁷¹ Στα ελληνικά το μετέφρασε ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης ήδη από το 1893, γεγονός όχι τυχαίο κατά τη γνώμη μου αν λάβουμε υπόψη τις συγγένειες Παπαδιαμάντη – Ντοστογιέφσκι και την κριτική του τελευταίου στον σοσιαλισμό από μια ιδιαίτερη σκοπιά που σχετίζεται με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Η εν λόγω μετάφραση διατίθεται δωρεάν στο διαδίκτυο από την Ανοικτή Βιβλιοθήκη, Γιάννη Φαρσάρη (επ.) στο www.openbook.gr. Πρόσβαση:12/10/2023.

⁴⁷² Elizabeth Stenbock-Fermor, «A Neglected Source of Zamiatin's Novel "We"», *The Russian Review*, Vol. 32, No. 2 (Apr., 1973), pp.187-8, σ.187.

⁴⁷³ Βλ. στο ίδιο, σ.188.

συγγραφή του *Εμείς*. Ο Ζαμιάτιν μετέφρασε και επιμελήθηκε έργα του Γουέλς ως μέρος του φιλόδοξου εκδοτικού προγράμματος του Γκόρκι που προέβλεπε την παρουσίαση σημαντικών έργων της παγκόσμιας λογοτεχνίας στο ρωσικό αναγνωστικό κοινό. Η εκτίμηση του Ζαμιάτιν προς τον «ιδρυτή ενός καινούργιου λογοτεχνικού είδους» το οποίο και ο ίδιος σκοπεύει να υπηρετήσει είναι δεδομένη.⁴⁷⁴ Ο Shane φτάνει να θεωρεί ότι η μετάφραση των έργων του Γουέλς έδωσε στον Ζαμιάτιν την κρίσιμη ώθηση για την συγγραφή του *Εμείς*.⁴⁷⁵ Σ' αυτά άλλωστε θα βρει άφθονη πρώτη ύλη για να δομήσει το Μονοκράτος του. Με τη διαφορά ότι ο Ζαμιάτιν αναδεικνύει το εφιαλτικό δυναμικό της «Βασιλείας του Λόγου» τη στιγμή που ο Γουέλς φαίνεται να πιστεύει ακόμα (παρά τις διάσπαρτες στο έργο του στιγμές αμφιβολίας) στη δυνατότητα του Λόγου και ειδικότερα της τεχνοεπιστήμης να κατασκευάσει στο σχετικά κοντινό μέλλον τη «Μοντέρνα Ουτοπία». Το *Εμείς* με τα ίδια ακριβώς υλικά παράγει μια αντιουτοπία.

Καταρχάς, όπως το Μονοκράτος έτσι και οι ουτοπικές κοινωνίες του Γουέλς έχουν έμφυτη την τάση για επέκταση δεδομένης της «ανωτερότητας» του πολιτισμού τους ο οποίος προβάλλεται ως οικουμενικό πρότυπο.⁴⁷⁶ Την ίδια επεκτατική τάση άλλωστε επιδεικνύουν σχεδόν όλα τα ευρωπαϊκά κράτη ήδη από το 1870 και θα συνεχίσουν να επιδεικνύουν μέχρι τουλάχιστον το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα πιο «αδηφάγα» δε από αυτά δεν περιορίζονται σε γειτονικά εδάφη αλλά διεκδικούν το δικαίωμα να εκπολιτίσουν «βάρβαρους» πληθυσμούς ακόμα κι αν χρειαστεί να στείλουν τα στρατεύματά τους σε άλλες ηπείρους. Τις ίδιες πλανητικές επιδιώξεις φαίνεται να συμμερίζεται και να αξιώνει και η νεότευκτη «σοβιετική αυτοκρατορία», με διαφοροποιημένη εντούτοις ιδεολογική επένδυση αυτών των επιδιώξεων. Το πεδίο δράσης της βιομηχανικής κοινωνίας ευρωπαϊκού τύπου εντέλει, με το ένα ή το άλλο κοινωνικό σύστημα, δε γνωρίζει όρια στην εξάπλωσή του.⁴⁷⁷

Έπειτα, την εμμονή του Γουέλς με τη γεωμετρική καθαρότητα των πολεοδομικών σχεδίων και την αντισηψία του αστικού σώματος συμμερίζεται

⁴⁷⁴ Βλ. Zamyatin, «H.G. Wells» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ. 285-6.

⁴⁷⁵ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.37.

⁴⁷⁶ «Με το *A Modern Utopia* [1905] αφήνουμε πίσω τις εθνικές ουτοπίες [...] Ο Wells προβάλλει την άποψη ότι έχει περάσει ο καιρός για σύνορα και φραγμούς [...] μόνο ένας ολόκληρος πλανήτης μπορεί να εξυπηρετήσει τις επιδιώξεις μιας σύγχρονης ουτοπίας: [...] “Παγκόσμιο Κράτος” [...]» Marie Louise Berneri, *Journey through Utopia*, Beacon Press, Boston, 1951, σ.294.

⁴⁷⁷ «[...] η καπιταλιστική βιομηχανία χάραξε μια βαθιά τομή στην πορεία της ιστορίας, δημιουργώντας ένα παγκόσμιο δίκτυο, στο οποίο, με ηπιότερες ή σκληρότερες μεθόδους ανάγκασε όλα τα έθνη να μπου. [...] Η [...] τελειωτική παγκόσμια επανάσταση - η προλεταριακή - θα πραγματοποιούσε ένα ενιαίο κοινωνικό προσχέδιο πάνω σε ολόκληρη τη γη». Παναγιώτης Κονδύλης, *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ.22.

απόλυτα και ο Δ-503. Η αταξία της φύσης στις ουτοπίες του Γουέλς όπως και στο Μονοκράτος εξοβελίζεται: «Ο Wells είναι φανατικός με την υγιεινή καθαριότητα, την τελειότητα, τη συμμετρία και την λειτουργικότητα της ουτοπικής πόλης του».⁴⁷⁸ Και σε αυτή την περίπτωση όμως η συγκεκριμένη λογοτεχνική φαντασία δε προκύπτει εκ του μηδενός. Είναι οι κυρίαρχες τάσεις της μοντέρνας αστικής αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας που εμπνέουν τους συγγραφείς μας να κατασκευάσουν διάφανες πόλεις από γυαλί, ήσυχες, πεντακάθαρες και λειτουργικές ουτοπικές.⁴⁷⁹

Να αναφέρουμε ένα τελευταίο παράδειγμα από τα πολλά που καταγράφει ο Collins στο άρθρο του το οποίο αποδεικνύει τη «συγγένεια πρώτου βαθμού» μεταξύ της ουτοπίας του Γουέλς και του αντιδραστικού τέκνου της δια χειρός Ζαμιάτιν και τελικά και των δύο με την περιβάλλουσα κοινωνική πραγματικότητά τους. Το παράδειγμα αναφέρεται στη συνεργασία αστυνομίας, ψυχιατρικής και τεχνολογίας στην ποινική αντιμετώπιση των «εγκληματιών». Στις ουτοπίες του Γουέλς «οι ψυχολόγοι μαθαίνουν πώς να πλάθουν τους εγκεφάλους, πώς να ελαχιστοποιούν και να απομακρύνουν δυσλειτουργικά συμπλέγματα σκέψης και κινήτρων [...] η αστυνομία ερευνά, με τη βοήθεια πληρέστατων αρχείων πληροφοριών [...] αφού συλληφθεί ο εγκληματίας, δύναται να τιμωρηθεί με “καλό, επιστημονικά προκαλούμενο πόνο”, ή, σε ακραίες περιπτώσεις, το κράτος “δεν θα δειλιάσει... θα επιβάλλει την ποινή του θανάτου”».⁴⁸⁰

Το άρθρο του Collins αναδεικνύει και άλλα «δομικά υλικά» των ουτοπιών του Γουέλς που ο Ζαμιάτιν θα χρησιμοποιήσει στην αντιουτοπία του.⁴⁸¹ Η παρούσα

⁴⁷⁸ Chr. Collins, «Zamyatin, Wells and ...», ό. π., σ.352.

⁴⁷⁹ Ο αντιπροσωπευτικότερος εκπρόσωπος της μοντέρνας αρχιτεκτονικής «ο Λε Κορμπουζιέ δεν έδειχνε καμία ανοχή για το περιβάλλον που είχαν δημιουργήσει φυσικά αιώνες αστικής ζωής. Περιφρονούσε το χαώδες [...] των ευρωπαϊκών πόλεων στο γύρισμα του αιώνα. [...] Προσβάλλονταν αισθητικά από την αταξία και τη σύγχυση. [...] “Η αρχιτεκτονική” επέμενε, “είναι η τέχνη με την οποία κυρίως επιτυγχάνεται μια κατάσταση πλατωνικού μεγαλείου, μαθηματικής τάξης [...] Διεκδικούμε, στο όνομα του ατμόπλοιου, του αεροπλάνου και του αυτοκινήτου, το δικαίωμα στην υγεία, τη λογική, την τόλμη, την αρμονία, την τελειότητα”». Αναφέρεται στο J.C. Scott, *Seeing like a state...*, ό. π., σ.106-7. Ο Ζαμιάτιν επισημαίνει την επιρροή αυτής της τάσης στη μετεπαναστατική Μοσχοβίτικη αρχιτεκτονική: « [...] κονστρουκτιβιστικοί συνδυασμοί πέτρινων κύβων στο στυλ του Κορμπουζιέ. [...] μερικά από τα καινούργια της κτίρια [της Μόσχας] είναι ακόμα πιο στεγνά, πιο αφηρημένα και πιο γυμνά από το πρότυπο βάσει του οποίου έχουν σχεδιαστεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του στυλ είναι ο σκοτεινός, ζοφερός κύβος του Μουσώλειου του Λένιν [...]». Zamyatin, «Moscow-Petersburg» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.134-5.

⁴⁸⁰ Chr. Collins, «Zamyatin, Wells and ...», ό. π., σ.353.

⁴⁸¹ Για παράδειγμα: «Οι Ουτοπικές κατοικίες του Wells κατοικούνται πάντα από καλοσχηματισμένα “ανθρώπινα δείγματα” που τρώνε καλά, τον ύπνο τους δεν τον δυσκολεύει το άγχος, σπάνια καπνίζουν ή πίνουν και διάγουν μια λογικά περιορισμένη σεξουαλική ζωή. Το κράτος στο *Εμείς* απαγορεύει στους υπηκόους του να μένουν ξύπνιοι τη νύχτα και αδειοδοτεί την περιστασιακή σεξουαλική επαφή

διερεύνηση όμως θα στραφεί σε μια ιδιαίτερη όψη της σχέσης Ζαμιάτιν - Γουέλς που παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την προβληματική της συγκεκριμένης ενότητας. Ο Ζαμιάτιν σε κάποιο σημείο της μονογραφίας του για τον Γουέλς περιγράφει διεισδυτικά τον τρόπο με τον οποίο ο τελευταίος αντιλαμβάνεται το Σοσιαλισμό:

[...] ο σοσιαλισμός του είναι [...] δικός του, Γουελσιανός. [...] ένα πλάνο για την αναδιοργάνωση της ζωής του ανθρώπου, τη μετατροπή της αταξίας σε τάξη. Ο σκοπός της κοινωνικής ανασυγκρότησης, όπως τη βλέπει, είναι να εισαγάγει στη ζωή ως οργανωτική αρχή την ratio, τον λόγο. Ως εκ τούτου, ο Γουέλς επιφυλάσσει έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο για αυτή την ανασυγκρότηση στην τάξη των «ικανών ανδρών», και ειδικότερα σε μορφωμένους άνδρες, σε επιστήμονες και τεχνολόγους. [...] στο «Μια Νέα Ουτοπία» [...] οι ηγέτες της καινούργιας ζωής ονομάζονται Σαμουράι, [...] ο νέος κόσμος παρουσιάζεται ως μια κοινωνία [...] που καθοδηγείται από μια πνευματική αριστοκρατία.⁴⁸²

Αυτός ο εκ των άνω επιστημονικά σχεδιασμένος σοσιαλισμός που επιβάλλεται από μια αριστοκρατία του πνεύματος στο κοινωνικό σώμα προς επίτευξη της κοινωνικής αρμονίας αποτελεί το νήμα που συνδέει τον Γουέλς με τον Πλάτωνα, τον Λένιν με τον Ευεργέτη, την Ουτοπία με το Μονοκράτος και τελικά το *Εμείς* με την εποχή του. Ας διερευνήσουμε την εν λόγω σύνδεση βάζοντας τους Σαμουράι στην αμήχανη θέση να βαστούν την μια άκρη του νήματος.

Η επανάσταση εφοδίασε δικαιολογημένα μα πρόσκαιρα τον ρωσικό λαό με μεγάλες ελπίδες για μια πιο ελεύθερη και δίκαιη ζωή. Ο ηγέτης του νικηφόρου Οκτώβρη Λένιν διακηρύσσει τις πρώτες μέρες της αναπάντεχης κόκκινης εξουσίας: «Για πρώτη φορά στην ιστορία φτιάχνεται ένας νέος τύπος κρατικής εξουσίας, μια δύναμη που η επαναστατική βούληση την προόρισε να εξαλείψει κάθε εκμετάλλευση, καταπίεση και σκλαβιά στον πλανήτη».⁴⁸³ Η εξουσία των Σοβιέτ, ο εργατικός έλεγχος της παραγωγής, η απαλλοτρίωση της γης, τα λαϊκά δικαστήρια, η εκστρατεία για τον αλφαριθμητισμό, τα μέτρα υπέρ των γυναικών, η επίκληση της παγκόσμιας ειρήνης και της αυτοδιάθεσης των λαών δικαιολογούσαν στο έπακρο την αίσθηση οικοδόμησης μιας νέας διαφορετικής κοινωνίας που ικανοποιούσε ταυτόχρονα τις «ουτοπικές»

ένεκα της συμβολής της στην ψυχική ηρεμία. Όλα αυτά τα μέτρα στοχεύουν διακηρυγμένα σε καλύτερη υγεία και μακρύτερη διάρκεια ζωής για τους πολίτες». Στο ίδιο, σσ.356-7.

⁴⁸² Zamyatin, «H.G. Wells», στο Yevgeny Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.268.

⁴⁸³ Παρατίθεται στο M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.213.

φαντασιώσεις των λογοτεχνών και τις «επιστημονικές» προβλέψεις του Μαρξ.⁴⁸⁴ Αν προσέξουμε καλά, θα διαπιστώσουμε ότι οι παραπάνω επαναστατικές πρόνοιες δε συναντώνται ούτε θυμίζουν την κοινωνία που περιγράφει ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς*. Όμως, ο εμφύλιος πόλεμος, ο εμπορικός αποκλεισμός και η πολιτική απομόνωση που ακολούθησαν, άλλοτε αναγκάζουν κι άλλοτε διευκολύνουν τους μπολσεβίκους να επιδιώξουν την επικράτησή τους με μια όλο και αυταρχικότερη πολιτική η οποία κατέστησε δικαιολογημένη την ανησυχία του Ζαμιάτιν και άλλων «καχύποπτων» για τα εξαρχής υφιστάμενα δεσποτικά στοιχεία της θεωρίας και της πρακτικής τους. Με την πάροδο του χρόνου ο λαϊκός ενθουσιασμός εκπνέει από την πείνα και το κρύο ενώ οι καινούργιες ανισότητες οι οποίες αναφύονται στη βάση διαφορετικών μεριδίων πολιτικού κεφαλαίου και η αναβίωση του γνώριμου στη ρωσική πολιτική αυταρχισμού της εξουσίας παράγουν όλο και μεγαλύτερη δυσαρέσκεια και απογοήτευση.⁴⁸⁵

Σύντομα ο Λένιν έχοντας ως απόλυτη προτεραιότητα τη σωτηρία της εξουσίας του και την οικοδόμηση του σοσιαλισμού (δύο πράγματα τα οποία στη σκέψη του ταυτίζονται) μεταφέρει (ίσως χωρίς και ο ίδιος να αντιλαμβάνεται τις συνέπειες για τη μελλοντική πρόσληψη του όλου σοσιαλιστικού εγχειρήματος) την εστίαση της πολιτικής του από την ταξική πάλη στην βιομηχανική ανάπτυξη: «[...] οι Μπολσεβίκοι αρχίσανε να μιλάνε για “εργατικό δυναμικό” (rabsila) παρά για “εργατική τάξη” (rabochii klass) - μια συμβολική αλλαγή που μετέτρεπε τους εργάτες από ενεργό υποκείμενο της επανάστασης σε αντικείμενο του σχεδιασμού της οικονομίας».⁴⁸⁶ Ο εκσυγχρονισμός της ρωσικής οικονομίας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα προβάλλει σαν προϋπόθεση της οικοδόμησης του σοσιαλισμού (ιδιαίτερα μετά την αποτυχία της επανάστασης στη Γερμανία). Αυτή η προτεραιότητα οδηγεί σταδιακά αλλά σταθερά τη μπολσεβίκικη κυβέρνηση σε μια τεχνοκρατική-αυταρχική στροφή.

⁴⁸⁴ «Υπήρχε ένα ουτοπικό στοιχείο σε όλα τα επαναστατικά οράματα της νέας κοινωνίας. Τα οράματα των αγροτών προφήτευαν έναν κόσμο χωρίς πόλεις και οι ριζοσπάστες της εργατιάς προέβλεπαν εργοστάσια χωρίς εργοδηγούς. Οι αριστεροί καλλιτέχνες ήθελαν να καταστρέψουν τα μουσεία και να φέρουν την τέχνη στους δρόμους [...]. Ακόμη και ο Λένιν [...] μολύνθηκε προσωρινά από αυτό το πνεύμα [...] προοιωνίσε μια κυβερνητική δομή τόσο απλή και διάφανη που κάθε μάγισσας θα μπορούσε να διευθύνει το κράτος». L. Mally, *Culture of the Future...*, ό. π., σσ.160-1. «Η Ρωσία κατέστη ο πυρήνας μιας εναλλακτικής νεωτερικότητας στην οποία ο καπιταλισμός θα ξεπερνούταν και κολεκτιβιστικές μορφές ζωής θα επικρατούσαν». Richard Sakwa, «Russia as Eurasia, an innate cosmopolitanism» στο Gerard Delanty (επ.), *Europe and Asia Beyond East and West*, Taylor & Francis, London & New York, 2006, σ.215.

⁴⁸⁵ Βλ. Έμμα Γκόλντμαν, *Η Απογοήτευσή μου στη Ρωσία*, μτφ. Δέσποινα Κερεβαντή, Απόπειρα, Αθήνα, 2009, σ.113-9.

⁴⁸⁶ O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.165.

Την ενθάρρυνση των εργατών να πάρουν στα χέρια τους την παραγωγή υποκαθιστά η επιβολή της πειθαρχημένης εκτέλεσης διευθυντικών εντολών και αντί για τους μάγειρες και τις νοικοκυρές τη διοίκηση του κράτους αναλαμβάνει τελικά μια «ειδικευμένη» κομματική γραφειοκρατία.⁴⁸⁷ Οι πολίτες δε χρειάζεται πλέον να αμφισβητούν ή να αγωνίζονται, αυτό που πλέον επιτάσσει η νέα φάση της «Επανάστασης» είναι η συνεπής διεκπεραίωση του κομματικού-πατριωτικού καθήκοντος σύμφωνα με τον Ωρολόγιο Πίνακα. Το Μονοκράτος εισβάλλει στη Σοβιετική κοινωνία.

Είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο που ο εξηλεκτρισμός της ρωσικής επικράτειας αποκτάει στο φαντασιακό των κομμουνιστών ηγετών μεταφυσικές ιδιότητες.⁴⁸⁸ Μια ιδιότυπη λατρεία της τεχνολογίας ως επαναστατικής θεότητας ενάντια στον σκοτεινό παλιό κόσμο εκδηλώνεται στη στρατευμένη σοβιετική τέχνη.⁴⁸⁹ Ο Ζαμιάτιν στο *Εμείς* θα λαιοδورήσει με ασέβεια τόσο τη νέα σοβιετική θεότητα όσο και τους υμνητές της.⁴⁹⁰ Η θυσία της εφήμερης ευημερίας των Ρώσων υπέρ μιας μεγαλόπνοης πολιτικής για ένα ουτοπικό μέλλον που αυτή τη φορά θα βασίζεται στη τεχνολογική υπεροχή αντικατοπτρίζεται κωμικοτραγικά στο παρακάτω περιστατικό:

*Το σχέδιο [...] για τον εξηλεκτρισμό της Ρωσίας παρουσιάστηκε σε ένα Συνέδριο του Κόμματος στη Μόσχα το 1920 από τον [...] μηχανικό Κρζιτζανόφσκι. Αυτός αναπαρέστησε το σχέδιο σ' έναν τεράστιο χάρτη της Ρωσίας στον οποίο ηλεκτρικοί λαμπτήρες σηματοδοτούσαν την ηλεκτροδότηση του μέλλοντος. Ήταν τέτοια η κατάσταση της παροχής ηλεκτρικής ενέργειας στη Μόσχα εκείνη την εποχή που χρειάστηκε να διακοπεί η παροχή σχεδόν σε όλη την πόλη προκειμένου να διασφαλιστεί ότι αυτά τα φωτάκια στον χάρτη δεν θα προκαλούσαν υπερφόρτωση στον ηλεκτρικό σταθμό.*⁴⁹¹

⁴⁸⁷ «Ανάμεσα στα 1918 και 1919, αναπτύσσεται μια διαδικασία ξεπεσμού των σοβιετικών οργάνων. [...] ο κρατικός διοικητικός μηχανισμός μπαίνει σε μια διαδικασία αυτονόμησης, αυξανόμενου διαχωρισμού από τις μάζες». Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ...*, ό. π., σσ.270-1.

⁴⁸⁸ «Ο Khlebnikov δηλώνει στα 1920 [...] “η ηλεκτρική ενέργεια είναι πλέον η μόνη δύναμη που μπορεί να νικήσει τα δάκρυα”». Anindita Banerjee, «Science Fiction and Modernity in Early Twentieth-Century Russia», *Science Fiction Studies*, Vol. 30, No. 1 (Mar., 2003), pp. 49-71, σ.65.

⁴⁸⁹ «[...] η razriadka, η ηλεκτρική εκκένωση, έγινε το φετίχ του φουτουριστικού κινήματος στη Ρωσία. [...] Το χτύπημα του ηλεκτρικού ρεύματος ήταν η τέλεια μεταφορά για το θανάσιμο χτύπημα που οι φουτουριστές επεδίωκαν να εξαπολύσουν στις υφιστάμενες κοινωνικές και καλλιτεχνικές ιεραρχίες». Στο ίδιο, σ.63.

⁴⁹⁰ Ο Ζαμιάτιν καυτηριάζει ειδικότερα τη λατρεία του ηλεκτρισμού στο διήγημα του *The North* όπου ο πρωταγωνιστής εγκλωβίζεται σε μια μάταιη προσπάθεια να φωτίσει τη ζωή της επαρχίας του με την κατασκευή μιας πελώριας λάμπας. Το μεγαλόπνοο σχέδιο θα τον απομακρύνει από ότι έδινε κάποτε χαρά στη ζωή του και θα οδηγήσει αυτόν και την ερωμένη του σε ένα τραγικό τέλος το οποίο προκαλεί εκείνη. Το διήγημα περιέχεται στο Y. Zamyatin, *The Dragon and Other Stories*, ό. π., σσ.97-139.

⁴⁹¹ Αναφέρεται στο A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σσ.64-5.

Η θεώρηση της τεχνολογίας ως ουδέτερης δύναμης από τη σοβιετική εξουσία περνάει αδιόρατα από τον ηλεκτρισμό, τις εισαγόμενες από τη Δύση μηχανές και τις εργοστασιακές πρακτικές της, στην ευρύτερη «κοινωνική τεχνολογία».⁴⁹² Στη χρήση δηλαδή από το σοσιαλιστικό κράτος κοινωνικών και πολιτικών θεσμών οι οποίοι (σύμφωνα με την ορθόδοξη μαρξιστική ιδεολογία) διαμορφώθηκαν και επικράτησαν στα δυτικά καπιταλιστικά κράτη ως μέσα κατάλληλα για την καταπίεση και την εκμετάλλευση των λαών τους. Οι μπολσεβίκοι ωστόσο θεωρούν ότι στα χέρια της σοσιαλιστικής εξουσίας η καπιταλιστική (κοινωνική) τεχνολογία μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία των μακροπρόθεσμων συμφερόντων του ρώσικου λαού:

«[...]να μάθουμε από τους Γερμανούς! [...] που τώρα προσωποποιούν, εκτός από έναν βάνουσο ιμπεριαλισμό, την αρχή της πειθαρχίας, της οργάνωσης, της αρμονικής συνεργασίας στη βάση της σύγχρονης εκμηχανισμένης βιομηχανίας και της αυστηρής λογιστικής και του ελέγχου». Η πολεμική οικονομία της Γερμανίας προσέφερε ένα πρότυπο αποτελεσματικότητας, το οποίο εντυπωσίασε τον Λένιν και τον έκανε να ευλογήσει τον κρατικό καπιταλισμό ως ένα σύστημα μετάβασης στον σοσιαλισμό. [...] γιατί «ο κρατικός καπιταλισμός είναι κάτι συγκεντρωτικό, υπολογισμένο, ελεγχόμενο και κοινωνικοποιημένο»».⁴⁹³

Η γραφειοκρατική ιεραρχική διοίκηση, η μονοπρόσωπη διεύθυνση της παραγωγής, η εργοστασιακή και στρατιωτική πειθαρχία, οι κατασχέσεις της παραγωγής των αγροτών, η συγκεντρωτική άσκηση της εξουσίας, όλες αθρώνονται ιδεολογικά καθώς επιβάλλονται «υπέρ του λαού», συχνά ενάντια στην (ανώριμη, μικροαστική και κοντόφθαλμη) θέλησή του.

«[...] Ο Λένιν είπε, «αφού το προλεταριάτο έχει λύσει το πρόβλημα της κατάληψης της εξουσίας... αναγκαστικά έρχεται στο προσκήνιο το θεμελιώδες καθήκον της δημιουργίας ενός κοινωνικού συστήματος ανώτερου από τον καπιταλισμό, δηλαδή η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας [...]» Ο Λένιν ζήτησε την εφαρμογή των μεθόδων του ίδιου του καπιταλισμού».⁴⁹⁴

Ο κομμουνισμός της Σοβιετικής Ένωσης θα αποτελέσει τελικά μια αυταρχική εκδοχή της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας στον 20^ο αιώνα όπου το κράτος υποκαθιστά τους καπιταλιστές και οι οικονομικές ανισότητες αντικαθίστανται από

⁴⁹² «Είναι στ' αλήθεια αμφίβολο αν, σε περίπτωση μιας αληθινής επαναστατικής αλλαγής, οι εργάτες θα θελήσουν απλά να ελέγξουν την παραγωγή [...] Πιθανότατα θα θελήσουν να αλλάξουν την παραγωγή, να καταστρέψουν δηλαδή την τεχνική προσήλωση της κοινωνίας στο εργοστάσιο σαν τέτοιο». Μ. Μπούκτσιν, *Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία...*, ό. π., σ.59.

⁴⁹³ Παρατίθεται στο Μ. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σσ.336-7.

⁴⁹⁴ Στο ίδιο, σ.336.

την άνιση κατανομή της πολιτικής δύναμης: «[Ο Λένιν] έγινε [...] ο υπερασπιστής του “κρατικού καπιταλισμού”, όλο και συχνότερα πλέον δεν προωθούσε τις αρετές της δημιουργικής πρωτοβουλίας αλλά την ανάγκη για πειθαρχία, αποτέλεσμα, παραγωγικότητα και τάξη, επιβεβλημένη από τα πάνω [...]».⁴⁹⁵ Στοιχεία τα οποία αυτή τη φορά συναντώνται και θυμίζουν έντονα την κοινωνία που περιγράφεται στο *Εμείς*.

Και όπως στην κοινωνία του *Εμείς* έτσι και στην «πατρίδα των εργατών και των αγροτών» το να εναντιώνεσαι στο κράτος καταλήγει να θεωρείται καθαρός παραλογισμός, αφού είναι σαν να εναντιώνεσαι στο συλλογικό υποκείμενο της τάξης σου, δηλαδή σε τελευταία ανάλυση στον ίδιο σου τον εαυτό. Η διαφωνία, η διαφοροποίηση σε αποκόβει αυτόματα από το «κοινωνικό σώμα», σε καθιστά εχθρό της ευτυχίας του Εμείς.⁴⁹⁶ Οι δημοκρατικές διαδικασίες, απαραίτητες κατά τον ίδιο τον Λένιν για την εκπαίδευση του λαού στην αυτοδιοίκηση, θυσιάζονται στο όνομα της αποδοτικότητας η οποία, μέσα σε πραγματικά αντίξοες για την «Επανάσταση» αλλά και για τον λαό συνθήκες, έχει αποκτήσει χαρακτήρα αυτοσκοπού. Η «Ημέρα της Ομόνοιας» με τον ένα και μοναδικό υποψήφιο, τους μυστικούς αστυνομικούς να επιβλέπουν την όλη διαδικασία και το προδικασμένο ομόφωνο αποτέλεσμα δε θα αργήσει να θεσμοθετηθεί σαν επίσημη εκλογική διαδικασία της ΕΣΣΔ.

Ο Λένιν στη πολιτική του σταδιοδρομία θα επιδειξεί ευελιξία και μια ιδιαίτερη ετοιμότητα να εξάγει συμπεράσματα από τη βιωμένη εμπειρία. Με τόλμη θα προσαρμόζει ή και θα απορρίπτει πολιτικές οι οποίες δε δουλεύουν στην πράξη. Παρόλα αυτά μέχρι το τραγικό και πρόωρο τέλος της ζωής του δεν φαίνεται να αναθεωρεί την πίστη του στην ικανότητα μιας καταρτισμένης μαρξιστικά και αφοσιωμένης ομάδας διανοουμένων να οδηγήσει τον λαό στον σοσιαλισμό παίρνοντας τον από το χέρι.⁴⁹⁷ «Ο μαρξισμός του Λένιν ήταν “φορντικός”».⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, σ.227.

⁴⁹⁶ Η αποδοκιμασία από μεριάς του Ζινόβιεφ των συνδικάτων τα οποία στα 1918 αξιώνουν να προβάλλουν ακόμα εργατικά αιτήματα είναι χαρακτηριστική αυτής της νοοτροπίας: «Από τι και από ποιον είναι απαραίτητο να είναι ανεξάρτητο [το συνδικάτο]; Από τη δική σας κυβέρνηση, από την κυβέρνησή σας των εργατών και των αγροτών; Ανεξαρτησία [...] σημαίνει [...] να υποστηρίξουμε αυτούς που αγωνίζονται ενάντια στην εργατική και αγροτική κυβέρνηση». M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.342.

⁴⁹⁷ «Η σιωπηρή προϋπόθεση της θεωρίας του Λένιν και του Τρότσκι [...] είναι ότι η σοσιαλιστική μεταμόρφωση είναι ένα πράγμα, για το οποίο το επαναστατικό κόμμα έχει τη συνταγή πανέτοιμη στην τσέπη του και δεν χρειάζεται παρά να την εφαρμόσει με ενεργητικότητα. [...]». Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Ρώσικη Επανάσταση*, μτφ. Α. Στίνα, Ύψιλον, Αθήνα, 1980, σ.70.

⁴⁹⁸ Darko Suvin, *Lessons from the Russian Revolution and its fall out: An epistemological approach*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2017, σ.20.

Η εμπιστοσύνη του Λένιν και των Μπολσεβίκων στην (μαρξιστική) επιστήμη για την ανάλυση και την καθοδήγηση του ιστορικού γίνεσθαι έχει μακρά παράδοση στην ευρωπαϊκή ιστορία. Φτάνει μέχρι τον Πλάτωνα που διακηρύσσει (χωρίς ιδιαίτερη πρακτική επιτυχία τότε) την ικανότητα του Φιλόσοφου - Βασιλέα να θεάται τον κόσμο των ιδεών και να κατευθύνει ανιδιοτελώς τον λαό του προς τα εκεί.⁴⁹⁹ Οι δημοκρατικές διαδικασίες και οι εκλογές καθίστανται όχι μόνο μη απαραίτητες αλλά και επικίνδυνες να εκτρέψουν την προδιαγεγραμμένη πορεία. «Η πολιτική καθίσταται αχρείαστη [...] η επιστήμη και ο ορθολογισμός της σοσιαλιστικής διανόησης επιτάσσουν μια λογικά αναγκαία υποταγή. Οι κρίσεις του κόμματος δεν είναι υποκειμενικές ούτε αξιακά φορτισμένες, είναι αντικειμενικές και λογικά αναπόφευκτες».⁵⁰⁰ Στο ίδιο συμπέρασμα είδαμε ότι είχε καταλήξει κάποια στιγμή και ο Δ-503 απορώντας με την απρονοησία των «αρχαίων» να διεξάγουν εκλογές χωρίς προκαθορισμένο αποτέλεσμα.⁵⁰¹

Η θεωρία του Ζαμιάτιν για την «εκκλησιαστικοποίηση» της επανάστασης βρίσκει πιστή εφαρμογή στην περίπτωση του μπολσεβίκικου καθεστώτος. Η μεταμόρφωση του μάρτυρα σε διώκτη, η μετατροπή της κριτικής σε δόγμα, η εντροπία που ακολουθεί κάθε νικηφόρα επανάσταση πλήττει μοιραία και την Οκτωβριανή: «Τη θέση της Επί του Όρους Ομιλίας, κάτω από τον καυτό ήλιο, μπροστά σε υψωμένα χέρια και ανθρώπους που κλαίνε με λυγμούς, πήρε η αποχαυνωτική προσευχή μέσα σε επιβλητικά μοναστήρια».⁵⁰² Οι παλιοί μαχητικοί Μπολσεβίκοι μετατρέπονται απρόθυμα σε αμήχανους και άτσαλους γραφειοκράτες ή πιο συχνά παρακάμπτονται από επαγγελματίες τέτοιους, πρώην «ταξικούς εχθρούς»,

⁴⁹⁹ Οι άρχοντες της *Πολιτείας* του Πλάτωνα ασκούν εξουσία χάρη στις ηθικές τους ποιότητες και την ανώτερη γνώση την οποία διαθέτουν. «Ο Μαρξ και ο Ένγκελς [...] βασίστηκαν στην έννοια της επαναστατικής επιστήμης [...] η έννοια της εγγενούς ανωτερότητας του επαγγελματία επαναστάτη, όχι πολύ μακριά από το πλατωνικό ιδεώδες του φιλοσόφου-βασιλιά, θα συνδεόταν στενά με μεταγενέστερες μορφές μαρξισμού και ιδιαίτερα του μαρξισμού-λενινισμού». Gr. Claves, «Socialism and Utopia» στο R. Schaer et al. (επ.), *Utopia: the search for the ideal society in the western world...*, ό. π., σ.223.

⁵⁰⁰ J. C. Scott, *Seeing like a state...*, ό. π., σ.152.

⁵⁰¹ Ο Βολίν, αναρχικός ο οποίος συμμετείχε ενεργά στη Ρώσικη Επανάσταση επιχειρεί μια κοινωνιολογική ερμηνεία του φαινομένου: «[...] το κύριο στρώμα που φέρει τις σοσιαλιστικές ιδέες είναι [...] αυτό των διανοουμένων, το οποίο ασφυκτιά μέσα στα πολύ στενά πλαίσια της ρωσικής αυτοκρατορίας με την καθυστερημένη πολιτική και οικονομική δομή. Οι ριζοσπαστικές μορφές δράσης του στρώματος αυτού [...] έχουν πάντοτε χαρακτηριστικά ελιτισμού προς τις μάζες και συγκροτούν σταδιακά την ιδέα της «πρωτοπορίας» [...] Ρητά ή άρητα, το στρώμα αυτό αναζητά τη διέξοδο προς την εξουσία, την οποία όταν θα καταλάβει θα δημιουργήσει μια ιδιότυπη άρχουσα τάξη [...]». Βολίν, *Η Ρώσικη Επανάσταση, κριτική ιστορία και βιώματα*, Καινά δαμόνια, μτφ. Γ. Τσιριγκούλης, Αθήνα, 2017, σ.14.

⁵⁰² Ζαμιάτιν, «Περί Λογοτεχνίας...», ό. π., σ.2-3.

οι οποίοι καλούνται εσπευσμένα να επιστρέψουν στις θέσεις τους για να διευθύνουν την «Επανάσταση».⁵⁰³

Ο εκ των άνω καθορισμός της κοινωνικής ζωής δεν ανακαλύφθηκε βέβαια στη Ρωσία το 1917. Όλη η Ευρώπη της εποχής ζει υπό καθεστώτα όπου εκλεγμένες, διορισμένες ή κληρονομικές ολιγαρχίες ρυθμίζουν την καθημερινότητα των πολιτών. Στα εργοστάσια, στον στρατό, στην κρατική διοίκηση, στα σχολεία το ιεραρχικό πρότυπο βασισμένο στην αυθεντία των ανωτέρων δεν αμφισβητείται πουθενά. Ο Πλάτωνας απολαμβάνει το κρύο πιάτο της εκδίκησης ενάντια στην Αθηναϊκή Δημοκρατία αποτελώντας χιλιάδες χρόνια μετά τον απολογητή αναμορφωτών, παιδαγωγών, διοικητών και λοιπών «Ευεργετών» που είναι πεπεισμένοι ότι αντιλαμβάνονται το καλό του ποιμνίου τους καθαρότερα από εκείνο.⁵⁰⁴

Η ιδιαιτερότητα της Ρωσίας και του κομμουνιστικού καθεστώτος σε σχέση με τα αστικά καθεστώτα της εποχής (η οποία κάνει και το Μονοκράτος να ομοιάζει περισσότερο με αυτή την ιδιαίτερη παραλλαγή της βιομηχανικής νεωτερικότητας) συνίσταται στην απουσία αντισταθμιστικών προς την μονοπώληση της κρατικής εξουσίας θεσμών, στη διαχρονική απουσία πολιτικών ελευθεριών και στην επικράτηση μιας ιδεολογίας που ταυτίζει λαό και κράτος καθιστώντας κάθε αντιπολίτευση στο δεύτερο επίθεση ενάντια στον πρώτο. Οι ιδιαιτερότητες αυτές άνοιξαν τον δρόμο για την εφαρμογή μιας κοινωνικής μηχανικής σε γεωγραφική έκταση, πληθυσμό και ανελαστικότητα που μόνο με την εφαρμογή αντίστοιχων «πειραμάτων» των αστικών «δημοκρατιών» πάνω στις αποικιοκρατούμενες περιοχές του πλανήτη μπορεί να συγκριθεί.⁵⁰⁵ Γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει την (συνολικότερα επιδραστική στην οπτική αυτής της εργασίας) άποψη του Bauman για τον χαρακτήρα του κομμουνιστικού καθεστώτος ως τον «πιο αφοσιωμένο, δυναμικό και τολμηρό οπαδό της νεωτερικότητας [...] το θρασύ όραμα της νεωτερικότητας, απαλλαγμένο από εμπόδια χάριν ενός ανελέητου και παντοδύναμου κράτους,

⁵⁰³ Ο ίδιος ο Λένιν στις αρχές του 1923, λίγο πριν οι δυνάμεις του τον εγκαταλείψουν οριστικά, εκφράζοντας τη διάχυτη δυσθυμία στις τάξεις των ανιδιοτελών επαναστατών δηλώνει με πίκρα: «[...] ο “επαναστατισμός” μας δίνει διαρκώς τη θέση του στην πιο μουχλιασμένη ρουτινιάρικη νοοτροπία». Παρατίθεται στο Σ. Μπετελέμ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ...*, ό. π., σσ.313-4.

⁵⁰⁴ «Κάθε εξουσία δεν ενδιαφέρεται για κανενός άλλου το καλό παρά μόνο για το καλό εκείνου το οποίο εξουσιάζεται από αυτήν και το οποίο αποτελεί το αντικείμενο των φροντίδων της [...] Πιστεύεις εσύ ότι οι άρχοντες στις πολιτείες εξουσιάζουν με τη θέλησή τους;» Πλάτων, *Πολιτεία*, ό. π., 345d,e.

⁵⁰⁵ «Τα μεγαλεπήβολα επεισόδια του υψηλού μοντερνισμού [...] βρήκαν συχνά την πιο καταστροφική τους έκφραση για τους ανθρώπους και την φύση στα κράτη του πρώην σοσιαλιστικού μπλοκ [...] εκεί η αυταρχική κρατική εξουσία, ανεμπόδιστη από αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, μπορούσε να ακυρώσει την οποιαδήποτε αντίσταση και να επελάσει. Ωστόσο, οι ιδέες με τις οποίες αυτές οι εξουσίες νομιμοποιούνταν και τις οποίες αυτές οι εξουσίες επικαλούνταν, ήταν εντελώς δυτικές». J.C. Scott *Seeing like a state...*, ό. π., σσ.342-3.

ωθήθηκε [με τον “υπαρκτό σοσιαλισμό”] στα πιο ακραία του όρια: μεγαλεπήβολα σχέδια, κοινωνική μηχανική δίχως περιορισμούς, τεράστια και ογκώδης τεχνολογία, ολοκληρωτικός μετασχηματισμός της φύσης».⁵⁰⁶

Στις «εξουσιαστικές ουτοπίες» όπως τις αποκαλεί η Berneri,⁵⁰⁷ από τα κοινωνικά υποκείμενα απαιτείται άμεμπτη ηθική ώστε να καταφέρνουν να ανταποκρίνονται στις αυξημένες απαιτήσεις μιας «ιδανικής» πραγματικότητας. Παρόμοια ο νέος σοσιαλιστικός άνθρωπος αναμένεται να είναι απαλλαγμένος από εγωιστικά κίνητρα. Όχι εξαιτίας κάποιου «κούφιου μικροαστικού-χριστιανικού συναισθηματισμού» αλλά χάρη στη διανογή ταξική του συνείδηση που ταυτίζει την ατομική του μοίρα με εκείνη της τάξης του. Για την εκμηδένιση της πιθανότητας να βλάψει την κοινωνία με τις προσωπικές του ιδιοτροπίες και τα ιδιοτελή του συμφέροντα το άτομο στον κομμουνιστικό παράδεισο όπως και στο Μονοκράτος ελέγχεται διαρκώς από τους άλλους και με τη σειρά του ελέγχει όλους τους υπόλοιπους:

[...] το υποκείμενο πρέπει να εξαγνιστεί με το να προσχωρήσει σε μια ανώτερη ηθική. Η κακία είναι απομεινάρι του παλιού του εαυτού και της άρνησής του να υποταχθεί στην ολότητα [...] Η αρετή του νέου εαυτού του εκφράζεται με την απόρριψη του εγωισμού [...] Για την επίτευξη μιας τέτοιας «λήθης του εαυτού», δεν υπάρχουν μέτρα καταλληλότερα από τις ουτοπικές φόρμουλες της κοινοτικής διαβίωσης... από το πρωί μέχρι το βράδυ, από τη γέννηση μέχρι το

⁵⁰⁶ Zygmunt Bauman, «Living Without an Alternative». Παρατίθεται στο J.C. Scott, *Seeing like a state...*, ό. π., σ.147.

⁵⁰⁷ Maria Luise Berneri (1914-1949), Βρετανίδα, εξέχουσα μορφή του αναρχικού κινήματος. Στη σύντομη ζωή της πρόλαβε να συγγράψει μια από τις πρώτες και σημαντικότερες ιστορίες της ουτοπικής παράδοσης (*Περιήγηση στην Ουτοπία*, Νησίδες, Αθήνα, 1999). Παρά την αναγνώρισή της από τον πρωτοπόρο της ιστοριογραφίας του ουτοπισμού Lewis Mumford, η συμβολή της στο γνωστικό πεδίο των ουτοπικών σπουδών έχει αγνοηθεί συστηματικά. Η διαφοροποίηση που εισηγείται η Berneri μεταξύ «εξουσιαστικών και αντιεξουσιαστικών ουτοπιών», αν και αρκετά σχηματική, θα μπορούσε να συνεισφέρει στην διανοητική και ιδεολογική διαμάχη για τη σχέση ουτοπίας και ολοκληρωτισμού η οποία εξελίσσεται σε όλο τον 20^ο αιώνα και επιμένει ως σήμερα. Παραθέτουμε: «Δυο κύριες τάσεις εμφανίζονται στην ουτοπική σκέψη στο διάβα των αιώνων. Η μια, επιδιώκει την ευτυχία της ανθρωπότητας μέσα από την υλική ευημερία, την βύθιση της ατομικότητας του ανθρώπου μέσα στην ομάδα και το μεγαλείο του κράτους. Η άλλη, ενώ απαιτεί ένα ορισμένο επίπεδο υλικής άνεσης, φρονεί ότι η ευτυχία είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης έκφρασης της ανθρώπινης προσωπικότητας και δεν πρέπει να θυσιάζεται σ' έναν αυθαίρετο ηθικό κώδικα ούτε στα συμφέροντα του κράτους. [...] οι δημιουργοί των ουτοπιών στην πλειονότητα τους ήταν αποφασισμένοι να μείνουν κύριοι των φανταστικών τους πολιτειών. Ενώ ισχυρίζονται πως δίνουν ελευθερία, θεσπίζουν λεπτομερειακό κώδικα που πρέπει να τηρείται αυστηρά. [...] αντί να βασίσουν τις ουτοπίες τους σε ζωντανές κοινότητες και σε ανθρώπους όπως τους γνώριζαν, τις έκτισαν πάνω σε αφηρημένες συλλήψεις. Αυτό ευθύνεται για την τεχνητή ατμόσφαιρα, που επικρατεί στις περισσότερες ουτοπίες: οι Ουτοπιανοί είναι ομοιόμορφα πλάσματα με ταυτόσημες ανάγκες και αντιδράσεις και δεν έχουν συναισθήματα και πάθη, γιατί αυτά θα ήταν έκφραση ατομικότητας». Το απόσπασμα αντλήθηκε από την ιστοσελίδα: Περιήγηση στην Ουτοπία – Autonomi Drasi, Γιώργος Μεριζιώτης (επ.). Πρόσβαση: 5/9/2023.

*θάνατο, το άτομο πρέπει να κρατηθεί μακριά από την απομόνωση [...] το ζητούμενο πιο συγκεκριμένα είναι να ενεργείς, να σκέφτεσαι, να νιώθεις με τους άλλους και σαν τους άλλους, να αγαπάς και να μισείς πανομοιότυπα».*⁵⁰⁸

Κλείνοντας το κεφάλαιο καταθέτω την άποψή μου για το κρίσιμο πολιτικά και θεωρητικά ζήτημα της σχέσης ουτοπίας και ολοκληρωτισμού στο οποίο έχω αναφερθεί πολλές φορές χωρίς να πάρω ξεκάθαρη θέση. Επειδή όμως αυτή η άποψη καθόρισε εν πολλοίς τόσο την επιλογή του θέματος όσο και την αξιολογική τοποθέτηση της παρούσας εργασίας εξηγούμαι. Θεωρώ ότι ο ουτοπισμός σχετίζεται καταρχάς με τη διάθεση του ανθρώπου να παρέμβει συνειδητά στο ιστορικό γίνεσθαι ως ένας τουλάχιστον από τους παράγοντες που το διαμορφώνουν.⁵⁰⁹ Σύμφωνα και με τον Ζαμιάτιν, η προσπάθεια ριζικής ανακατεύθυνσης αυτού του γίνεσθαι εξαρτάται και από τη αναθεώρηση των αξιών, από την οριοθέτηση νέων σκοπών για τη συλλογική συνύπαρξη και συνεργασία, έργο στο οποίο ακριβώς έγκειται η αποστολή των αυθεντικών καλλιτεχνών.⁵¹⁰

Η τραγική κατάληξη πολλών ουτοπικών σχεδιασμάτων στον 20^ο αιώνα με την πραγματοποίησή τους ως ολοκληρωτικές δυστοπίες και η συνακόλουθη εχθρότητα απέναντι τους οφείλεται κατά τη γνώμη μου στον ορισμό της «Ουτοπίας» ως της «τέλειας κοινωνίας»:

Η τάση σε αυτόν τον αιώνα ήταν να εξισώνεται η Ουτοπία με τον εξαναγκασμό, τη βία και τον ολοκληρωτισμό [...] Το όλο θέμα είναι ζήτημα ορισμού. Μια Ουτοπία είναι ένα προσχέδιο αυτού που ο συγγραφέας πιστεύει ότι είναι μια τέλεια κοινωνία και η οποία αναμένεται να κατασκευαστεί χωρίς σημαντική απόκλιση από το σχέδιο. Όντας τέλειο οποιαδήποτε αλλαγή θα μείωνε την αξία του. Όλο αυτό βέβαια είναι ανέφικτο γιατί δεν υπάρχει τέλεια κοινωνία, και ακόμη κι αν υπήρχε, δεν θα μπορούσε να κατασκευαστεί αφού θα απαιτούσε τέλειους ανθρώπους, και γνωρίζουμε ότι τέλειοι άνθρωποι δεν υπάρχουν. [...] Ο εξαναγκασμός θα καταστεί απαραίτητος είτε επειδή οι άνθρωποι

⁵⁰⁸ Frederic Rouvillois, «Utopia and Totalitarianism» στο R. Schaer et al. (επ.), *Utopia: the search for the ideal society in the western world...*, ό. π., σ.330.

⁵⁰⁹ «[Η ουτοπία] δεν είναι κάτι τι που ισοδυναμεί με παραλογισμό ή με καθαρή φαντασιοκοπία - μπορούμε μάλλον να πούμε ότι δεν υπάρχει ακόμη [...] Θα μπορούσε να υπάρξει μόνο αν κάναμε κάτι για να υπάρξει». Ernst Bloch - Th. W. Adorno, *Κάτι λείπει. Μια συζήτηση για τις αντιφάσεις της ουτοπικής επιθυμίας*, μτφ. Στέφανος Ροζάνης, Έρασμος, Αθήνα, 2000, σ.12.

⁵¹⁰ «Είναι καθήκον του ειδικού να μιλήσει για μέσα, για εκατοστά. Το καθήκον του καλλιτέχνη είναι να μιλήσει για τον στόχο, για χιλιόμετρα, χιλιάδες χιλιόμετρα». Zamyatin, «The Goal» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.130.

*αμφισβητούν το κατά πόσο είναι επιθυμητή η ευτοπία είτε επειδή υπάρχει
δυσαρμονία μεταξύ του τέλει σχεδίου και των ατελών ανθρώπων.⁵¹¹*

Η εποχή μας απέκτησε επώδυνα τη σύνεση να περιορίσει τις φιλοδοξίες της ουτοπίας στην μετριοπαθέστερη προσδοκία της δημιουργίας μιας καλύτερης κοινωνίας, ριζικά διαφορετικής από την υπάρχουσα. Μια Ουτοπία ανοικτή σε διαρκείς τροποποιήσεις, σεβόμενη την ύπαρξη ορίων που θέτει η φύση, η ανθρώπινη φύση και γενικότερα η πραγματικότητα, αποδεχόμενη τα όρια και την προσωρινότητα της ανθρώπινης γνώσης, δημοκρατικά διαμορφωμένη από τα υποκείμενα τα οποία αναλαμβάνουν την δημιουργία και τη βίωσή της είναι, πιστεύω, μια ουτοπία που έχει διδαχθεί από τα παθήματα των ουτοπιών της νεωτερικότητας.

Έτσι κι αλλιώς η κοινωνική πραγματικότητα και η διαμόρφωσή της είναι τόσο περίπλοκες και από τόσες χιλιάδες παραμέτρους εξαρτώμενες που η φαντασία των ανθρώπων μόνο ωθήσεις χωρίς προδιαγεγραμμένη κατάληξη μπορεί να προσφέρει. Η διαμόρφωση της πραγματικότητας συμβαίνει καθημερινά και εν πολλοίς με τον ίδιο ασύνειδο τρόπο με τον οποίο καθένας μας διαμορφώνει την προσωπική του ιστορία. Παρόλα αυτά, σε μας τους ανθρώπους αρέσει να αποφασίζουμε, να ανακαλύπτουμε τρόπους δράσης που δεν καθορίστηκαν άπαξ από τη βιολογία, να φανταζόμαστε εναλλακτικές μορφές βίωσης και ύπαρξης. Πολλές φορές άλλωστε σε αυτή τη διαδικασία της ανάληψης ευθύνης, της βίωσης της ελευθερίας μας σπρώχνει η ίδια η ζωή. Το να θεωρούμε ότι η σημερινή κοινωνική πραγματικότητα θα παραμείνει ες αεί αμετάβλητη αποτελεί ίσως την ουτοπικότερη των ουτοπιών.⁵¹² Συγκρίνεται σε φιλοδοξία μόνο με την ουτοπία της αθανασίας.

Το δυστοπικό λογοτεχνικό είδος (ως υποείδος του ουτοπικού) ειδικότερα αφήνει ανοικτή για αργότερα τη δημιουργία της ουτοπίας στους αναγνώστες του. Προτάσσει στοιχεία της ανθρώπινης φύσης (το ένστικτο της επιβίωσης, την ερωτική επιθυμία, την ανάγκη για έκφραση, την περιέργεια και άλλα αμφιλεγόμενα προσδιορίσιμα) που αντιστέκονται στον απόλυτο ετεροκαθορισμό της ανθρώπινης

⁵¹¹ L.T. Sargent, «The Three Faces of Utopianism Revisited...», ό. π., σ.24.

⁵¹² Στο ίδιο, σσ.26-28.

συμπεριφοράς.⁵¹³ Ερεθίζει και κινητοποιεί το αναγνωστικό κοινό με τρόπο που δεν καταφέρνει να το κάνει σήμερα το ουτοπικό είδος.⁵¹⁴

Το 1984 αποτέλεσε για τον 20^ο αιώνα το γραπτό το οποίο ίσως διέγειρε στον υπέρτατο βαθμό την επιθυμία των αναγνωστών του για αντίσταση απέναντι στον ολοκληρωτισμό. Πολύ περισσότερο από όλα τα γραπτά της Άρεντ και του Καστοριάδη μαζί. Το *A Brave New World* στοιχειώνει ακόμα τον δυτικό καταναλωτικό ευδαιμονισμό απογυμνώνοντας την υπαρξιακή του φτώχεια. Το *Εμείς* ταραίζει την μηχανική διεκπεραίωση της ζωής μας καθώς αναρωτιόμαστε τι θα συνέβαινε σ' εμάς αν βρισκόμασταν στη θέση των «τριών απελευθέρων». Το μυθιστορηματικό είδος γενικότερα, ενεργοποιώντας την «ταύτιση» προκαλεί συναισθηματική διέγερση από τη βίωση των εμπειριών των μυθιστορηματικών χαρακτήρων σαν να ήτανε δικές μας αφήνοντας έντονο αποτύπωμα στην ακούσια διαμόρφωση βασικών προδιαθέσεων της συμπεριφοράς μας. «Υπάρχουν βιβλία της ίδιας χημικής σύστασης με τον δυναμίτη. Η μόνη διαφορά τους έγκειται στο ότι μια ποσότητα δυναμίτη εκρήγνυται μια φορά, ενώ ένα βιβλίο χιλιάδες».⁵¹⁵

Μια τελευταία παρατήρηση. Ο Ζαμιάτιν στη λογοτεχνία του κάνει συχνά χρήση της τεχνικής των παραπλανητικών αποφάνσεων.⁵¹⁶ Για παράδειγμα, σε ένα διήγημά του ο γέρος πλέον καλόγερος, που ως νεαρός διατηρούσε ερωτικές σχέσεις με ανώτερο στέλεχος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, ακόμα απορεί μπρος στο θαύμα που έλαβε χώρα στα νιάτα του και τον κατέστησε τον πρώτο άντρα που τεκνοποίησε. Ο νεαρός καλόγερος είχε μια μικρή συνομιλία πριν τον πιάσει η νάρκωση με την φτωχή έγκυο γυναίκα που βρισκόταν στο διπλανό κρεβάτι στο ιατρείο του φίλου του γιατρού όπου νοσηλευόταν με πόνους στην κοιλιά. Ο γιατρός, γέρος πια και αυτός, ομοίως αδυνατεί να εξηγήσει το ανεπανάληπτο ιατρικό φαινόμενο. Να σημειώσουμε μόνο για την πληρότητα της αφήγησης ότι η έγκυος γυναίκα στο διπλανό κρεβάτι πέθανε στη γέννα, ο δε νεαρός καλόγερος μεγάλωσε το τέκνο του με απaráμιλλη

⁵¹³ «Η επιμονή του Φρόιντ σε ένα έμφυτο, βιολογικό δεδομένο, όπως έχει επισημάνει ο Lionel Trilling, “μας προτείνει ότι ο πολιτισμός δεν είναι παντοδύναμος”. Υποδηλώνει ότι υπάρχει ένα πλεόνασμα ανθρώπινης ποιότητας πέρα από τον έλεγχο του πολιτισμού». Αναφέρεται στο G. Beauchamp, «Of Man's Last Disobedience...», ό. π., σ.299.

⁵¹⁴ Κινδυνεύει ωστόσο και αυτό να απωλέσει τον κριτικό-αφυπνιστικό του χαρακτήρα και να μετατραπεί σε εμπορικό προϊόν μιας βιομηχανίας του θεάματος που επενδύει στο φόβο και προωθεί τη (μαζική) κατανάλωση τέχνης ως (συλλογική) διαφυγή.

⁵¹⁵ Zamyatin, «A piece on an anthology on books» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.131.

⁵¹⁶ «Εσείς, μιλώντας ως συγγραφείς, μπορεί να αρνηθείτε κάτι που απορρέει λογικά από ολόκληρη την προηγούμενη αφήγηση ή να προτείνετε ένα προφανώς ψευδές συμπέρασμα, αναγκάζοντας τον αναγνώστη να επενδύσει μεγαλύτερη ενέργεια για να βγάλει το σωστό συμπέρασμα». Zamyatin, «On Language», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.188.

στοργή και φροντίδα.⁵¹⁷ Ο εγχειρισμένος εγκέφαλος του Δ-503 στην τελευταία καταγραφή στο ημερολόγιο του μας διαβεβαιώνει ότι το Μονοκράτος θα νικήσει «γιατί ο Λόγος πρέπει να νικήσει». Η διαφορά του *Εμείς* από τις άλλες δύο κλασσικές λογοτεχνικές δυστοπίες του 20^{ου} αιώνα έγκειται κατά την ανάγνωσή μου στην επιβίωση της ελπίδας μετά το κλείσιμο του βιβλίου για την έξοδο από τη δυστοπία σε έναν διαφορετικό, πιο όμορφο κόσμο.

⁵¹⁷ Zamyatin, *The Miracle of Ash Wednesday* στο Y. Zamyatin, *The Dragon and Other Stories...*, ό. π., σσ.208-215.

Κεφ.4. Βιογραφία του Ζαμιάτιν και «κοινωνικό σκηνικό» - Β' μέρος

4α. Η ΝΕΠ, η απαγόρευση, η σύγκρουση

Αυτό τον καιρό δε γράφω πολύ - ίσως επειδή έχω αρχίσει να γίνομαι ολοένα και πιο απαιτητικός από τον εαυτό μου. Τρεις νέοι τόμοι δουλειάς μου [...] παραμένουν εδώ και τρία χρόνια στον εκδοτικό οίκο Grzhebin και μόλις τώρα έμαθα ότι παίρνουν επιτέλους το δρόμο για το τυπογραφείο. Ο τέταρτος τόμος θα είναι το μυθιστόρημά μου «Εμείς» - το πιο ανατρεπτικό, το πιο αστείο και συνάμα το πιο σοβαρό μου έργο.

Τελικά, οι πιο ενδιαφέρουσες και αξιόλογες ιστορίες δεν είναι αυτές που έχω γράψει αλλά αυτές που μου έχουν συμβεί.⁵¹⁸

Με αυτά τα λόγια κλείνει το σύντομο αυτοβιογραφικό σημείωμά του στα 1922 ο Ζαμιάτιν. Το γεγονός ότι σήμερα γνωρίζουμε ότι το *Εμείς* δεν θα εκδοθεί στη Ρωσία όσο ζει ο συγγραφέας του καθιστά το απόσπασμα τραγικό. Βέβαια (όπως έχουμε διαπιστώσει σε προηγούμενο σημείο της εργασίας μας), ο Ζαμιάτιν προβλέπει έγκαιρα, ήδη από την εποχή της ολοκλήρωσης του μυθιστορήματος, ότι το καθεστώς δεν θα επιτρέψει την έκδοσή του. Πάντως με την ολοκλήρωσή του κυκλοφορούν χειρόγραφα τα οποία καθιστούν το έργο γνωστό σε έναν στενό κύκλο λογοτεχνών και κριτικών. Επίσης, και για όσο του επιτρέπεται, ο Ζαμιάτιν παρουσιάζει το αγαπημένο του «τέκνο» στο κοινό μέσω δημόσιων αναγνώσεων στις λογοτεχνικές λέσχες και στις μορφωτικές οργανώσεις, όπου δραστηριοποιείται.

Η ζωή του αυτή την περίοδο είναι έντονη και ξοδεύεται περισσότερο σε διαλέξεις, συναντήσεις, επιμέλειες εκδόσεων, μεταφράσεις και αρθρογραφία ενώ η συγγραφή μυθοπλασίας περιορίζεται σε ελάχιστα μικρά διηγήματα.⁵¹⁹ Μια καλοκαιρινή βραδιά του Αυγούστου του 1922 όμως ο Ζαμιάτιν συλλαμβάνεται και κρατείται στην ίδια φυλακή που είχε κλειστεί πριν καμιά δεκαπενταριά χρόνια ως επαναστάτης-φοιτητής για τη μπολσεβίκικη δράση του.⁵²⁰ Αυτή τη φορά οι μπολσεβίκοι με τη σειρά τους θα του θυμίσουν τις «χαρές» της απομόνωσης, επιβεβαιώνοντας την «βράβευση» των αιρετικών από κάθε εξουσία την οποία ο Ζαμιάτιν θεωρεί τυπική: «[...] το έργο [του αιρετικού] σε όλες τις εποχές και σύμφωνα με τους νόμους όλων των μοναρχιών και των δημοκρατιών,

⁵¹⁸ Zamyatin, «Autobiography (1922)» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.4

⁵¹⁹ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamjatin...*, ό. π., σ.38.

⁵²⁰ «Μέχρι τώρα, έχω κάνει απομόνωση μόνο δυο φορές, στα 1905-6 και στα 1922· και τις δυο φορές στη Shpalernaya κι επίσης και τις δυο φορές, από μια περίεργη σύμπτωση, στο ίδιο κελί». Zamyatin, «Autobiography (1924)», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.6.

συμπεριλαμβανομένης της σοβιετικής δημοκρατίας, ανταμείβεται πάντα με την εξασφάλιση καταλύματος με έξοδα του κράτους: φυλακή».⁵²¹ Το ότι και αυτή τη φορά ως «βραβείο» του παρέχεται το ίδιο ακριβώς κελί όπου και την προηγούμενη φορά είχε εκτίσει την ποινή της απομόνωσης καθιστά την τελευταία φράση του αποσπάσματος της αυτοβιογραφίας του Ζαμιάτιν με το οποίο ξεκίνησε το κεφάλαιο σαρκαστικά εύστοχη.

Οι λεπτομέρειες για το περιστατικό της σύλληψης είναι ελλιπείς ωστόσο το *Εμείς* πρέπει να έπαιξε ρόλο στην αφύπνιση των αντανakλαστικών των διωκτικών αρχών.⁵²² Ο Ζαμιάτιν συνελήφθη μαζί με άλλους 160 περίπου «ύποπτους» διανοούμενους. Η σχετικά εδραιωμένη πλέον στα 1922 μπολσεβίκικη εξουσία εξακολουθεί να ενθαρρύνει την ενεργητική παρέμβαση της μυστικής αστυνομίας σε ένα ευρύτατο πεδίο της κοινωνικής ζωής καθιστώντας σαφές σε «εχθρούς» και «φίλους» ότι η φιλελευθεροποίηση της ΝΕΠ περιορίζεται στον οικονομικό τομέα.

Το κόμμα σε μια ρηξικέλευθη προσαρμογή της πολιτικής του στις απαιτήσεις της συγκυρίας (προσαρμογή η οποία φαίνεται ως η μόνη ικανή να του εξασφαλίσει την παραμονή στην εξουσία) επιτρέπει στην αγροτική τάξη να πληρώνει πλέον φόρο σε χρήμα και να εμπορεύεται το πλεόνασμά της (γεγονός το οποίο απαλλάσσει τους αγρότες από τις κατασχέσεις της σοδειάς τους, πολλαπλασιάζει την παραγωγικότητα τους επιλύοντας την επισιτιστική κρίση αλλά παράγει και ένα πιο εύπορο στρώμα εντός της αγροτικής τάξης, τους περίφημους και τραγικούς «κουλάκους»). Επίσης διαφοροποιεί τους μισθούς και τα προνόμια για την τάξη των ειδικών, ιδιαιτέρως αυτών που η συμβολή τους θεωρείται σημαντική για τον εκσυγχρονισμό της σοβιετικής βιομηχανίας (μηχανικοί). Τέλος, επιτρέπει σε μικρές ιδιωτικές επιχειρήσεις την παραγωγή καθώς και το εμπόριο μικρής κλίμακας.⁵²³

Προηγούμενα ο Λένιν έχει φροντίσει να καθυποτάξει κάθε αντιπολιτευτική φωνή εντός και εκτός κόμματος. Η σύλληψη του Ζαμιάτιν μάλλον εντάσσεται σε αυτή τη φροντίδα και πρέπει να συνδέεται με τη σχέση του με επιφανείς διανοούμενους των σοσιαλεπαναστατών (οι οποίοι διατηρούν παραδοσιακά προνομιακές σχέσεις με την τάξη των ευκατάστατων και όχι μόνο αγροτών). Θα κρατηθεί περίπου ένα μήνα. Η ανάκριση θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι είναι ένοχος για αντισοβιετική δράση. Παρόλα αυτά ή μετά από αυτό του παρέχεται η

⁵²¹ Zamyatin, «Scythians?» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.23.

⁵²² Βλ. G. Kern «Introduction», ό. π., σ.19.

⁵²³ Βλ. O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.147.

επιλογή να εγκαταλείψει τη χώρα. Ο Ζαμιάτιν δέχεται και ορίζεται μάλιστα η 11^η του Οκτώβρη 1922 ως η μέρα της απέλασής του. Ωστόσο θα αφεθεί ελεύθερος γύρω στα μέσα Σεπτεμβρίου μετά από παρέμβαση φίλων του που διαθέτουν επιρροή στην κομμουνιστική ηγεσία, τέτοια που να ακυρώσουν επιπλέον την άμεση εκτέλεση της απόφασης απέλασης και να πετύχουν τελικά την επ' άπειρο αναβολή της.

Παρά το γεγονός ότι ο κύκλος του έχει αρχίσει να διαλύεται (φίλοι και γνωστοί φεύγουν στο εξωτερικό, πεθαίνουν ή δολοφονούνται) και ενώ το καθεστώς εντείνει την πίεση για συμμόρφωση, η προοπτική της φυγής στο εξωτερικό δεν πρέπει να έγινε δεκτή από τον Ζαμιάτιν με ενθουσιασμό. Αντίθετα κλίνει προς την άποψη ότι την υποδέχτηκε αμήχανα με ανάμεικτα συναισθήματα και προβληματισμό. Η πρωταγωνιστική θέση που κατέχει στη διαμόρφωση του καλλιτεχνικού τοπίου της πατρίδας του και η επίγνωση της κοσμοϊστορικής σημασίας των γεγονότων που εκτυλίσσονται σε αυτή καθιστούν τον εθελούσιο εκπατρισμό παραδοχή ήττας την οποία ο Ζαμιάτιν δε φαίνεται πρόθυμος εκείνη τη στιγμή να αποδεχτεί. Ούτε φαίνεται να μπορεί να προβλέψει τη μοίρα που του επιφυλάσσει το μέλλον στην πατρίδα.

Μια πρώτη ιδέα πάντως αυτής της μοίρας θα πάρει με την αντιμετώπιση του *Εμείς*. «Η έκδοση ανακοινώθηκε αλλά δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ στη Ρωσία: το βιβλίο κέρδισε τη διάκριση του πρώτου απαγορευμένου μυθιστορήματος από την Glavlit (Ανώτερη Διοίκηση για τη Λογοτεχνία)». ⁵²⁴ Ο Alexander Voronsky, ως εκδότης του πρώτου κρατικά επιχορηγούμενου λογοτεχνικού περιοδικού, *Red Virgin Soil*, γράφει την κριτική η οποία θα αποτελέσει το πρότυπο για κάθε μετέπειτα λογοτεχνική κριτική του *Εμείς* επί Σοβιετικού εδάφους. ⁵²⁵ Ο Voronsky βέβαια, σε σχέση με τους κατοπινούς συναδέλφους του, θα έχει το μεγάλο πλεονέκτημα να διαβάσει το έργο πριν αυτό απαγορευτεί και εξαφανιστεί από τη χώρα. Το γεγονός της εξαφάνισης του έργου σε συνδυασμό με το κύρος το οποίο απολάμβανε ο Voronsky συντέλεσαν ώστε όλες οι μετέπειτα κριτικές του *Εμείς* από την σοβιετική κριτική να βασίζονται και ουσιαστικά να αντιγράφουν το άρθρο του. ⁵²⁶

⁵²⁴ G. Kern, «Introduction», ό. π., σ.9.

⁵²⁵ «Ο Voronsky γενικά θεωρούνταν ένας “μετριοπαθής” μαρξιστής κριτικός των ‘20ς ωστόσο είναι ξεκάθαρο από το κείμενό του ότι για αυτόν η ιδεολογία προηγείται της λογοτεχνικής ανάλυσης». Στο ίδιο, σ.19. Ο Voronsky θα «εκκαθαριστεί» στους μεγάλους διωγμούς και τις εκτελέσεις του 1937 ως τροτσκιστής.

⁵²⁶ Για την «αντιγραφή» του Voronsky από μεριάς των κατοπινών κριτικών βλ. Victor Shklovsky, «Evgeny Zamyatin's Ceiling» (1927), M. N. Kuznetsov, «Evgeny Zamyatin» (1963), O. N. Mikhailov, «Zamyatin, Entry in *The Short Literary Encyclopedia*» (1964). Όλα περιέχονται στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π. Οι ημερομηνίες δεν είναι τυχαίες καθώς στα χρόνια της παντοκρατορίας του Στάλιν (1928-1953) ο Voronsky πέφτει σε δυσμένεια.

Ο σοβιετικός κριτικός αρχικά κατηγορεί τον Ζαμιάτιν για ανέξοδη ατομικιστική επαναστατικότητα: «[...] μια στενά ατομικιστική διαμαρτυρία, η οποία αφήνει τα θεμέλια ανέπαφα [...] ο αγώνας πάντα τελειώνει με ήττα. Δε θα μπορούσε να γίνει και αλλιώς όταν προτάσσονται αποκλειστικά ατομικές επιδιώξεις».⁵²⁷ Συνεχίζοντας αποδίδει στον Ζαμιάτιν την κατηγορία του διανοουμενίστικου σνομπισμού απέναντι στους αγώνες της εργατικής τάξης, κατηγορία η οποία έκτοτε θα αποτελέσει κλασικό μοτίβο της κομμουνιστικής κριτικής απέναντι σε διαφωνούντες: «[...] ψυχρή αποστασιοποίηση απέναντι στο αυθεντικό πρόσωπο της επανάστασης [...]».⁵²⁸ Η «κομμουνιστική υπόθεση» κατέχει τέτοια ιστορική σημασία για τους υποστηρικτές της ώστε αξιώνει και δικαιολογεί ένα ιδιαίτερο στρατευμένο πάθος που κάνει τον κομμουνιστή να βλέπει στην ψύχραιμη αποστασιοποίηση δόλο. Η ουδετερότητα, η κριτική, η διαφωνία μέσα στη φωτιά της επανάστασης (αλλά και αργότερα όταν η «περικύκλωση» του σοσιαλισμού από εχθρούς, κατασκόπους και συνωμότες θα καταστεί μόνιμη) δε μπορεί να σημαίνει παρά εχθρότητα: «[...] μετά τον Οκτώβρη ο Ζαμιάτιν έγραψε μια σειρά ιστορίες [...] οι οποίες σίγουρα προσέφεραν μεγάλη ικανοποίηση στους χειρότερους εχθρούς του Οκτώβρη [...] η επιφανέστερη αυτών είναι το *Εμείς*».⁵²⁹

Ο στιγματισμός του Ζαμιάτιν συνεχίζεται με τον ψόγο του «ιδεαλιστικού μικροαστικού πασιφισμού»: «Επίσης προτιμάει το αναίμακτο μονοπάτι της πειθούς. Το μόνο που χρειάζεται να κάνει κάποιος είναι να ανοίξει τα παράθυρα της ψυχής των ανθρώπων [...] Και έτσι [...] η αίρεση και ο μαξιμαλισμός μεταμορφώθηκαν στα συνηθισμένα μικροαστικά επιχειρήματα μπροστά στα μάτια μας [...]».⁵³⁰ Ο Voronsky (ίσως για να προκαλέσει τον Ζαμιάτιν) κλείνει την κριτική του αποδεχόμενος ως εύσημο την πλήρη αφομοίωση της ατομικής προσωπικότητας από το σύνολο δικαιώνοντας τη βασική αρχή του Μονοκράτους: το «εγώ» είναι ασήμαντο, μόνο μέσα στο «Εμείς» αποκτά μεγαλείο:

Ο Ζαμιάτιν βρίσκεται σε έναν πολύ επικίνδυνο και ανάξιο μονοπάτι. Αυτό πρέπει να δηλωθεί καθαρά και ξάστερα [...] εμείς οι κομμουνιστές [...] πρέπει να ζούμε σαν φανατικοί. Και αν είναι έτσι, τότε τι ρόλο παίζουν οι στενά ατομικιστικές επιδιώξεις που εκτιμά ιδιαίτερα ο συγγραφέας; Έναν επιβλαβή, ρηχό και αντιδραστικό ρόλο. Είναι απαραίτητο να είσαι φανατικός σε έναν

⁵²⁷ Alexander Voronsky, «Evgeny Zamyatin», ό. π., σ.35.

⁵²⁸ Στο ίδιο, σ.38.

⁵²⁹ Στο ίδιο, σ.38.

⁵³⁰ Στο ίδιο, σ.42.

μεγάλο κοινωνικό αγώνα. Αυτό σημαίνει ότι συνθλίβεις ανελέητα οτιδήποτε πηγάζει από μια μικροπρεπή κτηνώδη καρδιά ή από προσωπικούς υπολογισμούς, γιατί βλέπεις προσωρινά τον αγώνα και εμποδίζει τη νίκη. Όλοι θριαμβεύουν μόνο όταν ενεργούν ως ένας.⁵³¹

Ο Ζαμιάτιν από μεριάς του θα υπερασπιστεί το δικαίωμα του να πιστεύει αυτά που λέει και να λέει αυτά που πιστεύει. Αντιπαραθέτει στις κατηγορίες του Voronsky το γεγονός ότι η αντιπολιτευόμενη στάση του μόνο ζημιά του προκαλεί αντίθετα με τη συμφεροντολογική ταύτιση πολλών συμπατριωτών του με το καθεστώς και την συνακόλουθη υποκριτική υιοθέτηση του «μπολσεβίκικου λεξιλογίου». Σε γράμμα που στέλνει στον Voronsky (μεταξύ των άλλων και για να τον ευχαριστήσει για την ευνοϊκή παρέμβασή του στις Αρχές όσο εκείνος βρισκόταν υπό κράτηση)⁵³² του γράφει: «αυτοί που επισημαίνουν τα στραβά σήμερα και τα λάθη σε όσα συμβαίνουν γύρω τους, δεν είναι αναγκαστικά “Λευκοί”, ούτε αυτοί που ζητωκραυγάζουν για όλα είναι ντε και καλά “Κόκκινοι”». ⁵³³

Στα 1923 ωστόσο με άρθρο του βάζει στην άκρη την όποια διάθεση «συμφιλίωσης», ασκώντας κριτική στους κριτικούς, κατηγορώντας τους ότι οι γνώσεις τους περιορίζονται αποκλειστικά στα απολύτως απαραίτητα για την (προοδεδικασμένη) πολιτική καταδίκη των αντιφρονούντων λογοτεχνών: «Οι σύγχρονοι συγγραφείς πέφτουν στα χέρια ερασιτεχνών κριτικών [που] κρίνουν τη λογοτεχνία με [...] αγγελική απλοϊκότητα [...] δύο κατηγορίες: από τη μια, “Ο Θεός να ευλογεί τον Τσάρο”, από την άλλη, τα υπόλοιπα [...] Δεν υπάρχει λογοτεχνική, επαγγελματική κριτική». ⁵³⁴

Στο εν τω μεταξύ οι εξελίξεις στον καλλιτεχνικό κόσμο της νεοσύστατης ΕΣΣΔ (ιδρύεται ως τέτοια τον Δεκέμβρη του 1922) ακολουθούν τη ραγδαία ταχύτητα των κοινωνικών. Ο Κομισάριος Διαφώτισης Ανατόλι Λουνάτσαρσκι προσπαθεί να εφαρμόσει μια γενναιόδωρη (κυριολεκτικά και μεταφορικά) πολιτιστική πολιτική εξασφαλίζοντας χρηματοδότηση για διάφορα καλλιτεχνικά και μορφωτικά προγράμματα και υπεραμυνόμενος του δικαιώματος έκφρασης μιας πλειάδας

⁵³¹ Στο ίδιο, σ.47.

⁵³² Η θετική παρέμβαση του Voronsky υπέρ του Ζαμιάτιν στις σοβιετικές αρχές δε πρέπει να μας εκπλήσσει καθώς πέρα από τις αγεφύρωτες ιδεολογικές διαφορές ο Voronsky εκτιμά ειλικρινά τη λογοτεχνική αξία του Ζαμιάτιν. Στο άρθρο που εξετάζουμε γράφει: «[...] επισημάνσαμε την επιρροή, το ειδικό βάρος του Ζαμιάτιν σε σχέση με τη σύγχρονη καλλιτεχνική ζωή. Είναι αναμφίβολα σημαντικός [...]». Στο ίδιο, σ. 47.

⁵³³ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.125.

⁵³⁴ Zamyatin, «The New Russian Prose», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ. 92.

καλλιτεχνικών τάσεων και ρευμάτων.⁵³⁵ Η επανάσταση εντωμεταξύ ώθησε περαιτέρω τη δημιουργική αύρα που έπνεε στη μοντέρνα τέχνη της Ρωσίας ήδη από τις αρχές του αιώνα ενώ παράλληλα ενθάρρυνε μια ευρύτατη μορφωτική εκστρατεία του πληθυσμού.⁵³⁶ Ωστόσο ακόμα και κατά τη διάρκεια της ΝΕΠ και παρά την επανεμφάνιση κάποιων ιδιωτικών ή συνεταιριστικών εκδοτικών οίκων, ο έλεγχος της καλλιτεχνικής και γενικότερης πνευματικής παραγωγής επιμένει και είναι ενδελεχής. Λογοτεχνικά περιοδικά, εκδοτικοί οίκοι και μεμονωμένοι καλλιτέχνες, όταν θεωρούνται «επικίνδυνοι», αντιμετωπίζονται με μια πλειάδα μέσων που κυμαίνονται από την άρνηση χρηματοδότησης μέχρι τη λογοκρισία και την απαγόρευση.⁵³⁷ Στο Παρίσι πια, ο Ζαμιάτιν στα 1933 θα πιάσει το νήμα της αφήγησης των πολιτισμικών εξελίξεων στην μετεπαναστατική Ρωσία ξεκινώντας από τις πρώτες μέρες της διαμόρφωσης του νέου σκηνικού της πατρίδας του: «Η νέα κυβέρνηση βρήκε μόνο δύο ομάδες που δέχονταν με ενθουσιασμό τα πάντα [...] Αυτοί ήταν οι Φουτουριστές [...] και η νέα Proletkult [...] Φυσικά, και οι δύο αυτές ομάδες υποστηρίχθηκαν από την κυβέρνηση».⁵³⁸

Η Proletkult αποτέλεσε μαζικό κίνημα στο οποίο μετείχαν μεταξύ άλλων ο Μπογκντάνωφ⁵³⁹ αλλά και αυτός ο ίδιος ο Λουνάτσάρσκι. Ο αρχικός σκοπός της να διαμορφώσει μια νέα προλεταριακή κουλτούρα και να παραγάγει αυθεντικούς προλεταριακούς καλλιτέχνες από τα σπλάχνα της εργατικής τάξης σταδιακά περιορίστηκε σε μετριοπαθέστερες επιδιώξεις, με βασική την ανύψωση του πολιτιστικού επιπέδου των «μαζών». Το κόμμα δε θα συμμεριστεί τις αυτονομιστικές φιλοδοξίες του κινήματος και μέχρι το 1922-3 θα περιορίζει τις δικαιοδοσίες και τη

⁵³⁵ Βλ. Boris Groys, *The total art of Stalinism: avant-garde, aesthetic dictatorship, and beyond*, Princeton University Press, New Jersey & Oxford, 1992, σσ.22-3.

⁵³⁶ Βλ. L. Mally, *Culture of the Future ...*, ό. π., σ.34.

⁵³⁷ «Παρά την επισφαλή οικονομική κατάσταση του καθεστώτος, το κράτος πρόσφερε κεφάλαια, φυσικούς πόρους και κουπόνια διατροφής σε ένα ευρύ φάσμα επαναστατικών πολιτιστικών κύκλων. Ταυτόχρονα, αρνήθηκε την υποστήριξη σε ιδρύματα των οποίων η συμπάθειες ήταν ύποπτες, παρενέβη ακόμη και για να τα κλείσει». L. Mally, *Culture of the Future...*, ό. π., σ.34.

⁵³⁸ Zamyatin, «Moscow-Petersburg» στο Yevgeny Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.145.

⁵³⁹ Ο Αλεξάντερ Μπογκντάνωφ (1873-1928), γιατρός, φιλόσοφος και λογοτέχνης, υπήρξε σύντροφος και ανταγωνιστής του Λένιν για την ηγεσία της νεοσύστατης φράξιας των μπολσεβίκων στην εξορία μετά την ήττα της Επανάστασης του 1905. Στην ιδιαίτερη ερμηνεία του μαρξισμού έδινε βαρύτητα στο ρόλο του εποικοδομήματος και συνακόλουθα στη σημασία της πνευματικής προετοιμασίας του προλεταριάτου πριν την απόπειρα της σοσιαλιστικής επανάστασης και οικοδόμησης. Ο Λένιν κατάφερε να τον εκτοπίσει από το κόμμα στο οποίο δεν επέστρεψε ούτε μετά την επιστροφή του στη μετεπαναστατική Ρωσία. Ο Μπογκντάνωφ έγραψε δύο ουτοπικά μυθιστορήματα (με πιο γνωστό το *Red Star* του 1908) τα οποία θεωρείται ότι άσκησαν επίδραση στη συγγραφή του *Εμείς*.

χρηματοδότησή του μέχρι την τελική αφομοίωσή του στους κρατικούς θεσμούς και την ουσιαστική εξαφάνισή του.⁵⁴⁰

Οι Φουτουριστές από την άλλη αποτελούν την πιο αναγνωρίσιμη ομάδα της ρώσικης «Avant-Garde», όρος ο οποίος συνήθως αποδίδεται στη γλώσσα μας ως «Πρωτοπορία»: «Στη Ρωσία, όπως και αλλού, η τέχνη της κλασικής πρωτοπορίας είναι ένα φαινόμενο πολύ περίπλοκο [...] αλλά δεν φαίνεται υπερβολική απλούστευση ο καθορισμός της ουσίας του πνεύματός της με βάση το αίτημα να περάσει η τέχνη από την αναπαράσταση στη μεταμόρφωση του κόσμου».⁵⁴¹ Αυτή η μετασχηματιστική διάθεση απέναντι στον κόσμο η οποία θα εξελιχθεί σε αξίωση κατασκευής του, θα οδηγήσει τους επιφανέστερους εκπροσώπους του κινήματος στη σύμπλευση με τους μπολσεβίκους.⁵⁴²

Ο Λένιν και άλλοι ηγέτες του κόμματος με πιο «παραδοσιακά» αισθητικά γούστα συχνά αγανακτούν με την ακραία καινοτόμα τέχνη της Πρωτοπορίας που ξενίζει τις «μάζες».⁵⁴³ Εντούτοις η εχθρότητα μεγάλης μερίδας της παραδοσιακής ιντελιγκέντσιας απέναντι στο νέο καθεστώς κάνει τις τρεις πλευρές, Avant-Garde, Proletkult και Κόμμα, να παραμερίσουν τυχόν «δυσανεξίες» και ανταγωνισμούς και να καρπωθούν τα ιδιαίτερα για τον καθένα οφέλη από τη συνεργασία. Το κράτος ως ο αποκλειστικός διανομέας πλέον των διαθέσιμων πόρων θα υιοθετήσει τους καλλιτέχνες-υποστηρικτές του⁵⁴⁴ ενώ κι εκείνοι θα ανταποδώσουν την εύνοια φροντίζοντας να μετέχουν ενεργά με τη τέχνη τους στην κρατική προπαγάνδα στιγματίζοντας ταυτόχρονα με πάθος τα όποια «αντεπαναστατικά στοιχεία» στον χώρο τους.

⁵⁴⁰ Βλ. L. Mally, *Culture of the Future...*, ό. π., σ. xviii-xx.

⁵⁴¹ Βλ. B. Groys, *The total art of Stalinism ...*, ό. π., σ.14.

⁵⁴² «Σε μια απρόσμενη πραγματοποίηση πολλών μοντερνιστικών προσδοκιών, οι Μπολσεβίκοι κατέστρεψαν το παλιό κράτος, τα πολιτικά κόμματα και τα οικονομικά του συστήματα. Στη θέση του ίδρυσαν με επαναστατική θέρμη ένα νέο σοσιαλιστικό κράτος. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η ρωσική πρωτοπορία έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο τόσο στην πολιτική όσο και στην κοινωνική κινητοποίηση για ριζικές αλλαγές». D.G. Ioffe and F.H. White (επ.), *The Russian Avant-Garde and Radical Modernism...*, ό. π., σ.16.

⁵⁴³ «Ο Λένιν [...] δυσφορούσε με τον πολιτισμικό μηδενισμό της πρωτοπορίας. Κάποτε ομολόγησε [...] ότι δεν μπορούσε να κατανοήσει ή να αντλήσει ευχαρίστηση από τα έργα της μοντέρνας τέχνης. Η πολιτιστική του πολιτική βασιζόταν σταθερά στα ιδανικά του Διαφωτισμού της διάνοησης του δέκατου ένατου αιώνα και θεωρούσε ότι καθήκον της Επανάστασης ήταν να ανεβάσει την εργατική τάξη στο επίπεδο της παλιάς μορφωμένης ελίτ». O. Figs, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.434.

⁵⁴⁴ «Το Proletkult εξαρχής έτυχε γενναίας χρηματοδότησης από τη νέα κυβέρνηση». L. Mally, *Culture of the Future...*, ό. π., σσ.44-45. «[...] πολλά μέλη της ιστορικής «πρωτοπορίας» της Ρωσίας [...] πήγαν να δουλέψουν για τους Μπολσεβίκους, βρίσκοντας καλά αμειβόμενη εργασία ως διευθυντές μουσείων, δάσκαλοι σε σχολές τέχνης και διοικητές καλλιτεχνικών οργανισμών». Pamela Kachurin, *Making modernism Soviet: the Russian avant-garde in the early Soviet era, 1918–1928*, Northwestern University Press, Illinois, 2013, σ. xvii.

Ο Ζαμιάτιν με το *Εμείς* και την αρθρογραφία του την ίδια εποχή απαξιώνει την πολιτική στράτευση των συναδέλφων του διαβλέποντας σ' αυτήν την μετάλλαξη των καλλιτεχνών σε κόλακες της εξουσίας και φρόνιμους δημόσιους υπάλληλους.⁵⁴⁵ Ήταν συνεπώς αναμενόμενο να αποτελέσει από νωρίς επιφανή στόχο τόσο της επίσημης λογοκρισίας του κράτους όσο και της άτυπης από συναδέλφους και κριτικούς δια του στιγματισμού του ως «εχθρού της Επανάστασης».⁵⁴⁶ Προκαλεί δε περαιτέρω το μένος των νεόκοπων συναδέλφων του καθιστώντας αντικείμενο της σάτιράς του τα «ιερά και τα όσια» της θεματολογίας των «προλεταριακών συγγραφέων».⁵⁴⁷ Σε διάλεξή του μπροστά στο σοβιέτ της Πετρούπολης στα 1922 αρνείται την οποιαδήποτε καλλιτεχνική αξία στη «προλεταριακή» λογοτεχνία: «[...] προλεταριακοί συγγραφείς μυθοπλασίας [...] κανένας δε θα επιζεί αύριο [...] Δόγμα, στασιμότητα, συναίνεση - όλα αυτά σ' εμποδίζουν να κολλήσεις το μικρόβιο της τέχνης [...]».⁵⁴⁸

Σε προφανή αντίθεση με το πνεύμα των καιρών ο Ζαμιάτιν επιμένει στη μυθοπλασία του να διερευνά το θέμα της σύγκρουσης ατόμου – κράτους. Καθιστά στο *Εμείς* την ίδια τη διαδικασία της συγγραφής πράξη ατομικής εξέγερσης: «Σε αντίθεση με τη συνήθη δημόσια ρητορεία των ύμνων, το ημερολόγιο του D-503 τον δεσμεύει σε μια προσωπική έκφραση του εαυτού, μια μορφή έκφρασης που φέρνει το σχετικιστικό “εγώ” σε αναπόφευκτη σύγκρουση με την υποτιθέμενη ομοιογενή ομαδική έκφραση του “εμείς” του Μονοκράτους».⁵⁴⁹ Στα 1923, όταν η «Επανάσταση» έχει επιτέλους επικρατήσει μετά από αβυσσαλέο αγώνα, ο Ζαμιάτιν προκαλεί επιμένοντας ότι η μόνη επανάσταση την οποία αξίζει να υπηρετεί κανείς είναι η επόμενη. Όσο για την αποστολή της τέχνης: «[...] η επιβλαβής λογοτεχνία είναι χρησιμότερη από τη χρήσιμη λογοτεχνία, [...] είναι αντί-εντροπική [...] ένα

⁵⁴⁵ «Στο Μονοκράτος ο ποιητής [...] υποβιβάζεται σε αποχωνωμένο δημόσιο υπάλληλο, προγραμματισμένο να υμνήσει τον δικτάτορα στις “Καθημερινές Ωδές στον Ευεργέτη”[...]» Ε. Gottfried, *Dystopian Fiction East and West...*, ό. π., σ.58. «Σε μια παρωδία [...] της παραγωγής χρήσιμων διδακτικών έργων στην υπηρεσία της επανάστασης, οι χωρίς φαντασία επίσημοι ποιητές του Μονοκράτους ενθαρρύνονται να παράγουν τέτοια αξιομνημόνευτα έργα όπως τα *Red Flowers Of Court Sentences*, *He Who Was Late to Work*, και *Stanzas on Sexual Hygiene*». M.K. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature...*, ό. π., σ.36.

⁵⁴⁶ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.55.

⁵⁴⁷ «Το *Εμείς* επικεντρώνεται σε τέσσερα μοτίβα: την τεχνολογία, το άτομο έναντι του συλλογικού, το “θαύμα” της εργασίας και τον κοσμισμό. Ουσιαστικά όλα τα προλεταριακά ποιήματα αυτής της περιόδου ασχολούνται με αυτά τα ίδια μοτίβα, και διαφέρουν μεταξύ τους μόνο στην αναλογία που καταλαμβάνει το κάθε μοτίβο σε κάθε ποίημα». Kathleen Lewis & Harry Weber, «Zamyatin's *We*, the Proletarian Poets and Bogdanov's *Red Star*» στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σσ.189-190.

⁵⁴⁸ Zamyatin, «The New Russian Prose», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.92-3.

⁵⁴⁹ L.B. Cooke, «The Manuscript in Zamyatin's *We*», ό. π., σ.372.

μέσο καταπολέμησης της ασβεστοποίησης, της σκλήρωσης, της κρούστας, των βρύων, της αδράνειας [...] Δικαιώνεται 150 χρόνια αργότερα».⁵⁵⁰

Σε συνέχεια των «θεωριών» που αναπτύσσει στο «Περί λογοτεχνίας...» προβαίνει στην οξυδερκή πολιτική παρατήρηση ότι το «επαναστατικό κράτος» όσο περισσότερο εδραιώνει την εξουσία του τόσο περισσότερο αναπτύσσει καθεστωτικά χαρακτηριστικά και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Η υπέρβαση της κρατικής οργάνωσης της κοινωνίας δεν μπορεί να προκύψει «εξελικτικά» με τον υποτιθέμενο μαρασμό τον οποίο προέβλεψε ο Μαρξ. Για το πέραςμα στην ακρατική κοινωνία θα χρειαστεί μια δεύτερη επανάσταση ενάντια στον «ασβεστοποιημένο» θεσμό:

*Υπάρχουν κάποιοι καλοσυνάτοι άνθρωποι που ονειρεύονται να ταξιδέψουν προς ένα καθεστώς χωρίς κράτος στο υπονοβρόνι της εξέλιξης. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν ξεχάσει τη διαλεκτική [...]: το κράτος [...] δεν θα μαραζώσει πρόθυμα - για άλλη μια φορά θα υπάρξουν αστραπές, καταιγίδες και φωτιές. Αυτός είναι ο νόμος, που κοσμεί πάντα με ένα θυελλώδες «r» την στρωτή πορεία της «evolution».*⁵⁵¹

Στα ανώτατα κλιμάκια του κόμματος εν τω μεταξύ λαμβάνουν χώρα εξελίξεις οι οποίες θα καθορίσουν τη ζωή εκατομμυρίων Ρώσων για δυο-τρεις γενιές, τη μοίρα του συγγραφέα και της αγαπημένης του συμπεριλαμβανομένων: Ο Λένιν στα στερνά του πιάνεται στην παγίδα της ανεξέλεγκτης προσωπικής εξουσίας, παγίδα στην κατασκευή της οποίας ο ίδιος πρωτοστάτησε, εκούσια με την κατασκευή μιας υπερσυγκεντρωτικής κομματικής/κρατικής δομής εξουσίας και ακούσια με την χαρισματική προσωπικότητά του. Στα 1923 θα περιέλθει σε τραγική κατάσταση φέρνοντας στο νου μια εικόνα οικεία από τη μυθοπλασία του Ζαμιάτιν: ένα βουβό ουρλιαχτό. Χτυπημένος από απανωτά εγκεφαλικά θα αναγκαστεί σε κατ' οίκον περιορισμό από τα τέλη του 1922. Ο σύντροφος Στάλιν θα «φροντίσει» προσωπικά να κουράρεται από ειδικευμένο προσωπικό της απολύτου εμπιστοσύνης του. Τα δέκα λεπτά που επιτρέπει στον Λένιν να υπαγορεύει κάθε μέρα στις νοσοκόμες του, όσο ακόμα διατηρεί την ικανότητα ομιλίας, προϋποθέτουν ότι το κείμενο δεν θα έχει τον χαρακτήρα αλληλογραφίας. Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο θα μπορούσε να ταραξεί την ευαίσθητη υγεία του άρρωστου ηγέτη. Ο Στάλιν τελικά θα τον απαλλάξει

⁵⁵⁰ Ζαμιάτιν «Περί Λογοτεχνίας...», ό. π., σσ.3-4.

⁵⁵¹ Αναφέρεται στο J.A.E. Curtis, «The Englishman from Lebedian'..., ό. π., σ. 129.

από ευθύνες φορτώνοντας στους στιβαρούς του ώμους τα απαιτητικά καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας.⁵⁵²

Ο Γενικός Γραμματέας θα αποδειχθεί ιδιαίτερα επιδέξιος στην άσκηση των νέων καθηκόντων του. Έχοντας στα χέρια του τον έλεγχο του κόμματος, έχει ουσιαστικά τον έλεγχο του κράτους. Διορίζει δικούς του αξιωματούχους σε όλη την επικράτεια, ελέγχει την ανέλιξη των στελεχών στα ανώτερα κλιμάκια της κομματικής ιεραρχίας και ξεκινά την οικοδόμηση της δικτατορίας του.⁵⁵³ Μια προσπάθεια από υψηλόβαθμα στελέχη με προεξάρχοντα τον Τρότσκι («Αριστερή Αντιπολίτευση») να ανταγωνιστούν τον Στάλιν στη διαδοχή θα θαφτεί κάτω από την απόφαση του 1921 για απαγόρευση της οργανωμένης αντιπολίτευσης μέσα στο κόμμα.

Νέες καλλιτεχνικές ομάδες έρχονται στο εν τω μεταξύ να διεκδικήσουν την αρμοδιότητα παραγωγής μιας ιδιαίτερης προλεταριακής κουλτούρας και να υπερασπιστούν την «Επανάσταση» στο πολιτισμικό επίπεδο.⁵⁵⁴ Οι ομάδες αυτές στρατεύθηκαν με τους μπολσεβίκους κατά την «ηρωική περίοδο» του πολεμικού κομμουνισμού. Αυτό που τους ενέπνευσε (ή σε κάποιες περιπτώσεις το επαναστατικό άλλοθι για την αποδοχή της κρατικής πατρωνίας) ήταν η κατασκευή μιας κομμουνιστικής-καλλιτεχνικής ουτοπίας.⁵⁵⁵ Η μετάβαση στη ΝΕΠ θα βιωθεί από τους καλλιτέχνες αυτούς ως προδοσία τόσο του πνεύματος του Οκτώβρη όσο και του ριζοσπαστικού καλλιτεχνικού τους οράματος.⁵⁵⁶ Η επαναφορά των «ειδικών» του παλιού καθεστώτος στην παραγωγή, τη διοίκηση και τελικά και την τέχνη τους απογοητεύει. Στο λογοτεχνικό πεδίο η αντίδραση ενάντια στην υποχώρηση της «Επανάστασης» εκφράζεται με την εμφορικότερη καταδίκη από μέρους τους της «απολίτικης», μη στρατευμένης στην προώθηση των κομμουνιστικών αξιών τέχνης και τη σταδιακή σκλήρυνση της στάσης τους απέναντι στους «συνοδοιπόρους».

Μέσα σε ένα διαρκώς εχθρικότερο περιβάλλον για τον Ζαμιάτιν η στροφή προς το θέατρο αποτελεί μια εναλλακτική δυνατότητα καλλιτεχνικής έκφρασης δεδομένης της όλο και μεγαλύτερης δυσχέρειας να προσπεράσει την λογοκρισία και

⁵⁵² Βλ. M. Liebman, *Leninism under Lenin...*, ό. π., σ.418.

⁵⁵³ Βλ. Th. Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age...*, ό. π., σ.114.

⁵⁵⁴ «Μέχρι το 1923, η σημαντικότερη ομάδα, ο «Οκτώβρης», απέκτησε τον έλεγχο της Πανρωσικής Ένωσης Προλετάρων Συγγραφέων (VAPP, αργότερα RAPP)». J.C. McClelland, «Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy...», ό. π., σ.425.

⁵⁵⁵ Βλ. Paul Wood, «The Politics of the Avant-Garde» στο The Guggenheim Museum (επ.), *The Great Utopia, The Russian and Soviet Avant-Garde, 1915-1932*, The Guggenheim Museum, New York, 1992, σ.17.

⁵⁵⁶ «Η πρωτοπορία ήταν αντίθετη τόσο στην αναδυόμενη κοινωνική διαστρωμάτωση της ΝΕΠ όσο και στο άνοιγμα που επέτρεπε σε πιο συντηρητικούς τύπους πολιτιστικής πρακτικής». Στο ίδιο, σ.10.

να εκδώσει τα γραπτά του. Αργότερα θα έχει την ευκαιρία να ανεβάσει με επιτυχία κάποιες θεατρικές διασκευές έργων του. Αυτό όμως δε θα μπορούσε να συμβεί με το *The Fires of Saint Dominic*, έργο του 1922. Παρά την τοποθέτηση της πλοκής στον Ισπανικό 17^ο αιώνα, το θέμα της Ιεράς Εξέτασης προδίδει τον προφανέστατο συμβολισμό.⁵⁵⁷

Μέχρι την επιβολή και επικράτηση του «Σοσιαλιστικού Ρεαλισμού» επί σταλινισμού, μια πάλη μεταξύ αντιμαχόμενων ομάδων, θεσμών και συμμαχιών θα διεξαχθεί στη Σοβιετική Ένωση με διακύβευμα την πολιτισμική ηγεμονία. Ο Τρότσκι θα παρέμβει σε αυτόν τον πολιτισμικό αγώνα εκδίδοντας στα 1923 το *Λογοτεχνία και Επανάσταση*. Εκεί, πέρα από τις γενικές θεωρητικές και οργανωτικές απόψεις που διατυπώνει, καθιερώνει τον απαξιωτικό τίτλο του «εσωτερικού εμιγκρέ» με ιδιαίτερη «τιμητική» αναφορά στον Ζαμιάτιν: «Ο αρχηγός αυτής της ομάδας είναι ο Ζαμιάτιν [...] η διανοήση που ζει σε ένα νησί στον παράξενο και εχθρικό ωκεανό της σοβιετικής πραγματικότητας. Ο Ζαμιάτιν [...] ζει σε ένα πολύ μικρό νησί [...] στο οποίο μετανάστευσε από τη σημερινή Ρωσία [...] ένας εσωτερικός εμιγκρές».⁵⁵⁸

Ο Λένιν πεθαίνει στις 21 Γενάρη του 1924. Ο Στάλιν ξεκινά από την κηδεία του την εφεξής συστηματική σκύλευσή του ταυτόχρονα με την αγιοποίησή του. Η σορός του ταριχεύεται παρά τη διαφωνία της συζύγου του και εκτίθεται σε λαϊκό προσκύνημα. Η Πετρούπολη μετονομάζεται σε Λένινγκραντ. Στις 17 του Φλεβάρη ο Ζαμιάτιν διαβάσει για τελευταία φορά αποσπάσματα του *Εμείς* μπροστά σε κοινό. Μετά από δύο χρόνια αποτυχημένων προσπαθειών για έκδοση, τον Απρίλη το έργο τελικά απαγορεύεται. Οι υπάλληλοι της λογοκρισίας ακούγονται πραγματικά απειλητικοί: «[...] από εδώ και στο εξής δεν θα ανεχτούμε τέτοια πράγματα εδώ».⁵⁵⁹

Από καιρό ο Ζαμιάτιν (υποψιασμένος για την τύχη του βιβλίου στη πατρίδα) πραγματοποιεί επαφές για μετάφραση και έκδοση του *Εμείς* στο εξωτερικό. Οι προσπάθειές του θα αποδώσουν: το *Εμείς* εκδίδεται στα 1924 στη Νέα Υόρκη σε αγγλική μετάφραση του Gregory Zilboorg. Την πρωτιά του πρώτου απαγορευμένου

⁵⁵⁷ «Ο Munebraga, ο Ιεροεξεταστής στο *The Fires of Saint Dominic* κυβερνά το λαό, απαιτώντας την πλήρη υπακοή στον Νόμο [...] πιστεύει, ή προσποιείται ότι πιστεύει, ότι προστατεύει τον λαό του από ένα πολύ χειρότερο κακό που θα έπεφτε πάνω του ελλείψει της καλοπροαίρετης πολιτικής του της υποχρεωτικής σωτηρίας. Στο έργο του τον συνδράμει ένας στρατός κατασκόπων και πληροφοριοδοτών που, προφανώς με τα πιο ιδεαλιστικά κίνητρα, καταδίδουν τους συμπολίτες τους στις αρχές, ώστε με βασανιστήρια και εκτελέσεις να αναγκαστούν να επιστρέψουν στον ορθό δρόμο». Robert Russell, «The Drama of Evgenii Zamiatin», *The Slavonic and East European Review*, Apr., 1992, Vol. 70, No. 2, pp. 228-248, σ.233.

⁵⁵⁸ Leon Trotsky, *Literature and Revolution*, Haymarket Books, Chicago, 2005, σ.43.

⁵⁵⁹ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π, σ.141.

μυθιστορήματος επί κομμουνισμού ακολουθεί έτσι μια δεύτερη, όταν γίνεται το πρώτο μοντέρνο ρώσικο μυθιστόρημα το οποίο εκδίδεται πρώτα στο εξωτερικό και σε ξένη γλώσσα.⁵⁶⁰ Την ευνοϊκή πάντως για τον Ζαμιάτιν συγκυρία της έκδοσης του *Εμείς* (έστω) στο εξωτερικό συμπληρώνουν η έκδοση του νέου λογοτεχνικού περιοδικού *Russky sovremennik* (όραμα του ιδίου) καθώς και το κλείσιμο της ποινικής του υπόθεσης και της απέλασης η οποία εκκρεμούσε εις βάρος του από το καλοκαίρι του 1922. Το *Εμείς* δέχεται καλές κριτικές στο εξωτερικό, οι πωλήσεις του όμως μάλλον δε είναι αντίστοιχα ικανοποιητικές ή τουλάχιστον έτσι διατείνεται ο διανομέας του.⁵⁶¹

Μια απόφαση του 1925 «Σχετικά με την πολιτική του Κόμματος στον τομέα της λογοτεχνίας» αποφεύγοντας να υιοθετήσει κάποια καλλιτεχνική τάση ως επίσημη καθιστά την «κομμουνιστική κριτική» υπεύθυνη να επιβάλλει τα ορθά πρότυπα στη λογοτεχνία.⁵⁶² Η κριτική θα εντείνει την αγριότητά της μετατρεπόμενη σε πολεμική:

Βασικός εκφραστής αυτών των αντιδράσεων, που έτειναν ουσιαστικά στη μονοπόληση της λογοτεχνικής ζωής από τους «προλεταριακούς συγγραφείς» και στην επιβολή της ηγεμονίας τους με τη βοήθεια του Κόμματος και του κράτους ήταν η Εταιρία Προλεταριακών Συγγραφέων και το περιοδικό της [...]. Από τις στήλες αυτού του περιοδικού, αλλά και στις διακηρύξεις-μανιφέστα της Εταιρίας υποβάλλονταν σε καταγιγιστικά πυρά οι “συνοδοιπόροι” [...].⁵⁶³

Ο Ζαμιάτιν μπαίνει περισσότερο στο μάτι των προλεταριακών συγγραφέων καθώς στα 1925 απολαμβάνει για λίγο την επιτυχία των έργων του σε σημαντικά ρωσικά θέατρα.⁵⁶⁴ Φυσικά, αυτές οι παραστάσεις βασίζονται σε διασκευές των «αγγλικών» έργων του ή και άλλων, «ανώδυνων» όμως πάντα για το καθεστώς. Στη δραματουργία ο Ζαμιάτιν θα ανακαλύψει έναν τρόπο να διατηρήσει την οικονομική του αξιοπρέπεια που θα του φανεί χρήσιμος και στο μέλλον.

⁵⁶⁰ Βλ. Gregory Zilboorg, «Foreword» στο Eugene Zamyatin, *We*, (μτφ. Gregory Zilboorg). E. P. Dutton, New York, 1924, Copyright renewal, 1952, by Gregory Zilboorg, σ. xiii.

⁵⁶¹ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.151.

⁵⁶² Παραθέτω αποσπάσματα της Απόφασης: «Ηγεμονία των προλεταριακών συγγραφέων δεν υπάρχει ακόμα και το Κόμμα πρέπει να βοηθήσει αυτούς τους συγγραφείς να κατακτήσουν το ιστορικό δικαίωμα για αυτήν την ηγεμονία. [...] Σχετικά με τους «συνοδοιπόρους» [...] Μια γενική οδηγία εδώ πρέπει να είναι η αντιμετώπισή τους με τακτ και προσοχή [...] για ένα όσο το δυνατό πιο γρήγορο πέρασμά τους με το μέρος της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Διαχωρίζοντας τα αντιπρολεταριακά και αντεπαναστατικά στοιχεία [...] αποκαλύπτοντας το αντικειμενικό ταξικό νόημα των διάφορων λογοτεχνικών έργων, πρέπει να καταπολεμά αμείλικτα τις αντεπαναστατικές εκδηλώσεις στη λογοτεχνία [...]». Α. Βογιάζος, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα...*, ό. π., σσ.87-89.

⁵⁶³ Στο ίδιο, σ.43.

⁵⁶⁴ «Ο Chukovsky περιέγραψε μια επίσκεψη στους Ζαμιάτιν εκείνη την εποχή: “Και οι δυο τους είναι μεθυσμένοι από τον θρίαμβο στο Θέατρο Τεχνών. Ο θρίαμβος ήταν πράγματι σημαντικός [...]”». J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.149.

Ο Γκόρκι (ο οποίος αυτήν την περίοδο παραμένει στο εξωτερικό) παίρνει αποστάσεις από τον παλιό του φίλο, σύντροφο και συνεργάτη ασκώντας κι αυτός κριτική στην τέχνη του Ζαμιάτιν ως «μη χρήσιμη».⁵⁶⁵ Η στέρηση της λογοτεχνικής στήριξης του Γκόρκι θα βιωθεί από τον Ζαμιάτιν πολύ πιο ανώδυνα από τη στέρηση της μητρικής αγάπης την οποία χάνει λίγο πριν τελειώσει το 1925. Η πίεση από φίλους και εχθρούς να πάρει θέση υπέρ της «Επανάστασης», να προβεί σε αυτοκριτική και να «μετανοήσει», γίνεται με τον καιρό ασφυκτική. Σε μια απέλπιδα προσπάθεια να προασπίσει την καλλιτεχνική του ανεξαρτησία επικαλείται τον Τσέχωφ: «Στη ζωή, ο Τσέχωφ ήταν γιατρός, αλλά στις νουβέλες, τις ιστορίες και τα θεατρικά του έργα δεν βρίσκει κανείς ούτε μια πολιτική συνταγή. [...] Ο Τσέχωφ κοίταζε τη ζωή χωρίς γυαλιά - και αυτό ακριβώς τον έκανε να είναι γνήσιος ρεαλιστής».⁵⁶⁶ Ο θάνατος της μητέρας του, οι επιθέσεις εναντίον του, τα εμπόδια στις εκδοτικές και θεατρικές του απόπειρες συντελούν στη προσωρινή κάμψη του ηθικού του Ζαμιάτιν που αποπνέει το παρακάτω απόσπασμα από επιστολή του στη Λιουντμίλα:

*Πού σέρνω τον εαυτό μου και για ποιο λόγο; Ούτως ή άλλως, δεν μπορείς να ξεφύγεις από το κενό [...] Τρέχω χωρίς προορισμό, από πείσμα. Είμαι κουρασμένος [...] Δεν έχω σπίτι - ή έτσι νιώθω αυτή τη στιγμή...*⁵⁶⁷

Παρ' όλα αυτά ο Ζαμιάτιν θα ανακάμψει γρήγορα. Η «κατάσταση πολιορκίας» στην οποία μόνιμα βρίσκεται δεν του προσφέρει την πολυτέλεια της μελαγχολίας. Προς υπεράσπιση συναδέλφισσας σε λογοτεχνική διαμάχη της με τον Averbakh στα 1926 γράφει το άρθρο «The Goal». Ξεκινώντας απευθύνει έκκληση για λήξη του «εμφυλίου» στο χώρο της λογοτεχνίας: «Όλη η λογοτεχνία μας είναι ακόμα διαποτισμένη από τα δηλητήρια του πολέμου. Είναι χτισμένη πάνω στο μίσος - στο ταξικό μίσος [...] Η γνήσια λογοτεχνία θα έρθει μόνο όταν αντικαταστήσουμε το μίσος [...] με την αγάπη για τον άνθρωπο».⁵⁶⁸ Σύντομα όμως περνάει σε μια αντεπίθεση άνευ προφυλάξεων ενάντια στους όψιμους υποστηρικτές της

⁵⁶⁵ Η στάση του απέναντι στο περιοδικό *Russky sovremennik* είναι χαρακτηριστική της περιφρόνησης με την οποία αντιμετωπίζει πλέον την τάση του Ζαμιάτιν για «ανεξαρτησία». «Το 1924, ο Ζαμιάτιν βρίσκεται εκδότης του ανεξάρτητου περιοδικού, του *Russkij sovremennik*. [...] “Εμιγκρέδες” και “προλετκουλιστές”, “ιμαζινιστές” και “ρεαλιστές” συναντιούνται στις σελίδες αυτού του περιοδικού το οποίο φιλοδοξεί να εκπροσωπήσει την ιδεολογική ανεκτικότητα και τη λογοτεχνική ποιότητα. Ο Gor'kij φυσικά καλείται στη συντακτική επιτροπή και συνεισφέρει στο περιοδικό. Ωστόσο, πολύ γρήγορα εκφράζει την επιθυμία του να εγκαταλείψει». Leonid Heller, «Gor'kij et Zamjatin»..., ό. π., σ.57.

⁵⁶⁶ Zamyatin, «Chekhov» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic*..., ό. π., σ.228.

⁵⁶⁷ J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'*..., ό. π., σ.159.

⁵⁶⁸ Zamyatin, «The Goal» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic*..., ό. π., σ.127.

«Επανάστασης» η οποία είναι πραγματικά προσβλητική αλλά και δηλωτική της απελπισίας στην οποία έχει περιέλθει:

Το θέαμα της παροχής υπηρεσίας στην άρχουσα τάξη προς εξασφάλιση των πλεονεκτημάτων που προκύπτουν από μια τέτοια υπηρεσία δεν πρέπει προφανώς να προκαλεί ενθουσιασμό σε έναν επαναστάτη. Ένας επαναστάτης πρέπει να νιώθει ναυτία μπροστά [...] στη δουλοπρέπεια του λακέ [...] Η επανάσταση δεν χρειάζεται σκύλους που «στέκονται όρθιοι» περιμένοντας ένα φιλοδώρημα ή επειδή φοβούνται το μαστίγιο. Ούτε χρειάζεται εκπαιδευτές τέτοιων σκύλων.⁵⁶⁹

Η δριμύτητα του άρθρου καθιστά τη μη δημοσίευσή του αναμενόμενη.

4β. Η φίμωση (1927-1931) - Σταλινισμός

Το 1927 θα αποτελέσει ορόσημο τόσο για την περεταίρω πορεία της Σοβιετικής Ένωσης όσο και για το μέλλον του Ζαμιάτιν σε αυτή. Ο πολυετής αγώνας για επικράτηση ανταγωνιζόμενων ομάδων μέσα στο κόμμα (στον οποίο οι πρωταγωνιστές συχνά αλλάζουν μέτωπα) λήγει με την οριστική νίκη του Στάλιν. Ο αδιαφιλονίκητος πλέον ηγέτης του κόμματος μετά την κατατρόπωση των εσωκομματικών αντιπάλων του υιοθετεί την πολιτική τους!⁵⁷⁰ Αμέσως μετά την εξορία του Τρότσκι εξαγγέλλει το τέλος της ΝΕΠ και την είσοδο σε μια «Τρίτη Φάση της Επανάστασης», αυτή των πενταετών προγραμμάτων που θα πραγματοποιήσουν τη «μεγάλη ρήξη».

Οι πιο «αριστεροί» του κόμματος και της τέχνης που είχαν απογοητευτεί με την «υποχώρηση» της ΝΕΠ βλέπουν στην αλλαγή πλεύσης της ηγεσίας μια επιστροφή στην «ηρωική εποχή της επανάστασης».⁵⁷¹ Κάποιοι καλλιτέχνες συντάσσονται με την «επανάσταση» του Στάλιν από αγαθές ιδεολογικές προθέσεις. Στην ενθουσιώδη εμπλοκή τους στην «επανάσταση από τα πάνω» συντελεί και η πολεμική ρητορική της σταλινικής ηγεσίας. Άλλοι πάλι πιο ιδιοτελώς προσβλέπουν στη ραγδαία κοινωνική κινητικότητα την οποία αυτή η «επανάσταση» υπόσχεται: η νέα φάση της «Επανάστασης» έχει διακηρύξει την πρόθεσή της να δημιουργήσει τους δικούς της «ειδικούς» σε όλα τα επίπεδα (διοίκηση, παραγωγή, τέχνη). Βγαλμένοι

⁵⁶⁹ Στο ίδιο, σ.128

⁵⁷⁰ «Η Αριστερή Αντιπολίτευση του Τρότσκι ηττήθηκε επίσημα το 1927, αλλά τον επόμενο χρόνο πολλές από τις οικονομικές πολιτικές της, που προηγουμένως θεωρούνταν «υπερβιομηχανισμός», υιοθετήθηκαν με πιο ωμή μορφή [...]». J.C. McClelland, «Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy...», ό. π., σ.424.

⁵⁷¹ Βλ. P. Wood, «The Politics of the Avant-Garde», ό. π., σ.19.

από τα σπλάχνα της εργατικής τάξης αυτοί οι ειδικοί θα κληθούν να αντικαταστήσουν τους «ταξικούς εχθρούς» που (ελλείψει εναλλακτικής) αναγκαστικά έγιναν ανεκτοί το προηγούμενο διάστημα. Οι «μηχανικοί των ψυχών»⁵⁷² σηκώνουν τα μανίκια...

Ο Ζαμιάτιν από μεριάς του συνεχίζει τις προκλήσεις. Το *Εμείς* εισέρχεται από την «πίσω πόρτα» στη ρωσική επικράτεια τυπωμένο στη μητρική του γλώσσα. Ο υπεύθυνος αυτού του πολιτισμικού «σαμποτάζ» αφηγείται τα γεγονότα:

*Το 1927, ενώ υπηρετούσα ως λογοτεχνικός συντάκτης του Valia Rossii, μιας μηνιαίας ρώσικης εφημερίδας της διασποράς που εκδίδεται στην Πράγα, απέκτησα το ρωσικό χειρόγραφο του «Εμείς» [...] Επειδή δεν είχε εμφανιστεί ποτέ στα ρωσικά, άδραξα την ευκαιρία να προσφέρω το Εμείς στους αναγνώστες μας, αλλά φοβόμουν ότι αυτό μπορεί να δημιουργούσε προβλήματα στον συγγραφέα [...] Το μυθιστόρημα επρόκειτο να μεταφραστεί στα τσεχικά και έτσι προσποιηθήκαμε ότι το ξαναμεταφράζαμε από την τσέχικη έκδοση. Για να δώσω βαρύτητα σε αυτόν τον ισχυρισμό [...] σκοπίμως άλλαξα ή αναδιατύπωσα αρκετά αποσπάσματα του αυθεντικού... Το κόλπο, ωστόσο, δεν έπιασε.*⁵⁷³

Το περιστατικό θα εξοργίσει Αρχές και καθεστωτικούς κριτικούς. Θα προσφέρει την αφορμή για συστηματικότερη επίθεση ενάντια στον Ζαμιάτιν καθώς και για την επίσημη αποσιώπηση του έργου του.⁵⁷⁴

Εικόνα 7
Ζαμιάτιν (Λένινγκραντ, 1929). Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

⁵⁷² «Ήταν ο Στάλιν που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τη διάσημη φράση, το 1932, για τον καλλιτέχνη ως “μηχανικό της ανθρώπινης ψυχής”. Αλλά η έννοια του καλλιτέχνη ως μηχανικού ήταν κεντρική σε ολόκληρη τη σοβιετική πρωτοπορία [...] αυτοί οι καλλιτέχνες συμμετείχαν στις δικές τους επαναστάσεις ενάντια στην «αστική» τέχνη και ήταν πεπεισμένοι ότι μπορούσαν να εκπαιδεύσουν το ανθρώπινο μυαλό να βλέπει τον κόσμο με πιο σοσιαλιστικό τρόπο μέσα από νέες μορφές τέχνης. Έβλεπαν τον εγκέφαλο ως ένα πολύπλοκο μηχανισμό τον οποίο μπορούσαν να επανορθώσουν». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.431.

⁵⁷³ Marc Slonim «Preface» στο Eugene Zamiatin, *We*, (μτφ. Gregory Zilboorg). Dutton, New York, Copyright renewal, 1952, by Gregory Zilboorg, σ.xxι.

⁵⁷⁴ Βλ. G. Kern, «Introduction», ό. π., σ.10.

Μεταξύ 1925 και 1927 ο Ζαμιάτιν ασχολείται με τη συγγραφή ενός ιστορικού μυθιστορήματος, τον *Αττίλα*, το οποίο προορίζει και για θεατρική απόδοση. Ο *Αττίλας* θα αποτελέσει (υπό διάφορες μορφές και τίτλους) κάτι σαν συγγραφική εμμονή και ανολοκλήρωτο έργο ζωής. Στο έργο οι βαρβαρικές ορδές του Αττίλα πολιορκούν την παρηκμασμένη Ρώμη επαναλαμβάνοντας το βασικό θέμα του Ζαμιάτιν, πάλι «εντροπίας – ενέργειας», τοποθετώντας το εντούτοις σε «ανώδυνο» ιστορικό σκηνικό. Το έργο θα τύχει θερμής υποδοχής από τον Γκόρκι.⁵⁷⁵ Ωστόσο ούτε η έμπρακτη στήριξη του τελευταίου ούτε και η απομάκρυνση του Ζαμιάτιν από την ενοχλητική για το καθεστώς θεματολογία θα σταθούν αρκετές για να απαλλάξουν το έργο από κρατικές παρεμβάσεις και εμπόδια στην επικοινωνία του.⁵⁷⁶

Η πρώτη φορά που ο Ζαμιάτιν σκέφτηκε το ενδεχόμενο φυγής από τη Ρωσία ήταν στα 1921, όταν το καθεστώς εκτέλεσε τον Gumilev στο πλαίσιο μιας μαζικής δίκης. Στα 1928 η περίφημη «δίκη του Shakhty»⁵⁷⁷ με την αιματηρή της κατάληξη θα αποτελέσει αφορμή αναθέρμανσης της επιθυμίας φυγής: «Πήγα δυο φορές στη δίκη του Shakhty. Είναι πραγματικά φρικτό. Γενικά έχω σιχαθεί τα πάντα εδώ και δε βλέπω την ώρα να φύγω μακριά».⁵⁷⁸ Έχει τεθεί σε εφαρμογή ένα από τα πλέον φιλόδοξα και αιματηρά σχέδια κοινωνικής μηχανικής εμπνευσμένο από την πολιτική της «οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μια χώρα» του Στάλιν. Μετά την οριστική διάψευση των προσδοκιών για εξάπλωση της επανάστασης στην Ευρώπη, ο Στάλιν στρέφεται στην εξασφάλιση οικονομικής αυτάρκειας και στρατιωτικής θωράκισης της ΕΣΣΔ.⁵⁷⁹ Διδασκόμενος από τις πικρές εθνικές ήττες του παρελθόντος προετοιμάζεται για την αντιμετώπιση της απειλής ενός επερχόμενου πολέμου. Την στροφή πολιτικής συνοδεύει και μια αντίστοιχη στροφή ρητορικής του καθεστώτος προς έναν ιδιότυπο «σοσιαλιστικό» ρωσικό σωβινισμό. Το απόσπασμα που ακολουθεί προέρχεται από μια διάσημη πα παθιασμένη ομιλία του Στάλιν στις 4 Φλεβάρη του 1931 σε διοικητές της σοβιετικής βιομηχανίας:

⁵⁷⁵ «Θεωρώ ότι το έργο του Ε.Ι. Ζαμιάτιν είναι μεγάλης αξία, τόσο λογοτεχνικής όσο και κοινωνικής. Θεωρώ εξίσου ότι το ηρωικό ύφος και το ηρωικό θέμα δεν θα μπορούσαν να είναι πιο χρήσιμα στις μέρες μας [...]». Παρατίθεται στο L. Heller, «Gor'kij et Zamjatin...», ό. π., σ.59.

⁵⁷⁶ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'*..., ό. π., σ 174.

⁵⁷⁷ «Η δίκη του Shakhty ήταν η πρώτη σημαντική σοβιετική δίκη δημόσιας προβολής [...] Πενήντα τρεις μηχανικοί και διευθυντές από την [...] πόλη Shakhty συνελήφθησαν το 1928 αφού κατηγορήθηκαν ότι συνωμοτούσαν για να σαμποτάρουν την σοβιετική οικονομία [...] Η δίκη έληξε με την θανατική καταδίκη των έντεκα από τους πενήντα τρεις κατηγορούμενους μηχανικούς. Τριάντα τέσσερις οδηγήθηκαν στη φυλακή [...] Έξι από τις θανατικές ποινές ανεστάλησαν ως ανταμοιβή για τις ομολογίες τους». https://en.wikipedia.org/wiki/Shakhty_Trial. Πρόσβαση: 28/10/2023.

⁵⁷⁸ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'*..., ό. π., σ 175.

⁵⁷⁹ Βλ. Th. Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age*..., ό. π., σ.114.

Ένα σταθερό χαρακτηριστικό της ιστορίας της παλιάς Ρωσίας ήταν οι συνεχείς ήττες που υπέστη εξαιτίας της οπισθοδρομικότητάς της [...] Θέλετε να χτυπηθεί η σοσιαλιστική πατρίδα μας και να χάσει την ανεξαρτησία της; Εάν όχι, πρέπει να βάλετε ένα τέλος στην υστέρησή της το συντομότερο δυνατό και να αναπτύξετε ένα γνήσια μπολσεβίκο ρυθμό στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής οικονομίας της. Δεν υπάρχει εναλλακτική [...] Είμαστε 50 με 100 χρόνια πίσω από τις προηγμένες χώρες. Πρέπει να καλύψουμε αυτή την απόσταση σε δέκα χρόνια. Ή θα το πετύχουμε αυτό, ή θα μας συντρίμουν.⁵⁸⁰

Η επίτευξη αυτάρκειας απαιτεί την ιλιγγιώδη ανάπτυξη της ρωσικής βιομηχανίας. Αυτή με τη σειρά της στηρίζεται για τη χρηματοδότησή της στο δυνητικά άφθονο αγροτικό πλεόνασμα. Για να επιτευχθεί όμως η παραγωγή τέτοιου αγροτικού πλεονάσματος πρέπει να ξεριζωθεί η παραδοσιακή μικρή οικογενειακή εκμετάλλευση και να επιβληθεί η αγροτική παραγωγή ευρείας κλίμακας και βιομηχανικού τύπου.⁵⁸¹ Ο σχετικά εδραιωμένος πλέον «κρατικός καπιταλισμός» της ΕΣΣΔ συνδυασμένος με έναν ακραίο αυταρχισμό «έκτακτης ανάγκης» καταφέρνει να μετατρέψει μέσα σε ένα-δυο χρόνια το κράτος σε μονοπωλιακό ιδιοκτήτη της γης, τους δε αγρότες σε πεινασμένους «δουλοπάροικους».⁵⁸² Η υποχρεωτική «κολεκτιβοποίηση» υποχρεώνει εκατομμύρια αγρότες να εγκαταλείψουν την κατασχεμένη γη τους και άλλους να «επιλέξουν» τη φυγή στις πόλεις και την εργασία στη βιομηχανία. Αναγκαστικά επίσης φεύγουν για «αναμορφωτική εργασία» εκατομμύρια «εχθροί της επανάστασης» ή απλοί ποινικοί κρατούμενοι. Αυτοί θα επανδρώσουν με δωρεάν εργατική δύναμη τα περίφημα γκουλάγκ.⁵⁸³

Το ιστορικό προϊόν αυτής της ολοκληρωτικής κοινωνικής μηχανικής θα είναι το πρωτοφανές πολιτικό καθεστώς του «σταλινισμού»⁵⁸⁴ το οποίο θα λειτουργήσει στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα ως μοντέλο βιομηχανικού εκσυγχρονισμού για

⁵⁸⁰ Παρατίθεται στο O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.164.

⁵⁸¹ Βλ. Th. Childers, *Europe and Western Civilization in the modern Age...*, ό. π., σ.114.

⁵⁸² «Οι αγρότες μετατράπηκαν σε αγροτικούς εργάτες σε ταξιαρχίες κολχόζ. Λάμβαναν μια μικρή πληρωμή σε μετρητά μία ή δύο φορές το χρόνο και έπαιρναν ένα σιτηρέσιο, το οποίο αναμενόταν να συμπληρώσουν καλλιεργώντας λαχανικά και διατηρώντας χοίρους και κοτόπουλα στους ιδιωτικούς κήπους τους. Δεμένοι με το συλλογικό αγρόκτημα με ένα εσωτερικό σύστημα διαβατηρίων, οι αγρότες θεωρούσαν την κολεκτιβοποίηση “δεύτερη δουλοπαροικία”». O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σ.161.

⁵⁸³ Βλ. O. Figes, *Revolutionary Russia...*, ό. π., σσ. 157-166.

⁵⁸⁴ «[...] ένα αυτοσχέδιο, ιστορικά μοναδικό τέρας που [...] συνδύασε Τσαρισμό και Φορντισμό, επαναστατική δυναμική και αντιδραστική πατριαρχία, μέσα σε [...] ένα καθεστώς κρατικής τρομοκρατίας. Βασιζόταν [...] στη βίαιη πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου μέσω της εκμετάλλευσης του εργαζόμενου πληθυσμού [...] Κυβέρνησε με έναν μόνιμο, αν και υποκριτικά αδήλωτο, στρατιωτικό νόμο». D. Suvin, *Lessons from the Russian Revolution...*, ό. π., σσ.24-5.

πλείστες αγροτικές κοινωνίες της «περιφέρειας» αλλά και βασική πηγή έμπνευσης της δυστοπικής λογοτεχνίας. Πολλά στοιχεία αυτού του μοντέλου, όπως η λατρεία του ηγέτη, η πανταχού παρούσα μυστική αστυνομία, η κατάδοση και δίωξη των αντιφρονούντων, η εξόφθαλμη παραποίηση της πραγματικότητας από τους μηχανισμούς προπαγάνδας, η αναγωγή της εργασίας σε καθήκον και η βάρβαρη αντιμετώπιση του φυσικού περιβάλλοντος έχουν προβλεφθεί από τον Ζαμιάτιν στο *Εμείς*. Η ανεκτίμητη προειδοποιητική αξία του μυθιστορήματος έγκειται στο γεγονός ότι ήδη στα 1920 διαγιγνώσκει στο μετεπαναστατικό καθεστώς τη δυνητική του μετάλλαξη στο τέρας του σταλινισμού. Η προειδοποίηση όπως είδαμε αποσιωπάται ως κακόβουλη.

Όπως είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε ήδη από το 1925 «[...] η Ρωσική Ένωση Προλετάρων Συγγραφέων [...] άρχισε [...] να πυροβολεί την υπόλοιπη λογοτεχνία», όμως με την έναρξη του πρώτου πενταετούς προγράμματος «οι πυροβολισμοί εντάθηκαν σταδιακά [...] και μετατράπηκαν σε ολοκληρωτική επίθεση το 1927-30».⁵⁸⁵ Στην έκδοση της *Literaturnaia gazeta* του Μάη του 1929 ο Ζαμιάτιν θα τύχει ιδιαίτερης μεταχείρισης. Ο Aleksandr Bezymensky, ηγετικό στέλεχος της RAPP του αφιερώνει το παρακάτω ποίημα:

«Πιστοποιητικό κοινωνικής ευγονικής»

Τύπος: Ζαμιάτιν.

Γένος: Ευγένιος.

Τάξη: αστός.

Στο χωριό: ένας κουλάκος.

Το προϊόν εκφυλισμού.

Υποσημείωση: εχθρός.

Η παραπάνω επίθεση εντάσσεται στο γενικότερο σχεδιασμό της διαίρεσης των επιφανών και καταξιωμένων συγγραφέων με την προσέγγιση και τον προσηλυτισμό των λιγότερο «εχθρικών» και ταυτόχρονη απομόνωση των «αμετανόητων».⁵⁸⁶ Ο Ζαμιάτιν περιγράφει γλαφυρά τον «πόλεμο» της Ένωσης των Προλεταριακών Συγγραφέων (RAPP)⁵⁸⁷ ενάντια στους ανένταχτους συγγραφείς:

⁵⁸⁵ Zamyatin, «Moscow-Petersburg», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.152.

⁵⁸⁶ «Η επιρροή των αστών συγγραφέων, όπως ο Ζαμιάτιν, έπρεπε να εξουδετερωθεί: έπρεπε να απομακρυνθούν από τις διοικητικές θέσεις τους [...]». A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σσ.61-2.

⁵⁸⁷ «Οι δραστηριότητες της RAPP [...] έκαναν τον βίο αβίωτο στους μη “προλεταριακούς συγγραφείς” και τους “συνταξιδιώτες” [...] η RAPP θεωρούσε τον εαυτό της πρωτοπορία μιας πολιτιστικής επανάστασης ενάντια στην παλιά ιντελιγκέντσια. Υποστηριζόμενη από το κράτος [...]

Δυστυχώς, αυτοί οι διεκδικητές της αυθεντίας δεν διέθεταν καλλιτεχνική αξία ανάλογη με τη υψηλή τους φιλοδοξία. [...] Μόνο μια εναλλακτική απέμενε στους ανυπόμονους κατακτητές - να εδραιώσουν την εξουσία τους με μεθόδους πυροβολικού. Οι κομματικές τους θέσεις αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ευνοϊκές για μια τέτοια δράση. Για ένα ορισμένο διάστημα, η λογοτεχνική κριτική αποτελούσε ουσιαστικά μονοπώλιο στα χέρια της RAPP. [...] Οι κρίσιμες βόμβες γεμίζονταν τυπικά με το ίδιο δηλητηριώδες αέριο: την κατηγορία της πολιτικής αναξιπιστίας. [...] αν και αυτό το στυλ κριτικής δε διακρίθηκε για ευρυμάθεια, εντούτοις πέτυχε με μεγάλη ακρίβεια το σκοπό του. Στους στόχους αυτής της κριτικής δεν έμεινε άλλη επιλογή από το να καλυφθούν κάτω από τα γραφεία τους αποσυρμένοι από το πεδίο της δημοσίευσης.⁵⁸⁸

Με συντονισμένες επιθέσεις επιτυγχάνεται η εκκαθάριση της αντιπολίτευσης και στον χώρο της τέχνης.

Στον «πόλεμο» ενάντια στον Ζαμιάτιν ειδικότερα συμμετέχουν και τα επίσημα κρατικά όργανα. Η «Τοπική Διοίκηση Λογοτεχνικών και Εκδοτικών Υποθέσεων» του Λένινγκραντ απαγορεύει στα 1928 την παράσταση του *Αττίλα* ενώ το έργο προβάρεται. Ο *Αττίλας* δε θα εκτεθεί ποτέ στο κοινό.⁵⁸⁹ Ο Ζαμιάτιν έχει αισθανθεί προδομένος από τους συναδέλφους του στη VSP όταν εκείνοι δεν αντιδρούν ως υπεύθυνοι έκδοσης του περιοδικού όπου εμφανίστηκε το προσβλητικό εναντίον του «ποίημα» και η απογοήτευσή του κορυφώνεται όταν δεν τον υπερασπίζονται ούτε όταν οι συγγραφείς της RAPP επαναφέρουν το «σκάνδαλο» της προ διετίας λαθραίας εισόδου του *Εμείς* από την Τσεχία.⁵⁹⁰ Ο Ζαμιάτιν αντιδρά με τη γνώριμη ευθιξία του. Στην επιστολή παραίτησής του από τη διοίκηση της VSP ειρωνεύεται διώκτες και Πόντιους Πιλάτους:

επιτέθηκε στους “μπουρζουάδες εχθρούς” της σοβιετικής λογοτεχνίας [...]». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.453.

⁵⁸⁸ Zamyatin, «Moscow-Petersburg», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.152-3.

⁵⁸⁹ «Ο θάνατος του *Αττίλα* ήταν πράγματι μια τραγωδία για τον Ζαμιάτιν και αποτέλεσε ένα σημαντικό περιστατικό μεταξύ των πολλών που οδήγησαν τελικά στη μετανάστευσή του από τη Σοβιετική Ένωση». A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.64.

⁵⁹⁰ «Ο “ταξικός πόλεμος” του RAPP έφτασε σε παροξυσμό το 1929 με την οργανωμένη εκστρατεία δυσφήμισης εναντίον του Zamyatin και του Pilnyak. Και οι δύο συγγραφείς είχαν δημοσιεύσει έργα στο εξωτερικό που είχαν λογοκριθεί στη Σοβιετική Ένωση [...] Αλλά η επίθεση εναντίον τους είχε ευρύτερη σημασία πέρα από την καταδίκη συγκεκριμένων έργων. Ο Boris Pilnyak [...] ήταν πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της Πανρωσικής Ομοσπονδίας Συγγραφέων [...] και ίσως ο περισσότερο διαβασμένος και επιδραστικός συγγραφέας πεζογραφίας στη χώρα. Η δίωξη του ήταν μια προειδοποίηση για την αυστηρή υπακοή και τη συμμόρφωση που το σοβιετικό κράτος θα ζητούσε απ’ όλους τους συγγραφείς του με το ξεκίνημα του πρώτου πενταετούς σχεδίου». O. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σ.454.

[...] η επιτροπή «καταδικάζει απερίφραστα τις πράξεις των προαναφερθέντων συγγραφέων», [Πιλνιάκ και Ζαμιάτιν] [...] συνιστά στο τμήμα της Ομοσπονδίας Σοβιετικών Ενώσεων Συγγραφέων του Λένινγκραντ «να διεξαγάγει άμεση έρευνα για τις συνθήκες της δημοσίευσης στο εξωτερικό του μυθιστορήματος του Ζαμιάτιν “Εμείς”». Έτσι, έχουμε πρώτα καταδίκη και μετά έρευνα. Κανένα δικαστήριο στον κόσμο, πιστεύω, δεν έχει ακολουθήσει ποτέ τέτοια διαδικασία.⁵⁹¹

Η επιστολή παραίτησης αποστέλλεται το καλοκαίρι του 1929. Στο εν τω μεταξύ η διάλυση της VSP παίρνει την έγκριση του κόμματος.⁵⁹² Μέχρι να τελειώσει η χρονιά η VSP θα έχει διαλυθεί αφού πρώτα υποστεί εξευτελιστικό «καπέλωμα» από τη RAPP.⁵⁹³ Η αξιοπρεπής στάση του Ζαμιάτιν αποκτά προστιθέμενη αξία όταν συγκρίνεται με τις αμέτρητες απολογίες, αυτοκριτικές και μετάνοιες που θα διατυπωθούν εκείνη την περίοδο και εφεξής στον σοβιετικό λογοτεχνικό (και όχι μόνο) χώρο.⁵⁹⁴

Ακόμα και ο «ασυμβίβαστος» Ζαμιάτιν πάντως φαίνεται να υπολογίζει στα 1929 το κόστος της μη συμμόρφωσης. Σε γράμμα που στέλνει τον Σεπτέμβρη στον Fedin φανερώνει την «υπερασπιστική γραμμή» που θα κρατήσει απέναντι στις κατηγορίες εναντίον του. Πέρα από το γεγονός ότι αρνείται οποιαδήποτε ανάμειξη ή έστω γνώση της περιβόητης έκδοσης του *Εμείς* στην Τσεχία, ισχυρίζεται ότι το Μονοκράτος δεν αφορά σε καμία περίπτωση στη σοβιετική κοινωνία του 1929, περιορίζοντας πιθανές συσχετίσεις της μυθοπλασίας του μόνο με τη περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού», κατά τη διάρκεια του οποίου άλλωστε γράφτηκε το επίμαχο μυθιστόρημά του:

⁵⁹¹ Zamyatin, «Letter of Resignation from the Soviet Writer's Union» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.303.

⁵⁹² «Τον Ιούλιο του 1929 η Κεντρική Επιτροπή συμφώνησε «να εκκαθαρίσει οργανώσεις των οποίων η ύπαρξη δεν εξυπηρετούσε πολιτικούς σκοπούς», με το VSP να αναφέρεται ως χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, καθώς αποτελούσε την μεγαλύτερη οργάνωση “συνοδοιπόρων” και με ιστορία στην υπεράσπιση συγγραφέων ενάντια στους κυβερνητικούς περιορισμούς». J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.205.

⁵⁹³ Ο Fedin (φίλος-μαθητής του Ζαμιάτιν, σημαίνων στέλεχος της VSP και αγαπημένο «τέκνο» του Γκόρκι) γράφει στο ημερολόγιο του: «Η επιδίωξη πίσω από αυτή την εκστρατεία ενάντια στη VSP έγκειται στο να υποταχθεί στις ντιρεκτίβες των ηγετών των προλεταριακών συγγραφέων [...] Η συγγραφική κοινότητα θα πρέπει από δω και μπρος να αναπαράγει τα λόγια άλλων ως δικά της. [...] Άλλοι θα σκέφτονται για εμάς. [...] Ποτέ ως τώρα δεν ένιωσα τέτοια ταπείνωση ως άτομο». Αναφέρεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.202.

⁵⁹⁴ «[...] μια ανήκουστη ψυχική επιδημία ξέσπασε ανάμεσα στους συγγραφείς - μια επιδημία μετάνοιας. Ολόκληρες πομπές λογοτεχνικών αυτομαστιγωτών παρέλασαν από τις σελίδες των εφημερίδων [...]». Zamyatin, «Moscow-Petersburg», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.153.

*Το ουτοπικό μυθιστόρημα Εμείς, γραμμένο στα 1919–20, είναι πάνω απ' όλα μια διαμαρτυρία ενάντια σε κάθε είδους μηχανοποίηση του ανθρώπου, [...] Αντανακλάσεις της εποχής του Πολεμικού Κομμουνισμού μπορούν να βρεθούν σε αυτό το μυθιστόρημα, παραμένει ωστόσο αδύνατον να το συνδέσει κάποιος με το σήμερα.*⁵⁹⁵

Μια γαλλική μετάφραση του *Εμείς* εκδίδεται στα 1929 με τον τίτλο *Nous Autres* κρατώντας ζωντανές τις ελπίδες του συγγραφέα η φαντασία του να βρει αναγνώστες, έστω στο εξωτερικό.⁵⁹⁶ Ο καλός φίλος του Ζαμιάτιν και παρομοίως στιγματισμένος και λογοκριμένος τα τελευταία δέκα χρόνια συγγραφέας Mikhail Bulgakov τον Ιούλη στέλνει μια απελπισμένη επιστολή στον Στάλιν, σε υψηλόβαθμα στελέχη του κόμματος και στον Γκόρκι, παρακαλώντας τους να τον αφήσουν να φύγει από την ΕΣΣΔ. Εις μάτην. Το 1930 τον βρίσκει όπως άλλωστε και τον Ζαμιάτιν σε απόγνωση. «Η Irina Andieva θα θυμόταν ότι “ο Ζαμιάτιν έλεγε στον σύζυγό μου ότι υπήρχαν μόνο δύο διέξοδοι για αυτόν: η αυτοκτονία ή η φυγή στο εξωτερικό”». ⁵⁹⁷ Ο Mayakovsky τον Απρίλη είχε ανοίξει τον δρόμο όχι φεύγοντας στο εξωτερικό. Ο Shane συνοψίζει τις συνθήκες υπό τις οποίες ο Ζαμιάτιν προτιμάει τελικά να ακολουθήσει το παράδειγμα του Bulgakov:

*Η απαγόρευση του Αττίλα, η δημόσια εκστρατεία κατά του «Εμείς» και η επακόλουθη παραίτηση από τη VSP, [...] η απόσυρση των βιβλίων του από την κυκλοφορία και από τα ράφια πολλών βιβλιοθηκών, η απομάκρυνσή του από τη συντακτική επιτροπή του Writers' Publishing House του Λένινγκραντ, η ολοένα αυξανόμενη δυσκολία έκδοσης των έργων του – όλα αυτά οδήγησαν τελικά τον Ζαμιάτιν να συγγράψει το παράτολμο [...] «Γράμμα στον Στάλιν» [...].*⁵⁹⁸

Ο Ζαμιάτιν δίνει στον Γκόρκι μια επιστολή με την παράκληση να επιτραπεί σ' αυτόν και την Λιουντμίλα να φύγουν στο εξωτερικό. Ο Γκόρκι τον συμβουλεύει να γράψει απευθυνόμενος κατ' ευθείαν στον ίδιο τον Στάλιν υποσχόμενος να παραδώσει ο ίδιος την επιστολή καθώς και να μεσολαβήσει για θετική απάντηση. Θυμάται ο Ζαμιάτιν: «Ζήτησα από τον Γκόρκι να μεσολαβήσει για λογαριασμό μου. Με παρακάλεσε να περιμένω μέχρι την άνοιξη (του 1931). “Θα δεις, όλα θα

⁵⁹⁵ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.201.

⁵⁹⁶ Μέσω αυτής της έκδοσης ο Όργουελ θα συστήσει το έργο στο δυτικό κοινό στα 1946, εποχή που η αγγλική μετάφρασή του 1924 έχει καταστεί πλέον δυσεύρετη. Βλ. G. Orwell, «Review of 'WE'...», ό. π., σ.1.

⁵⁹⁷ J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.211.

⁵⁹⁸ A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.78.

αλλάζουν”.⁵⁹⁹ Την άνοιξη τίποτα δεν είχε αλλάξει, και ο Γκόρκι, μάλλον απρόθυμα, συμφώνησε να μου εξασφαλίσει άδεια για να φύγω στο εξωτερικό». ⁶⁰⁰

Η «Επιστολή στον Στάλιν» (γραμμένη τον Ιούνιο του 1931) αποτελεί πολύτιμο τεκμήριο για τη σοβιετική (λογοτεχνική) ιστορία καθώς αποτυπώνει την απελπισμένη προσπάθεια ενός «αντιφρονούντα» να πετύχει μια σπάνια «χάρη» από τις Αρχές χωρίς να θυσιάσει την αξιοπρέπειά του. Σύμμαχος στην προσπάθειά του η δεξιοτεχνία στη χρήση του γραπτού λόγου:

Γνωρίζω ότι ανάμεσα στα έργα που έγραψα τα πρώτα τρία ή τέσσερα χρόνια μετά την Επανάσταση, υπήρχαν κάποια που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμή για επιθέσεις. Ξέρω ότι έχω την ασύμφορη συνήθεια να λέω αυτό που θεωρώ αληθές αντί για αυτό που θεωρείτε κατάλληλο εκείνη τη στιγμή. Ειδικότερα, ποτέ δεν απέκρυψα τη στάση μου απέναντι στη λογοτεχνική δουλοπρέπεια, [...] την αλλαγή χρώματος του χαμαιλέοντα: ένιωθα και νιώθω ακόμα - ότι αυτό είναι εξίσου εξευτελιστικό τόσο για τον συγγραφέα όσο και για την Επανάσταση. [...] Αν πραγματικά είμαι εγκληματίας που του αξίζει τιμωρία, δεν νομίζω ότι αξίζω τόσο αυστηρή ποινή όσο ο λογοτεχνικός θάνατος. Ως εκ τούτου, ζητώ να μετατραπεί αυτή η ποινή σε απέλαση από την ΕΣΣΔ καθώς και να επιτραπεί στη γυναίκα μου να με συνοδεύσει. ⁶⁰¹

Πριν να κλείσει την επιστολή ο Ζαμιάτιν επικαλείται τις «επαναστατικές» περγαμηνές του παρελθόντος του ως εγγύηση ότι δε θα βλάψει τη σοσιαλιστική πατρίδα κατά την παραμονή του στο εξωτερικό.

Η πρόνοια του Γκόρκι να τον συμβουλέψει να απευθυνθεί προσωπικά στον Στάλιν καθώς και η θετική προσωπική του παρέμβαση θα αποδειχθούν καθοριστικές για τον Ζαμιάτιν καθώς «[...] η πλειοψηφία του Πολιτικού Γραφείου ήταν καταφανώς αντίθετη στο αίτημα όταν κατατέθηκε για συζήτηση, αλλά ο Στάλιν είχε αποφασίσει να υποστηρίξει τη σύσταση του Γκόρκι [...]». ⁶⁰² Ο Ζαμιάτιν θα

⁵⁹⁹ «Ο Γκόρκι [...] ήταν απογοητευμένος από την άνοδο του φασισμού στην υιοθετημένη πατρίδα του την Ιταλία και έπεισε τον εαυτό του ότι η ζωή στη Ρωσία του Στάλιν θα γινόταν πιο ανεκτή όταν το Πενταετές Σχέδιο είχε παραμερίσει την αγροτική υστέρηση που κατά την άποψή του ήταν η αιτία της αποτυχίας της Επανάστασης. Από το 1928 ο Γκόρκι άρχισε να περνά τα καλοκαίρια του στη Σοβιετική Ένωση και το 1931 επέστρεψε οριστικά στην πατρίδα. Ο άσωτος γιος πλημμυρίστηκε με τιμές [...] Διορίστηκε επίσης επικεφαλής της Ένωσης Συγγραφέων, τη θέση που κατείχε προηγουμένως ο Πύλνικ [...].» Ο. Figes, *Natasha's Dance...*, ό. π., σσ.455-6.

⁶⁰⁰ Zamyatin, «Maxim Gorky» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.257.

⁶⁰¹ Zamyatin, «Letter to Stalin» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.305-8.

⁶⁰² J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian' ...*, ό. π., σ.220.

παραμένει ως το τέλος ευγνώμων στον «σημαντικό» του φίλο. Μετά το θάνατό του θα μνημονεύσει την τελευταία τους συνάντηση:

Μια μέρα η γραμματέας του Γκόρκι τηλεφώνησε και μου είπε ότι ο Γκόρκι επιθυμούσε να δειπνήσω μαζί του το βράδυ στο εξοχικό του [...] Βγήκα στη [...] βεράντα. Ο Γκόρκι με ακολούθησε και μου είπε: “Η υπόθεση του διαβατηρίου σου διευθετήθηκε. Αλλά αν θέλεις, μπορείς να επιστρέψεις το διαβατήριο και να μείνεις”. Του απάντησα ότι θα έφευγα. Ο Γκόρκι συνοφρυώθηκε και επέστρεψε στους καλεσμένους του [...] Αυτή ήταν η τελευταία φορά που τον είδα.⁶⁰³

Στις 15 Νοέμβρη του 1931 οι Ζαμιάτιν αποχαιρετούν τους λίγους τολμηρούς φίλους που ήρθαν στον σταθμό του Λένινγκραντ να τους ξεπροβοδίσουν.

4γ. Οι Ζαμιάτιν εμικρέδες

Μέσω Λετονίας, Τσεχίας και Βερολίνου οι Ζαμιάτιν θα φτάσουν τελικά στη Γαλλία μετά από αρκετούς μήνες. Η παραμονή τους στους ενδιάμεσους σταθμούς είναι ευχάριστη καθώς ο Ζαμιάτιν αντιμετωπίζεται ως φτασμένος καλλιτέχνης με διεθνή ακτινοβολία. Σε μια από τις διαλέξεις που θα δώσει αυτή την περίοδο επισημαίνει την αρνητική επίδραση που είχε η προσπάθεια κεντρικής ρύθμισης της καλλιτεχνικής παραγωγής στη Ρωσία:

[...] ήταν πολύ ευκολότερο να μπει σε κίνηση το τεράστιο βάρος της οικονομίας και της βιομηχανίας παρά μια φαινομενικά ελαφριά και αιθέρια ουσία - όπως η δραματολογία. Αλλά αυτό φαίνεται παράδοξο μόνο με την πρώτη ματιά, το όλο θέμα εξηγείται με τους απλούς νόμους της μηχανικής: όσο πιο βαριά και συμπαγής είναι μια μάζα, τόσο μεγαλύτερη η επίδραση μιας ώθησης. Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς το αποτέλεσμα μιας αντίστοιχης ώθησης σε ένα σύννεφο αερίου.⁶⁰⁴

Στο Παρίσι, όπου εγκαθίσταται το ζεύγος, ο Ζαμιάτιν αποφεύγει τους κύκλους των «λευκών εμικρέδων» (πέραν ελάχιστων προσωπικών φίλων) ενώ ούτε εκείνοι φαίνονται πρόθυμοι να τον προσεγγίσουν καθώς θεωρείται «υπερβολικά αριστερός». Με τη γενικότερη στάση του τηρεί τη δέσμευσή του και αποφεύγει να προκαλεί το σοβιετικό καθεστώς στο οποίο άλλωστε χρωστά το σοβιετικό διαβατήριό

⁶⁰³ Zamyatin, «Maxim Gorky» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.257.

⁶⁰⁴ Zamyatin, «The Modern Russian Theater», στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.284.

του.⁶⁰⁵ Επιπλέον, στα πρώτα χρόνια της αυτοεξορίας του, δίνει την εντύπωση ότι πείθεται από την τακτική του Στάλιν να υποδυθεί τον προστάτη των ρωσικών γραμμάτων: «Στους κριτικούς δόθηκαν νέες εντολές [...] Η εκστρατεία κατά της “κόκκινης ανοησίας” είναι προφανώς σοβαρή και, ας ελπίσουμε, θα οδηγήσει σε καλύτερες συνθήκες για το έργο των [...] συγγραφέων».⁶⁰⁶ Η απόφαση του Κόμματος του Απρίλη του 1932 «Σχετικά με την Αναδιοργάνωση των Λογοτεχνικών και Καλλιτεχνικών Οργανώσεων» θα γίνει δεκτή από τον Ζαμιάτιν (και πολλούς ακόμα συναδέλφους του) με ανακούφιση και ελπίδα. Παραθέτω απόσπασμα της Απόφασης που εξηγεί το γιατί:

Σήμερα [...] το πλαίσιο των προλεταριακών λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών οργανώσεων που υπάρχουν (ΒΟΑΠΠ, ΡΑΠΠ, ΡΑΜΠ κ.α.) [...] φρενάρει τη σοβαρή ανάπτυξη της καλλιτεχνικής δημιουργίας. [...] δημιουργεί τον κίνδυνο της μετατροπής αυτών των οργανώσεων [...] σε μέσο καλλιέργειας κλειστών κύκλων, αποκλεισμού [...] σημαντικών ομάδων συγγραφέων και καλλιτεχνών που βλέπουν με συμπάθεια τη σοσιαλιστική οικοδόμηση.

[...] Ξεκινώντας από αυτό η Κ.Ε. του ΠΚΚ αποφασίζει:

α) Να διαλυθεί η Εταιρία Προλεταριακών Συγγραφέων [...]

β) Να ενωθούν όλοι οι συγγραφείς που υποστηρίζουν το πρόγραμμα της Σοβιετικής εξουσίας και επιδιώκουν να πάρουν μέρος στη σοσιαλιστική οικοδόμηση σε μια ενιαία Ένωση Σοβιετικών Συγγραφέων [...].⁶⁰⁷

Ανυποψίαστος για τις πραγματικές προθέσεις του Στάλιν ο Ζαμιάτιν γράφει στα τέλη του 1933: «Η χειρουργική επέμβαση συνέβη απρόσμενα, χωρίς καμία προετοιμασία [...] Αυτή ήταν μια αδιαμφισβήτητη νίκη [...] μια νίκη ιδιαίτερα αισθητή στη λογοτεχνία [...] Η επόμενη σελίδα άνοιξε ένα νέο και πολλά υποσχόμενο κεφάλαιο [...]».⁶⁰⁸ Παρόλο που διαβλέπει την επικράτηση μιας συγκεκριμένης τεχνοτροπίας («το σύνθημα της εποχής είναι επιστροφή στην κλασική, μνημειώδη απλότητα»)⁶⁰⁹ δε μπορεί να φανταστεί ότι αυτή η τεχνοτροπία σύντομα θα καταστεί το επίσημο κρατικό καλλιτεχνικό δόγμα του «Σοσιαλιστικού Ρεαλισμού». Παρά την επιφυλακτικότητά του («η σοβιετική λογοτεχνία βιώνει αυτή την έξαρση των ζωτικών δυνάμεων που είναι γνωστή σε όποιον αναρρώνει από μια

⁶⁰⁵ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.236-242.

⁶⁰⁶ Zamyatin, «The Modern Russian Theater», στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays...*, ό. π., σ.286.

⁶⁰⁷ Παρατίθεται στο Α. Βογιάζος, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα...*, ό. π., σσ.112-3.

⁶⁰⁸ Zamyatin, «Moscow-Petersburg», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σσ.154-5.

⁶⁰⁹ Στο ίδιο, σ.155.

σοβαρή ασθένεια. Ήταν όμως ριζική η επέμβαση; Δεν θα υπάρξει υποτροπή;»⁶¹⁰ μέσα στο γενικότερο κλίμα ευφορίας και ελπίδας εύχεται να δει «προλεταριακούς» και «συνοδοιπόρους» να συνυπάρχουν δημιουργικά στη νέα ενιαία οργάνωση. Το καμουφλάζ της μεθόδευσης του Γενικού Γραμματέα έχει πετύχει:

Πίσω από το πρόσχημα της χαλιναγώγησης των “προλεταριακών”, που δημιουργούσε ένα ευνοϊκό κλίμα μέσα στη σοβιετική καλλιτεχνική διανόηση, η απόφασή του 1932 προωθούσε τον ουσιαστικό στόχο της: με τη δημιουργία ενιαίων οργανώσεων κατά κλάδους [...] επεκτεινόταν [...] και στην κουλτούρα οι συγκεντρωτικές και μονολιθικές δομές που επέβαλαν ο Στάλιν και οι συνεργάτες του στο Κόμμα, στο κράτος, σε ολόκληρη τη Σοβιετική κοινωνία.

Η επιτυχία αυτού του ελιγμού ήταν απόλυτη. Η απόφαση του 1932 έγινε δεκτή με ανακούφιση και μεγάλες ελπίδες για ένα πιο υγιές κλίμα ανοχής [...]. Εγγύηση [...] το γεγονός ότι στα διοικητικά όργανα των νεοδημιούργητων ενιαίων οργανώσεων είχαν περιληφθεί αρκετοί λογοτέχνες και καλλιτέχνες που είχαν υποστεί τις επιθέσεις των “προλεταριακών”. [...] Σχεδόν ταυτόχρονα με τη δημιουργία των ενιαίων οργανώσεων των λογοτεχνών και καλλιτεχνών θα θεσμοθετηθεί και η ενιαία καλλιτεχνική μέθοδος: ο “σοσιαλιστικός ρεαλισμός”. Στην αρχή ο ορισμός της [...] θα είναι αρκετά πλατύς ώστε να επιτρέπει στο πλαίσió της διαφορετικές αναζητήσεις μορφής και ύφους. Στη συνέχεια όμως η πρακτική εφαρμογή της [...] θα οδηγήσει σε ορισμένα υποχρεωτικά μοντέλα όχι μόνο περιεχομένου αλλά και ύφους, και κάθε παρέκκλιση από αυτά θα θεωρείται σοβαρή ιδεολογική εκτροπή και πολιτικό παράπτωμα με συνέπειες για τον “ένοχο” [...].⁶¹¹

Ο Ζαμιάτιν θα φτάσει στα 1934 να κάνει αίτηση για να συμμετάσχει στην ενιαία Ένωση Σοβιετικών Συγγραφέων. Οι αρμόδιοι, αμήχανοι και διστακτικοί απέναντι στο αίτημά του και παρά την υποστήριξη πολλών συναδέλφων του, απευθύνονται στον ίδιο τον Στάλιν. Εκείνος γενναιόδωρα προσφέρει τη συγκατάθεσή του.⁶¹² Ο Ζαμιάτιν με τη σειρά του, σε συνέντευξή του σε αγγλικό μέσο, ανταποδίδει παρουσιάζοντας με κολακευτικά λόγια την οικονομική κατάσταση των συγγραφέων στην πατρίδα του.⁶¹³

⁶¹⁰ Στο ίδιο, σ.155.

⁶¹¹ Α. Βογιάζος, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα...*, ό. π., σ.56.

⁶¹² Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σσ.276-7.

⁶¹³ «Περιέγραψε [...] τον προνομιακό βίο που μπορούν να διάγουν οι συγγραφείς στη Ρωσία, αναγνωρίζοντας ότι αυτός και η Λιουντμίλα μακριά από τα συνήθη σοβιετικά στάνταρ διέθεταν ένα

Η προσωρινή «ανακωχή» δεν σημαίνει ωστόσο για τον Ζαμιάτιν την εγκατάλειψη της γνώριμης αντιπολιτευτικής του θέσης την οποία φροντίζει να επιβεβαιώνει σιωπηλά με τη σταθερότητα που αποκρούει τις συνεχείς και πεισματικές «φίλιες» προκλήσεις να πάρει επιτέλους θέση υπέρ της «Επανάστασης». Προς απογοήτευση καθεστωτικών φίλων πίσω στην πατρίδα αλλά και λευκών εμιγκρέδων του Παρισιού,⁶¹⁴ ο Ζαμιάτιν με τη στάση του διατηρεί αποστάσεις από αμφότερους.

Αντίθετα με τον Ζαμιάτιν, όπως προαναφέραμε, αρκετοί σημαντικοί Ρώσοι καλλιτέχνες στρατεύονται με πολεμοχαρή ενθουσιασμό στη σταλινική «πολιτιστική επανάσταση». Οι «μηχανικοί των ψυχών» θέτουν τη «χρήσιμη» τέχνη τους στην υπηρεσία της καθημερινής οικοδόμησης του «κομμουνιστικού παραδείσου» προκαλώντας συνειρμούς που οδηγούν κατευθείαν στον ρόλο των καλλιτεχνών στο Μονοκράτος. Η μείωση των εργατικών μισθών στο μισό,⁶¹⁵ η επιβολή «ατσαλένιας» πειθαρχίας στο εργοστάσιο και θανατηφόρας στέρησης στην ύπαιθρο,⁶¹⁶ παρουσιάζονται από την κομμουνιστική καλλιτεχνική ελίτ ως πράξεις ηρωικής αυταπάρνησης υπέρ των μελλοντικών γενεών. Οι καλλιτέχνες του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, αποκομμένοι από την κοινωνική πραγματικότητα,⁶¹⁷ στέκονται πίσω από τον «πατερούλη» που στα 1935 αναφωνεί: «Η ζωή έγινε καλύτερη, σύντροφοι, η ζωή έγινε πιο χαρούμενη!». ⁶¹⁸ Κατασκευάζουν περήφανοι παραγγελιοδόχοι του «κράτους των εργατών και των αγροτών» μια πλαστή, καθαγιασμένη πραγματικότητα προς αναπλήρωση του ανύπαρκτου μεγαλείου της αυθεντικής. Γράφει ο El Lissitzky⁶¹⁹: «στη χώρα μας το εργοστάσιο έπαψε να είναι χώρος εκμετάλλευσης και μισητός

διαμέρισμα 3 δωματίων στο Λένινγκραντ [...] “Με αυτή την έννοια οι Σοβιετικοί είναι πολύ καλοί με τους συγγραφείς”». Στο ίδιο, σ.241.

⁶¹⁴ «[Ο Fedin] πίεζε τον Ζαμιάτιν να ξεκαθαρίσει τις πολιτικές του απόψεις [...] χαρακτηριστικό της “φιλικής” πίεσης [...] να δηλώσει τη συμπάθειά του στην Επανάσταση. [...] Η Zinaida Gippius από την άλλη το 1934 θα τον απέρριπτε περιφρονητικά ως “μισο-σοβιετικό μισο-εμιγκρέ”». Στο ίδιο, σ.249.

⁶¹⁵ Βλ. D. Suvin, *Lessons from the Russian Revolution...*, ό. π., σ.24.

⁶¹⁶ Βλ. A. Nove, *An Economic History of the USSR...*, ό. π., σ.176.

⁶¹⁷ «Ένα από τα σημεία που πρέπει να ληφθεί υπόψη εδώ είναι η ταξική θέση των καλλιτεχνών [...], πόσο μάλλον των θεωρητικών. Δεν ήταν προλετάριοι. Δεν είχαν βιώσει το αποκορύφωμα της εκμετάλλευσης στα εργοστάσια και τα ορυχεία. Τουναντίον: η μιζέρια στην ύπαιθρο και η υπερεντατικοποίηση της παραγωγής στη βιομηχανία είχαν ωραιοποιηθεί ακριβώς μέσω μιας προπαγανδιστικής εκστρατείας της οποίας ο σχεδιασμός υπήρξε η συμβολή τους». P. Wood, «The Politics of the Avant-Garde», ό. π., σ.20.

⁶¹⁸ Αναφέρεται στο A. Nove, *An Economic History of the USSR ...*, ό. π., σ.222.

⁶¹⁹ Κορυφαία φιγούρα της Πρωτοπορίας (σχεδιαστής, φωτογράφος, αρχιτέκτονας). Μεταξύ άλλων παρήγαγε διάφορα έργα προπαγάνδας αναγνωρισμένης αισθητικής αξίας για το Σοβιετικό Κράτος.

θεσμός, [...] το εργοστάσιο έγινε τόπος πραγματικής εκπαίδευσης: το πανεπιστήμιο για τον καινούργιο σοσιαλιστικό άνθρωπο».⁶²⁰

Το ότι ο Ζαμιάτιν, όπως είδαμε παραπάνω, νοσταλγεί την «προνομιούχα» ζωή των συγγραφέων στη Ρωσία που (με την προϋπόθεση ότι η τέχνη που παράγουν αξιολογείται θετικά από τους διανομείς του κοινωνικού πλεονάσματος) απολαμβάνουν την πολυτέλεια της απαλλαγής από αγγαρείες βιοποριστικής σκοπιμότητας δεν ήταν άσχετο της οικονομικής συγκυρίας στη δυτική Ευρώπη η οποία τον επηρεάζει άμεσα. Μαζί με τους Ζαμιάτιν, την ίδια εποχή αλλά από την άλλη μεριά της υφελίου, στη Γαλλία φτάνει η μεσοπολεμική οικονομική κρίση. Μια από τις πολλαπλές αρνητικές συνέπειές της έγκειται στον αισθητό περιορισμό των επενδύσεων σε καλλιτεχνικά εγχειρήματα. Μη μπορώντας να βρει εκδότη στη Γαλλία για τα έργα του ο Ζαμιάτιν αναγκάζεται να προσφύγει στη συγγραφή σεναρίων για βιοπορισμό (ο κινηματογράφος αποτελεί ίσως τη μόνη ακμάζουσα και επιπλέον ραγδαία αναπτυσσόμενη καλλιτεχνική βιομηχανία της εποχής).⁶²¹ Η λυπητερή διαπίστωση που είχε κάνει κάποτε πίσω στην πατρίδα για τον καλό του φίλο, ζωγράφο Kustodiev, ο οποίος υποχρεωνόταν να ζωγραφίζει «για να ταΐζει τη σόμπα», ισχύει πλέον και για τον ίδιο.⁶²² Ο καπιταλισμός έχει τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο να παρακωλύσει τον δημιουργικό οίστρο του συγγραφέα.⁶²³

Ενώ κάνει σχέδια να μεταναστεύσει στις Η.Π.Α. (έχει επαφές με τον διάσημο σκηνοθέτη και παραγωγό Cecil de Mille) στα 1932 γράφει ένα σενάριο για την κινηματογραφική μεταφορά του *Εμείς* το οποίο όμως απορρίπτεται από την εταιρία παραγωγής.⁶²⁴ Άκαρπη θα παραμείνει και η προσπάθειά του να ανεβάσει κάποια θεατρική παράσταση στη Γαλλία.⁶²⁵ Εντέλει θα βρεθεί στην άχαρη θέση κάποιων συναδέλφων του στα πρώτα χρόνια της φυγής τους από τη Σοβιετική Ένωση για τους οποίους σχολίαζε πίσω στα 1923: ««Μεταξύ των συγγραφέων που διεσπάρησαν στο εξωτερικό [...] υπήρξαν λίγα pussy willows (ένα pussy willow ανθίζει οπουδήποτε, ακόμα και σε ένα μπουκάλι νερό)»».⁶²⁶ Η αποστασιοποίηση του

⁶²⁰ Αναφέρεται στο P. Wood, «The Politics of the Avant-Garde», ό. π., σ.20.

⁶²¹ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.82.

⁶²² Βλ. Zamyatin, «Meetings with Kustodiev» στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.234.

⁶²³ Παραπονιέται ο Ζαμιάτιν σε φίλο του: «Ήταν πολύ επείγουσα και εξαντλητική δουλειά, και θα ήταν πολύ πιο ενδιαφέρον για μένα να δουλεύω το μυθιστόρημά μου, [προφανώς εννοεί τον *Αττίλα*] αλλά χρειάζομουν επείγοντως τα φράγκα, και αυτή ήταν μια πολύ φραγκάτη δουλειά». Αναφέρεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.253.

⁶²⁴ Στο ίδιο, σ.247.

⁶²⁵ Βλ. A. Shane, *The Life and Works of Evgenij Zamiatin...*, ό. π., σ.89.

⁶²⁶ Zamyatin, «The New Russian Prose», στο Y. Zamyatin, *A Soviet heretic...*, ό. π., σ.101.

Ζαμιάτιν από τους υπόλοιπους εμικρέδες πρέπει να έπαιξε τον ρόλο της στην αδυναμία του να ανθίσει ως «russy willow» στο Παρίσι. Ο Ζαμιάτιν όμως δεν υπήρξε ποτέ καλός στις δημόσιες σχέσεις: «Στερούμαι ενός από τα ταλέντα των αμφιβίων - δεν μπορώ να σέρνομαι μπροστά σε κανέναν και δεν απαλλάσσω ποτέ τον εαυτό μου από το να γράψω αυτό που αντιλαμβάνομαι ως αλήθεια».⁶²⁷

4δ. Θάνατος

Στο παρακάτω απόσπασμα από αλληλογραφία του Ζαμιάτιν στα 1934 γίνεται φανερή η κόπωσή του από τον πολυμέτωπο μοναχικό του αγώνα:

Απλώς δεν μπορώ να αγνοήσω τον προϋπολογισμό μου [...] προκειμένου να επικεντρωθώ στο μυθιστόρημά μου [...] Το να ζω έτσι δεν έχει νόημα. [...] Να

επιστρέψω στην πατρίδα μου; [...] φαίνεται, ότι η κατάσταση εκεί έχει αλλάξει - αλλά όχι για μένα, φοβάμαι. Εκεί οι συγγραφείς τραγουδάνε ευτυχισμένοι. Αλλά όταν διαβάζω [...] τα «τραγούδια» τους - αυτή την ξεδιάντροπη κολακεία που απευθύνεται σε κάθε είδους αφεντικά - ξαφνικά αισθάνομαι ένα κύμα ναυτίας να μου επιτίθεται. Αν επέστρεφα [...] θα παρέμενα συγγραφέας «εκτός στρατεύματος» και θα καταδικαζόμουν σε απόλυτη ή σχεδόν απόλυτη σιωπή».⁶²⁸

Εικόνα 8

Ζαμιάτιν (1930ς). Στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamiatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.

Σταθερός συμπαραστάτης και σύντροφος στον αγώνα του η Λιουντμίλα. Στη Γαλλία η σχέση

τους γλυκαίνει και επουλώνονται πληγές που είχαν σημαδέψει την κοινή τους ζωή στο παρελθόν. Δυστυχώς, από το 1934 η υγεία του Ζαμιάτιν χειροτερεύει ραγδαία. Ο

⁶²⁷ Frédéric Lefèvre, «Une heure avec Zamiatin», ό. π. σ.1.

⁶²⁸ Παρατίθεται στο J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σσ.288-9.

ίδιος αντιμετωπίζει την κατάσταση με την ειρωνεία την οποία πάντα θεωρούσε αντίδοτο στη μνησικακία. Γράφει στον Fedin: «Έχω γίνει τόσο σημαντικός που οι αστυνομικοί σταματούν την κυκλοφορία όταν διασχίζω το δρόμο: με παίρνουν για κάποιον διακεκριμένο βετεράνο του Μεγάλου Πολέμου. [...] περπατώ με μπαστούνι, και βασικά χρησιμοποιώντας μόνο το ένα πόδι [...]». ⁶²⁹ Το φθινόπωρο του 1936 η άσχημη κατάσταση της καρδιάς του διαγιγνώσκεται μη αντιστρέψιμη. Γράφοντας σε αγαπημένη φίλη του γίνεται σπαρακτικός: «Δεν μου αρέσει που είμαι άρρωστος - και ξέρεις, μάλλον ντρέπομαι για αυτό». ⁶³⁰

Πριν να τελειώσει η χρονιά η βράβευση του *Les Bas-Fonds* του Jean Renoir ⁶³¹ ως καλύτερης ταινίας για το 1936, το σενάριο της οποίας αποτελεί κινηματογραφική διασκευή του Ζαμιάτιν σε έργο του Γκόρκι, αποτελεί τη μοναδική παρήγορη διάκριση που θα του επεφύλασσε η νέα του πατρίδα. Δυστυχώς δε θα μπορέσει να μοιραστεί τη χαρά με τον παλιό του φίλο καθώς ο Γκόρκι έχει πεθάνει το περασμένο καλοκαίρι. Πίσω στην σοσιαλιστική πατρίδα η κατάσταση εκτροχιάζεται με την κορύφωση των μαζικών εκκαθαρίσεων καθιστώντας τη φαντασία του Ζαμιάτιν στο *Εμείς* λιγότερο ζοφερή από την ίδια την σοβιετική πραγματικότητα του «Μεγάλου Τρόμου».

Τον Φλεβάρη του 1937 ο Ευγένιος Ζαμιάτιν προβαίνει σε μια τελευταία μελαγχολική αποτίμηση της ζωής του: «Το θαμπό φως του Παρισιού τον Φλεβάρη. Κάτι δυσοίωνα γκριζωπό περνάει από το παράθυρο και σέρνεται στο δωμάτιο. Αν ήμουν σκύλος - θα ούρλιαζα από δυστυχία [...] τα πράγματα στον κόσμο δεν είναι και τόσο άσχημα όσο έχεις ακόμα φίλους». ⁶³² Η Αγάπη κάνει τη ζωή άξια βίωσης. Νωρίς το πρωί μια μέρα του Μάρτη η καρδιά του σταματά να χτυπά.

4ε. Μετά θάνατον

Ο Ζαμιάτιν θα πεθάνει σε ηλικία πενήντα τριών ετών. Η επίσημη αιτία του θανάτου του υπήρξε το «έμφραγμα». Μια δεύτερη όμως λιγότερο επιστημονική διάγνωση έχει επίσης την αξία της: «[ο Ζαμιάτιν] πέθανε από δυστυχία, από πνευματική μοναξιά, από το γεγονός ότι δεν βρήκε στη μετανάστευση αυτό που έψαχνε όταν έφυγε από τη

⁶²⁹ Στο ίδιο, σ.266.

⁶³⁰ Στο ίδιο, σ.301.

⁶³¹ Σημαντικός Γάλλος σκηνοθέτης του κινηματογράφου (1894-1979). Θεωρείται πατέρας του ποιητικού ρεαλισμού.

⁶³² J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.303.

Ρωσία πριν πέντε χρόνια: αναγνώστες». ⁶³³ Στη κηδεία του υφίσταται τις συνέπειες της εξέγερσής του ενάντια σε θεούς και ανθρώπους. Ελάχιστοι φίλοι, κανένας επικήδειος λόγος, μια κρύα και βροχερή μέρα. Ο τάφος έχει γεμίσει λασπόνερα υποδεχόμενος απρόθυμα το φέρετρο. Αν τα είχε υπολογίσει διαφορετικά ο Ζαμιάτιν θα μπορούσε εκείνη τη μέρα να κηδεύεται με τιμές στην αγαπημένη του Πετρούπολη. ⁶³⁴ Ο θάνατός του αποσιωπήθηκε στην πατρίδα του χωρίς καμία αναφορά στον εγχώριο τύπο. Δε θα μπορούσε να γίνει κι αλλιώς. Η διαχρονική μοίρα των «αιρετικών» σε αυτή τη γη είναι η «σταύρωση». Η αποστολή τους δεν είναι ευχάριστη για τους συγκαταρκινούς τους, η αξία τους αναγνωρίζεται στο μακρινό μέλλον. Έτσι τουλάχιστον πίστευε ο Ζαμιάτιν.

Εκείνος πάντως δε θα χρειαστεί να περιμένει τόσο. Η επιτάχυνση του ιστορικού χρόνου κατά τον 20^ο αιώνα συμβάλει στην ευρεία αναγνώριση της λογοτεχνικής του αξίας στη Δύση μόλις μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αναγνώριση αυτή οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στην επιτυχία του *Εμείς* η οποία ωστόσο θεωρώ ότι πέρα από λογοτεχνικά δίκαιη χρωστάει μερίδιο της και στην προπαγανδιστική ανάδειξη από το «δυτικό στρατόπεδο» οποιασδήποτε αιρετικής σοβιετικής φωνής η οποία στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου μπορούσε να συμβάλει στην κάμψη του ηθικού του αντιπάλου.

Την έξοδο πάντως από την «ιστορική εξορία» στην οποία τον καταδίκασε μετά θάνατον το σταλινικό καθεστώς ο Ζαμιάτιν την χρωστάει πρώτα και κύρια στην αγαπημένη του και ακολούθως σε ένα στενό κύκλο παλιών και νεότερων πραγματικών φίλων. Μέχρι το θάνατο της, το 1965 στο Παρίσι, η Λιουντιμίλα θα φροντίσει να μη χαθεί ούτε μια λέξη απ' ό,τι έγραψε ο σύζυγός της και θα παλέψει με τη μαχητικότητα της μπολσεβίκας που ερωτεύτηκε ο Ζαμιάτιν (ή της I-330 που ερωτεύτηκε ο Δ-503) να δει αυτές τις λέξεις τυπωμένες σε βιβλία. ⁶³⁵ Τελικά, και με την πολύτιμη συνεισφορά του Όργουελ, ο Ζαμιάτιν θα καταφέρει επιτέλους να προσελκύσει το ενδιαφέρον του δυτικού αναγνωστικού κοινού.

Ο Όργουελ θα γράψει μια κριτική για το *Εμείς* στα 1946 στον αγγλικό τύπο αναγνωρίζοντας μ' αυτόν τον έμμεσο τρόπο το χρέος του 1984 στην αντιουτοπία του Ζαμιάτιν. Στο άρθρο του ο Όργουελ επιμένει ότι είναι προφανής η επιρροή του *Εμείς*

⁶³³ Η διαπίστωση ανήκει στη συναδέλφισσα και συμπατριώτισσα του Ζαμιάτιν Damanskaia η οποία ζει την ίδια εποχή με εκείνον στο Παρίσι. Αναφέρεται στο *ίδιο*, σ.308.

⁶³⁴ «Μετά τον Γκόρκι, ο Γιεβγκένι Ζαμιάτιν ήταν ίσως ο συγγραφέας με τη μεγαλύτερη επιρροή στη Ρωσία [...] στα χρόνια αμέσως μετά τη Ρωσική Επανάσταση». Peter Saint-Andre, «Zamyatin and Rand», *Journal of Ayn Rand Studies*, vol.4, number 2 (Spring 2003), pp.285-304, σ.285.

⁶³⁵ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σσ.308-9.

και στην αντιουτοπία του Χάξλεϋ⁶³⁶ παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Χάξλεϋ έχει νωρίτερα αρνηθεί ότι είχε γνώση του *Εμείς* όταν έγραφε το *Brave new World*. Ενώ τέλος εντοπίζει αδυναμίες στη γραφή του Ζαμιάτιν αναγνωρίζει την πρωτοτυπία του βιβλίου⁶³⁷ και (προς τιμήν του) πιέζει για την έκδοσή του στην Αγγλία (παρέχοντας μ' αυτόν τον τρόπο την δυνατότητα στους αναγνώστες να αποκτήσουν ίδια άποψη για τα λογοτεχνικά «πάρε-δώσε»).⁶³⁸

Η θριαμβευτική «ανάσταση» του Ζαμιάτιν θα έρθει στα 1952 με την έκδοση του *Εμείς* στην Αμερική και μάλιστα στη μητρική του γλώσσα. Η έκδοση θα προσελκύσει το ενδιαφέρον κριτικών και κοινού.⁶³⁹ Έκτοτε το έργο του Ζαμιάτιν θα γνωρίσει αξιόλογη διάδοση στη δύση και ο ίδιος (τουλάχιστον για τους «ειδικούς» της ουτοπικής λογοτεχνίας) θα καθιερωθεί ως πατέρας του μοντέρνου δυστοπικού μυθιστορήματος.⁶⁴⁰ Διάφορες μελέτες θα αρχίσουν να έχουν ως αντικείμενό τους άλλοτε την «εικονογραφία», άλλοτε συγκεκριμένα θέματα του *Εμείς* και άλλοτε τον ίδιο τον συγγραφέα και το σύνολο του έργου του.⁶⁴¹ Τη δεκαετία του 1970 οι εκδόσεις των διηγημάτων αλλά και των θεωρητικών κειμένων του Ζαμιάτιν θα ενισχύσουν την αναγνωσιμότητα και το κύρος του. Παρόμοια άλλωστε θα είναι και η τύχη κι άλλων «αντιφρονούντων» οι οποίοι θα καταστούν τελικά κατά παράδοξο τρόπο «αντιπροσωπευτικοί» (μιας όψης τουλάχιστον) της σοβιετικής λογοτεχνίας (Αχμάτοβα, Μπουλγκάκωφ κ.α.).⁶⁴²

Στην πατρίδα του πάντως ο Ζαμιάτιν παραμένει μετά τη φυγή του πεισματικά «ξένος». Η κεντρική του παρουσία στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια της σοβιετικής πνευματικής ζωής απαλείφεται καθώς ακυρώνεται από τη ζημιά που θεωρείται ότι προκάλεσε με το έργο του στη σοσιαλιστική υπόθεση.⁶⁴³ Το *Εμείς*

⁶³⁶ Βλ. G. Orwell, «Review of We...», ό. π.

⁶³⁷ «[...] δεν είναι ένα βιβλίο πρώτης τάξης, ωστόσο είναι σίγουρα πρωτότυπο, και είναι περίεργο το γεγονός ότι κανένας Άγγλος εκδότης δεν υπήρξε ως τώρα αρκετά επιχειρηματίας για να το επανεκδώσει [...]». Στο ίδιο.

⁶³⁸ Βλ. <http://authorscalendar.info/zamyatin.htm>. Πρόσβαση: 31/10/2022.

⁶³⁹ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.312.

⁶⁴⁰ «Η βασική του πλοκή, όπου ένας νομιμόφρων πολίτης έρχεται να αμφισβητήσει την νομιμότητα ενός ολοκληρωτικού κράτους και έτσι να το μετατρέψει από ουτοπία σε αντιουτοπία, έχει επαναληφθεί από τον Χάξλεϋ [...] τον Όργουελ [...] και δεκάδες συγγραφείς και κινηματογραφιστές [...] Το *Εμείς* έχει καθιερωθεί ως το πιο σημαντικό αντιουτοπικό μυθιστόρημα του αιώνα». G. Kern, «Introduction», ό. π., σ.9.

⁶⁴¹ Το μεταπτυχιακό του Alex Shane στα 1968 αλλά και τα διάφορα άρθρα που εμφανίζονται ήδη από τη δεκαετία του 1960, πολλά από τα οποία αναφέρονται στην παρούσα εργασία, πιστοποιούν το γεγονός.

⁶⁴² Η δουλειά της Mirra Ginsburg η οποία συνέλλεξε, μετάφρασε και επιμελήθηκε την έκδοση τόσο των θεωρητικών κειμένων του Ζαμιάτιν όσο και των διηγημάτων του υπήρξε καθοριστική προς αυτή την κατεύθυνση.

⁶⁴³ Βλ. J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'...*, ό. π., σ.313.

παραμένει απαγορευμένος καρπός ενώ η επιτυχία που γνωρίζει στη Δύση εκλαμβάνεται ως απόδειξη της προκατάληψης του Ζαμιάτιν απέναντι στην «Επανάσταση» και παρουσιάζεται αποκλειστικά ως απότοκο του ψυχρού πολέμου. Το όλο είδος της δυστοπικής και της αντιουτοπικής λογοτεχνίας εξάλλου καταδικάζεται από την επίσημη σοβιετική διανόηση ως αντιδραστικό. Διαβάζουμε στο λήμμα το σχετικό με τον Ζαμιάτιν στην έκδοση του 1963 της Σοβιετικής Ακαδημίας Επιστημών για τη σοβιετική λογοτεχνία:

*Δικαίως οι πιο αντιδραστικοί ιμπεριαλιστικοί κύκλοι στις ΗΠΑ χρησιμοποιούν το «Εμείς» σαν όπλο εναντίον μας. [...] Αυτά τα αντιουτοπικά μυθιστορήματα μανιωδώς προσπαθούν να καταστρέψουν την πίστη στην επερχόμενη ανθρώπινη ευτυχία· πλήττονται από απελπιστική ιστορική απαισιοδοξία και κτηνώδες μίσος για τους ανθρώπους και τη δημοκρατία. Τέτοια έργα είναι το *Brave New World* του Huxley και το *1984* του Orwell.⁶⁴⁴*

Ο Gary Kern στην εισαγωγή του συλλογικού έργου που επιμελήθηκε για το *Εμείς* (και στο οποίο έγινε συχνή αναφορά στην παρούσα εργασία) έγραφε στα 1988:

Αν υποθέσουμε ότι το Εμείς δημοσιευόταν κάποτε στην ΕΣΣΔ, δε πρόκειται να προκαλούσε καμία μαζική επανάσταση, θα μπορούσε ωστόσο να πυροδοτήσει μια μικρή επανάσταση στο μυαλό κάθε αναγνώστη [...] Όσο παραμένει απαγορευμένο, η όποια συζήτηση περί ελευθερίας του λόγου και της σκέψης στην ΕΣΣΔ πρέπει να θεωρείτε απάτη. Αν ποτέ επιτραπεί η δημοσίευσή του, μπορεί να δώσουμε προσοχή σε τέτοιες συζητήσεις [...].⁶⁴⁵

Την ίδια χρονιά, στο πλαίσιο της φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος επί Γκορμπατσώφ, εκδίδεται το *Εμείς* μαζί με μια σειρά αναγνωρισμένων στη δύση αλλά απαγορευμένων στη Σοβιετική Ένωση έργων σημαντικών Ρώσων συγγραφέων. Και πράγματι, μια μεγάλη, κοσμοϊστορική αλλαγή σηματοδοτούσε η έκδοση του *Εμείς* στη χώρα του. Μπορεί η «πτώση του Τείχους» (1989) να μην στάθηκε τελικά αρκετή για να πνεύσει ο πολυπόθητος αέρας της δημοκρατίας στη Ρωσία, σηματοδότησε ωστόσο μια τεράστια κοινωνική ανατροπή. Ο Ζαμιάτιν αποκαταστάθηκε πλήρως: «Από τη δεκαετία του 1990 μια σειρά από συνέδρια και σημαντικές δημοσιεύσεις στη Ρωσία [...] καθιέρωσαν τον Ζαμιάτιν ως [...] συγγραφέα εγνωσμένης αξίας. Η

⁶⁴⁴ M.N. Kuznetsov, «Evgeny Zamyatin». Στο G. Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*..., ό. π., σ.55.

⁶⁴⁵ G. Kern, «Introduction», ό. π., σσ.20-21.

συμπερίληψή του στα σχολικά και πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών τον αναγνώρισε εμφατικά - αν και καθυστερημένα - ως Ρώσο κλασικό».⁶⁴⁶

Στην Ελλάδα, τόσο ο Ζαμιάτιν όσο και το *Εμείς* δεν έτυχαν μέχρι πολύ πρόσφατα της προσοχής που κατά τη γνώμη μου θα άξιζαν. Ωστόσο, μια θεατρική παράσταση από την «Ομάδα Σημείο Μηδέν» την περίοδο 2015-6 βασισμένη στο *Εμείς* καθώς και η έκδοση μιας καινούργιας ελληνικής μετάφρασης από τις εκδόσεις «Έρμα» τον Ιούνιο του 2022, ίσως αποτελέσουν το έναυσμα για την ανακάλυψη των διαχρονικών και επίκαιρων μηνυμάτων του έργου από το ελληνικό κοινό. Εάν αυτή η εργασία συμβάλει στην περαιτέρω επικοινωνία της φαντασίας του Ζαμιάτιν ο συγγραφέας της θα αισθάνεται ότι συνεισέφερε στον μοναχικό και άξιο αγώνα ενός μακρινού συντρόφου. Δε θα αποπειραθώ να συμπυκνώσω τα μηνύματα που θεωρώ ότι αποστέλλει το *Εμείς* στην ανθρωπότητα του 21^{ου} αιώνα σε δύο γραμμές προς χάριν ενός εντυπωσιακού φινάλε. Ελπίζω κάποια απ' αυτά να αναδείχθηκαν από το σύνολο της παρούσης εργασίας.

⁶⁴⁶ J.A.E. Curtis, *The Englishman from Lebedian'*..., ό. π., σ.313.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ιστότοποι

[April Theses – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\).](#)

[Ευγονισμός - Metapedia](#)

[Formation of the Provisional Government – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\).](#)

[Frederick Winslow Taylor, The Principles of Scientific Management, 1910, excerpts \(americainclass.org\).](#)

[Η ρωσική κοινωνία προς την επανάσταση του 1905 \(tetradia-marxismou.gr\).](#)

<http://authorscalendar.info/zamyatin.htm>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64520717/f1.image.langEN>

[http://www.simeiomiden.gr/wp-content/uploads/enas-sovietikos-airitikos.pdf.](http://www.simeiomiden.gr/wp-content/uploads/enas-sovietikos-airitikos.pdf)

https://orwell.ru/library/reviews/zamyatin/english/e_zamy

[https://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_Democratic_Party.](https://en.wikipedia.org/wiki/Constitutional_Democratic_Party)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Feminism.](https://en.wikipedia.org/wiki/Feminism)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Shakhty_Trial.](https://en.wikipedia.org/wiki/Shakhty_Trial)

https://sf-encyclopedia.com/entry/suvin_darko

<https://soviethistory.msu.edu/1921-2/the-antonov-rebellion/>

[https://www.aftoleksi.gr/2021/07/05/o-jacques-ellul-ta-epimona-dilimmata-tis-aytonomis-technologias/.](https://www.aftoleksi.gr/2021/07/05/o-jacques-ellul-ta-epimona-dilimmata-tis-aytonomis-technologias/)

[https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/revolution-1905-russia.](https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/revolution-1905-russia)

[https://www.youtube.com/watch?v=zZKNFI33OPI.](https://www.youtube.com/watch?v=zZKNFI33OPI)

[Interview with James C. Scott - YouTube](#)

[Lenin's Reply to Zinoviev and Kamenev – Seventeen Moments in Soviet History \(msu.edu\).](#)

[Περήγηση στην Ουτοπία – Autonomi Drasi](#)

[The Art of Not Being Governed | Mises Institute](#)

[www.openbook.gr.](http://www.openbook.gr)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Arendt Hannah, *Η Ανθρώπινη Κατάσταση* (μτφ. Πέτρος Γεωργίου). Πατάκης, Αθήνα, 2020.
- Bloch Ernst - Adorno Th. W., *Κάτι λείπει. Μια συζήτηση για τις αντιφάσεις της ουτοπικής επιθυμίας* (μτφ. Στέφανος Ροζάνης). Έρασμος, Αθήνα, 2000.
- Βογιάζος Αντώνης, *Σοσιαλισμός και Κουλτούρα, 1917-1932*, Τόμος Α, Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
- Βολίν, *Η Ρώσικη Επανάσταση, κριτική ιστορία και βιώματα* (μτφ. Γιώργος Τσιριγκούλης). Καινά δαιμόνια, Αθήνα, 2017.
- Γκόλντμαν Έμμα, *Η Απογοήτευσή μου στη Ρωσία* (μτφ. Δέσποινα Κερεβαντή). Απόπειρα, Αθήνα, 2009.
- Fromm Erich, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία* (μτφ. Δημήτρης Θεοδωρακάτος). Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1971.
- Galeotti Mark, *Μικρή ιστορία της Ρωσίας* (μτφ. Σώτη Τριανταφύλλου). Πατάκης, Αθήνα, 2022.
- Ζαμιάτιν Γιεβγκένι, *Εμείς* (μτφ. Σοφία Αυγερινού), Έρμα, Αθήνα, 2022.
- Κονδύλης Παναγιώτης, *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.
- Λούξεμπουργκ Ρόζα, *Ρώσικη Επανάσταση* (μτφ. Άγης Στίνας). Ύψιλον, Αθήνα, 1980.
- Μπακούνιν Μιχαήλ, «Κριτική της Μαρξιστικής θεωρίας περί κράτους» στο Μιχαήλ Μπακούνιν, *Η Παρισινή κομμούνια του 1871 και η ιδέα του κράτους*, Ελεύθερος τύπος, Αθηνά.
- Μπετελέμ Σαρλ, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ. 1^η περίοδος, 1917-1923* (μτφ. Κώστας Μαλεβός). Ράππα, Αθήνα, 1974.
- Μπουρντιέ Πιερ, *Κείμενα Κοινωνιολογίας* (επ. Νίκος Παναγιωτόπουλος). Στάχυ, Αθήνα, 1999.
- Μπούκτσιν Μάρραιη, *Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1987.
- Ντοστογιέφσκι Φέοντορ, *Ο Μέγας Ιεροεξεταστής* (μτφ. Α. Μπασιλάρη). Τιλπέρογλου, Αθήνα, 1928.
- Πλάτων, *Πολιτεία* (μτφ. Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος). Πόλις, Αθήνα, 2014.

Ξενόγλωσση

- Bailes Kendall E. «Alexei Gastev and the Soviet Controversy over Taylorism, 1918-24», *Soviet Studies*, vol. xxix, no. 3, July 1977, pp. 373-394.
- Banerjee Anindita, «Science Fiction and Modernity in Early Twentieth-Century Russia», *Science Fiction Studies*, Vol. 30, No. 1 (Mar., 2003), pp. 49-71.
- Bauman Zygmunt, *Legislators and Interpreters. On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*, Polity Press, Oxford, 1989.
- Beauchamp Gorman, «Of Man's Last Disobedience: Zamyatin's "We" and Orwell's "1984"», *Comparative Literature Studies*, Vol. 10, No. 4, Dec. 1973, pp. 285-301.
- Beehler Michael, «Yevgeny Zamyatin: The Essential, the Superfluous, and Textual Noise», *SubStance*, 1986, Vol. 15, No. 2, pp. 48-60.
- Bell David, «Fail again. Fail better: Nomadic utopianism in Deleuze & Guattari and Yevgeny Zamyatin», *Political Perspectives*, 2010, Vol. 4, University of Nottingham.
- Berner Marie Louise, *Journey through Utopia*, Beacon Press, Boston, 1951.
- Booker Keith M., *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*, Greenwood Press, Connecticut & London, 1994.
- Brown Edward J., «*Brave New World, 1984 & We* - An Essay on Anti-Utopia» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Burns Tony, «Zamyatin's *We* and Postmodernism», *Utopian Studies*, 11, 1 (2000), pp. 66-91.
- Carden Patricia, «Utopia and Anti-Utopia: Aleksei Gastev and Evgeny Zamyatin», *The Russian Review*, Jan., 1987, Vol. 46, No. 1, pp. 1-18.
- Childers Thomas, *Europe and Western Civilization in the modern Age, Part III*, Teaching Company, 1998.
- Clark Katerina, *Petersburg, Crucible of Cultural Revolution*, Harvard University Press, Massachusetts and London, 1996.
- Clayes Gregory, «Socialism and Utopia» στο Roland Schaer et al. (επ.) *Utopia: the search for the ideal society in the western world*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000.
- Clayes Gregory (επ.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge Collections Online, 2010.

- Collins Christopher, «Zamyatin, Wells and the Utopian Literary Tradition», *The Slavonic and East European Review*, Jul. 1966, Vol. 44, No. 103, pp. 351-360.
- Collins Christopher, «Zamyatin's *We* as a Myth», στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Cooke Leighton Brett, «The Manuscript in Zamyatin's *We*», *Russian Literature*, XVII (1985), pp.367-385.
- Cooke Leighton Brett, «Ancient and Modern Mathematics in Zamyatin's *We*» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Curtis J.A.E., *The Englishman from Lebedian': A Life of Evgeny Zamyatin*, Academic Studies Press, Boston, 2013.
- Delanty Gerard (επ.), *Europe and Asia Beyond East and West*, Taylor & Francis, London & New York, 2006.
- Ewart Laura, *A Study of Zamyatin's Weltanschauung*, (Διδακτορική Διατριβή), McMaster University, Ontario, 1972.
- Ferrari G. R. (επ.), *The Cambridge companion to Plato's Republic*, Cambridge University Press, 2007.
- Figes Orlando, *Revolutionary Russia, 1891-1991: A Pelican Introduction*, Pelican Books, 2014.
- Fitting Peter, «Utopia, dystopia and science fiction», στο Gregory Claeys (επ.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Cambridge University Press, 2010.
- Golder Frank (επ.), *Documents of Russian History, 1914-1917*, The Century, New York, 1927.
- Gottlieb Erika, *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*, McGill-Queen's University Press, Quebec City, 2001.
- Griffin Roger, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2007.
- Groys Boris, *The total art of Stalinism: avant-garde, aesthetic dictatorship, and beyond*, Princeton University Press, New Jersey & Oxford, 1992.
- Härd Mikael and Jarnison Andrew, *Hubris and Hybrids: a cultural history of technology and science*, Routledge, New York and London, 2005.
- Heidegger Martin, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, Garland Publishing, New York & London, 1977.

- Heller Leonid, «Zamjatin: Prophète ou Témoin? "Nous autres" et les réalités de son époque», *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Apr. - Sep., 1981, Vol. 22, No. 2/3, pp. 137-165.
- Heller Leonid, «Gor'kij et Zamjatin», *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Jan. - Mar., 1988, Vol. 29, No. 1, pp. 53-66.
- Ioffe D. G. - White Fr. H. (επ.), *The Russian Avant-Garde and Radical Modernism, An Introductory Reader*, Academic Studies Press, Boston, 2012.
- Jeronimo Helena M., Garcia Jose Luis and Mitcham Carl (επ.), *Jacques Ellul and the Technological Society in the 21st Century*, Springer, 2013.
- Jerónimo Helena M., Garcia Jose Luis and Mitcham Carl, «Introduction...», στο H.M. Jeronimo et al., (επ.), *Jacques Ellul and the Technological Society in the 21st Century*, Springer, 2013.
- Jung Carl, *The Archetypes and the collective Unconscious*, Princeton University Press, 1968.
- Kachurin Pamela, *Making modernism Soviet: the Russian avant-garde in the early Soviet era, 1918–1928*, Northwestern University Press, Illinois, 2013.
- Kern Gary (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Kern Gary, «Introduction» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Kumar Krishan, «Utopia and Anti-Utopia in the Twentieth Century», στο Roland Schaer et al. (επ.) *Utopia: the search for the ideal society in the western world*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000.
- Kuznetsov M.N., «Evgeny Zamyatin» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Layton Susan, «The critique of technocracy in early Soviet literature: the responses of Zamyatin and Mayakovsky», *Dialectical Anthropology* 3, (1978), pp. 1-20.
- Leatherbarrow W.J., «Einstein and the Art of Yevgeny Zamyatin», *The Modern Language Review*, Jan. 1987, Vol. 82, No. 1, pp. 142- 151.
- Lefèvre Frédéric, «Une heure avec Zamiatin». *Les nouvelles littéraires*, (1932, 23 April). pp. A1, A8.

- Lewis Kathleen & Weber Harry, «Zamyatin's *We*, the Proletarian Poets and Bogdanov's Red Star» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Lorenz Chris, «If You're So Smart, Why Are You under Surveillance? Universities, Neoliberalism, and New Public Management», *Critical Inquiry*, Vol.38, No.3 (Spring 2012), pp.599-629.
- Liebman Marcel, *Leninism under Lenin*, Merlin, London, 1980.
- Ludwig Paul W., «Eros in the Republic» στο *The Cambridge companion to Plato's Republic*, G. R. Ferrari (επ.), Cambridge University Press, 2007.
- Maier Charles S., «Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s», *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 2 (1970), pp. 27-61.
- Mally Lynn, *Culture of the Future: The Proletkult Movement in Revolutionary Russia*, University of California Press, Berkeley, 1990.
- McClelland James C., «Utopianism versus Revolutionary Heroism in Bolshevik Policy: The Proletarian Culture Debate», *Slavic Review*, Sep. 1980, Vol. 39, No.3, pp.403-425.
- Mumford Lewis, «Authoritarian and Democratic Technics», *Technology and Culture*, Vol. 5, No. 1 (Winter, 1964), pp. 1-8.
- Mumford Lewis, «Utopia, The City and The Machine», *Daedalus*, Spring 1965, Vol. 94, No. 2, pp. 271-292.
- Myers Alan, «Zamiatin in Newcastle: The Green Wall and The Pink Ticket», *The Slavonic and East European Review*, Jul. 1993, Vol. 71, No. 3, pp. 417-427.
- Nove Alec, *An Economic History of the USSR 1917-1991*, Penguin Books, London, 1992.
- Orwell George, «Review of 'WE' by E. I. Zamyatin», *&bull Tribune*, London, 1946.
- Rouvillois Frederic, «Utopia and Totalitarianism» στο R. Schaer et al. (επ.), *Utopia: the search for the ideal society in the western world*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000.
- Russell Robert, «The Drama of Evgenii Zamiatin», *The Slavonic and East European Review*, Apr. 1992, Vol. 70, No. 2, pp. 228-248.

- Sakwa Richard, «Russia as Eurasia, an innate cosmopolitanism» στο Gerard Delanty (επ.), *Europe and Asia Beyond East and West*, Taylor & Francis, London & New York, 2006.
- Sargent Lyman Tower, «The Three Faces of Utopianism Revisited», *Utopian Studies*, Vol. 5, No. 1 (1994), pp.1-37.
- Saint-Andre Peter, «Zamyatin and Rand», *Journal of Ayn Rand Studies*, vol.4, number 2 (Spring 2003), pp.285-304.
- Schaer Roland, Claeys Gregory, and Sargent Lyman Tower (επ.), *Utopia: the Search for the Ideal Society in the Western World*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000.
- Schaer Roland, «Utopia: Space, Time, History» στο Roland Schaer et al. (επ.), *Utopia: the Search for the Ideal Society in the Western World*, The New York Public Library/Oxford University Press, New York - Oxford, 2000.
- Scott James C., *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition have Failed*, Yale University Press, New Haven & London, 1998.
- Scott James C., *Two Cheers for Anarchism: Six Easy Pieces on Autonomy, Dignity, and Meaningful Work and Play*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2012.
- Shane Alex M., *The Life and Works of Evgenij Zamjatin*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968.
- Slonim Marc «Preface (1959)» στο Eugene Zamyatin, *We*, Dutton, New York, 1924. Copyright renewal, 1952, by Gregory Zilboorg.
- Stenbock-Fermor Elizabeth, «A Neglected Source of Zamyatin's Novel "We"», *The Russian Review*, Vol. 32, No. 2 (Apr., 1973), pp.187-8.
- Stephens Piers, «The Green Wall: Nature as Oppositional Symbol and Operator in Yevgeny Zamyatin's Dystopian Frame», *Western Political Science Association 2010 Annual Meeting Paper*.
- Suvin Darko, *Lessons from the Russian Revolution and its fall out: An epistemological approach*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, 2017.
- Trotsky Leon, *Literature and Revolution*, Haymarket Books, Chicago, 2005.
- Ulph Owen, «I-330: Reconsiderations on the Sex of Satan», στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.

- Vieira Fatima, «The concept of utopia» στο Gregory Clayes (επ.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*, Cambridge University Press, Cambridge Collections Online, 2010.
- Voronsky Alexander, «Evgeny Zamyatin» στο Gary Kern (επ.), *Zamyatin's We. A Collection of Critical Essays*, Ardis, Michigan, 1988.
- Wagner Peter, *A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline*, Routledge, London & New York, 1994.
- Wood Paul, «The Politics of the Avant-Garde» στο The Guggenheim Museum (επ.), *The Great Utopia, The Russian and Soviet Avant-Garde, 1915-1932*, The Guggenheim Museum, New York, 1992.
- Wren Daniel A. & Bedeiyan Arthur G., «The Taylorization of Lenin: rhetoric or reality?», *International Journal of Social Economics*, Vol. 31 No. 3, 2004, pp. 287-299.
- Zamyatin Eugene, *We*, (μτφ. Gregory Zilboorg). Dutton, New York, 1924. Copyright renewal, 1952, by Gregory Zilboorg.
- Zamyatin Yevgeny, *A Soviet heretic; Essays by Yevgeny Zamyatin*, Mirra Ginsburg (επ. - μτφ.), The University of Chicago, Chicago & London, 1970.
- Zamyatin Yevgeny, *We*, (μτφ. Mirra Ginsburg). Avon Books, New York, 1972.
- Zamyatin Yevgeny, *The Dragon and Other Stories*, Mirra Ginsburg (επ. - μτφ.), Penguin Books, London, 1975.
- Zamyatin Yevgeny, *Islanders and the Fisher of Men*, Flamingo, London, 1985.